

RUBICON

1956-2016

Magyar szabadságharcosok

Végzetes sorsok

Ajándékozzon
Rubicon-előfizetést
szeretteinek!

1 ajándék, amely 12 hónapra kínál olvasnivalót!

Kedvezményes előfizetési díj:
6950 Ft

10-et fizet, 12-t kap!

Karácsonyra lepje meg családtagjait,
barátait Rubicon-előfizetéssel!

Töltse ki ingyenes ajándékkártyánkat, amelyet a fa alá tehet!
A kártyán feltüntetheti az ön által írt jókívánságot.

Rendelje meg honlapunkon!
www.rubicon.hu

ALAPITVA 1989
RUBICON

TÖRTÉNELMI MAGAZIN
XXVII. ÉVFOLYAM 299–300. SZÁM
LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
Rácz Árpád

Szerkesztőbizottság:
Bácskai Vera, Bertényi Iván,
Gyarmati György, Mezey Barna,
Ormos Mária, Orosz István

Szerkesztőség:
Csorba László, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Németh György, Rainer M. János,
Rácz György, Romsics Gergely,
Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Olvasószerkesztő:
Potencsik Erika

Képszerkesztő:
Basics Beatrix, Vajda László

Fotó:
Dabasi András, Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:
Nagy Béla, Sebők László

Tervezőszerkesztő:
Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.
Felelős kiadó: Rácz Árpád
A szerkesztőség címe:
1161 Budapest, Sándor u. 60.
Telefon: 402-1848
Fax: 402-1849
e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.
2600 Vác, Nádas utca 8.
Felelős vezető: Lakatos Viktor

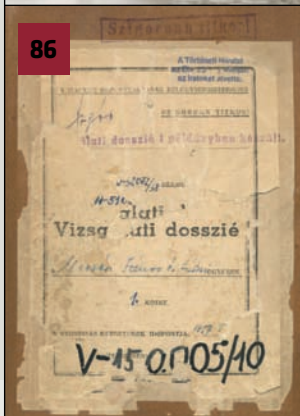
Terjeszti a Lapker Zrt.
Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél
(Bankszámlaszám: Budapest Bank Rt.,
10102237-77185300-00000001),
valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.
Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán
(XIII., Lehel u. 10/A,
levélcím: LHI, Budapest 1900),
illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,
vidéken a postahivatalokban.
Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.
1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.
Tel.: +36 1 243 9232
www.colorinterpress.hu
HU ISSN 0865-6347

14

40

86

134

154

TARTALOM 2016/10-11

A HÓNAP TÉMÁJA: **VÉGZETES SORSOK** MAGYAR SZABADSÁGHARCOSOK

4 **Kahler Frigyes:** Egy vallatás anatómiája.
Brusznai Árpád a vizsgálotisztek előtt

14 **Drucza Attila – Szekér Nóra:** Dudás József.
A megtorlás első áldozata

26 **Galambos István:** Iván Kovács László.
A corvin köz felkelők főparancsnoka

40 **László Dávid:** Nickelsburg László.
A Baross tér vezére

52 **Nagymihály Zoltán:** Szigethy Attila.
„Két pogány közt egy hazáért”

60 **Erdős Kristóf:** Gulyás Lajos.
Az egyetlen egyházi személy, akit jogerős bírósági ítélettel végeztek ki

72 **Müller Gabriella:** Péch Géza

76 **Kávássy János Előd:** Rajki Márton.
A munkaszolgálatlótól a bitófáig

79 **Borvendég Zsuzsanna:** Tumbász Ákos útja
az akasztófaig.
„Ők már nem élnek, csupán az emlékük...”

86 **Halmy Kund:** Meccséri János ezredes története.
Balvégzet

100 **Taródiné Cseszka Éva:** Nagyéri Károly.
Sztálinváros furcsa parancsnoka

112 **Hajagos Csaba:** Túri Mihály kálváriája.
15 évig ártatlanul bezárva

118 **Kiss Réka:** Kardos László

130 **Riba András László:** Jónás Pál

134 **Németh István:** 1956 – A lázadás éve.
Földindulás világszerte

154 **Farkas Lajos:** A titkos brioni találkozó

E számunk a Nemzeti
Emlékezet Bizottsága
közreműködésével készült.

Fotó: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fotótár · Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára · Hadtörténelmi Múzeum és Levéltár · Győr Megyei Jogú Város Levéltára · Hanság Múzeum, Mosonmagyaróvár · Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém · Intercisa Múzeum, Dunaújváros · Jugoszláv Történelmi Múzeum, Belgrád · Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár · Napvilág Kiadó · Fortepan · Photocon · Ifj. Péch Zoltán · Rajki Orsolya · Jakóné Mészáros Júlia · Keresztesiné Túry Emese · Mudrák Attila

EGY VALLATÁS ANATÓMIÁJA

Brusznjai Árpád a vizsgalótisztek előtt

Brusznjai Árpád élete és halála sajátosan jelenik meg a forradalom megtorlása jegyében szerkesztett koncepciók perben, egyszerre tükrözve az életutat, a forradalom alatt tanúsított hősi civil magatartást és az életáldozat drámáját. A nyomozó hatóság lep-

lezetlen törekvése az eltökélt osztályellenség, a tudatos ellenforradalmár képének megformálása volt. Brusznjai Árpád esetében a végzetes döntés olyan ember ellen irányult, akinek köszönhetően fék került az indulatokra.

A szentesi gimnáziumban érettségizett 1942-ben. Az egyetemen az Eötvös Kollégium görög-latin-történelem szakos diákja volt. Diplomáját summa cum laude szerzte. 1947–1950 között a világhírű ókortudós, Moravcsik Gyula professzor mellett dolgozott. 1950-ben pap bátyja internálása után bocsátották el a Klasszika-filológiai Intézetből. Ezért kénytelen volt vidéken kántorkodni – miközben a váci egyházi gimnáziumban latint és görögöt tanított.

AZ ELŐZMÉNYEK

Brusznjai Árpád 1952 júniusában került Veszprémbe, ahol fiatal tanárként nemcsak a Lovassy László Gimnázium tanulói körében vívott ki megbecsülést kiváló tudásának és pedagógiai érzékének köszönhetően. Kollégái is elismerték átlagon felüli teljesítményét, amely nemcsak a tanórák megtartásában jelentkezett: hamarosan szervezője és sajátos színfoltja lett a városzenei életének is.

Aligha csodálható, hogy érzékenyen figyelte az 1953 utáni enyhülést, hiszen legfőbb vágya és reménye volt visszakerülni a klasszika-filológia tanszékre, ahonnan származása miatt eltávolították. 1956 őszén – amikor már ország-szerte érezhető volt, hogy „van valami a levegőben” – Veszprémben is megmozdult a közélet. A Tudományos Ismeretterjesztő Társaság ankétján felszólalt, s bírálta a könyvkiadás hibáit. A Hazafias Népfrent megyei elnökségének értelmiségi ankétján kemény

56-OS PORTRÉK

„...egy nemzet, amely magától föltámadt, s maga keres ott a harc hevében pillanatnyi vezetőket magának.” E szavakkal jellemezte Németh László a magyar társadalmat a forradalom hevében, november 3-án az *Igazságban*, Obersovszky Gyula legendás lapjában közölt írásában. A nemzetéért aggódó író az események sűrűjében is pontosan látta: 1956 az egész magyar társadalomé. Az emberek különböző családi háttérrel és iskolázottsággal, eltérő világnézettel, politikai értékrenddel és demokráciaképpel kerültek az események sodrába. De bármerről jöttek is, egyetértettek a szovjet fennhatóság és a kommunista diktatúra elutasításában: szabadságot akartak, és függetlenséget. Az összeállításunkban bemutatott életpályák ezt a sokszínűséget próbálják megragadni.

Szerepel a válogatásban politikai értékrend alapján jobb- és baloldali meggyőződésű, polgár és szocialista, bemutatunk budapesti felkelőparancsnokot, a harcokban részt vevő hivatásos katonát és civilt, a közrendet biztosító nemzeti bizottságok fővárosi és vidéki tagjait, gyári

munkást, földművest és jogászt, református lelkészt és latintanárt. A portrék rávilágítanak az egyéni nézőpontokra, eltérő érdekekre, az attitűdök különbözőségére és hasonlóságára, bemutatják, hogy ki cselekedett ösztönös szabadságvágyból, és ki tudatosan, értékrendje,

VÉGZETES SORSOK A FORRADALOMBÓL

mennyire egységes volt a forradalom.

Teljes életutak – még oly vázlatos – bemutatására törekedtünk, ami fontos adalékokkal szolgál a Kádár-rendszer jellegéhez is. Voltak, akik életükkel fizettek a megtorlás során, voltak, akik szabadságvesztéssel „megúszták”. 225 halálos ítélet fémjelzi a kommunista diktatúra bosszúját – és nem kevésbé jellemző az, hogy az '56-os számonkérés bebörtönzött áldozatait szabadulásuk után mennyire engedték visszatérni hétköznapi életükbe, milyen mértékben váltak az egyéni életutak a megbélyegzettség függvényévé.

hangú bírálatot mondott – a Rajk-ügy kapcsán – a gyilkosokról, szélhámosokról és sarlatánokról. Követelte, hogy a statisztikai hivatal hozza nyilvánosságra a létminimum mutatóit, és a legalacsonyabb fizetések megállapításánál ezt kötelezően vegyék figyelembe.

A forradalom kitörése előtt – október 20-án – a Hazafias Népfrent keretei között megalakult Veszprémben a Batányi Kör. A kört megalakító tíztagú „akcióbizottságba” meghívták Brusznai Árpádot is. Bár később valótlannal a pártot és a vezetőket támadó beszédet tulajdonítottak Brusznynak, a Batányi Körben nem történt semmi, gyorsan túllépett felette a história. Október 23-án kitört a forradalom.

1956. október 26-án Brusznai Árpádot a Veszprém Megyei Forradalmi Tanács tagjává, majd november 1-jén elnökévé választották. Brusznai – eredeti szándéka szerint – néhány napig kívánt részt vállalni a város, majd a megye forradalmi önkormányzatában. Úgy gondolta, amikor megszűnik az ideiglenesség, és az irányítást az új, demokratikus közigazgatás veszi át, ő visszavonul választott hivatásához – a tudományos kutatáshoz és az oktatáshoz –, ugyanis semmiképpen sem akart politikus lenni.

Ahhoz, hogy meg tudjuk, mi történt a forradalmi Veszprémben, lapozzuk fel Brusznai Árpád koncepciók perének iratait! A per központi alakja kezdetől fogva dr. Brusznai Árpád volt,

aki a Veszprém Megyei Nemzeti Forradalmi Tanácsban viselt elnöki tisztése – és családi háttere, keresztény meggyőződése, értelmiségi volta – miatt különösen alkalmasnak bizonyult a „tudatos ellenforradalmár” alakjának kialakítására.

Brusznai Árpádot először a szovjet állambiztonsági szervek tartóztatták le és 1956. november 7–25. között tartották fogva. Ekkor tisztázódott, hogy

senki meggyilkolására nem adott utasítást. December 12-én újból letartóztatták, ám az 1957. február 6-7-ig foganatosított előzetes fogva tartás alatt történt kihallgatásokról nem maradt fenn jegyzőkönyv. Harmadszorra 1957. február 25-től április 19-ig volt Brusznai letartóztatásban. Terhelt anyagában 13 jegyzőkönyv 64 – egy-

Brusznai Árpád feleségével és gyermekével

A lefolytatott vizsgálatok, valamint a kiszabott ítéletek összehasonlítása alapján közelebb tudunk jutni ahhoz a kérdéshez, hogy a rendszer milyen logika szerint építette fel a számonkérés szabályait, az egyes személyekre kiszabott büntetések mértékében milyen törvényszerűségek érvényesültek. Mindez módot ad arra, hogy a megtorlás mögött meghúzódó szándékok tágabb összehasonlításban – és a megtorlást elszennedő társadalmat is szem előtt tartva – váljanak elemezhetővé.

Az egyes eljárásokat vizsgálva szembeszökő: a hatalom célja nem az igazság kiderítése volt. A megtorló perek egy-egy ponton – megvalósítva az eljárás

rások megrendelőjének koncepcióját – a kádári „ellenforradalmi” tézis igazolásai, az MSZMP ideologikus értékelésének, az ellenforradalom négy fő okának az illusztrációi. A forradalom leverése utáni sorsok – kivégzés, öngyilkosság, életfogytiglani és súlyos börtön, kényszerű emigráció – a megtorlás kiterjedtségét és brutalitását vetítik elénk. Csak a tanulmányokban szereplő személyeket érintő 12 perben 42 halálos és 13 életfogytiglani ítéletet hoztak, 562 év börtönbüntetést osztottak ki, és volt, aki az ítélet meghozatala előtt az öngyilkosságba menekült.

Mindezeket az elemzési szempontokat tartottuk szem előtt akkor, amikor nem sokkal

a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) 2014. februári megalakulása után a Kúriával és a Legfőbb Ügyészséggel összefogva *Emlékezés és emlékeztetés* címmel közös tudományos programot indítottunk az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő megtorlás igazságügyi dokumentumainak rendszerezett feltárására. A jogi és történeti szempontokat egyaránt érvényesítő, a Magyar Nemzeti Levéltár, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum, valamint a Veritas Történetkutató Intézet munkatársainak részvételével, a NEB koordinálásában folyó kutatások kiterjednek a forradalmat követő büntetőperek rendszerezett, hiánypótló áttekintésére, az igazságszolgálta-

tást felhasználó megtorlás irányító és végrehajtó testületeinek és az abban közreműködő személyek körének feltárására, valamint az ismert és kevésbé ismert áldozatok portrészere bemutatására.

Összeállításunk az utóbbi program keretében készült portrékból ad közre válogatást. Azt igyekeztünk megjeleníteni, ami 1956 egyik legnagyobb tanulsága, egyben következménye volt: a forradalmat minden társadalmi csoport a magáénak érezte, a megtorlást pedig minden társadalmi csoportnak el kellett szenvednie. 1956 mindannyiuké.

Földváryné Kiss Réka –
M. Kiss Sándor – Szekér Nóra

mást gyakran átfedő vagy önmagát ismétlő – kérdést és az arra adott válaszokat tartalmazza.

MIT VALLOTT BRUSZNYAI ÁRPÁD?

„Beszéljen részletesen a »Forradalmi Tanácsban« végzett tevékenységéről” – utasította 1957. április 10-én a kihallgatótiszt. Brusznai Árpád válaszában megemlíti: „Az első küldöttgyűlésen megválasztott »Forradalmi Tanács« [továbbiakban: »FT«] még október 26-án este értesült arról, hogy Várpalotán fegyveres harc folyik és a szovjet katonákat gyilkolják.” Ekkor megbízták Sánta Károly és Horváth József FT-tagokat, hogy a szovjet alakulatokkal Várpalotán „rendezzék a problémát”. Levelet küldtek továbbá Újvári ezredesnek, amelyben – vallotta Brusznai – „felkértük őt arra, hogy a továbbiakban tartózkodjék a tömegbe való lövetéstől, mivel nekünk arról a várpalotai küldöttek beszéltek”.

Október 27-én újabb küldöttgyűlés volt, amelyet Brusznai vezetett le. Itt esett szó először arról, hogy Lóránd Imre – aki akkor a Forradalmi Tanács elnöki tisztét látta el – telefonon fel-

vette a kapcsolatot Kossa Istvánnal – aki a kormány tagja volt –, és közölte vele a küldöttgyűlésen megfogalmazott követeléseket. Ezzel a telefonbeszélgetéssel indult azon kapcsolatfelvé-

telek sorozata, melyek az új forradalmi szervek törvényes voltát szándékoztak elismertetni és kinyilvánítani. A gyűlésen felvetődött a budapesti harcokba való fegyveres beavatkozás is, amit Brusznai határozottan elutasított.

Az október 29-i harmadik küldöttgyűlésen Lóránd Imre elnök elmondta, hogy tiltakozik „a Rákosi-féle vezetési stílus visszaállítása ellen, de ellenzi a horthysta restaurációt is”. Fontos kijelentés: „Tudomásom szerint azonban Kossa miniszter 26-án este az akkori kormány nevében helyben hagyta működésünket”, amely azért jelentős, mert a döntés a Nagy Imre által bejelentett október 28-i politikai fordulat előtt történt. „Október 28. (szombat) és 29-én (vasárnap) néhány olyan intézkedést tettem, amellyel úgy érzem, az akkor létezőket jelentő termelést segítettem elő.”

Október 30-án kedden „értesültem arról, hogy Győrben már kísérletet tettek arra, hogy a dunántúli erőket egyesítve kialakítsanak egy központot. Mint később tudomást szereztem arról, a Győrben összehívott küldöttségek között 2 veszprémi küldöttség ment, az egyik dr. Besenyőék által előző nap javasolt küldöttség. A másik pedig a »FT« tagjaiból, név szerint Horváth Tiborból és Molnár Tamásból alakult ki, azt nem tudom, hogy kiktől kaptak ezek megbízást arra vonatkozóan, hogy Veszprém megyét képviseljék Győrben.”

Beszámolt arról is, hogy ezen a napon „megjelent Veszprémben Földiák János és felesége, Ferrari Violetta, az ismert színésznő, akik a Veszprémi

Egyetem előtti tömeggyűlésen lázították Veszprém népét a rend megszüntetése ellen. Földiák a Forradalmi Tanács átalakítását követelte, mert megítélése szerint „mi itt semmit nem csinálunk, sőt őrizzük a pártházat, mindenütt áll a nemzetőrség, csak itt nem”. Az ülésen megjelenő Sánta Károly alezredes a tanács tagok megkérdezése nélkül felolvasott egy „proklamációt, amelyet szerinte az általa előző napon összehozott »Katonai Forradalmi Tanács« állított össze. Ebben arról volt szó, hogy [...] fenntartás nélkül és miniszteri intézkedéseket be nem várva is támogatja fegyveresen a forradalmat. Egyidejűleg bejelentette a nemzetőrség azonnali megalakítását.” Sánta utasította Kiss Gaál Imre századost, hogy kezdje meg a fegyveres alakulatok szervezését, alakítson egy századot az egyetemistákból, egy másikat a fémfeldolgozó munkásaiból. Brusznai viszont kijelentette: „a másnap esti küldöttgyűlésig nem vagyok hajlandó dolgozni, és az ezután következő eseményekért azokat tartom felelősnek, akik azt elindították. E nyilatkozatom után kivonultam a terepből, és elmentem haza.”

Másnap a Forradalmi Tanács átköltözött a megyei tanács épületébe, s „október 31-én este összejött a negyedik küldöttgyűlés. [...] Ezen a küldöttgyűlésen 8-10 perces beszámolót mondott Meskó Gábor, amely az előző napi eseményeket értékelte. Ez után került sor a »FT« újjáválasztására, [...] külön megválasztották a megyei és a városi »FT«-t is. Ez a küldött közgyűlés megválasztott engem is a megyei »FT« közé.”

Brusznai Árpád kollégái és tanítványai körében, Veszprém, Lovassy László Gimnázium

Brusznai Árpád

1924–1958

Derekegyházán született. Apja 1910-től 1934-ig hivatásos csendőr főtörzsőrmester volt, leszerelése után nap-számoként dolgozott. Édesanyja a házasságkötése előtt varrónő volt, utána pedig a háztartással foglalkozott. A szülőknek Szentesen háromszobás családi házuk volt, amelyet 1951-ben államosítottak. Apját 1949-ben egy év börtönre ítélték a népi demokratikus államrend elleni izgatás büntetéséért. Testvérét, aki római katolikus lelkész lett, 1950-ben internálták. 1951-ben védte meg a Homérosz-kérdésről írt doktori értekezését – kitűnő eredménnyel –, amely akkor nem hozta meg számára a megérdemelt elismerést, nem nyitotta meg a tudományos pálya folytatásának lehetőségét. 1953-ban nősült, egy leánygyermeke született. Személyleírásában olvasható „különös ismertetőjele: jobb láb bénasága”.

MSZMP szervezését. [...] Ő mindamellett, hogy az MSZMP szervezését irányítja, mint technikus vissza kíván menni a termelő munkába. Én úgy önéki, mint másoknak, Stefán László és Nagy László DISZ-vezetőnek, Gyimesi András tanácsi vezetőnek mondtam, hogy a »Forradalmi Tanács« és a magam részéről sem gördítünk ez elé akadályt, és amennyiben politikai meggyőződésükért őket a termelő munkában nem alkalmazzák, keressenek fel engem, és támogatni fogom az elhelyezkedésüket.” Délután „Lohonyai nevezetű [...] telefonon felhívott, és [...] »Forradalmi Ifjúsági Szövetség« néven a következőket közölte: elfoglalták a DISZ helységeit és vagyontárgyait, ezekben a helységeken fegyveres nemzetőr csoportot

Brusznai feltételekhez kötötte forradalmi tanácsi tagságát: határozzák el a sztrájk befejezését, törekedjenek az utcai zavargások megszüntetésére, „hagyjanak bennünket az eredeti program szerint dolgozni, [...] ne mások példájára, hanem saját magunk döntése alapján cselekedjünk”. A megyei forradalmi tanács Nagy Béla tanár helyett dr. Horváth Ferencet választotta elnökéül. „Másnap, azaz november 1-jén reggel a megyei tanács elnöke szobájában újra összeült a »FT«, ahol dr. Horváth Ferenc lemondott, és utána egyhangúán engem választott meg megyei »FT« elnöknek.”

A kihallgatást itt Stefán László – a DISZ (Dolgozó Ifjúság Szövetsége) titkárból alhadnaggyá vedlett vizsgáló, egyben az ügy tanúja(!) – megszakította azzal, hogy másnap folytatja. Ez a kihallgatási nap azért sajátos, mert Brusznai hagyta viszonylag szabadon beszélni. (A jegyzőkönyv szövegében csak elvéve jelennek meg Brusznai mondattöredékei, a szöveget döntően a vizsgáló „interpretációjában” jegyzőkönyvezték.) Brusznaival tehát elmondatták a forradalom veszprémi – általa ismert – eseményeit október 26-tól november 1-jéig. Később – látni fogjuk – majd visszatérnek ennek az időszaknak egyes mozzanataira.

AZ ÁPRILIS 11-I KIHALLGATÁS

„Mondja el, hogy a Veszprém Megyei »Nemzeti Forradalmi Tanácson« belül mint elnök milyen tevékenységet fejtett ki, és milyen intézkedéseket hajtott, vagy hajtatott végre?”

Brusznai válasza: „első intézkedésem Nagy Béla tanárral kapcsolatos”, mivel értesítést kapott, hogy Nagy Béla a forradalmi tanács bélyegzőjével lepecsételt üres papírokat vitt magával „ellenőrizhetetlen céllal, és azzal gépkocsi szerzést kísérelt meg, ugyanakkor arról is értesítettek, hogy fegyverrel is rendelkezik. Utasítottam a rendőrséget, hogy egy járőr állítsa elő, és szedje el tőle ezeket a holmikát [...] Nagy Béla eltávozása miatt ezt nem [lehetett] végrehajtani.” Ennél fontosabb a vallo más következő szakasza: „Egész működésem alatt ez volt az egyedüli eset, hogy személyesen adtam utasítást valakinek az őrizetbe vételére. Határozottan tagadom azt is, hogy bármely pártfunkcionárius, állami vezető vagy fegyveres testület tagjának őrizetbe vételére, előállítására vagy házkutatására

parancsot vagy utasítást adtam volna. Azt is tagadom, hogy név szerint Maczkó Miklós szds-nak [századosnak] bármilyen formában utasítást adtam volna Ferge fhgy. [főhadnagy] letartóztatására.”

Beszélt továbbá arról is, hogy a Veszprém Megyei Hírlapban hivatalos közleményként közzétették a Forradalmi Tanács rendeleteit. Ezek közül a termelőszövetkezetekből való kilépésről, az országgyűlési képviselők visszahívásáról és a munkaszüneti napokról hozott rendeleteket mint elnökhelyettes aláírta, a november 3-i, hittanra történő beíratásokról szóló rendelet „alá mint elnök írták alá a nevemet”. A rendeletek megjelenési körülményeiről elmondta, hogy azokat nem tárgyalta a Forradalmi Tanács, „egyikről sem készült hiteles eredeti példány, s a lapokban aláíróként feltüntetett személyek sohasem írták alá”. A rendeletek – folytatta Brusznai – a Forradalmi Tanács tagjainak és munkatársainak „nem hivatalos beszélgetéseire” lehettek alapozva. Saját intézkedésének ismerte el a november 1-jére hirdetett munkaszüneti nap elrendeléséről szóló döntést, s nem vitatta, hogy a termelőszövetkezeti kilépésről szóló rendeletet is megtárgyalta a Forradalmi Tanács október 28-án.

Arról vallott, hogy egyeztetett a pártfunkcionáriusok fegyvereinek bevonásáról – az intézkedést még Lóránd Imre elnöksége idején adta ki elődje. Elnökké választása után az MDP gépkocsijainak és más ingóságainak lefoglalásáról intézkedett, „tudomásom szerint csütörtökön [november 1-jén] önálló pártként alakult meg a SZDP, és tudomásom szerint már ekkor megalakult az MSZMP. Abban a tudatban voltam, hogy az MDP mint jogi személy megszűnt. Ennek ellenére sem szándékoztam az MDP vagyonával foglalkozni, míg jelzés nem érkezett arról, hogy az MDP garázsából ismeretlen egyének 2 gépkocsit önhatalmúlag elvittek” – lefoglalásuk után a vagyontárgyak megőrzésével a garázs vezetőjét bízta meg. Hasonló intézkedést tett a járási pártbizottság és a DISZ-bizottság gépkocsijaira is.

November 2-án (pénteken) került sor az MDP bankszámláján lévő kb. 700 000 Ft zárolására, „amely állami támogatásként szerepel[t]”. „Ugyanezen a napon délelőtt felkeresett Papp János, az MSZMP intézőbizottságának elnöke [...] Bejelentette, hogy az MDP mint szerv megszűnt, és megkezdtek az

kívánnak elhelyezni, én félbeszakítottam az ő közlését, és kifejtettem, [...] a városban csupán egy fegyveres nemzetőrség működhet, amelyet Sánta alezredes kezdeményezett és honvéd tiszttel parancsnokság alatt áll. Én tehát nem adtam arra engedélyt, hogy a csoport létre hozzák, és fegyvereket kapjanak valahonnan Azt sem tudom, hogy honnan szereztek fegyvereket e csoport felfegyverzésére.” Péntek délután a városban 2 századnyi fegyveres erő volt, „amelyet Sánta Károly alezredes utasítására Kiss Gaál Imre szds. fegyverzett fel nemzetőrség céljára”.

Pénteken Bruszniai Árpád Budapestre utazott a Honvédelmi Minisztériumba: „Utazásom célja az volt a veszprémi helyőrség körében mutatkozó zavaros állapotok rendezésére a Honvédelmi Minisztérium segítségét, illetve erre a célra felelős tiszti megbízott kiküldését kérjem”. Itt Kána Lőrinc vezérőrnagy közölte: „Tiszti megbízottat nem tud küldeni, hanem a helyőrségi »Katonai Forradalmi Tanácsot« vezető tiszt hívja őt vissza a megadott »K« telefonszámon, és meg fogja kapni az utasítást.” A nemzetőrség felfegyverzésével kapcsolatban Kána kifejtette: „A nemzetőrség felfegyverzése minisztériumi rendelet, s a hadsereg ezt [sic!] kell, hogy lássa fegyverekkel, még az »M« raktárak terhére is. A fegyvert kiadó parancsnokok felelnek azért, hogy fegyvert csak felelős vezetővel rendelkező katoná viselhet, és katonakönyvvel rendelkező személyek kaphatnak.”

November 3-án Dormány László százados ismertette a városvédelmi tervet Mackó Miklós, Monori Gyula és Dömötör Lajos forradalmi tanácsstagok előtt. „Ez után Dormány László elemelt egy kimutatást a Veszprémben kiosztott fegyverekről. A kimutatásban 786 db. fegyver kiosztása szerepelt amelynek túlnyomó része Veszprém város, Balatonfüred, Zirc környékén lett kiosztva. [...] Ezután én elmondtam, hogy Kána Lőrinc v.örgy. [vezérőrnagy] mit mondott nekem Budapesten, majd közöltem Dormány László szds.-al a »K« telefonszámot, hogy hívja fel Kána Lőrinc v.örgy.-t, és megkapja az utasítást.” Arról nem volt tudomása Brusznynak, hogy a telefonbeszélgetés megtörtént-e. A jelenlévők azt az álláspontot alakították ki, hogy a már kiosztott fegyvereken kívül legfeljebb 700-800 fegyvert adnak ki a nemzetőrségnek. A fegyverek kiosztásával kapcsolatos részletekről Brusznynak nem volt tudomása.

A vallomásban ezután témát váltottak. Bruszniai Árpád arról számolt be, hogy november első napján felkereste „a jutasi laktanyából egy 8-10 tagú honvéd küldöttség, amelyben tiszt is volt, és kérték a »Megyei Forradalmi Tanácsot«, hogy a honvédségnél fennálló helyzet rendezéséhez nyújtson segítséget. Ez alkalommal Dormány és Mackó szds.-k is jelen voltak.” Beszámolt még egy katonákkal kapcsolatos vitás ügyről is: „Ugyanezen a délelőtt történt, hogy értesülésem arról, hogy előző éjszaka a tüzérhadosztály tisztjei letartóztatták Kiss Gaál Imre szds.-t, a »FT« tagját. [...] Ennek kapcsán határoztam el, hogy délutáni időben a jutasi laktanyába fogok menni, és alkalmat kérek Sánta Károly alez.-től, hogy megismerjem Kiss Gaál szds. elleni vádakat, s egyes pontjaihoz esetleg tanúvallomást tegyek.”

Szóba került egy másik – később kiélezett – téma, amellyel a vád Bruszniai restaurációs törekvéseit akarta igazolni: „Itt fejtettem ki azt az álláspontomat is, amely a régi tisztekkel volt kapcsolatban. Lehetségesnek tartom, hogy 1949–50-ben kerültek elbocsátásra a honvédség kötelékéből olyan tisztek is, akiket 1945-ben igazoltak, továbbra is becsületesen szolgáltak, és akiknek rehabilitálására sor kerülhet. Például hoztam fel a Rajk-per katonai résztvevőit és saját apósomat is, akinek rehabilitációs felülvizsgálását éppen 1956 őszén rendezte el az MDP központi vezetősége.”

Ezután ment át az ezredgyűlésre, ahol beszédében kifejtette: „Az eddigi eseményekben a hadsereg szervezetten nem vett részt, a továbbiakban azonban lehet, hogy szükség lesz rá, mert látnunk kell, hogy ellenforradalmi veszély fenyeget. Felhívtam őket fegyveremre, parancsnokaiknak fokozottabb engedelmességre.”

A katonák elégedetlenek voltak a Katonai Forradalmi Tanács összetételével. „Közöltem – folytatta Bruszniai –, hogy a HM rendeletben szabályozta a »FT« megválasztását és jogkörét a honvédségi alakulatoknál (tudomásom szerint ezt a rendeletet még Janza Károly bocsátotta ki). Elmondtam, hogy ezt a rendeletet a gyűlés további folyamán a ho. [hadosztály] parancsnokok fogja ismertetni, s én a területileg illetékes polgári szerv nevében arra kértem őket, őrizzék meg nyugalmukat, és hajtsák végre a minisztérium utasításait. [...] Utólag eszembe jutott – egészítette ki vallomását Bruszniai Árpád –, november 3-án,

szombat délelőtt kaptam értesítést Balla Béla mérnöktől, aki önkéntes aktíva[ként] dolgozott a »FT«-ban.” Balla jelezte, hogy Peremartonból felajánlották: „tudnának páncélelhárító aknákat gyártani, s mi azokat rakassuk le a városhoz vezető utakra. Ezt én kifejezettem megtiltottam.”

Beszélt még Bruszniai Sánta Károly alezredes letartóztatásáról: „Határozottan tagadom, hogy az én jóváhagyásommal letartóztatás, bárkinek bántalmazása vagy meggyilkolása, az én forradalmi tanácstagságom vagy elnökségem alatt történt volna. Azt is határozottan tagadom, hogy [...] szóltam volna, hogy a megyei börtönben lévő ÁVH-sokat vagy funkcionáriusokat végezzék ki, és a helyüket újabakkal töltsék meg.” Megjegyezte még: „Arról azonban semmit nem tudok, hogyan robbant ki Veszprémben a fegyveres harc a szovjet és magyar örök között november 4-én hajnalban. Arról sem, hogy ki szervezte ezt meg, ki adott erre tűzparancsot, arról sem, hogy kik harcoltak és milyen eredménnyel.”

Ez a bekezdés – amely nyilvánvalóan kérdéssorozatra adott válaszok sűrítése – zárta volna a vallomását, azonban Brusznynak eszébe jutott a sajtóban közzétett rendeletekkel kapcsolatban egy momentum: „szeretném előző vallomásom kiegészítéséül az alábbi megjegyezni. Az újságokban névalírással megjelent 13 rendelet kivétel nélkül y-nal írja a nevem végén szereplő i-t, magam nevemet így soha nem írtam” – a rendeleteket tehát nem az általa aláírt példányról nyomtatták.

Ezzel befejeződött a kihallgatás „történeti” része, amikor módja volt Bruszniai Árpádnak viszonylag hosszabb értékelést is adni saját működéséről. Ezekben a sorokban már benne van az életért folytatott harc, az életösztön diktálta – el nem ítéhető – „kompromisszum”: „Továbbiakban egész működésem értékelésével kapcsolatban a következőket szeretném elmondani: Decemberben készített és benyújtott emlékezéseimmel ellentétben azóta szerzett ismeretek és tapasztalatok alapján ma már nem állítom, hogy a veszprémi eseményekben nem voltak ellenforradalmi célú megmozdulások. A magam részéről részletes vallomást tettem, s most ehhez csak annyit szeretnék hozzáfűzni, amikor működésemet megkezdtem, abban a tudatban tettem, hogy egyrészt a tömegek követelése miatt fogok harcolni, másrészt,

hogy ezt a harcot helyesli és támogatja a veszprémi Fegyveres Erők, az MDP veszprémi vezetői és az államvédelmi szervek is, ezt első tömeg előtt elmondott beszédemben így mondtam el: Velünk a párt, velünk a hadsereg, s velünk az ÁVH. Működésünk egész folyamán működésünk törvényes elismerésének tekintetem azt a körülményt, hogy az MDP helyi szerve és az ÁVH külön írásbeli támogató nyilatkozatot küldött meg hozzánk, hogy a kormány ismétleten megerősítette működésünket.” Utolsó érvként hozzátette még: „Végezetül meg szeretném említeni, hogy bár módomban lett volna, de nem menekültem el a felelősségre vonás elől, éppen azért, mert tudomásom szerint személyes bűncselekményt nem követtem el.”

Ami a kihallgatások tartalmát illeti, ez a rész – bár torzításoktól korántsem mentes – nagyjából tartalmazza a Brusznai által előadottakat, más szóval a vizsgáló még nem avatkozott be durván a vallomás tartalmába. Ez nem véletlen. A politikai rendőrség célja ekkor még az volt, hogy minél több olyan ténnyel ismerkedjen meg, amelyet – „megfelelően” kiforgatva eredeti jelentéséből – majd a vádlott és társai ellen lehet fordítani. Ezt a korántsem új módszert érhetjük tetten a kihallgatások következő napjain, amikor a kronológiai száltól elszakadva egy tematikus-ideologikus kihallgatási taktika váltja fel az eddigit.

Brusznai védekezéséről elmondható: egy tiszta erkölcsű, de mérhetetlenül naiv ember áll itt előttünk. Aesopus nevéjéből a bárány, aki a folyóból lejjebb iszik, mint a farkas, s csodálkozik a kérdésemre, hogy hogyan zavarhatná ő a farkas ivóvizét. Brusznai joggal bízott abban, hogy a forradalmi tanácsok legális szervek, működésük törvényes, azt a központi és a helyi szervek – a megszűnt párt- és állambiztonsági szervek is – elismerték, sőt támogatták. Brusznai Árpád – aki nem volt jártas a színlelésben – hitt abban, hogy igazát és tisztességét megvédelheti, s a vizsgálat valóban arra kíváncsi, mit tett Veszprém megyében. A vizsgálat azonban nem arra volt kíváncsi, mit tett Brusznai Árpád, még kevésbé, hogy védekezése jogilag megalapozott-e. Mindez mindegy volt. Személye egyszerűen alkalmas volt arra, hogy a „tudatos ellenforradalmár” alakját felmutassák és hóhérekre adják. Ezt Brusznai Árpád csak akkor vette észre, amikor már senki sem tudott rajta segíteni.

A JÚNIUS 27-I KIHALLGATÁS

Az első kérdés arra vonatkozott, „mit tud a »Forradalmi Tanácsba« beválasztott honv. [éd.] tisztek ellenforradalmi tevékenységéről”. Az „ellenforradalmi” jelző valójában meghatározta a kérdésre jegyzőkönyvezett választ: „megállapításom az – szól az első felelet –, hogy itt Veszprémben, ha a honvédségi alakulatok aktívan nem támogatják a kezdet kezdetén a tömeg hangulatát, akkor nem történt volna meg, hogy fegyver kerül a tömeg közé illetéktelen személyek részére.”

Újabb kérdésekre Brusznai megismételte a Kána Lőrincsel folytatott beszélgetés tartalmát, majd az egyetemen Bíró főhadnagy által vezetett operatív csoportról faggatták. „Arra a vádpontokra, hogy Kiss Gaál szds., horthysta tisztekkel lépett kapcsolatba, a következőket mondtam: Amennyiben Kiss Gaál arra tett intézkedést, hogy honvédségi beosztásba vagy munkakörbe helyezzen volt horthysta tiszteket, azzal büntetendő cselekményt követett el. [...] Kifejtettem abbéli véleményemet, hogy akadhatnak olyan volt horthysta tisztek is, akiknek sem háborús, sem népellenes cselekedetük nem volt, 1945-ben igazolták őket és utána is becsületesen szolgáltak, és csak [az] 1949–50-ben lezajlott, sokban túlzó átszervezéskor bocsátották el. Kifejeztem véleményemet, hogy ezek közül nyilván kerül sor egyesek rehabilitációjára.”

S egy ismételt visszatekintő kérdés: a Brusznaiak tulajdonított kivégzési parancs! Itt Brusznai visszaautalt első letartóztatására, amikor Kiss Gaállal, Maczkóval, Dormánnyal, Földesivel és másokkal volt egy cellában: „Kiss Gaál ismétleten kijelentette 8 tanú jelenlétében, hogy egyrészt az én személyem elleni azon vád, miszerint bárkit ki akartam volna végeztetni, alaptalan, mert ilyenről a »FT-ban« egyáltalán nem volt szó.”

Június 27-én dőlt el, hogy Brusznaiak teszik felelőssé a veszprémi fegyveres harcokért, az általa nem ismert védelmi tervért, az ávosok soha meg nem történt kivégzéséért, a tanácsi létszámcsoökkentésért, a tisztikar „nagyobb részének” állítólagos lecsérésére irányuló szándékért és a veszprémi püspökkel „fenntartott” – valójában nem létező – kapcsolatáért. Mindez egyenesen következik a hozzá intézett kérdésekből. Nem tévedünk, ha kijelentjük, hogy a kérdések előrevetítik a vádirat, sőt jórészt az ítélet tartalmát

a rájuk adott választól függetlenül, mivel a kérdések már tükrözték a hatalom koncepcióját, s felölelték azokat a gyanúsításokat, amelyek még nem szerepeltek a terhelte nyilvánító határozatban.

„Mi volt a célja a nagymennyiségű fegyver kiadásával, és miért osztotta ki az »M« készletet?” Brusznai válasza a korábbiaknak megfelelő: „mint a megyei forradalmi tanács elnökhelyettesének október 26–30-án az volt a véleményem, hogy fegyvereket nem szabad kiosztani civileknek. [...] A későbbi fegyver kiosztásokkal egyetértettem, és ezt azzal a céllal tettem, hogy a közbiztonságot megszilárdítsuk. [...] Én minden esetben ragaszkodtam ahhoz, hogy a kiadott fegyverek átadásakor fel kell írni a neveket, kik kaptak fegyvert. [...] Tagadom azt, hogy a fegyverek kiadásával az lett volna a célom, hogy a proletárdiktatúrát megdöntsem, vagy azokat a szovjet csapatok ellen használjam.”

Ezután egy, a kihallgatások során az '56-os perekben szokványos intermezó következett. A jegyzőkönyv így őrizte meg a történeteket: „Közlöm Önnek, hogy ezt a vallomást nem fogadom el, mert birtokunkban vannak olyan adatok, melyek bizonyítják azt, hogy a fegyverek kiadása az »M« készlettel együtt a proletárdiktatúra megdöntését [szolgált] és a szovjet csapatok ellen irányultak. Felszólítom, hogy a kihallgatás folyamán őszintén, a valóságnak megfelelően tegyen vallomást.”

A soron következő kérdés a védelmi tervre tért át. Brusznai megismételte a Kána által mondottakat, majd egy igencsak különös dolgot olvashatunk: „A város védelmi tervének tartalmát nem ismerem. A terv létezéséről tudtam, felelős vagyok azért, mert megsemmisítésére nem törekedtem, ezzel lényegében a terv létezésével egyetértettem.”

A kiadott rendeleteket firtató kérdések után újból visszakanyarodott a vizsgálótiszt az ÁVH-s tisztek őrizetbe vételéhez. Brusznai válasza: „célja az volt, hogy az ellenük történő merényleteket megakadályozzuk.” És következett a „keresztkérdés”: „Mikor, hol, kinek és hol vetette fel az ÁVH-s tisztek reprezentatív kivégzését?” S a válasz: „A reprezentatív kivégzésről soha senkinek, és sehol nem beszéltem, [...] példának hoztam fel (az október 31-i küldött közgyűlésen) a Budapest és mosonmagyaróvári kivégzéseket, hogy ezt nem kell követni, mert mi úgy oldottuk meg, hogy az ávó-s tiszteket őrizetbe

vettük, és akinek panasza lesz velük kapcsolatban esetleg kegyetlenkedéseikről, az jelentse, és lesz belőle egy »reprezentatív pör«.

„A szovjet hadsereg bejövetele előtt miért akarta felszállítani a volt ávós tiszteket Budapestre, milyen céllal?” Brusznjai megismételte a korábban vallottakat: a rádióban hallották a felhívást, hogy az ávós tisztek jelentkezzenek a Markó utcában. „A közlemény úgy szólt, hogy a máshol őrizetbe vett ávós tiszteket oda kell szállítani.”

A JÚLIUS 1-JEI KIHALLGATÁS

Az első kérdés visszatért egy – már a kérdés megfogalmazásában is valótlan (ha tetszik, beugrató jellegű) – témára. „A tanúvallomások szerint Ön az ellenforradalom ideje alatt utasítást adott a börtönben lévő letartóztatott kommunisták és ÁVH-sok kivégzésére. Beszéljen arról, mikor, és hogyan adta ki ezt az utasítást?” Ki kell jelentenünk: nincs az iratok között ilyen tanúvallomás! Brusznjai válasza most is tagadó volt.

A nap második kérdése: „A vallomások szerint Ön több személy letartóztatására adott ki utasítást október 30-án és azt követő időben. Ezen személyek kommunista funkcionáriusok és államvédelmi tisztek voltak. Beszéljen ezekkel a kiadott utasításaival kapcsolatban.” „Egy ember letartóztatására adtam parancsot, és ez Nagy Béla tanár volt” – ismételte a már elmondott történetet Brusznjai. Nyilván újabb kérdésekre – amelyek az államvédelmi tisztekre vonatkoztak – kijelentette: „Azt is tagadom, hogy külön adtam volna ki parancsot [...] államvédelmi vezetők letartóztatására. [...] Elmondani kívánom még, hogy egyetlen kommunista őrizetbevételére vagy letartóztatására határozatot nem hoztam, utasítást nem adtam. Az ellenforradalom időszakában nem is értesültem, hogy kommunistákat tartóztattak le. [...] Péntek Károly megyei ügyész [...] bujkál a városban esetenként, és igen rossz a tömeghangulat ellene, hogy nem-e helyes [sic!] őt is őrizetbe venni.” Ismételten hangsúlyozzuk: ez a jegyzőkönyv is a nyomozó által átfogalmazott szöveget és nem Brusznjai mondatait tartalmazza. Karakteresen utalnak erre az „ellenforradalom időszakában” és a „nem-e lenne helyes” szavak. Brusznjai az elsőt azért nem használta, mert elveivel ellentétben állt, a másikat azért, mert tudott magyarul.

A JÚLIUS 4-I KIHALLGATÁS

Ekkor már szó sem esett a Brusznjai által véghezvitt cselekedetéről, hanem Brusznjai politikai véleménye volt a tárgy. „Egyetértett-e a Nagy Imre-kormány intézkedéseivel, és azt milyen mértékben támogatta?”

„Én Nagy Imre kormányának ténykedését helyeseltem, és annak intézkedéseit végrehajtottam, mert teljes mértékben egyetérttem vele” – válaszolta Brusznjai, majd részletezte: egyetértett a „több pártrendszer létrehozásával, a koalíciós kormány működésével [...] a nemzetőrség létrehozásában és azok felfegyverzésében [...] a közbiztonságot akartuk megerősíteni”.

„Van-e önnek arról tudomása, hogy a nemzetőrség szervezésével olyan emberek is kaptak fegyvert, kinek nem a közbiztonság megszilárdítása volt a célja, hanem a tőkésrend [sic!] visszaállítására. Érttem ezalatt a börtönből kiszabadult rabokat, csendőrök és volt katonatisztek felfegyverzését is.” Brusznjai válasza méltán idegesíthette a hatalom embereit. Az osztálymegkülönböztetés kommunista dogmájával szemben nyíltan az állampolgári jogegyenlőség elvét hangoztatta a halál árnyékában is: „nem vettem figyelembe azt, hogy valaki csend ő volt-e vagy kulák. Csak azt mondtam, hogy olyannak adjanak fegyvert, akinek katonakönyve van, és akit az akkori helyi szervek javasolnak. Mivel az akkori szervezetek olyan összetételűek voltak, hogy abban minden réteg képviselve volt, így feltételezem azt, hogy olyanok kezébe is fegyver kerülhetett, akiknek a tőkés rend visszaállítása volt a célja.”

A következő kérdés: „Van-e tudomása arról, hogy az ön által kiadott fegyverek mennyi ártatlan embert, szovjet katonát és kommunistát gyilkoltak meg?” Brusznjai tárgyszerűen válaszolt: „Földesi szds. közölte velem a novemberi letartóztatásunk alkalmával, hogy az általam [kezelt] 100 db. géppisztoly nem volt senki részére kiadva, azzal senki nem lőtt, mert Földesi az egyetemen bezárta egy terembe, ahol a szovjet csapatok egyben megtalálták. A többi fegyverek kiosztásával kapcsolatban nem tudom, azokat milyen célra használták fel. Mivel lövöldözések történtek, fennáll annak lehetősége is, hogy azokkal a fegyverekkel is oltottak ki ártatlan emberéleteket. Azonban arról nincs tudomásom konkrétan, hogy ilyen eset történt-e.”

Brusznjai tehát harcolt tovább – amennyire tehetette – az életéért. S a tények mellette szólnak, még a hatalom oldaláról szemlélve is. Az általa az egyetemre vitt fegyverekkel nem lőttek, azok hiánytalanul kerültek a szovjet alakulat kezére. Így maradt a megfoghatatlan, ezt kellett tehát a „fennáll annak lehetősége is” formulával felhasználni, megfejelve azzal a jogi bornírttsággal, amit a következő mondat hordoz: „Arra semmilyen bizonyítékom nincsen, hogy az általam kiosztott fegyverekkel nem gyilkoltak le ártatlan embereket.” Mindez ellentétben áll az akkori törvényben is lefektetett ártatlanság vélelmének elvével. Az érvényes eljárásjogi szabályok szerint tehát a nyomozó hatóság kötelessége volt annak bizonyítása, hogy a Brusznjai által önhatalmúlag kiadott fegyverrel kit és hol gyilkoltak meg. Ezt a törvényi kötelezettséget azonban Csurgó főhadnagy nem akarta érvényesíteni.

„Tisztában volt Ön azzal, hogy egyes helyekről a gyors felülvizsgálat és az ellenforradalmi események következtében közveszélyes bűnözők szabadulhattak ki, melyek az egész társadalomra veszélyesek? Milyen intézkedést tett az illetékes szerveken keresztül ezek elfogására?” Megint egy megválaszolhatatlan kérdés, amely sem a konkrét herendi munkatáborból, sem a veszprémi börtönből történt szabadításhoz nem kötődik. (A vizsgáló is jól tudta: Veszprémben a köztörvényes rabok a börtönben maradtak, s Halmai bíró vallomásából tudjuk, hogy a többiek büntetését félbeszakították.) Az „egyes helyekről” formula tehát egyrészt megfoghatatlan, másrészt egy életveszélyes elvet rejt: a forradalomban vezető szerepet vállaló mindenért felel, ami bárhol, bármikor történt – ezen alapszik az utolsó mondat is, hiszen miért kellene Brusznjainak intézkedni olyan ügyben, amely nem az ő illetékességi területén történt.

A „horthysta tisztek” visszavételére vonatkozó kérdés valójában átvezetett a következőhöz, amelyben már valódi robbanótöltet volt. „Miért tartotta megbízhatóbbnak a volt horthysta tiszteket az ellenforradalom számára a demokratikus tiszteknél?” A válasz egy gyenge alapfokú szeminárium brosúrájából is származhatott. „A horthysta tiszteket azért tartottam megbízhatóbbnak, mert 1949-től 1956 októberéig nagyobb részük a proletárdiktatúrát nem támogatták. Viszont 1956. október 23-tól nov. 4-ig sok helyen bekapcsolódtak,

illetve élére álltak az ellenforradalomnak.” A magyar nyelv helyességére mit sem adó, ám az ideológiai követelményeknek maradék nélkül megfelelő, Brusznjai szájába adott mondatok már az összegző végkifejletet hordozzák, teljesen eltávolodva a történeti valóságtól.

„Milyen tevékenységet fejtett ki a proletárdiktatúra megdöntésében, miért döntötték meg a proletárdiktatúrát, milyen társadalmi rendszert akartak a helyébe?” A válasz ugyancsak az akkortájt terjesztett Fehér könyvek brosúraszövegét „egyeniesíti”: „A proletárdiktatúra megdöntésében annyiban vettem részt, hogy tagja, elnökhelyettese és elnöke voltam egy olyan szervnek, amely támogatta az ellenforradalmat, és végrehajtottam Nagy Imréék intézkedéseit. Az intézkedések között szerepelt a proletárdiktatúra megdöntése is. Ebből adódóan döntöttük meg Veszprém városában a proletárdiktatúrát. A proletárdiktatúra megdöntésével egyetértettem, és mint a megyei Forradalmi Tanács vezetője tevékenységemmel támogattam is. »A proletárdiktatúra létezésével eszmeileg sem értettem egyet, ebből adódóan támogattam Nagy Imrééket, amely a proletárdiktatúra megdöntését végrehajtotta. Az ellenforradalom ideje alatt én olyan kérdéssel nem foglalkoztam, hogy milyen társadalmi rendszer legyen. Az én véleményem az volt, legyen olyan, amelyet a magyar nép akar«. Ezt arra értettem, hogy követeltük a szabad választást és annak megtartásával eldőlt volna, milyen rendszert akar a nép.” Az imént idézett – a proletárdiktatúra megdöntésére vonatkozó – vallomásrészeket Brusznjai a bíróság előtt visszavonta, mert erőszakkal írárták alá vele a jegyzőkönyveket, mi több, Brusznjait az aláírás érdekében fizikailag is bántalmazták.

A jegyzőkönyv a vizsgálótiszt „közlésének” rögzítésével folytatódott: „A megtett vallomásnak az utolsó részét, amely arról szól, hogy milyen társadalmi rendszert akart, nem fogadom el, mert birtokunkban vannak olyan bizonyítékok, amelyek bizonyítják, hogy Magyarországon többpártrendszerrel polgári demokráciát akartak létrehozni, ahol a kommunistákat fasiszta módszerekkel üldözték volna. Ilyen intézkedés volt már a 33 kommunista elbocsátása is a Megyei Tanácstól. Valamint horthysta tisztek felvétele a hadseregbe, a meglévő tiszti állomány helyett. Felszólítom, a kérdéssel kapcsolatosan

tegyen őszinte vallomást, mert ezzel a helyzetén is könnyíthet, mert a bíróság enyhítő körülményként veszi a beismerő vallomást.”

A JÚLIUS 12-I KIHALLGATÁS

Úgy tűnt, ismét kezdődik minden elől: „Mikor és milyen körülmények között lett MFT-nek [Megyei Forradalmi Tanácsnak] tagja, illetve vezetője? [...] Miért vállalt vezető szerepet november 1-jén?”

„Elsősorban azért vállaltam, mert jól esett az akkori tömegektől a bizalom, a másik ok az volt, hogy egyetértettem, és magamévá tettem azokat a követeléseket, amelyet a »FT« a kormány elé vitt. Továbbá azért, mert úgy éreztem, a proletárdiktatúra megdőlt, és most már mi, forradalmárok vagyunk hatalmon.” Több harmadrangú kérdés után egy súlyos választ mondtak ki – vagy fogalmaztak át –, amely már a vég kezdete: „én, mint a MFT elnöke, a politikai és katonai ügyekkel foglalkoztam elsősornak [sic].”

Miért tartotta fenn magának ezt a rezortot, és „milyen tevékenységet fejtett ki?” – ragozták tovább a valójában már megfogalmazott választ. Brusznjaival itt „kimondatták”, hogy a politikai ügyek a legfontosabbak, ezért ez elnöki feladat. „Mivel a politikai ügyekkel foglalkoztam, lefoglaltam az MDP kocsit és közülük 2 db-ot kiadtam az akkori MEFESZ használatára”, politikai tevékenységként említetik a DISZ helyiségeinek átadása a forradalmi ifjúsági szervezetnek, a gépkocsik és más ingóságok leltárba vétele. „Tárgyalásokat folytattam a helyi koalíciós pártok vezetőivel, engedélyeztem azok megalakulását, [...] hozzájárultam az MSZMP szervezéséhez is, [...] tárgyalásokat folytattam a börtönből kiszabadult Berta Vince tapolcai tanítóval és társaival, valamint az olaszfalusi pappal, akik mind a hárman politikai elítéltek voltak.”

A katonai ügyekre térve a Kána vezérőrnagynál tett látogatás áll az első helyen. „A fegyverek kiosztásával a célom az volt, hogy a nemzetőrsegeket felszereljük. Mivel az akkori körülmények olyanok voltak, és nem ellenőriztük a fegyverek kiadását, jutottak fegyverhez olyan személyek, akik nem a közbiztonságot akarták megszilárdítani, volt horthysta tisztek, csendőrök és egyéb börtönből szabadultak is kaptak fegyvert. Továbbá célom volt a fegyverek kiosztásával a város védelme a szovjet

csapatok ellen. Tudtam, hogy a szovjet csapatok a Dunántúlra jönnek, és ezért igyekeztem, illetve sürgettem a fegyverek kiosztását. Ebből a célból értettem egyet a városvédelmi terv elkészítésével is, melyet Dormány és Kiss Gaál készítették el. [...] A horthysta tisztek visszavételét a hadseregbe azért akartam végrehajtani, mert ezeket »megbízhatóbbnak tartottam a forradalom számára, mert ők nem szolgálták ki a proletárdiktatúrát, és az ellenforradalom ideje alatt a legtöbb helyen mellálltak.«” Az idézett „vallomás” olyan távol áll Brusznjai többszörösen kifejtett álláspontjától, s annyira a vizsgálók korábbi kérdéseiből fabrikált „válaszokat” tartalmaz, hogy senki sem veheti komolyan, hogy itt Brusznjai szabad akaratából vallott s vállalta fel a neki szánt „tudatos ellenforradalmár” szerepét, elmondva a halálos ítélet indoklását.

Az „előösszegzés” az államvédelmi tisztek őrizetbe vételével és a kommunisták elbocsátásával folytatódott. Az utolsó kérdés visszatért a proletárdiktatúra megdöntésére: „Miért vett részt a proletárdiktatúra megdöntésében, és helyette milyen társadalmat akart?” „A proletárdiktatúra megdöntésében azért vettem részt, mert én magam is és családom el volt nyomva a proletárdiktatúra alatt. Többek között 1950-ben kitétek az egyetemi állásomból, és két évig munka nélkül, rossz anyagi körülmények között voltam. Saját házunkat államosították. Apám 1934-ig csendőr volt, 1949-ben izgatásért egy évre bencsukták. Bátyám három évet ült Kistarcsán 1950-től. Az apósom 1949-ben elbocsájtották a hadseregtől főhadnagyi rendfokozattal, mert a horthysta rendszer alatt hivatásos katona volt. A fentiek miatt nem értettem egyet a proletárdiktatúrával eszmeileg sem. Éppen ezért vállaltam vezetést egy olyan mozgalomban, amely megdönti a proletárdiktatúrát. A proletárdiktatúra helyett a polgári demokratikus társadalmi rendet akartam létrehozni, illetve egy ilyen irányzatot támogatni.” A válasz itt is tökéletesen kielégítette a kihallgató tisztet. Nem csoda, ők írták, a többi csak gumibot kérdése volt. Az a cinizmus, amellyel a Brusznjai család tönkretételét használták fel indokol arra, hogy tényállásszerűen „vallja be” Brusznjai a halálos minősítésű szervezkedés vezetése című bűncselekményt, a legtorzabb szovjet koncepciók perekre emlékeztet.

Nem véletlen az sem, hogy az idézett szakasz gondosan kikerüli Bruszn-

nyai azon vallomásrészleteit, melyekben a közösség érdekére, a népi vagy nemzeti érdekre, a közösségért vállalt felelősségre hivatkozik tevékenysége indítóokaként. Kizárólag önérdékűnek állította be a vizsgáló Bruszniai forradalmi tevékenységének motivációját. Ez korántsem új jelenség. Úgy tűnik, minden zsarnokság természetrajzához hozzátartozik, hogy az ellene felépők erkölcsi szilárdságát és tisztaságát kérdőjelezi meg, s a közért vállalt szolgálatot önös érdekek igyekszik feltüntetni. Lapozzuk fel egy pillanatra az aradi tizenhárom 1849-es peranyagát! Ittebei Kiss Ernő kénytelen volt védekezni az „önös érdek” és a „rangróság” becsületét csorbító vád ellen.

A JÚLIUS 15-I KIHALLGATÁS

Rövid kihallgatás volt. A testben-léleken meggyötört emberrel most az alosztályvezető íratta alá, amit összeállítottak számára. A nyomozó hatóság biztosra akart menni, ezért a július 12-i vallomásra visszautalva arról tett fel kérdést a kihallgató, hogy a proletárdiktatúra megdöntésének gondolata „mikor vetődött fel Önben? [...] Milyen formában akarta Ön annak gyakorlati végrehajtását lebonyolítani?”

A válaszban arról esik szó – ez is a korábbiak összegzése –, hogy Bruszniai 1949 óta nem értett egyet a diktatúrával. „Azonban 1956. októberi eseményekig semmi gyakorlati megmozdulásban sem vettem részt, mivel láttam azt, nincs értelme cselekedni, olyan erős az államhatalmi szerv.” Indítékként mindazokat a személyes okokat ismétli a válasz, amelyeket már korábban aláírtak Bruszniaival: apja bebörtönzése, József testvérének internálása, szentesi házuk államosítása, „amelyért semmi ellenszolgáltatást nem kaptak hozzátartozóim. [...] Az általam elmondottaknak az orvoslását és helyrehozatalát egy másik államforma életbeléptetése után vártam, konkrétan [sic!] a polgári demokrácia államforma életbeléptetése után [...] a megyében az alábbi intézkedéseket tettem és járultam hozzá (ti. a polgári demokrácia »életbeléptetéséhez«):

1. Engedélyeztem a több párt létrehozását, azt támogattam.
2. Munkatársaimnak felvettem volt horthysta és ludovikás tiszteket és osztályidegen személyeket.

3. Egyetértettem és elősegítettem a Veszprém Megyei Tanács kommunistáinak az elbocsajtásával, ami meg is történt november 2-án, 334 fő. Semmit nem tettem annak érdekében, hogy ezt megakadályozzam, mint elnök.

4. Mindent elköttem annak érdekében, hogy a honvédségi raktárból az »M« készletben lévő fegyvereket kioszák illetéktelen személyeknek. Ebben az ügyben személyesen jártam fent Budapesten a HM-ben. Velem jött a HM-be Németh Károly és Bodor Géza, volt horthysta százados. Közlegényekből akartam tiszteket kineveztetni.

5. Gépkocsikat és pártházakat elfoglaltam azért, hogy meggátoljam mozgásukat és működésüket.

6. Hozzájárultam a kommunisták és volt ÁVH-sok őrizetbe vételéhez és fogva tartásához a börtönbe.

7. 1956. november 3-án kb. 7-800 katonára és tisztra jelenlétében arra hívtam az egységet, hogy álljanak a forradalom mellé, mert ez az igaz nemzeti ügy, ezért folyik el a sok vér, és a hadseregnek, önöknek is ezt kell támogatni. Bejelentettem azt is, le fogjuk váltani, és helyettük ludovikás és volt horthysta tiszteket fogunk beállítani stb.”

A vádat lényegében a fentiek szerint állította össze a Győri Katonai

Bruszniai Árpád cigarettatárcája

Ügyészség, melynek alapján a Győri Katonai Bíróság Vetési Béla hadbíró őrnagy vezette tanácsa Bruszniai Árpádot életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélte (ha az ítélet jogerőre emelkedhetne volna, Bruszniai Árpád 1963-ban kiszabadul!). A politikai hatalmat Veszprémben megtestesítő Pap János megyei párttitkár azonban nem tudott megnyugodni, mert Bruszniai Árpád büntetése nem elégítette ki bosszúvágyát.

Elindult tehát a politikai csatornákon az intervenció, amely azt célozta, hogy Bruszniai Árpádot hóhérkézzre juttassa. Ebből az időszakból számos olyan írásos anyag ismert, amely a bíróságok „liberális” ítélezését ostorozza és konkrét ügyekben interveniál. A Bruszniai-ügyben a Legfelsőbb Bíróság elnökének címzett levél azonban egyedülálló a maga nemében:

„A megye kommunistái, becsületes dolgozói – a népi demokratikus államrend megdöntéséért küzdő, vezető szerepet játszó ellenforradalmárok felelősségre vonásánál – a legsúlyosabb ítéletet várták, nem pedig a törvényes büntetési tétel minimumát.

Kérjük a Legfelsőbb Bíróságot, hogy az ügyben – mely fellebbezés alatt áll – a törvényeinknek megfelelő komoly ítéletet hozzon.

Veszprém, 1957. november 2.

Elvtársi üdvözléssel:

Geier Béla m[egyei] adm[inisztratív] főelőadó

Pap János m[egyei] titkár.”

A FELLEBBEZÉSI TÁRGYALÁS

A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának Különytanácsa (Fellebbviteli Tanács) 1958. január 7-re tűzte ki a fellebbezési tárgyalást.

A Bruszniai-ügyben keletkezett tárgyalási jegyzőkönyv tanácsa szerint a különytanácsot dr. Szimler János hadbíró alezredes vezette, és négy ülnök járt el: Liszt Vilmos ezredes, Dapsi Károly ezredes, Török Sándor rendőr ezredes, Orbán Miklós rendőr ezredes; a Katonai főügyészt dr. Valachi László hadbíró alezredes képviselte. Bruszniai Árpádot továbbra is dr. Miklós Imre védte.

Az ügyész a fellebbezési óvást fenntartotta Bruszniai Árpád esetében súlyosításért, halálbüntetés kiszabása végett. A vádbeszéd semmi újat nem hozott az addigi ügyészi állásponthez képest. Hangsúlyozta, hogy Bruszniai Árpád és társai cselekményeikkel országos hatást is elérhettek volna. „Feltétlenül az ő magatartásuknak tudható be, hogy Budapest után Veszprémben követelte az ellenforradalom a legtöbb áldozatot.”

Miklós Imre Bruszniai Árpád védelmében részletesen előadta a már írásban is rögzített érvelését. Összefoglalta mindazt, amit Bruszniai Árpád a kihallgatása során is elmondott, érez-

hetően azzal az célzattal, hogy a „tudatos ellenforradalmár” minősítést s ezzel a halálbüntetést elkerülje.

Brusznjai Árpádnak a halál küszöbén volt lelkiereje egy terjedelmes, az egész ügyet átfogó beszéd megtartására. Ez a végső megszólalása figyelemre méltó. Úgy érvelt, mint akinek nem az életéért kell küzdenie. A legfontosabb mondatai álljanak itt: *„Bűnös vagyok – kezdte beszédét –, megértettem, hogy tettem – bár objektív okok folytán az államrend megdöntését eredményezhette volna. [...] Tudom, hogy bennem látják azt a tudatos ellenforradalmárt, aki évek óta eszmei előkészítője az októberi eseményeknek. Az ügyészi vádindítvány nagyon is sematikus, káderlapminta-szerűen állította származásomat, múltamat. A múlt rendszertől én nem kaptam annyit, hogy visszatérést várnám. [...] Tudásom alapján bárhol megélhetnék, jóllehet sokkal gondtalanabban, mint tanári fizetésemből. [...]*

Többet elmentek, én itt maradtam, és most részben az ő tetteikért is nekem kell a felelősséget vállalnom. Én még a HM-ből visszatérve is elleneztem a fegyverek kiadását. Kána v.örngy. ma letagadja az igazságot, állítom, hogy a HM-ben ő ugyanazt a szerepet töltötte be, mint én Veszprémben. [...] Veszprémben én a mérsékelt, a rendet megteremteni igyekvő irányzatot képviseltem. Soha nem izgattam, sok dolgot eleneztem. [...] Hiába lett védőm figyelemzetve, én is csak azt állítom, hogy esetemben megvannak és igazolhatók is azok a tények, amelyek enyhítik az általam elkövetettnek vélt cselekményeket. [...] Engem bíztak meg, hogy fogjam a gyeplőt. Ennek ellenére is állítom, hogy míg ezt a gyeplőt én fogtam, az a kocsi senkit nem ütött el. Hogy közben sajnálatos események is történtek, arról talán én tehetek a legkevesebbet. Én erről a kocsirol az utolsó kanyarban repültem ki, [...] nem ismétlődött meg a köztársaság téri, vagy Miskolc, vagy Mosonmagyaróvár története. [sic!] Bízom abban, hogy lehetőséget biztosítanak számomra, hogy kiutat lássak valaha is az életbe.”

A másodfokú ítélet Brusznjai Árpád halálra és teljes vagyonekobzásra ítélte. Megismételte, hogy 180 szovjet katona és 70 polgári lakos haláláért – a fegyverek kiosztása okán – Brusznjai (elsősorban) és társai felelősek. A büntetésekkel foglalkozó részben a különtanács kifejtette: *„I. r. dr. Brusznjai Árpád vádlottnál abból indult ki, hogy*

beállítottságánál, származásánál és családi körülményeinél fogva már a fel szabadulás óta a népi demokratikus államrenddel szemben ellenséges gondolkodású és viselkedésű egyén volt. [...] Mint tudatos ellenforradalmár, betegsége és testi rokkantsága ellenére a legvérvivatarosabb napokban is igen aktívan tevékenykedett, s abban az időben minden tőle telhetőt elkövetett annak érdekében, hogy hazánkba a népi demokratikus államforma többé ne jöjjön vissza, [...] magatartása következményeként Veszprém területén számtalan ellenséges beállítottságú egyén és megtévedett dolgozó kezébe fegyver került, s fegyvereket a szovjet hadsereg katonái, valamint a rendszerrel szemben hűséget tanúsító egyénekkel szemben használták fel.”

A különtanács tehát minden elvi kérdésben osztotta a vádhatóság és az elsőfokú bíróság által képviselt hatalom álláspontját: a Rákosi-korszak jogának folytonosságát és a kollektív bűnösséget mindenért, ami a forradalomban történt. S persze teljesítette Pap János és a „Veszprém megyei kommunisták” elvárását.

A KEGYELMI ELJÁRÁS

Brusznjai Árpád és védője kegyelemért folyamodott, azonban a kérvény sohasem került a Népköztársaság Elnöki Tanácsa elé. Az 1957. évi 34. tv. szerint folyt az eljárás: *„Ha a népbíró-sági tanács a terhelte halálra ítélte, az ügyész meghallgatása után zárt ülésen véleményt nyilvánít arra, hogy a terhelte kegyelemre ajánlja-e vagy nem.”*

A különtanács – miként ezt a ránk maradt jegyzőkönyv tanúsítja – január 7-én meghallgatta az ügyészt, és szavazott a kegyelmi kérvény ajánlása tárgyában. Valachi László a katonai főügyész képviselőjében ellenezte a kegyelemre ajánlást. *„Dapsi Károly ezds. és Liszt Vilmos ezds. az elítéltet kegyelemre ajánlják. A kegyelemre ajánlás indoka az, hogy 1956. november 4-ig véres események Veszprémben nem történtek. A különtanács három tagja: Dr. Szimler János hb. alez. [hadbíró alezre-des], Török Sándor rezds. [rendőr ezre-des], valamint Orbán Miklós rezds. a vádlottat kegyelemre nem ajánlja, mert megítélésük szerint a vádlott által elkövetett bűncselekmény társadalmi veszélyessége rendkívül nagy, személyében rejlő veszélyesség is magas fokú, és 1956. november 4. után lényegében a*

magatartásuk következménye lett, hogy 180 szovjet katona, 70 polgári egyén meghalt.”

Most, amikor ismételten – és utoljára – elhangzik a 180 szovjet katona halála, meg kell állapítanunk: az október 4–5-i harcokban válójában 10 szovjet katona esett el és 25 sebesült meg, a polgári halottak száma pedig a valóságban 42 fő volt – 38 férfi és 4 nő. Mindezt tudták a veszprémi pártvezetők: az elesett szovjet katonák sírjai – nevük feltüntetésével – ma is Veszprémben található. A halottak számának nagymérvű eltúlzása szándékos hamisításként – Brusznjai Árpád kivégzésének célzatával – kerülhetett a per anyagába.

Brusznjai sorsa tehát megpecsétlődött. Dapsi Károly és Liszt Vilmos honvéd ezredek legalább megkísérelték megmenteni a jövőnek a magyar tudományos élet ígéretes tehetségét. Erre a tettükre az utókor tisztelettel emlékszik. Szavazatuk mögött látni kell azt is, hogy a két kommunista honvédtiszt a Veszprémben november 4. után kirobbant ellenállást nem úgy ítélte meg, mint a tanács elnöke és két rendőrtiszt ülnöktársuk. Ők – úgy tűnik – nem fogadták el sem a kollektív felelősséget (a „magatartásuk következménye” formulát), sem azt, hogy a szovjet támadás ódiúmat más viselje.

A „SEMMIS HALÁL”

1958. január 9-én a jegyzőkönyv szerint *„06 óra 59 perckor elővezettetett dr. Brusznjai Árpád jogerősen kötél általi halálbüntetésre elítélt”. Miután megállapították személyi adatait: „Tanács elnöke közli az elítélttel a jogerős ítéletet és azt, hogy a kegyelmi kérelmét a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa elutasította.” A tanács elnöke az elítéltet átadta az ítélet-végrehajtóknak.*

Brusznjai Árpád pere irattárba került, ahonnan azután a *Történelem* vétele elő. A Győri Katonai Bíróság 1990. április 5-én megállapította, hogy *„dr. Brusznjai Árpádné [...] kérelmére az 1989. évi XXXVI. törvény 6.§.(1) bekezdése alapján [...] ezt az elítélést semmisnek kell tekinteni”.*

Egy korszak összeomlott, s maga alá temette Kádár vérben fogant rendszerét a Pap Jánosok gyilkos klientúrájával együtt. Brusznjai Árpád pedig bekerült a szabadság mártírjainak magyar panteonjába. ♦

A HARC

FOLYIK
TOVÁBB!

A KORMÁNY MÉG
NEM TELJESITETTE
KÖVETELÉSEINKET!

A SZOVJET
CSAPATOK MÉG
ITT VANNAK!

NE ADD KI
A FEGYVERT
A KEZEDBŐL!

A megtorlás első áldozata

DUDÁS JÓZSEF

Dudás József a kádári diktatúrában az ellenforradalmiság egyik fő szimbólumává vált. Az ellene lefolytatott per megkezdése előtt már megszületett a döntés a halálbüntetésről, a per koncepciója pedig azokra a rémtörténetekre épült, amelyek már a forradalom alatt is a városi legendárium részét képezték. A Dudás '56-os tevékenységéről szóló peranyagok olyan mértékben torzítják szerepét és személyiségét, hogy még az események körvonalait is nehéz kibogozni belőlük. Az ismerősök és barátok visszaemlékezéseiből ugyanakkor egy olyan, nem hétköznapi szenvedélyességgel és igazságérzettel megáldott ember képe rajzolódik ki, akire minden hevesége és extravaganciája ellenére tisztelettel gondoltak.

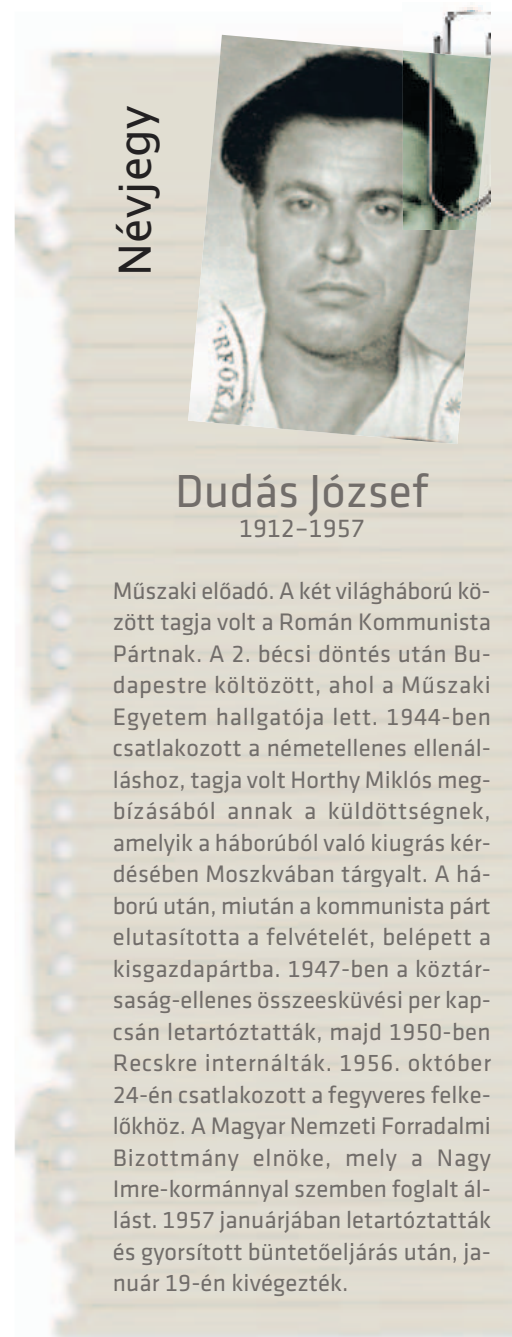
„Még félholtra verve is elegendő energia volt benne ahhoz, hogy elvezessen tíz forradalmat” – elevenítette fel Gábori György Dudással kapcsolatos recski emlékeit. A forradalomban játszott szerepe a mai napig vitákat kavart, de az talán vitán felül áll, hogy Dudás József a magyar forradalom egyik kulcsfigurája. Megítélésének pozitív vagy negatív olvasata éppen ezért a forradalom egészének megítélésére is kihatással van.

Dudás József 1912. szeptember 12-én született Marosvásárhelyen egy négygyermekes székely munkáscsaládban. Már középiskolásként kapcsolatba került a kommunista mozgalommal – az iskola mellett alkalmi munkásként dolgozott –, és 15 évesen tagja lett a román Kommunista Ifjúsági Szövetségnek. Az az ígéret vitte a mozgalomba, hogy „ha megalakítják a kommunista Ifjúságunk Szövetségét, akkor Erdélyt az oroszok vissza fogják adni Magyarországnak” – olvasható feleségének az 1956-os Intézet Oral History Archívumában található interjújában. Dudás József erről 1957-ben így vallott: „Osztályhelyzetem és a román sovinizmus, amely a

régi Románia sajátja volt [...], korán ébresztettek politikai öntudatra, amely a proletárforradalom felé vonzott.”

MOZGALMAS MOZGALMI MÚLT

A szervezetbe való belépésének évében, 1927-ben már ifjúsági küldöttként részt vett a szakszervezetek temesvári kongresszusán. Több sztrájk és tüntetés szervezésében vállalt főszerepet. A román politikai rendőrség 1931 elején – miközben éppen kommunista röpcédulákat vett át – letartóztatta. A rendőrségen a 19 éves fiút durván bántalmazták, aminek hatására elvállalta, hogy információkat

Névjegy

Dudás József
1912–1957

Műszaki előadó. A két világháború között tagja volt a Román Kommunista Pártnak. A 2. bécsi döntés után Budapestre költözött, ahol a Műszaki Egyetem hallgatója lett. 1944-ben csatlakozott a németellenes ellenálláshoz, tagja volt Horthy Miklós megbízásából annak a küldöttségnek, amelyik a háborúból való kiugrás kérdésében Moszkvában tárgyalt. A háború után, miután a kommunista párt elutasította a felvételét, belépett a kisgazdapártba. 1947-ben a köztársaság-ellenes összeesküvés per kapcsán letartóztatták, majd 1950-ben Recskre internálták. 1956. október 24-én csatlakozott a fegyveres felkelőkhöz. A Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány elnöke, mely a Nagy Imre-kormánytal szemben foglalt állást. 1957 januárjában letartóztatták és gyorsított büntetőeljárás után, január 19-én kivégezték.

szolgált az illegálisan működő kommunista ifjúsági sejtjének tevékenységéről. Dudás azonban, arra hivatkozva, hogy sejtjével a kapcsolatai megszakadtak, mivel mint börtönviselt emberben nem bíznak benne, nem szolgáltatott adatokat. Ugyanakkor a Kommunista Ifjúsági Szövetségtől kérte áthelyezését Brassóba, hogy megszabaduljon a marosvásárhelyi rendőrség befolyásától. 1931 közepétől Brassóban, Temesváron és Kolozsváron szervezte a Kommunista Ifjúsági Szövetség és a Román Kommunista Párt (RKP) helyi egységét. 1933 januárjától az RKP Erdélyi Tartományi Titkárságának agitációs és propagandatitkáráként már rangos pártember-

Dudas József
1932 körül

a második bécsi döntés után azonban elhagyta Erdélyt.

1940 szeptemberében erdélyi egyetemi diákokkal érkezett Budapestre. A Magyar Fogaskerékgárnál helyezkedett el mint technikus, és közben végezte a Műszaki Egyetemet. Saját elmondása szerint eleinte nem kereste a kapcsolatot sem az illegális kommunista párttal, sem pedig a kommunista frakciókkal. Dudas szavaival élve „*a háború továbbfejlődése*” volt az, ami arra ösztönözte, hogy 1944 elejétől már szisztematikus szervezkedésbe kezdjen és bekapcsolódjon az ellenállási mozgalomba. Első lépésként a munkahelyén, a fogaskerékgárban gyűjtötte össze a megbízható munkásokat és azokat az embereket, akik a szakszervezetben tevékenykedtek vagy baloldali beállítottságúak voltak. Az így szerveződő csoport bekapcsolódott a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetsége (MHSZSZ) néven működő ellenállási szervezetbe. A szervezet taglétszáma néhány száz fő körül mozgott, de a politika legkülönbélebb irányai és társadalmi rétegei felé rendelkezett kapcsolatokkal az illegális kommunista mozgalomtól Bethlen István köréig bezárólag. A Magyar Frontban Dudas képviselte az MHSZSZ-t, a front tagjaként részt vett kormányzóhoz intézett, a kiugrást sürgető memorandum megfogalmazásában is.

Dudas legjelentősebb és talán legkockázatosabb tevékenysége a szovjet fegyverszünetről tárgyaló küldöttségben való részvétel volt. Ambrózy Gyulának, a kabinetiroda vezetőjének koordinálásával megszervezték a Faust Imréből, Atzél Edébből és Dudas Józsefből álló delegációt, amelynek feladata az volt, hogy felvegye a kapcsolatot az oroszokkal. Miután inkapuztai rejtek helyén Bethlen Istvántól megkapták a pontos instrukciókat, szeptember 16-án indultak útnak. Szerencsésen eljutottak Moszkvába, ahol magas rangú tábornokok fogadták őket. Tárgyaltak Zsukov marsall és Kuznyecov vezérezredessel, Faust Imre közlése szerint Molotovval is találkoztak. A szovjetek egyértelműen megfogalmazták: nyitottak a hivatalos tárgyalásokra, viszont nem kommunistákkal, hanem azzal a politikai elittel akarnak tárgyalni, amely az országot vezeti. Négy nappal azután, hogy Dudasék visszatértek Magyarországra, elindult a hivatalos háromtagú delegáció Faragho Gábor vezérezredes vezetésével. Dudas

nek számított. A pártmunka mellett lakatosként tartotta fenn magát, és gépészmérnök-hallgatóként végezte a Bukaresti Műszaki Egyetemet.

1933 decemberében Dudas fő szervezője volt a temesvári ipari üzemek általános sztrájkjának. A hatóságoknak csak erőszak alkalmazásával sikerült uralni a helyzetet, a munkabeszüntetések egészen január közepéig elhúzódtak. Dudást 1934. február 16-án tartóztatták le. A hadbírószági tárgyaláson fővádltként kilenc évre ítélték, majd ezt másodfokon öt és fél évre enyhítették. A vele szemben alkalmazott erőszak elleni tiltakozásul kilenc napon át tartó éhségstrájkot folytatott, a főtárgyaláson pedig nyolcórás beszédben fejtette ki politikai állásfoglalását, melyben hitet tett a kommunizmus és a Szovjet-

unió mellett, tiltakozott a társadalmi igazságtalanságok és a kisebbségek kiszákmányolása ellen.

Dudas a doftanai börtönben töltötte le a büntetését, ahol együtt raboskodott a román pártvezetés számos prominens személyiségevel, többek között Pauker Annával, a későbbi külügyminiszterrel, akivel bensőséges jó viszonyba került, és a '45 utáni Románia kommunista vezetőjével, Gheorghie Gheorghiu Dejzsel. A börtönben 1936-ban a pártvezetőség előtt beismerte korábbi kapcsolatát a rendőrséggel. Ennek következtében két évre felfüggesztették párttagságát, a kiszabott idő letelte után azonban minden feltétel nélkül visszavették. Miután a börtönből 1939-ben szabadult, visszaköltözött családjához Marosvásárhelyre,

József pedig csoportjával együtt bekapcsolódott a fegyveres ellenállásba.

FRAKCIÓS BÉLYEG

A háborút követően Dudás mint meggyőződéses kommunista a legális MKP-be kérte felvételét, e kérésére azonban többszörösen is elutasító válasz érkezett, utolsóként Rajk László belügyminisztertől, akit Dudás ellenállásbeli harcostársaként személyes jó barátjának tartott. Ez Dudást – ahogy az ÁVO-n tett későbbi vallomásában fogalmazott – lelkiileg megrázta. A pártba való felvételének elutasítása után a munkahelyén, a Magyar Fogaskerékgyárban a baloldali érzelmű, de a Magyar Kommunista Párttal elégedetlen munkások szervezésébe kezdett. Több kommunista frakcióval közösen röplapot szerkesztettek, amelyben 12 pont-

ban foglalták össze kritikájukat a párttal szemben, valamint tiltakoztak Demény Pál letartóztatása ellen.

Ugyancsak nem függetlenül a párt okozta csalódástól, elfogadta Tildy Zoltán felkérését, hogy vállalja el a kisgazdapárt fővárosi és nemzeti gyűlési képviselői listáján a jelöltséget. Dudás a fővárosi törvényhatósági választáson mandátumot is szerzett. 1946 novemberében Kovács Béla azzal bízta meg, hogy szervezzen a kisgazdapárt számára pártiskolákat és szemináriumokat, valamint munkás és paraszt fi-

Dudás József igazolványképe
1932 körül (jobbra)

Dudás József a Fogaskerékgyár
főmérnökeként a gyár dolgozóival és
az orosz csapatok megbízottjával,
Utin kapitánnyal 1945-ben (lent)

atalok bevonásával egy rendezőgárdát, amely alkalmas arra, hogy biztosítsa a párt rendezvényeit.

Ebbe a munkába azonban Dudás már nem tudott érdemben belekezdni, mert 1947. január 4-én több frakciós kommunista társával együtt köztársaság-ellenes összeesküvés vádjával őrizetbe vették. A koncepció szerint az összeesküvés mögött a revizionista és horthysta szervezeteket tömörítő, Magyar Testvéri Közösség nevű titkos szervezet állt, melynek célja a múlt rendszer visszaállítása volt. A frakciós kommunistákat azzal vádolni, hogy vissza kívánják állítani azt a Horthy-rendszert, amelyben üldözöttek voltak, és sokan közülük nem kevés évet töltöttek börtönben, a valóságtól igen elrugaszkodott gondolat volt.

A per koncepciójának kidolgozói végül nem is vállalták, hogy a nyilvánosság előtt zajló kirovatperекbe az összeesküvés egyik alcsoportjaként bevonják a frakciós kommunistákat. A több tucat letartóztatott frakciós számára ez azt jelentette, hogy nem kerültek a vádlottak padjára, hanem jogerős ítélet nélkül internálták őket. Ez a sors várt Dudás Józsefekre is, akit Buda-délre, Kistarcsára, majd Recskre internáltak. Kálváriáját tovább tetézte, hogy 1951-ben a román hatóságok kikérték, azzal az indoklással, hogy a harmincas években a román politikai rendőrség besúgója volt. 1954-ben a bukaresti államügyészség végül bizo-

nyíték hiányában ejtette ellene a vádat. Dudást hazaszállították, és 1954 májusában a magyar hatóságok szabadlábra helyezték.

Dudás a szabadulás után visszahúzó életet élt. Megházasodott és szerelőként dolgozott. 1956. október elején kapta kézhez az Igazságügyi Minisztérium választását rehabilitációs kérvényére: *„Tevékenysége nem bizonyosodott be, aminek alapján fogvatartása és internálása alaptalan volt.”*

A SZÉNA TÉRIEK ÉS A FORRADALMI BIZOTTMÁNY

Dudás József a forradalmi eseményekbe érdemben október 27-én kapcsolódott be. Október 23-án felvonult ugyan az egyetemisták tüntetésén, de a következő három nap hűvösvölgyi otthonából figyelte a történéseket. Saját bevallása szerint 27-én sem azért

indult el a városba, mert már nem bírt tovább tétlenül várakozni, hanem mert feleségével vásárolni mentek.

Budapest,
Széna tér, 1956

Szabó János (1897–1957) gépkocsivezető, az 1956-os forradalom idején a budapesti Széna téri ellenálló csoport parancsnoka

Dudás a Margit híd budai hídfőjénél került bele az események forgatagába. A forradalmárok feltartóztatták Veres Péter autóját, és fenyegető megjegyzéseket tettek az író-politikusra. Dudás ekkor egy autó tetejére állva megvédte Verest, és a Széna térre invitálta az

embereket, hogy ott tartsanak gyűlést. A téren, ahol már nagyobb tömeg összegyűlt, újabb szónoklatot intézett az emberekhez. Beszédében azt hangsúlyozta, hogy a forradalomnak a törvényesség talaján kell állnia, és ehhez meg kell teremteni a feltételeket. Javasolta, hívjanak össze nagygyűlést, hogy a törvényességet biztosító forradalmi szervezet megszervezzék, annak képviselőit megválasszák.

Beszédét óriási ovációval fogadták. Dudás vallomása szerint az emberek még ott a helyszínen elkezdtek kijelölni a képviselőket, és megegyeztek abban, hogy másnap 12 órakor a II. kerületi tanács épületében gyűlést tartanak. Az esemény után elvezették Szabó Jánoshoz, a Széna téri felkelők parancsnokához, akit Dudás személyesen kért meg, hogy vegyen részt a II. kerületi tanács számára meghirdetett gyűlésen, és közölte vele, hogy mint fegyveres vezetőnek biztosít neki egy képviselői helyet a majdani bizottságban.

Október 28-án délre a tanács nagyterme teljesen megtelt. Az előző nap megválasztottak – egyfajta elnökséget alkotva – ott ültek, szemben a hallga-

tósággal. Dudás az ülés vezérszónokaként vázolta az előző nap önmaga által összeállított 25 pontos programját és a felhívást, amely a közigazgatást is átfogó forradalmi csúciszerv létrehozásának szükségességét hangsúlyozta. Az ülésen megválasztották a képviselőket és a vezetőséget, a 29 fős Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmányt (MNFB), amelynek elnökévé Dudás Józsefet nevezték ki.

Az MNFB felvállalta egy országos szerv megalakítását azzal a céllal, hogy egyfajta forradalmi központként összefogja és képviselje a forradalomban szerveződő katonai és civil szervezeteket. Ennek jegyében november 1-jére Dudás országos kongresszust hirdetett. (Erre a rendezvényre azonban a forradalom rövidsége miatt már nem került sor.) Végül Dudás bejelentette, hogy a kormánnyal és Nagy Imrével közli a bizottmány megalakulását és a 25 pontos programot, ezért az ülésről közvetlenül a Parlamentbe megy, hogy ott tárgyaljon. A gyűlés végeztével Kovács András joghallgató már egy Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány feliratú autóval várta Dudást, hogy a

Parlamentbe szállítsa, és felajánlotta, fegyveres védelmet biztosít számára. A Parlamentben azonban nem fogadták őket, a Nagy Imrével való találkozás ekkor még nem sikerült.

A SZABAD NÉP-SZÉKHÁZ FEGYVERESEI

Dudás másnap, október 29-én újra megpróbálta felvenni a kapcsolatot Nagy Imrével. Személyes találkozóra ekkor sem került sor, de a parlamenti titkárság átvette a 25 pontot, és ígéretet tett arra, hogy továbbítja Dudás találkozóra vonatkozó kérését.

Dudás és kísérete, mely Szabó bácsi és Kovács András fegyvereseiből állt, ezután indult el a *Szabad Nép* székházához, hogy megpróbálják kinyomtatni a 25 pontos programot. A székházban teljes felfordulás uralkodott, a nyomdászokat senki nem fogta össze, a ház tele volt fegyveres emberekkel, akiket azonban semmilyen katonai vezető nem irányított. Dudás, aki az illegálisban és az ellenállásban már szerzett bizonyos tapasztalatokat, hamar

felmérte az épületben rejlő lehetőségeket. A székházban nyomda és a legnagyobb pártlap igényeihez igazított telefonközpont működött, nemzeti vonalakkal. A legalkalmasabb hely volt arra, hogy a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány központja legyen.

Dudás hozzávetőleg 50 felfegyverzett embere minden nehézség nélkül birtokba vette az épületet, majd meg egyezett a székház munkástanácsával, hogy a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány irányítása alá vonja az épületet és az ott tartózkodó fegyvereseket. Az új központ – elhelyezkedéséből és logisztikai szerepéből adódóan – kiemelte Dudásék csoportját a többi fegyveres csoport közül. Dudásék jelentőségének megnövekedését jól mutatja, hogy napközben Maléter Pál felvette Dudással a kapcsolatot, hogy a felkelőcsapatok központi parancsnokságának létrehozásáról tárgyaljanak.

A Szabad Nép-székház, ahol megkezdtek a bizottmány lapjának, a *Függetlenségnek* a szerkesztését

FÜGGETLENSÉG

1956. OKTÓBER 30.

A MAGYAR NEMZETI BIZOTTMÁNY LAPJA

SZERKESZTI: A FORRADALMI BIZOTTSÁG

NEM ISMER JÜK EL A JELENLEGI KORMÁNYT

1. A Magyar Nemzeti Bizottmány megalkotta a kivetés és átvétel vérségi szerződés szabályait a fidesz for-
listák, szociálisták, az orosz magyar
nép ellen.
2. Kivételment maradt a magyar nép
Igény beállítások az ENSZ tagországok,
szociálisták, szociálisták, szociá-
listák a szociálisták, akik a ma-
gyar szabadság igény megadására ter-
vezik az ellenük szabadság, átvétel-
től a magyar népet jogainak betve-
sítésében, melynek az ENSZ alap-
elveire támaszkodik.
3. Felhívjuk a Bizottmány Tanácsát,
hogy szervezze el a Magyar Nemzeti
Bizottmányt és a Szabadság Harca-
sok, Vezetését határozottan állítsa
bizottmányra.
4. Magyarországi függetlenségért,
szabadságért harcoljunk a Bizottmány
Tanácsát, hogy állítsa Magyarorszá-
gunk a szabadság, az ország minden lakó-
sága mellett.
5. A magyar nép és a Nemzeti Bi-
zottmány támogatja a városi szociá-
listák, városi és városi a magyar
bizottmányt és az ENSZ alap-
elveire támaszkodik, ezért szervezze el a Bi-
zottmány Tanácsát (ENSZ) vezetés alá
helyez Magyarországot minden lakó-
sága mellett. Az ország minden
városi, városi és városi a magyar
bizottmányt és az ENSZ alap-
elveire támaszkodik.
6. Magyarországi kivételment maradt
szociálisták, városi szociálisták, a bi-
zottmányt és az ENSZ alap-
elveire támaszkodik, ezért szervezze el a Bi-
zottmány Tanácsát (ENSZ) vezetés alá
helyez Magyarországot minden lakó-
sága mellett. Az ország minden
városi, városi és városi a magyar
bizottmányt és az ENSZ alap-
elveire támaszkodik.

Nemzeti Bizottmány igazgatóválasztás
rendeléseit megvitatva, csak az új al-
kötés volt a szociálisták.
7. A szabadság harca, a szabadság harca,
a kivetés szabadság, a kivetés szabadság
tervezik az ellenük szabadság, átvétel-
től a magyar népet jogainak betve-
sítésében, melynek az ENSZ alap-
elveire támaszkodik.
8. Felhívjuk a Bizottmány Tanácsát,
hogy szervezze el a Magyar Nemzeti
Bizottmányt és a Szabadság Harca-
sok, Vezetését határozottan állítsa
bizottmányra.
9. Magyarországi függetlenségért,
szabadságért harcoljunk a Bizottmány
Tanácsát, hogy állítsa Magyarorszá-
gunk a szabadság, az ország minden lakó-
sága mellett.
10. A magyar nép és a Nemzeti Bi-
zottmány támogatja a városi szociá-
listák, városi és városi a magyar
bizottmányt és az ENSZ alap-
elveire támaszkodik, ezért szervezze el a Bi-
zottmány Tanácsát (ENSZ) vezetés alá
helyez Magyarországot minden lakó-
sága mellett. Az ország minden
városi, városi és városi a magyar
bizottmányt és az ENSZ alap-
elveire támaszkodik.

egyre, az értékekkel szemben.
Alkötés politikai szempontból re-
szonál a magyarországi minden lakó-
sára és megadja a szabadság harca,
a kivetés szabadság, a kivetés szabadság
tervezik az ellenük szabadság, átvétel-
től a magyar népet jogainak betve-
sítésében, melynek az ENSZ alap-
elveire támaszkodik.
11. Az AVII országok felhívjuk, az
országok szabadság harca, a kivetés
szabadság, a kivetés szabadság
tervezik az ellenük szabadság, átvétel-
től a magyar népet jogainak betve-
sítésében, melynek az ENSZ alap-
elveire támaszkodik.
12. Az ország minden lakó-
sára és megadja a szabadság harca,
a kivetés szabadság, a kivetés szabadság
tervezik az ellenük szabadság, átvétel-
től a magyar népet jogainak betve-
sítésében, melynek az ENSZ alap-
elveire támaszkodik.
13. Felhívjuk a Bizottmány Tanácsát,
hogy szervezze el a Magyar Nemzeti
Bizottmányt és a Szabadság Harca-
sok, Vezetését határozottan állítsa
bizottmányra.
14. Magyarországi függetlenségért,
szabadságért harcoljunk a Bizottmány
Tanácsát, hogy állítsa Magyarorszá-
gunk a szabadság, az ország minden lakó-
sága mellett.
15. A magyar nép és a Nemzeti Bi-
zottmány támogatja a városi szociá-
listák, városi és városi a magyar
bizottmányt és az ENSZ alap-
elveire támaszkodik, ezért szervezze el a Bi-
zottmány Tanácsát (ENSZ) vezetés alá
helyez Magyarországot minden lakó-
sága mellett. Az ország minden
városi, városi és városi a magyar
bizottmányt és az ENSZ alap-
elveire támaszkodik.

A Magyar Nemzeti
Forradalmi Bizottmány
felhívása

Dudás József lapja, amely 1956. október 30-án *Függetlenség* néven jelent meg

Dudás Kovács Andrászt küldte el a Ma-
léterrel való tárgyalásra.

A Szabad Nép-székházban eközben
megkezdték a bizottmány lapjának,
a *Függetlenség*nek a szerkesztését.
A székházban működött még Dudásék
csoportjától függetlenül, de Dudás jó-
váhagyásával a *Népszabadság* és az
Igazság című lap, valamint a Gimes
Miklósék által szerkesztett *Magyar
Szabadság*, továbbá a Szikra Lap-
nyomda.

Az épület elfoglalása és a *Független-
ség* megjelenése után Dudást sorban
keresték fel az ellenállás időszakából
régis ismerősei és börtöntársai. A kis-
gazda Kiss Sándor, valamint a recski
rabtársak, Benkő Zoltán, Egri György
és Zimányi Tibor is felajánlották segít-
ségüket, az ugyancsak Recsket meg-
járt szociáldemokrata Gábori György
Dudás személyes kérésére vállalta el,

hogy segít a *Függetlenség* szerkeszté-
sében, és egyfajta politikai tanácsadó-
ként végig kitartott Dudás mellett. E
recski belső mag a Petőfi Körben,
majd a Magyar Értelmiségi Forradalmi
Tanácsban meghatározó tényező volt,
ennek köszönhetően a velük való kap-
csolat lehetőséget jelentett a forrada-
lom mellett felsorakozó értelmiséggel,
ezen belül Nagy Imre körével a kon-
taktus megteremtésére.

A FÜGGETLENSÉG

A Magyar Nemzeti Forradalmi Bizott-
mány lapjaként Dudás József főszer-
kesztésében 1956. október 30-án jelent
meg a *Függetlenség* első száma. Miután
Dudás tudomást szerzett róla, hogy a
Horthy-korszakban is működött egy hi-
vatalos kiadvány ezzel a címmel, a lap

nevét október 31-től *Magyar Függet-
lenségre* változtatta. A *Magyar Függet-
lenség* napi három kiadásban került az
utcákra 50–100 ezer példányban, és *Pa-
raszt Függetlenség* címmel külön vidéki
számot is szerkesztettek, amely azon-
ban csak egy kiadást élt meg.

Az újságnak nem volt határozottan
körülhatárolható ideológiája, Dudás
úgy fogalmazott, hogy a lapot az
„utca” követelése alapján állította
össze. Ebből adódóan hangvétele radi-
kálisabb, támadóbb élű volt, mint a
forradalom alatt megjelenő legtöbb új-
ságé. Ugyanakkor ez a diktatúra- és
olykor szovjetellenes hangvétel sem a
lap, sem Dudás József esetében nem
jelentett a baloldallal való határozott
szembefordulást vagy akár jobboldali-
ságot. „Földet vissza nem adunk, min-
den tőkés restauráció ellen ugyanolyan
keménységgel harcolunk, mint ami-

Jónás Pál Dudásról

Jónás Pál (1922–1998), aki Kistarcsán, majd Recskén Dudás József rabtársa volt, 1956-ban a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága tagjaként szerepet vállalt a Nagy Imre–Dudás-találkozó előkészítésében, s maga is a találkozó résztvevője volt. A forradalom után az Amerikai Egyesült Államokba emigrált.

Nem lehet beleszorítani semmifajta keretbe. Jóskával minden-minden megtörténhetett volna, amit csak elképzelsz. Ő olyan hihetetlenül emocionális és szimpatikus, hogy nem lehet kiszámítani. [...] Teljesen világos világnézete nem volt. Mint annyi mindenki, ő is akart valamilyen szintézist csinálni egy ideális szocializmusból és demokráciából. Ez volt az alapja talán. [...] De Dudásnál, akármilyen volt az ideológiája, a személyes impulzusok mindig fontosabbak voltak.

(Hegedűs B. András interjúja az '56-os Intézet megbízásából, 1986)

dalon a legitimitás korlátai a hatalomba való beágyazottság hiányából, a másik oldalon a társadalmi kapcsolódás korlátozottságából eredtek. Dudás elgondolása szerint ezek a hiányok kölcsönösen ellensúlyozhatók. Amikor tehát azt hangoztatta, hogy a kormányt a jelenlegi formájában nem ismeri el, akkor nem annak menesztését, hanem a forradalmi erővel való kiegészítését követelte.

Dudás törekvése a forradalom erőit összefogó „platform” megteremtésére azonban nem tudott kiteljesedni, nem tudott országos méretű szervezetté élni. Még ha komoly ösztönzést is adott országos szinten – amit igazolnak a nagy számban megszerveződő bizottságok és a Dudás programját felkaroló röplapok és újságok –, az MNFB csak a II. kerületben tudott megszerveződni. A szovjet katonai intervenció önmagában lehetetlenné tette, hogy egy országos méretű szervezet felállhasson, de a válságjelenségek már november 4. előtt felszínre

Tildy Zoltán, Nagy Imre és Maléter Pál az Országgházban

törtek a bizottság körül. Ebben közrejátszottak a forradalmi csoportok elmentéi, a Dudás körül kialakuló legendák és számos egyéb ok is.

Dudás a börtönből és az évekig tartó elszigeteltségből lépett az események színpadára. Nem volt mögötte összeszokott és megbízható „kör” vagy olyan kapcsolatrendszer, amelyre az országos méretű szervezésben hagyatkozhatott volna. A visszaemlékezések érzékletesen elevenítik fel, ahogy Dudás a kimerültségtől szédelegve kavargó a forradalom különböző helyszínei között, koordinálja a bizottságot, a fegyvereseket, szerkeszti az újságot, vezető politikusokkal tárgyal. Mindeközben a kezdeményezései nem indulnak el az általa meghatározott irányba, és az ad hoc köré verődő emberek sokszor inkább a káosz fokozását, mint a helyzet rendezését segítik. „Nekem mindig az volt az érzésem, hogy ez egy káosz. Ebből nem lesz kibontakozás. Olyan, mint a pokol. Az ember tragédiája egy fejezete jutott eszembe, hogy csak sűrögnek-forognak az emberek” – emlékezett vissza a forradalmi napok hangulatára Dudás József felesége.

Mindennek ellenére a „tiszavirágéletű” lap összekötő szerepet töltött

be a kormány, a különböző forradalmi karhatalmi szervek és a népfelkelők között. Dudás politikájának jelentőséget tulajdonítottak, ami bizonyítja, hogy Nagy Imre fontosnak tartotta a találkozás létrejöttét.

TALÁLKOZÓ NAGY IMRÉVEL

Október 30-án reggel – egy nappal azután, hogy a *Függetlenség* deklarálta, nem ismeri el az új kormányt – Dudás József hivatalos meghívást kapott este hat órára a Parlamentbe, a miniszterelnökkel való találkozóra. A meghívás nemcsak Dudásnak, hanem a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának is szólt. „Nagy Imre utasítására kapcsolatba léptem más bizottságokkal is, pl. az Írószövetséggel, a Diák bizottságokkal, s meghívtam őket a miniszterelnökségre tanácskozni” – idézte fel Dudás a történeteket vallomásában. Az értelmiségi szervezetekkel az előkészítő megbeszélés kora délelőtt a jogi egyetemen zajlott.

Jónás Pál visszaemlékezése szerint a különös légkörben zajló találkozó a forradalom két nagyon különböző vonulata ült le egymással. Dudás az utcán harcoló szabadságharcosok közül

Benkő Zoltán Dudásról

Benkő Zoltán (1923–2005) recski rabként került ismeretségbe Dudás Józseffel, és a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága tagjaként ő is az egyik szereplője volt a Nagy Imre–Dudás-találkozónak. 1956-ban elhagyta Magyarországot és Münchenben telepedett le.

Október 30-ra terveztük Nagy Imre és Dudás József találkozását, amit legutóbbi találkozásunkon Nagy Imre is helyeselt. [...] Dudás előző nap lapjában nem ismerte el az új kormányt. Dudás akkori álláspontja érthető volt, hiszen a legutóbbi Nagy Imre-kormányban csak négyen nem tartoztak a lejáratott Rákosi-rezsimhez. Türelmetlensége azonban veszélyeket rejtett magában, mert a hatása és lefolyása alatt álló tömegekre is átragadhatott. [...]

Mielőtt Nagy Imre előszobájába értünk, a folyosón szembéjött velünk Tildy Zoltán, a Kiszgazdapárt egyik alapítója, volt államfő és miniszterelnök, jelenleg miniszterhelyettes. Váratlanul kínos jelenetnek lehetünk a tanúi. Tildy széttárt kar-

ral akarta üdvözölni Dudást, aki erről tudomást sem véve, köszönés nélkül haladt el mellette. Dudás megalkuvó, gyáva embernek tartotta Tildyt, aki szerinte a múltban lefeküdt a hatalomnak. [...]

Nagy Imre azzal kezdte a megbeszélést, hogy kijelentette: a forradalom győzött, az egy pártrendszert pedig felváltja a többpártrendszer. Alapvető elvi kijelentés volt, hogy a kormány

politikája a politikai pártok együttműködésére támaszkodik az 1945-ös koalíciós együttműködés mintájára. Véleményem szerint az ország stabilitásában nagy felelősség hárul azokra, akik kiharcolták a nemzet szabadságát. Ebben a vonatkozásban számít Dudás József közreműködésére, ámbár Dudás elutasító magatartása a jelenlegi kormánnyal szemben problematikus. A mostani nyugtalan idő-

szakban szerinte feltétlenül el kellene kerülni a tömegeket felizgató, zavart keltő hangot.

Válaszában Dudás fenntartotta álláspontját, miszerint a kormány jelenleg elfogadhatatlan. A szabadságharcosok részére sokkal inkább tűrhetőek azok az egykori volt kommunisták, akik megjárták a sztálinizmus börtöneit is, mint azok, akik opportunizmusból, karriervágyból hagyják magukat elvtelenül vezetni. [...] A nép bízik a miniszterelnökében, és a miniszterelnök is viszonyozza ezt a bizalmat. Ez esetben Dudás teljes feltétel nélküli támogatásáról biztosítja Nagy Imrét felfegyverzett híveivel együtt.

(Benkő Zoltán: *Történelmi keresztutak. Felsőmagyarországi Kiadó, Miskolc, 1993*)

érkezett, négy-öt fegyveres kíséretében. Elgyötört volt, a kialvatlanságtól a szeme időnként lecsukódott, az előző napok szónoklataitól alig volt hangja. Fő követelése, a kormányátalakítás melletti érvek is a szabadságharcosok nézőpontját követték: a forradalom győzelmét – amelynek Nagy Imre a miniszterelnökségét köszönheti – életüket is kockára téve a fegyveresek vívták ki, a kormány mégis reformkommunistákból és társutasokból áll, a felkelőket senki nem képviseli. A másik oldal a pragmatikus, politikai szükségszerűséggel érvelt, amikor Dudást hangvételének visszafogására kérték. Dudás bizalmatlanságát és a találkozóval kapcsolatos érzéseit jól tükrözi vallomása: „Az a benyomásom támadt, hogy ők Nagy Imre azon megbízatásával jöttek, hogy előzetesen kitapogassák a mi véleményünket...”

A Parlament elé nem sokkal 6 óra előtt érkezett a 10-12 fős küldöttség, Dudással és fegyvereseivel, valamint a Petőfi Kör és a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága tagjaival. Nagy Imre a tárgyalást azzal kezdte, hogy a forradalom győzött, így most annak tisztaságára és a rend fenntartására kell ügyelni. A *Magyar Függetlenség*-ben megjelent írás, amely szerint nem ismerik el a kormányt, a stabilizációt fenyegeti és a forradalom eredményeit veszélyezteti – vélte Nagy Imre. Dudás ekkor vázolta követeléseit a

szovjet csapatok kivonásáról, az ENSZ-segítség igénybevételéről, valamint kifejtette, hogy a felkelőknek nincs kifogásuk Nagy Imre, Kádár és sokak személye ellen, de a kormány összetétele nem tükrözi a politikai helyzet tényleges állását, a társutasoknak pedig menniük kell. Dudás ugyanakkor bírálta Nagy Imre politikáját, hogy kullog az események után, és nem veszi figyelembe a társadalom követeléseit.

Jónás Pál visszaemlékezésében kiemeli, hogy Dudás hatalmas erőfeszítéseket tett elcsigázottsága legyőzésére, és a fáradtságtól nehezen fejezte ki magát. Amikor a helyzet súlyáról és felelősségükről kezdett beszélni, „Dudást magukkal ragadták az érzelmei, és valószínűleg kimerültsége következtében könnyekre fakadt”. Felesége is sírni kezdett, az asztalnál ülők közül többen is a szemüket törölgették. A percekig tartó csend után Márkus István azzal állt elő, hogy tárcát kellene biztosítani Dudásnak a kormányban. Nagy Imre – mondván, hogy erről nem dönthet a Minisztertanács határozata nélkül – kitért a konkrét válasz elől, de abban megegyeztek, hogy a forradalmárok és a kormány között létrejött tárgyalásról rádióközleményt adnak ki. A közleményt 19.50-kor olvasták fel a Kossuth rádióban: „A fegyveres felkelő szabadságharcos erők nevében Dudás József, a Nemzeti Forra-

dalmi Bizottmány elnöke előterjesztése alapján a tárgyalások kedvező légkörben folynak, és a felkelők javaslatait Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke a kormány elé terjeszti.”

A Nagy Imrével folytatott megbeszélés után Dudás és kísérei 10-12 rendőrtiszt társaságában a Nemzeti Rendőrség Forradalmi Tanácsának elnökével, Oszkó Gyula rendőr ezredessel tárgyaltak a Szabad Nép-székházban fogva tartott ÁVH-sok átadásáról, valamint a rend helyreállításának kérdéseiről. Dudás megegyezett Oszkóval, hogy a *Függetlenség*-ben leközöl egy cikket, amelyben felszólítja az ÁVH karhatalmistáit: biztonságuk érdekében jelenjenek meg a rendőrségen, ahol őrizetbe veszik őket; valamint felszólítja a felkelőket, hogy a letartóztatott államvédelmistákat a budapesti rendőrpáncsnokság épületébe kísérik, hogy ne a népharag, hanem a demokratikus törvényesség alapján ítélik meg őket.

Dudás Nagy Imre javaslatára a Parlamentben tartózkodó Maléter Pált is felkereste. A találkozó feszült légkörben zajlott, és mindkét ember részéről érezhető volt a másikkal szembeni fenntartás. Megegyeztek abban, hogy másnap a Kilián laktanyában Dudásék képviselője is részt vesz a fegyveres felkelők egységes parancsnokságának, a Forradalmi Karhatalmi Bizottságnak a létrehozásában.

KÉT ELFOGATÓPARANCS

Önmagában az a tény, hogy Nagy Imre Dudást mint a szabadságharcosok képviselőjét fogadta, arról a rádióban és az újságokban közleményt adtak ki, amely a nemzetközi sajtó figyelmét is felkelte, komoly politikai tőkét jelentett. Ugyanakkor Dudás számára – különösen a Nagy Imrével való találkozást követő időszakban – egyre komolyabb nehézséget jelentett, hogy nemcsak a forradalomban részt vevő fegyveres erők megszervezése körül merültek fel gondok, de saját fegyveres csoportjait sem tudta kézben tartani. A Kilián laktanyában október 31-én tartott gyűlésen, ahol Zimányi Tibor képviselte Dudást és a bizottmányt, nyilvánvalóvá váltak a karhatalmi testületek vezetői és a különböző fegyveres csoportok közötti mély ellentétek, valamint az is, hogy Dudás csak a Széna tériek között számíthat lojalításra. Az elkövetkező napok a fegyveresek közötti hatalmi harcokból és ellentétekből adódó konfliktusok jegyében zajlottak.

Kovács András csoportja (120 fegyveres, ebből 80 fő civil, 40 katona) egyre inkább függetlenítette magát mindenféle irányítás alól, és rendszeressé vált, hogy ÁVH-sokat és pártfunkcionáriusokat állítottak elő. Dudás többször határozottan tiltakozott, de nem tudott hatni a csoportra. Ezalatt a Nagy Imre-kormány délutáni harmadik ülésén arról döntött, hogy Dudás csoportját fel kell számolni, *„ezért Nagy Imre tárgyal Dudással és ha ez eredménytelen, felhatalmazza Maléter Pált, a honvédelmi miniszter első helyettesét, hogy Dudást letartóztassa és újabb tárgyalást valamelyik alvezérével folytassanak”*.

Dudást másnap le is tartóztatták, erre azonban – akkor még – nem ebből a döntésből kifolyólag került sor. November 2-án fegyveresek bevették a Külügyminisztérium épületét, mondván, ott ÁVH-s fegyveresek rejtőzködnek. ÁVH-sokat ugyan nem találtak, de komoly anyagi kár keletkezett. Király Béla utasítására az önhatalmúlag cselekvő csoport tagjait lefegyverezték. Többüknél Dudás által kiállított igazolványt találtak, amiből arra következtettek, hogy az akcióra Dudás adta a parancsot. Király ezért behívatta Dudást a Honvédelmi Minisztériumba, és letartóztatta. A fegyveresekkel való szembesítés során azonban Dudás tisztázta magát. Dudás ezt az alkalmat felhasználta arra, hogy Kovács András

tevékenységét Király előtt vázolja, és javasolta, hogy Kovácsot vegyék őrizetbe, amíg a székház biztosítását a Zrínyi Akadémiáról hozott tisztekkel meg nem oldják. Erre sor is került: Kovácsot még aznap este a Fő utcába rendelték, ahol le is tartóztatták. Másnap, november 3-án azonban, nem tudni, miért, kiengedték.

November 3-ra volt meghirdetve a rendőrség Deák téri épületében a nemzetőrség gyűlése, ahová Dudás már katonai csoportja új parancsnokait akarta delegálni. Az ülésen azonban a szabad-

lábra helyezett Kovács András is megjelent, és nyílt konfrontációra került sor. Dudás a többi fegyveres csoport részéről is a támadások keresztüztüébe került, aminek következtében nemcsak a csoportját nem sikerült konszolidálnia, de a Forradalmi Karhatalmi Bizottságban is elszigetelődött.

Dudás utolsó lehetőségként a Zrínyi Akadémiához fordult, ahol Márton András ezredes, az akadémia és Budapest külső körzetének védelmi parancsnoka vállalta, hogy segítséget nyújt Kovács semlegesítésében. Azt

Dudás József
mint a Corvin
közi ellenzéki
forradalmi csoport
vezetője, 1956

kérte Dudástól, hogy amíg neki egy tárgyalás miatt a Honvédelmi Minisztériumba kell mennie, ismeresse kérését az akadémia katonatanácsával is. A Honvédelmi

Minisztériumban azonban Márton ezredes azt az utasítást kapta, hogy Maléter Pál parancsának értelmében Dudást őrizetbe kell venni. Az erre vonatkozó utasítást még a minisztériumból kiadta telefonon, de miután visszatért az akadémiára, Dudást szabadon engedte, tőle személyesen bocsánatot kért, és menedéket biztosított számára éjszakára.

A SZOVJET CSAPATOK BEVONULÁSA

Dudást és feleségét, akik az éjszakát az akadémián töltötték, november 4-én hajnalban egy katona azzal riasztotta, hogy megkezdődött a szovjet támadás. Az akadémia kocsján visszazállították őket a székházba, ahol Dudás rögtön összehívatta a parancsnokokat, hogy megbeszéljék az orosz támadás elleni védekezés teendőit. Később azonban – miután Kopácsi Sándorral és másokkal egyeztetett, s mérlegelték a szovjet hadsereg túlerejét – amellet döntött, hogy az ellenállás értelmetlen. A székház fegyvereseinek utasítást adott, hogy a barikádokat le kell bontani, és a szovjet katonákra nem szabad tüzelni. E döntés miatt azonban Kovács Andrással komoly összetűzésbe keveredett, amelynek eredményeképpen hosszabb huzavona után Kovács emberei Dudást feleségével együtt az épület egyik szobájába zárták.

A székház időközben a szovjet tankok egyik céltáblája lett. Amikor az épületet tovább már nem lehetett tartani, Kovács és csapata őrséget hátrahagyva távozott. A belövések következtében Dudás is megsebesült. Őt és feleségét egy honvéd hadnagy és fegyveresei menekítették ki a székházból, s kalandos úton a Rókus Kórházba szállították.

Dudást november 19-ig kórházban ápolták. Többen figyelmeztették, hogy a rendőrség keresi, és felajánlották segítségüket, ha külföldre akarna menekülni, de Dudás ezt elutasította. A kórházból felesége nővéréhez ment, innen próbálta tartani a kapcsolatot a forradalomban tevékenykedőkkel. Bodnár

István íróval folytatott telefonbeszélgetéséből ismerte meg például a Külügyminisztérium elleni november 2-i akció számos részletét.

Varsányi József – aki a forradalom alatt francia újságírókkal hozta össze Dudást – közvetítette Dudásnak Kádár János üzenetét, hogy november 21-re összehívta a Parlamentbe a munkástanácsok és a nemzeti bizottságok képviselőit, és külön kérése, hogy ezen a megbeszélésen Dudás is jelen legyen. Dudás elfogadta a meghívást. Mielőtt a Parlamentbe indult, elbúcsúzott feleségétől, és meghagyta, hogy amennyiben két órán belül nem térne vissza, értesítse az írószövetséget és az újságíró-szövetséget az eltűnéséről. Dudás Józsefet, amint a Parlament előcsarnokába lépett, szovjet elhárító tisztek letartóztatták és a Fő utcai katonai börtönbe szállították.

AZ ÍTÉLET

A november 1-jén Moszkvába távozó Münnich Ferenc, Bata István és Kádár János részt vett az SZKP KB ülésén, ahol beszámoltak a magyarországi helyzetről. Kádár értékelésében már ekkor megemlítette Dudást mint a fegyveres csoportok vezetőjét. A szovjet delegáció november 26-án „adott tanácsot” a magyar vezetésnek a felelősségre vonásra vonatkozó elvárásairól. Eszerint „*az államellenes felkelés miatt letartóztatottak közül minél előbb ki kell választani néhány embert, akiket – az ellenforradalom elrettenése és az országon belüli minél gyorsabb rendteremtés érdekében – el kell ítélni és agyon kell lőni*”. Kádár és Münnich az oroszokkal egyeztetve, közösen választották ki azt a néhány főt, akiket elsőként kívántak bíróság elé állítani. Dudás József neve az első pillanattól szerepelt a listán.

Mivel Nagy Imrével és híveivel kapcsolatban ekkor még nem született döntés, olyan bűnbak kellett, aki számottevő információval rendelkezett a frissen párt- és országvezetővé avaszt Kádár forradalom alatti politikai manővereiről, valamint, ami még enél is meghatározóbb, a Nagy Imre vezette kormányt is csak feltételekkel – a forradalmi vezetők bevonásával és ideiglenes jelleggel – ismerte el. Dudás József ennek a feltételnek tökéletesen megfelelt.

A Parlamentben történt letartóztatása napjától (november 21.) a szovje-

tek önállóan kezdték meg a kihallgatását. A fellelhető iratanyag alapján kilenc kihallgatási jegyzőkönyvet vettek fel. A kihallgatások kérdésein keresztül nyomon követhető, hogy kezdetben még nem volt világos a koncepció, ki ellen is szervezkedett valójában Dudás. A kihallgatások alatt felróták neki a Nagy Imre vezette kormánnyal szemben tett kritikai megállapításait, de azt is, hogy bizonyos dolgokban éppen támogatta a kormányt. A kihallgatók kérdései is mindig csak általánosítva jelentek meg, hogy a Rákosi-éra alatt törvénybe iktatott büntetőjogi kategóriát, a népi demokratikus államrend megdöntésének kísérletét könnyedén fenntarthatassák a forradalom elejétől a szabadságharc leveréséig. Az MSZMP vezetése csak 1956. december 2. és 5. között alkotta meg az ellenforradalom „fogalmáról” szóló állásfoglalását, amelyet a december 29-én elkészült vádirat már jól tükröz. A kihallgatások december 5-ig tartó, zavaros korszakából ismerhetjük meg leginkább Dudás József és rajta keresztül az MNFB politikájának főbb vonalait, szándékait.

Az igen gyorsan lefolytatott vizsgálat után, december 29-re elkészült Szénási Géza legfőbb ügyész aláírásával a hatoldalal vádirat, amelynek egy példányát másnap tanulmányozásra átadták a vádlottaknak. A nyomozati anyagban az összeollózott vádak mellett szinte szó szerint szerepel a december 5-i MSZMP-határozat. Az eljárás és a per nem statáriális volt, hanem a hatályos büntetőeljárás szabályai szerint zajlott. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma Ledényi Ferenc elnökletével 1957. január 14-én, ötnapos tárgyalás után ítélte halálra Dudás Józsefet és Szabó Jánost. A fellebbezésre lehetőség nem volt.

A Dudásnak a peranyagban található két beletörődő, de határozott kegyelmi kérvénye alighanem az utolsó írásos megnyilvánulása, amelyet feltehetőleg órákkal a halála előtt írhatott. A börtön falain belül terjedt el az a hír, hogy az '56-os megtorlás első koncepció perének áldozatain nem hajtották végre az ítéletet, hanem a kihirdetést követően, a végrehajtást megelőzően cellájukban agyonverték őket. Az '56-os kivégzettek sírhelyének pontos helye ismeretlen volt. A barátok és a család 1962-ben az Újköztemető északi részén, a sír feltételezett helyén nagy tölgyfa keresztet helyezett el, hogy legalább maguk között megemlékezhessenek róla. ♦

GALAMBOS ISTVÁN

IVÁN KOVÁCS LÁSZLÓ

A CORVIN KÖZI FELKELŐK FŐPARANCSNOKA

Iván Kovács László 1956. október 25. és november 1. között a Corvin köz főparancsnoka, majd november 4-ig parancsnokhelyettese, a forradalom egyik legendás alakja. Rátermett katonai vezetőnek bizonyult, ám a harcok irányítása közben sem feledkezett meg az emberiségről. A sebesült szovjet katonákat átadta a szovjet parancsnokságnak, még az ÁVH-gyánúsnak tartott személyekkel szemben is megtiltotta az önkényeskedést, mindenképpen meg akarta őrizni a forradalom tisztaságát. Következésként kiállt az ország függetlensége, a többpártrendszer, a szabad választások, a szovjet csapatok kivonása mellett, de hajlandó volt – legalábbis a választásokig – elfogadni a Nagy Imre-kormányt. Iván

Kovács november 4. utáni tevékenysége talán éppen olyan jelentős volt, mint a forradalom alatti. A forradalom hadügyminiszterének, Maléter Pálnak a kiszabadítására kidolgozott terve, a Turul Párt megalapítása, egy új, nemzeti forradalmi hadsereg és a többpártrendszeren alapuló demokratikus, független Magyarország eszméje a kihallgatói, bírái előtt ugyanolyan súllyal esett latba, mint a forradalom alatti fegyveres tevékenysége. A harcok alatt és után egyaránt példát mutatott, kivégzésével pedig a forradalom mártírjává vált.

Iván Kovács László 1930. augusztus 18-án született Debrecenben. Katonacsaládból származott, édesapja, Iván Kovács József a Magyar Királyi Honvédség hivatásos tiszthelyettese volt, aki 1945-ben főtörzsőrmesterként szerelt le. Nem véletlen, hogy László is katona akart lenni, játszótársai is elsősorban katonatisztek és tiszthelyettesek gyermekei voltak. Iván Kovács József 1939-ben áthelyezését kérte Kassára egy nehéztüzérségi alakulathoz, ahol honvédségi szolgálati lakást is kaptak. A családfő több ízben is a fronton harcolt, miközben László az elemi iskola elvégzése után polgári iskolába került. Gyermekkorának minden bizonnyal meghatározó élménye lehetett a Trianonban elszakított országrészek visszatérése az első és második bécsi döntés nyomán. Édesapja mind a felvidéki, mind pedig

az erdélyi bevonulásban részt vett, s László a Kassán töltött években személyesen is átélhette a nemzeti összetartozást, látva azt a boldogságot, amelyet helybeli osztálytársai éreztek a visszacsatolás után.

A FORRADALOM ELŐTT

Az ország számára tragikus kimenetelű háború vége a családot már Landsberg am Lech városában érte, ahol édesapja 1945. május 5-én amerikai hadifogságba esett. A család nélküle tért haza 1945 októberében Magyarországra. Az apa 1946 augusztusában érkezett haza a hadifogságból, majd miután átesett az igazolási eljáráson, a kőolajkutató magyar-szovjet vállalatnál, a MASZOVOL-nál he-

lyezkedett el Biharnagybajomban. Az 1946/1947-es tanévben Iván Kovács Lászlót az Iván nagymama és keresztanyja segítette abban, hogy Nyíregyházán elvégezze a polgári utolsó, negyedik osztályát, a következő tanévben pedig a nyíregyházi közgazdasági iskola első osztályát.

Iván Kovács László 1951. június 20-án Debrecenben tett érettségi vizsgát, ám jelentkezését a jogi egyetemre elutasították. „*A kommunista párttól soha semmit nem kaptam. Azért nem lehettem ösztöndíjas, mert apám katona volt, nem vettek fel a jogi egyetemre, kirúgtak, amikor bementem érdeklődni a diplomácia főiskolára – mert nem volt tagsági könyvem. Ha a párt felé próbáltam menni, elküldtek. Nyomorogtunk. Az öcsémeket nem bírtuk taníttatni, és nekem nagyon fáj, hogy ők és én közöttem*

mindég lesz egy úr, amit nem fogunk tudni soha leküzdeni.”

Ekkorra azonban már elismert futbalista volt. Iskolájának labdarúgócsapatában, nyaranta pedig Biharnagybajomban, a MASZOVOL NB-III-as csapatában játszott. A labdarúgás a korszakban sok olyan fiatalnak jelentett jobb megélhetést vagy egyenesen kiugrási lehetőséget, aki származása vagy vagyoni helyzete miatt ezt más úton nem remélhette. Miután egyetemi jelentkezését elutasították, egyik ismerőse, Tóth István révén sikerült bejutnia a Honvédelmi Minisztériumba. A minisztériumban üzemanyag-nyilvántartóként dolgozott 1951 októberétől 1953 márciusáig *„polgári alkalmazotti minőségben”*. Labdarúgó-pályafutását Gödön folytatta, ahol lakást utaltak ki számára. 1952-ben a család is Gödre költözött. Iván Kovács László

azonban nem sokáig maradhatott a Honvédelmi Minisztériumban, miután kitűdött, hogy önéletrajzából – érthető módon – kihagyta, hogy 1944–45-ben a családja „Nyugaton” járt, 1953 márciusában elbocsátották. Alsógödön sportkörti előadó lett a Petőfi SE-nél, és természetesen játszott is a labdarúgócsapatban.

A szovjet tanácsadók útmutatása alapján 1950-ben radikálisan átalakított sportegyesületek – amelyek élére a párt nomenklatúrájának tagjai kerültek és immár egy-egy nagyvállalatnak, szakszervezetnek, minisztériumnak alárendelten működtek – minden lehetséges támogatást megkaptak. Megmaradt az a két világháború közötti időszakból származó gyakorlat is, hogy egy-egy mecénás vállalat jól fizető állásokat biztosított a tehetséges futballisták számára. Iván Kovács 1954-ben a Pusztavámi Szénbányánál volt munkaügyi előadó, majd 1955 első két hónapjában a soproni szénbányánál dolgozott csillésként. 1955 májusától júniusig a pilisvörösvári bányamentő csoportnál helyezkedett el, ezt követően Budapesten, az Orvosi Műszerkereskedelmi Vállalat raktárában kapott munkát, ahol letartóztatásáig, 1957. március 12-ig dolgozott. Munkahelyeire általában a futball révén került, átigazolási együtt jártak a sportállás változásával.

Iván Kovács László Budapesten az 1955/1956-os tanévben beiratkozott a TIT által szervezett József Attila Szabadegyetemre, ahol filozófia-, zene- és művészettörténetet tanult, ezért alberleti szobát vett ki a Paulay Ede utcában. Napilapot „csak alkalmilag” olvasott, leggyakrabban a sportújságot vásárolta. Az alsógödi strandon összebarátkozott egyetemi hallgatókkal és tisztviselőkkel, akikkel a forradalmat megelőzően már rendszeresen összejártak és politikai kérdésekről vitakoztak. Ezek a viták csak fokozták a diktatúrával szembeni ellenszenvét.

CSATLAKOZÁS A CORVIN KÖZIEKHEZ

Amikor október 23-án Iván Kovács László meglátta a felvonulást, sírt a meghatottságtól, háromnegyed négy körül csatlakozott a menethez a Bajcsy-Zsili-

nszky úton. A jogi kar hallgatóival ment a Bem térre, ahol már olvasták a MEFESZ által összeállított 16 pontot. Innen a Parlament elé

→
Corvin (Kisfaludy) köz, szemben a Kilián laktanya
→

Névjegy

Iván Kovács László

1930–1957

Katonacsaládból származott, ezért továbbtanulásról nem álmodhatott. A futball jelentett számára kitörési pontot, kulturális téren önképzéssel próbálkozott. 1956. október 23-tól, a rádió előtti tüntetéstől kezdve részt vett a fegyveres harcokban. Október 26-tól a Corvin köz csoport főparancsnoka. November 1-jén leváltották, azzal az indokkal, hogy nem elég erélyes parancsnok, s Pongráz Gergelyt nevezték ki helyette. 1957. március 12-én letartóztatták és kötél általi halálra ítélték, amit 1957. december 30-án hajtottak végre.

ment, majd később, amikor a tömeg kettévált, ő a Sztálin-szoborhoz indult. Itt értesült róla, hogy a rádiónál a követeléseket beolvastatni akaró tömeggel szemben az ÁVH könnyfakasztó gránátokat használ. A szobor ledöntését végignézte, majd utána ő is a rádióhoz ment. A tömegben rengeteg rémhírt hallott, már tizennégy halotról beszéltek. A rádió előtt küldöttséget szerveztek, az egyik egyetemista hívta őt is, hogy menjen velük. A rádióba bejutó küldöttség tagjaként fejetlenséget tapasztalt, s később úgy emlékezett, hogy *„az egyik elvtársnő telefonon beszélt a pártközponttal, és utasítást kért, amire Apró elvtárs állítólag azt mondta, hogy ha a tömeg fél órán belül nem hagyja el az utcát, lőjenek közéjük. Ez kb. 11-12 óra körül lehetett.”*

Ezt követően Iván Kovács is fegyvert ragadott, ekkor már a Kálvin téren osztozott a fegyvereket és a löszert. Azért *„fogtam fegyvert, mert nem akartam éhezni és éhezni látni másokat, nem akartam 600–800 forintos fizetéseket sem. Jogot akartam mindenkinek, mindenki számára – igazi egyenlőséget.”* Egy hadnagy vezetésével a hátsó ajtón bementek a múzeumba, és egész éjjel

az első emeleti ablakból két géppisztolyal és harminc karabéllyal lőtték a rádiót, illetve viszonzták a tüzet egészen hajnalig. Iván Kovács László egy kispuskával harcolt, ám ez elromlott, s kifogytak a lőszerből is, a rádió ostroma pedig véget ért, ezért feladták a múzeumot. Hazament reggelizni, majd miután egy nőtől leventepuskát kért, mintegy harminc társával ismét a múzeumhoz ment, ahol azonban már katonákat találtak, akik lefegyverezték őket. Délután egykor mindenkit elengedtek, Iván Kovács László ekkor ismerte meg a piliscsabai gépesített ezred parancsnokát, Solyosi János ezredest és politikai helyettesét, Popovics Ernő századost. Iván Kovács délután a Kilián laktanya környékén járt, majd estefelé a Corvin mozihoz ment, ahol a parancsnokot kereste, mivel csatlakozni kívánt a harcolókhoz.

A forradalom alatt a leghevesebb harcok a főváros belső kerületeiben folytak. A Corvin köz közelében, a VIII. és IX. kerületben mintegy 33 kisebb fegyveres csoport működött, ezek közül Eörsi László tizenhatot sorolt a corvinistákhoz. A felkelőcsoportok önállóan, saját választott parancsnokaik vezetésével tevékenykedtek, ám természetesen létezett egyfajta laza együttműködés közöttük. A Corvin köz parancsnokok irányítása alá 29-én már körülbelül 1000-1200 fő tartozott. A Corvin köz fekvése harcászati szempontból nagyon kedvező volt – nehezen lehetett megközelíteni –, s előnyére szolgált az ott található benzinkút, valamint a Práter utcai iskola alagsorában lévő menza. Az előbbi a páncélosok felgyújtásához szükséges benzinespalackok töltése, az utóbbi pedig a forradalmárok ellátása miatt

volt fontos. A Corvin közből irányított csoportok tevékenysége alapvetően az Üllői út, Nagykörút, Práter utca, Nap utca és Kisfaludy utca közötti területre terjedt ki.

A Corvin köziek október 24-én elfogadták Iván Kovács László jelentkezését, s kapott egy leventepuskát. Másnap, 25-én hajnalban a parancsnok kijelentette, hogy a mozi épületét feladják, és a környező házakat fogják megszállni. Iván Kovácsot öt társával felderítőnek küldték ki. Iván Kovács László ekkor hazament, majd tizenegy óra körül a Bajcsy-Zsilinszky út felől visszatért a Corvinhoz. Ekkor már sem az előző napi parancsnokot, sem helyettesét, Szabót nem találta ott, a fegyveresek számát mintegy ötvenre becsülte. Iván Kovács László kezdeményezésére közösen kijelölték az őrhelyeket, majd a mozi eme-

letén az ablakokhoz is beosztottak 2-3 főt. A felkelők tíz-tizenötös csoportokat alkotva megszállták az Üllői úti és körüti házak padlásterét vagy egy-egy lakását, míg más csoportok a szomszédos utcákban kerestek maguknak művelési bázist. A corvinisták kisebb-nagyobb mértékben összehangolták tevékenységüket a Kilián laktanyabeli, a Kisfaludy és a Vajdahunyad utcai felkelőivel.

A LAKTANYA ÉS A FELKELŐK

A Honvédelmi Minisztériumba már 25-én hajnalban több jelentés futott be arról, hogy a Kilián laktanyából civil csoportok fegyvereket hordanak ki és ezekkel a körüti részokról lövik a szovjet és magyar csapatokat. A IX. kerületi pártbizottságról és a közelben települt szov-

jet törzs vezetésétől hasonló információk érkeztek. A Kilián laktanyából Csiba Lajos százados jelentette telefonon az ügyeletesi szolgálatot ellátó Maléter Pál ezredesnek, hogy hajnalban élénkült a felkelők támadása a laktanya ellen, és a zömében civilektől visszavett fegyverekkel már alig tudnak védekezni.

Az MDP KV Katonai Bizottságának döntése alapján Tóth Lajos vezérőrnagy, a vezérkar főnöke parancsot adott Maléternek, hogy öt T-34-es harckocsival és a Kossuth Tűzértiszti Iskola növénydekeiből álló század biztosításával foglalja vissza a Kilián laktanyát a felkelőktől. Maléter parancsba kapta, hogy a továbbiakban akadályozza meg a fegyverek széthordását és semmisítse meg a fegyveres csoportokat a Corvin köz Üllői út felé eső részén, majd lépjen kapcsolatba a Hadművelési Csoportfőnökséggel. A harckocsik közül kettő lemaradt, a tüzérek pedig Maléter határozott parancsa ellenére sem csatlakoztak a művelethez, így csak három harckocsival érkeztek meg a Kilián laktanyához, ahol a felkelők tüzet nyitottak rájuk, és kézigránátokkal, valamint gyújtópalackokkal intéztek támadást ellenük. A felkelők heves tüzharc után végül két harckocsit felgyújtottak, míg a Malétert szállító harmadik beszorult a szűk kapuba. 14 óra körül a megmaradt harckocsira kitűzték a nemzeti zászlót, és a Kiliánból azt kiáltották a felkelőknek, hogy „Tűzszünet van!”

A felkelők erre beszüntették a tüzelést, a harckocsi köré gyűltek, és a meglepődött Maléter ezredes „Éljen! A hadsereg velünk van!” kiáltással a vállukra emelték. A Kilián laktanya és a corvinisták viszonya továbbra sem volt mentes a feszültségektől, de a Corvin közbe kerültek egy részét átvitték a laktanyába, és a felkelők este kenyeret szállítottak a katonáknak. A laktanyára ugyan leginkább a fegyveres semlegesség volt a jellemző, ám mivel a felkelők a Kilián tetejéről is felvették a harcot a szovjet erővel, a szovjet harckocsik nem kímélték a laktanyát sem. A laktanya padlásterén tehát véget kellett vetni a lövöldözésnek, ám a katonák hiába keveredtek tüzharcba a felkelőkkel – egy felkelő életét veszítette –, felszámolva a tüzelőállásokat, a szovjet erők a sorozatos tiltakozások ellenére sem hagytak fel a laktanya támadásával.

Az Üllői út és a József körút kereszteződése, balra szemben a Corvin köz

Október 26-án este hatkor Maléter ezredes felhívta a minisztérium főügyeletését, és jelen-

tette: a „Kilián jobb- és balszárnyát el-foglaltam [...] idáig egymás ellen harcoltunk, ettől a perctől fogva pedig egymás mellett harcolunk a felkelőkkel. Én átjárrok a Corvinba, a Corvinból pedig átjárnak hozzám.” Október 26. estétől október 28. délután negyedkettőig – a fegyverszünet kihirdetéséig – a corvinisták szórványos tüzharcot folytattak a Kilián katonáival, aminek összesen egy katona esett áldozatul. Maléter viszont kiszorította és lefegyvereztette a laktanyában lévő felkelőket, ami miatt sokan nehezteltek rá a Corvinban. Maléter ezredes és a környéken lévő fegyveres csoportok – elsősorban a Corvin köziek – között ugyanakkor több területen együttműködés alakult ki. A csoportok vezetői több alkalommal felkeresték, tanácsért fordultak hozzá. Iván Kovács László és Pongrátz Gergely segítséget kért tőle a felkelők közötti széthúzás megszüntetéséhez, Pongrátz Gergely a corvinisták foglyainak egy részét is átadta őrzésre a laktanya őreinek.

A CORVIN KÖZ FŐPARANCSNOKA

Az Üllői úton haladó szovjet harckocsik 25-én folyamatosan lőtték a Corvint, s ekkor még a Kilián laktanyából is több lövést leadtak rájuk. A vezetés tulajdonképpen Iván Kovács László kezébe került, állandóan tőle kértek tanácsot, és kezdték parancsnoknak tekinteni. Október 26-án folytatódott a szovjet páncélosok felvonulása és állandó tüzelése (ezek közül kettőt „égettek ki”), amire csak kézfegyverekkel tudtak válaszolni. Iván Kovács végigjárta az őrségeket, és kérte, hogy ne lőjenek vissza, mivel ez csak lőszerpocsékolás, de ezt nem sikerült elérnie. Ezen a napon ismerte meg a Pongrátz testvéreket és Horváth Zsuzsannát, aki a kötözőhelyen dolgozott.

Eörsi László szerint ekkor már hallgatólagosan kialakult egy szűkebb vezetői kör, amelynek tagjai az irányításban és a döntéshozatalban jelentős szerepet játszottak, s Iván Kovács László mellett tulajdonképpen parancsnokhelyettesekként működtek, amit egy rögtönzött értekezleten meg is erősítettek. Közéjük tartoztak a Pongrátz testvérek – Gergely („Bajusz”) és Ödön –, Antalóczi Sándor („Doki”), valamint Bornemissza Tibor („Fehérsapkás”). 26-án este a két orvostanhallgató orvosuk elment, a sebesültekhez a házban lakó dr. Fáy ment le a lányával. Pongrátz Gergely ideg-összeroppanást kapott, és Lehoczky (Lehotay) Attila is rosszul lett, ám csak

akkor akartak kórházba menni, ha Iván Kovács László is elkíséri őket. Őt is ott tartották éjszakára, elaltatták, mivel már két napja nem aludt és igen kimerült volt. Mindhárman a Központi Honvéd Kórházban töltötték az éjszakát.

Másnap reggel Lehoczky felajánlotta, hogy – ha azzal a Pongrátz testvérek is egyetértenek – ismerősei révén kapcsolatot keres a kormány vagy az orosz városparancsnokság felé a tűzszünet elérése érdekében. A Pongrátz testvérek a javaslatot elfogadták, Gergely kiemelte, hogy hajlandók lesznek tárgyalni a vérontás megszüntetése érdekében. Iván Kovács László október 27-én reggel Pongrátzcal együtt tért vissza a Corvinhoz. Mire a Práter utcához értek, társaik – akik ekkor mintegy háromszázan lehettek – már megsemmisítettek két szovjet teherautót, amelyek után egy-egy könnyű ágyú volt csatolva. Az egyik ágyút a Práter utcai iskola előtt állították fel, a másikat bevontatták a Corvin elé. Iván Kovács ekkor végigjárta az őrhelyeket és beosztotta a váltásokat.

A FEGYVERSZÜNETI TÁRGYALÁSOK

A politikai és a katonai vezetés egyaránt a fegyveres felkelés központjának tekintette a Corvin mozit, ezért több terv is készült az ott lévő csoportok felszámolására. A Corvin közről az a döntés született, hogy szét kell löni vagy fel kell robbantani. Egy műszaki alakulat jelentette, hogy a nagy csatornán keresztül közel tudna férkőzni a Corvinhoz, és ott hatalmas robbantást tudna végrehajtani. A terv már 25–26-án is felmerült. Amikor Maléter a Kiliánba ért, már hét harcokosi volt kiegészve, egyet még zsákmányoltak is a felkelők, és azzal is lőttek. Az MDP KV Katonai Bizottsága 26-án parancsot adott a vezérkarnak a Corvin szovjet támogatással, harcokosikkal, valamint repülőgépekkel történő megsemmisítésére, Nagy Imre miniszterelnök azonban – a várható civil áldozatokra tekintettel – ellenezte a fegyveres akciót. Október 27-én újabb terv született a Corvin-csoport felszámolására. A 28-án reggel nyolckor 12 szovjet harcokosi és 270 magyar katona bevetésével induló támadás azonban kudarcba fulladt, ugyanis a felderítésre küldött három T-34-es nem tért vissza. Az újabb három T-54-es páncélos közül egy kiégett a Corvinnál, egy sérülten érkezett vissza és csak egy maradt épen. Az akció megismétléséről Nagy Imre hallani sem akart.

Eközben október 27-én Lehoczky Attila és Fedor József megkísérelt tárgyalópartnereket találni a fegyverszüneti tárgyalásokhoz, végül egy szovjet katonai járőrbe botlottak, akiknek beszámoltak küldetésükről, így azok végül a Honvédelmi Minisztériumba vitték őket. Lehoczky beszámolt róla, hogy a Corvin közben a legjózanabb ember Iván Kovács László, akivel lehet beszélni. A többség azonban fanatikusan vallja, hogy a harcot az utolsó csepp vérig folytatni kell, addig, amíg Magyarország egy nemzetközi botrány középpontjába nem kerül. A lakosság élelemmel támogatja őket, és elegendő lőszerrel rendelkeznek. A szovjet parancsnokság végül a következő ultimátum átadásával bízta meg Lehoczkyt: amennyiben 28-án reggel kilencig leteszik a fegyvert, szabad elvonulást biztosítanak számukra. Az ultimátumot szovjet részről M. J. Kuzminov, magyar részről Benyák György szándos írta alá. A két parlamentter, Lehoczky és Fedor Benyák György szándossal és két kísérőjével együtt éjszaka tért vissza a Corvinhoz. Az ultimátum megtárgyalására és a válasz megfogalmazására összehívták a Corvin köziek kilenc parancsnokát, de a döntés előtt kikérték Maléter Pál véleményét is. Az ezredes az ultimátum elfogadását javasolta, meglepő módon azonban éppen a reggel még Lehoczkyt biztató Pongrátz Gergely ellenkezett. Az ultimátumot végül elutasították és a válaszban megadták a fegyverletétel feltételeit.

A követelések között szerepelt, hogy a szovjet haderő december 31-ig vonuljon ki az országból, az ÁVH-t fegyverezék le, a karhatalmat a Magyar Honvédség vegye át, alakítsanak ideiglenes kormányt és év végéig tartsanak szabad választást, követeléseiket olvassák be a Magyar Rádióban, egyenjogúságon alapuló politikai és gazdasági kapcsolatok jöjjenek létre a Szovjetunióval, s a vérengzések okozóit vonják felelősségre. Kijelentették, hogy a jelenlegi kormányt nem ismerik el, és követelték, hogy az új ideiglenes kormány megalakításával Veres Péter író bizzák meg. A dokumentumot Kuzminov gárdaezredesnek címezték, s Iván Kovács László főparancsnok, illetve Pongrátz Gergely és Ödön főparancsnok-helyettesek írták alá.

A corvinisták feltételeit a kormány nem tartotta elfogadhatónak, de – a fegyverletételért cserébe – 28-án 11 órakor ismét amnesztiát ajánlott a felkelőknek, ám ezt a Corvinban senki sem hallotta. A rádióban beolvasott közleményt a „Kilián laktanya felkelőinek” címezték,

ami ellen Maléter tiltakozott. Végül a kormány – a rádióban is elhangzott parancsával – 15 óra 3 perckor általános tűzszünetet rendelt el. A tűzszünet hírére ujjongó tömeg lepte el az utcákat a Kilián körül, ám később ismét szovjet harcokosik jelentek meg és tüzeltek.

A parlamenterek Solymosi János alezredessel, a piliscsabai gépesített ezred parancsnokával ismét elmentek a Corvinba tárgyalni. A corvinista parancsnokok összevont értekezletén végül 12 pontos követelést szerkesztettek, amelyben már elismerték a Nagy Imre-kormányt, az ENSZ felügyeletével tartandó szabad választás időpontjának pedig 1957. május 1-jét adták meg. Követelték továbbá, hogy október 23. legyen nemzeti ünnep, az elesetteket pedig nyilvánítsák hősöknek, és a megállapodást olvassák fel a rádióban. Ezeket a pontokat már Solymosi is elfogadható tárgyalási alapnak vélte, és megállapodtak, hogy a további tárgyalások már közvetlenül folytatódnak a Honvédelmi Minisztérium, Nagy Imre és a Corvin között.

Iván Kovács László és Pongrátz Ödön indult el tárgyalni a fegyverletétel részleteiről a Solymosi által küldött gépkocsin – túszként a Corvinban maradt Kiss Tivadar törzsőrmester –, a Parlamentben azonban senkit sem találtak. Az Akadémia utcai pártközpontban találkoztak a MEFESZ küldöttségével, és beszéltek Jánosi Ferencsel, a Hazafias Népfront volt főtítkárával, illetve Molnár Erikkal, az MDP KV tagjával, akik lényegében elfogadták a corvinisták feltételeit. A Honvédelmi Minisztériumban kellett tisztázni a fegyverletétel részleteit – elvonulási útvonal, fegyverátadási helyek –, majd a Corvinba visszatérve 28-án 11 órakor újabb értekezletre került sor, amelyen végül elutasították a teljes fegyverletételt. „*Megállapodtunk abban, hogy a rend fenntartása érdekében a katona és rendőrök mellé egy szabadságharcot is javasolunk.*”

Október 29-én Nagy Imre miniszterelnök és Janza Károly honvédelmi miniszter fogadta a felkelőcsoportok képviselőit. A tárgyalásokon a corvinistákat Iván Kovács László, Pongrátz Ödön és Bornemissza Tibor képviselte. „*Nagy Imre miniszterelnök úr kéréseinket elfogadta és kijelentette: »Fiúk, ti azt hiszitek, hogy én nem vagyok olyan magyar, mint ti vagytok?« Mi elhittük, hogy van...*” A kormány azonnali fegyverletételt követelt, amit a felkelők a szovjet csapatok távozásához kötöttek. A corvinisták javaslatát a közös honvéd-rendőr-szabadságharcos járőrökről ekkor még

elvetették, bár a nemzetőrséget hasonló elv alapján igyekeztek később megszervezni. Végül kompromisszumos megállapodás született: amennyiben a szovjet csapatok kivonulnak Budapestről, a helyükre érkező magyar alakulatok előtt a felkelők leteszik a fegyvert. Nagy Imre távozása után Janza Károllyal igyekeztek megállapodni a részletekben, a szöveget délután öt körül fejezték be. Útközben a Corvin felé Angyal István, a Tűzoltó utcai felkelők parancsnoka meghívta Iván Kovácsot a Budapesti Főkapitányságon tartandó újabb értekezletre.

A késő esti értekezleten a corvinistákat Iván Kovács László képviselte. Kopácsi Sándor budapesti rendőrkapitány lezögezte, hogy a felkelőcsoportoknak el kell ismerniük a Nagy Imre-kormányt és támogatniuk kell programja végrehajtásában, valamint a rend helyreállításában. A kormány részéről ez volt a fő kérdés, a megállapodás alapja. Iván Kovács László a megegyezés elfogadása mellett érvelt, a felkelők azonban abban egyetértettek, hogy csak magyar egységek előtt és csak a szovjet csapatok fővárosból történő kivonása után hajlandóak letenni a fegyvert. A felkelők többsége ugyanakkor kijelentette, hogy hajlandó belépni az új karhatalomba, a megalakulóban lévő Egységes Nemzetőr-parancsnok-

ságba, illetve elfogadta azt is, hogy a tizennyolc év alatti fiatalokat leszerelik.

A 29-i napról Iván Kovács László még feljegyezte, hogy amikor visszatért a Corvinba, végigjárta az őrhelyeket, jóváhagyta egy frissen zsákmányolt ágyú felállítását, és intézkedett a vidékről érkezett nagy mennyiségű élelem elosztásáról. Az eredetileg délutánra tervezett fegyverátadást másnap reggel kilencre tették át, fegyverátvételi pontnak Iván Kovács László javaslatára a Kilián laktnyát jelölték ki. A részletek tisztázása érdekében ígéretet kaptak arra, hogy Váradi Gyula vezérőrnagy személyesen fog tárgyalni velük. Mivel a szovjet csapatok kivonásáról még nem érkezett megnyugtató válasz, este a Corvinban parancsnoki megbeszélést tartottak, amelyre meghívták a Tompa utcai fegyveresek parancsnokát, Bárány Jánost is. Este kilenc körül megérkezett Váradi Gyula vezérőrnagy, s a tárgyalásra Maléter ezredes is átment a Kilián laktnyából.

A felkelők kijelentették, hogy feltétel nélküli megadásról szó sem lehet. Maléter kilátástalannak tartotta a további ellenállást, javasolta a Nagy Imre-kormány elfogadását és a legalább részleges fegyverletételt. Iván Kovács László is tisztában volt azzal, hogy egy komolyabb gyalogsági támadást nem bírná-

nak ki, ám azt is tudta, hogy a corvinisták inkább meghalnak, de nem teszik le feltétel nélkül a fegyvert. Iván Kovács végül közölte a Corvin feltételeit. Elismerik a Nagy Imre-kormányt és támogatják a politikáját, ám a szovjet csapatok azonnali kivonását követelik Budapestről. Ragaszkodnak ahhoz, hogy a kormány jelentse be az ország függetlenségét, semlegességét, 1957 elején tartsanak szabad választást több párt részvételével, oszlassák fel az ÁVH-t, és hirdessenek teljes amnesztiát a harcokban részt vevő polgári személyeknek. Váradi vezérőrnagy azonban a parancsára hivatkozva feltétel nélküli fegyverletételt követelt, és utalt arra, hogy ebben már megállapodtak a Parlamentben. Ekkor többen számon kérték – noha Pongrácz Ödön is ott volt a kérdéses tárgyaláson – Iván Kovács Lászlótól, hogy miért kötött ilyen megállapodást. Ő közölte, hogy a fegyverletételt a szovjet csapatok kivonásához kötötték.

A tárgyalás elakadt, ám Maléter Pál ezredes kidolgozott egy újabb hatpon-

---

Üllői út-Nagykörút kereszteződése, szemben a József körút, jobbra a Corvin köz. Középen harcképtelené tett szovjet harcjárművek

---

tos javaslatot, amelyben szerepelt a felkelők fő követelése, a szovjet csapatok kivonása az ország területéről, valamint a forradalmárok egy részének a honvédség és a rendőrség kötelékébe történő átvétele is. Pongrátz Gergely nem volt hajlandó elfogadni a pontok közül sem a Nagy Imre-kormány elismerését, sem a felkelők átvételét a kormány alakulataiba, a többség azonban elfogadhatónak tartotta a részleges fegyverletételt. Váradi telefonon egyeztetett Janza Károly honvédelmi miniszterrel, és a megállapodáshoz hozzájárult Nagy Imre miniszterelnök is.

Nem sikerült azonban megállapodni a fegyverátadás egyik fontos feltételében, hogy a felkelők engedjék be az általuk ellenőrzött területre a magyar alakulatokat. Ezt különösen a Pongrátz testvérek, illetve Antalóczi Sándor ellenzték, Iván Kovács László elfogadhatónak tartotta, Maléter Pál pedig nem foglalt állást a kérdésben. A fegyverletétel végül elmaradt – bár a szovjet csapatok zöme valóban elhagyta a fővárost –, amiért a felek kölcsönösen egymást hibáztatták. A felkelők hiába várták a magyar katonai egységeket, a magyar katonák pedig – főként Pongrátz Gergely szavai alapján – nem bíztak benne, hogy beengednék őket a területre.

BELSŐ ELLENTÉTEK A CORVIN KÖZBEN

A sikertelen fegyverszüneti tárgyalásoknak Iván Kovács László számára két hozadéka lett: egyrészt megmutatta a tárgyalókészségét a corvinisták képviselő-

Iván Kovács László pisztolya, amelyet a Corvin közben használt

tében, másrészt viszont a tárgyalásokon elfoglalt álláspontja növelte vele szemben a bizalmatlanságot néhány parancsnoktársa, elsősorban a Pongrátz testvérek körében. Miután október 30-án a Honvédelmi Minisztériumban felháborodva megállapították, hogy a fegyverletétel elmaradt, egy újabb katonai küldöttség, Uszta Gyula vezérőrnagy – Maléter egykori parancsnoka –, valamint Horváth Mihály vezérőrnagy kereste fel a Kilián laktanyát. Uszta rákérdezett, hogy Maléter milyen feltételek mellett hajlandó végrehajtani a további parancsokat és bekapcsolódni a rend megmentésével kapcsolatos szervezőmunkába. Maléter papírról öt pontot olvasott fel – amelyek között a Nagy Imre-kormány elismerése mellett a szovjet csapatok kivonása, az egyetemisták követeléseinek teljesítése stb. szerepelt –,

de közölte, hogy azokat a Corvin köziknek is el kell fogadniuk.

A Corvin közben Pongrátz Gergely, dr. Antalóczi Sándor és Pongrátz Ödön elenszenvvel fogadta a vendégeket, és közölte, hogy semmilyen körülmények között nem teszik le a fegyvert. (A vita olyan heves volt, hogy bár kaptak értesítést, hogy a Köztársaság téren sokan lövöldöznek, nem foglalkoztak a kérdéssel.) A vita után Uszta vezérőrnagy és kísérete, valamint Pongrátz Ödön, Schmidt László és dr. Antalóczi a Deák téri rendőrkapitányságra ment, ahol már folytak a megbeszélések a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakításáról, illetve a nemzetőrség megszervezésének feladatairól. A Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakítása érdekében előkészítő bizottságot választottak, melynek tagja lett többek között Horváth Mihály

A források vallatása

Az Iván Kovács Lászlóra vonatkozó források közül leginkább a vele és harcostársaival szemben folytatott büntetőeljárások nyomozati, illetve perirataira támaszkodtam. A periratok olvasásakor azonban érdemes figyelembe venni keletkezési körülményeiket és az eljárások valódi célját. A hatósági eljárások során ugyanis nem az igazság feltárása vagy a törvényeknek, eljárásjogi szabályoknak megfelelés volt az elsődleges szempont, hanem a párt által a forradalomról felállított té-

zisek igazolása és a megtorlás. A vizsgálati fogságba vetett, majd perbe fogott forradalmárok vallomásainál sem számíthat a kutató teljes őszinteségre, hiszen a túlélésért küzdő vádlottak – enyhébb ítélet reményében – törekedhettek szerepük kisebbítésére, egyes események elhallgatására vagy más színben történő feltüntetésére a nyomozó hatóság és a bíróság előtt.

Máskor a vádlott éppen őszinteségével próbálta elnyerni a hatóságok vagy a bíróság jóindula-

tát, ám előfordult, hogy a nyomozás irányát igyekezett más irányba terelni, menteni próbálva harcostársait vagy rokonait. „Nem akarok száználmas figurá lenni – mondta Iván Kovács vallomásában –, sem pedig egy olyan »szar« alak, mint amilyennek Csillag hadnagy úr mondott egyszer. Ha meg kell halnom, haljak meg becsülettel. Egyben szeretném kérni Önöket, hogy önvallomással edesapámat – és a többi én általam belekevert személyt – bűneik értékelésénél kedvezően

ítéljék meg. Eddigi vallomásaim alkalmával mindig igyekeztem elhallgatni részeket, amelyekkel az általam érdekeltté tett személyeket be kellett volna vonnom – de beláttam, hogy ezzel őrajtuk nem segíthetünk. Nagyon sajnálom, amit ellenük tettem, hogy ide juttattam őket, és kérem, hogy bocsájtssanak meg.” Saját felelősségét hangsúlyozta az ügyébe „belekevert” személyekkel szemben „önvallomásának” utolsó mondatában is: „Ismételten kérem Önöket, hogy az általam ide jut-

vezérőrnagy, Király Béla vezérőrnagy és Pongrátz Ödön is. Másnapra, 31-én 12 órára értekezletet hívtak össze, az Előké-szítő Bizottság megalakítását pedig Nagy Imre tudomásul vette.

A corvinisták támogatták az új karhatalom, a nemzetőrség felállítását, Pongrátz Gergely és Iván Kovács László egyetértett abban is, hogy a felkelők egységbe szervezése és kiképzése sürgető feladat, amihez Márton András ezredes, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnoka támogatást ígért, amikor látogatást tett a Corvin közben. Márton ezredes igen jó benyomást gyakorolt Pongrátz Gergelyre, aki inkább őt látta volna szívesen honvédelmi miniszterként Janza Károly helyett.

A Corvin köz ezen a napon – október 30-án – nagy mennyiségű külföldi éllemiszert kapott, és a harcok szünetelése

sével megjelentek az újságírók is, akik mindent fényképeztek. A legismertebb felkelőközponthoz ugyanakkor igen sokan akartak csatlakozni, akiket Iván Kovács László hasztalan próbált elküldeni, ráadásul parancsa ellenére egy teherautóról fegyverekkel látták el őket. *„A részleges fegyelemnek is teljesen vége lett. Gomba módjára nőttek ki a parancsnokságok, de különben is hirtelen rengetegen lettünk. Katonai támadás helyett polgárit kaptunk, és ez sokkal veszélyesebb volt. Mindenfelé anarchia – önkényes intézkedések – és a létszám kb. 5000 főre szaporodott.”* Október 30-án éjfél előtt Dienes Ödön ezredes vezetésével tíz önkéntes tiszt érkezett, ám a corvinisták elutasították a katonai irányítást, s többen attól tartottak, hogy biztosan kommunisták és le akarják őket fegyverezni. Dienes Ödön feles-

lette a katonákat a Corvin iránti hűségre, és megkezdte a nemzetőrszázalaj szervezését.

A másnapi megbeszélésre – amelynek *„az egységes parancsnokság felállítása és a honvédelmi miniszter személyének kijelölése”* volt a célja – mintegy százan érkeztek, a felkelőcsoportok, a honvédség, a rendőrség és több ipari üzem képviselői. A Corvin közből Iván Kovács László, dr. Antalóczy Sándor, Bornemiszsa Tibor, Pongrátz Gergely és Ödön is jelen volt, míg a rendőrséget Kopácsi Sándor rendőr ezredes, a hadsereget Váradi Gyula és Horváth Mihály vezérőrnagyok, Márton András ezredes, valamint Solymosi János alezredes képviselte.

Az értekezletet Maléter Pál ezredes nyitotta meg, aki kijelentette, hogy győzött a forradalom, és a forradalmi csoportok tagjait a honvédség vagy a rendőrség kötelékébe be kell venni. Király Béla kifejtette, hogy a nemzeti demokratikus forradalom egységes, központi vezetés nélkül győzött, ám a kivívott eredményeket három veszély is fenyegeti: a restaurációs erők, a reakció, valamint a szovjet kivonulás késletetése. Ezért szükséges az egységes vezetés megteremtése, meg kell alakítani az új karhatalom központi vezető szervét, a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot, majd létre kell hozni a civil felkelőkből, rendőrökből, valamint katonákból álló egységes nemzetőrséget.

Király Béla javaslata szerint a nemzetőrség alapegységei a kb. 350 főből álló nemzetőrszázaljak, a 100 fős nemzetőrszázadok és a 40 fős nemzetőrszakszok lettek. Maléter még Király be-széde alatt telefonhoz hívták, a távollé-

tatottakkal szemben kedvező ítélet kimondását javasolják. Mindent megbántam, és ha előlről kezdhethném az életet, csak erdész lennék.”

A vádlottakon és a tanúkon kívül a kihallgatóknak is lehettek „elvárásaik”, talán erre utal, hogy Iván Kovács László május közepén megváltoztatta a mintegy két hónappal korábbi vallomásának egyik fontos elemét, mely szerint a Kádár-kormány-nal szembeni szervezkedést Király vezérőrnagy küldöttének megbízásából végezte. *„Erre a gondolatot kihallgatóim ilyen irányú érdeklődése adta.”* Az úgy e

mozzanata jól mutatja a forráskritika szükségességét, akár a nyomozás során megváltozott „konceptió” miatt, akár a további tagadás reménytelensége okán került rá sor.

A *„vizsgálat során”* – fogalmazott az ügyében készült összefoglaló jelentés – *azt igyekeztünk tisztázni, hogy kinek a megbízásából hozta létre ezt a szervezetet. Iván Kovács hosszú ideig félrevezette a vizsgálatot, és nem létező felső kapcsolatokról tett vallomást, és meg nem történt beszervezést ismert el. Későbbiek során ezt a hamis vallomását visszavonta, és beismerte, hogy politi-*

kai nézeteinek megfelelően ő maga kezdeményezte és vezette az illegális »Turul Párt«-ot.”

Iván Kovács László életét és tevékenységét ugyanakkor nemcsak a proletárdiktatúra propagandakiadványai jellemezték tévesen vagy torzíva, hanem számos visszaemlékezés, köztük harcostársáé, Pongrátz Gergelyé is, aki a Magyarországon 1992-ben, majd 2004-ben megjelent könyvében nem éppen pozitív színben tüntette fel a személyét. Iván Kovács László életének, tevékenységének és gondolatainak mindmáig legteljesebb bemutatója Eörsi László és Filep

Tibor Iván Kovács Lászlóról szóló emlékkönyve, amely nem csupán életútjának, hanem politikai hitvallásának, eszméinek is kiváló összefoglalója. A forrásrészletekben gazdag – bár ismeretterjesztő jellege miatt a jegyzetapparátust mellőző, ám a felhasználható levéltári és egyéb forrásokat felsoroló – munka megkerülhetetlen és rendkívül nagy segítség a téma iránt érdeklődők számára. Iván Kovács László forradalom alatti tevékenységéhez fontos adalékokkal szolgálnak Eörsi László, Horváth Miklós írásai és Király Béla visszaemlékezése.

tében Pongrátz Gergely éles kirohanást intézett ellene, amit a többiek megismétltek vele, amikor az ezredes visszatért. Pongrátz Gergely elmondta, hogy nem bíznak Maléterben, mivel a Kilián laktanya katonáival többször folytattak tűzharcot, és az ezredes elengedte a corvinisták rábizott foglyait. Ezenkívül kifogásolta a Kilián laktanyával és Maléterrel kapcsolatos példátlan hírverést, népszerűsítő hadjáratot. Mindezek dacára ekkor még elfogadta Maléter feléje nyújtott baráti jobbát.

Iván Kovács László „mindenféle agitáció ellenére” Malétert „becsületes embernek”, „képzett katonának” tartotta, és ezért az ő honvédelmi miniszteri kinevezését támogatta, amit „Antalóczi és Bornemissza különböző mesékkel próbált lehetetlenné tenni”. A Pongrátz testvérek, Antalóczi és Bornemissza szívesebben látták volna Márton András ezredest ezen a poszton. Az értekezleten részt vevők végül elhatározták az egyrészt nemzetőrség létrehozását, Király

Béla főparancsnoksága alatt, és megszabták annak fő feladatait, a közrend helyreállítását, az ÁVH lefegyverzését és a harckészültség fenntartását a szovjet csapatok távozásáig.

Iván Kovács László Maléter melletti kiállása még jobban szembeállította a Pongrátz testvérek, Antalóczi, Bornemissza alkotta belső ellenzékével, akik október 31-én kezdték átvenni az irányítást. Iván Kovács László tanácsot kért Malétertől, aki azt javasolta, hogy tartóztassa le Pongrátzékat. A Kilián laktanya parancsnoka sem volt azonban biztonságban: miután kiderült, hogy „a Corvin köziek között egy anarchista csoport” ki akarja végezni Malétert, megszervezték az őrsését, ettől fogva hat felkelő vigyázott rá. A testőrök őrséget adtak az irodája előtt, biztosították a gépkocsiját, vigyáztak az életére, egyikük még Tökölre is elkísérte, ahol őt is letartóztatták.

Pongrátzék letartóztatását azonban – tartva attól, hogy a „bizalmatlansági

láz”, amelynek hatására már „így is mindenki ÁVH-st láttak”, még inkább eluralkodik – Iván Kovács elvetette. Növelte a főparancsnokkal szembeni bizalmatlanságot, hogy 30-án kiszabadított két államvédelmisnek tartott embert. Az egyiküket mint futballistát személyesen ismerte, ezért jótállt érte, a másikat viszont, akit nem tartott veszélyesnek, mivel csak gépkocsivezető volt az államvédelmiseknél, kötözőhelyi munkára osztotta be.

A feszültség Iván Kovács László és Pongrátz Gergely között különösen kiéleződött. Kettejük viszonyáról sokat elárul az, hogyan jellemezte a főparancsnok későbbi kihallgatása során egykori bajtársát. „Pongrátzot becsületes embernek ismertem meg, de később ez a véleményem megváltozott róla. Eleinte önzetlen hazafinak, jó bajtársnak tartottam, de rájöttem, hogy önző és karrierista. Nagyképű volt. Parancsolással, erőszak útján akart mindent megoldani. Lemállott róla a hazafias máz, meglát-

szott, hogy csak egyéni érvényesülése érdekében harcol. Gyűlölte a fennálló rendszert. Arra hivatkozott, hogy beteg apját is börtönbe zárták. Ugyanígy gyűlölte az oroszokat is, az egész kommunizmust. Ő is a nyugattal való szorosabb együttműködés híve volt.”

Angyal István úgy emlékezett, hogy a corvinisták súlyos belső viszályokkal küzdöttek, „s úgy el voltak árasztva zagyva fejű ideológusokkal, hogy nem volt idejük megakadályozni egy csomó önkényeskedést, rablást. [...] A tárgyalásokon [Iván Kovácsot] úgy ismertem meg, mint a Corvin közti csoport higgadt, nyugodt vezetőjét. Úgy tudom, hogy ez szerepet játszhatott az ő későbbi leváltásánál is.” Vén István szerint Iván Kovács László „észben és vezetési alkalmasságban fölötte állt bármelyik Corvin közti személynek”.

Másnap reggel, 1956. november 1-jén „egy kisebb csoportot hívtak össze, amelyben részt vettek: Bornemissza, Pongrátz Gergely, Pongrátz Ödön, még

egy harmadik Pongrátz, dr. Antalóczi, Márton ezredes, Popovics százados, Solymosi alezredes, Szabó László volt parancsnok”, és elhatározták, hogy Iván Kovács Lászlót leváltják. Az indoklás az volt, hogy az idegállapota nem kielégítő és „nem elég erélyes” parancsnok. Új főparancsnoknak Pongrátz Gergelyt választották, Iván Kovács László, Szabó László és Erdős Imre pedig parancsnok-helyettesek lettek. Pongrátzék eljárása, Antalóczi és Bornemissza intrikája Iván Kovács Lászlót nagyon bántotta, meg is mondta nekik, hogy „karrieristák és gazemberek”. Erre Bornemissza azt felelte, hogy Iván Kovácsot delegálják a „vezérkarba” – a nemzetőrség vezetésébe –, mivel ott többet tehet.

Ennek a „vezérkarnak” – amelynek Iván Kovács László valóban tagja lett – a felállítására és egyéb szervezési kérdésekre tekintettel Király Béla november 1-jén 10 órára egy újabb értekezletet hívott össze a Deák téri rendőrkapitányságra. A nemzetőrség szervezése ugyan

lendületesen haladt, ám a november 4-i szovjet beavatkozás miatt nem teljesedhetett ki ez a folyamat. A kiképzést, szervezést segítő honvédtisztek sem tudtak látványos javulást elérni a fegyverterén, mivel a corvinisták nem bíztak bennük, nem hallgattak rájuk.

Az ellenségkeresés egy túlhajtott példája volt a mindössze 15 éves Kozma Mária letartóztatása, aki 1956. november 3-án a Móricz Zsigmond körtéren felkérdezkedett egy személygépkocsira. A kocsiban ülő három férfi megígérte neki, hogy elviszik a Rákóczi útig, ám egyenesen a Corvin közbe hajtottak. Az ott lévő őrség igazoltatta, de csak a fényképes vállalati igazolványát tudta felmutatni, mivel fiatalok miatt még nem rendelkezett személyi igazolvánnyal. Ek-

---

Harcképtelenné tett ISU-152-es szovjet rohamlövegek a József körúton, a Corvin köznél

---

kor úgy döntöttek, hogy állításait a lakásán ellenőrzik, ám ezt követően sem engedték szabadon, mint ÁVH-gyanús személyt továbbra is ott tartották.

November 3-án este Iván Kovács László beszélt a páncélosok parancsnokával, hogy a harckocsikat leszállásba kelene beállítani, a térképen még a megfelelő helyeket is megjelölték. Igyekezett meggyőzni Pongrátzékat, hogy húsz fiút adjanak át tüzérségi kiképzésre, de ők ezt feleslegesnek tartották. Ekkor írásban adott utasítást Mesz Jánosnak a kiképzés megkezdésére. November 4-én a Corvint erős szovjet támadás érte, a parancsnok-

ság a pincébe költözött, ahol átvágták a falat, így biztosították a kijáratot a Práter utcába. Ekkor akadt össze ismét Kozma Máriával, akit társai ÁVH-snak tartottak, ám ő oltalmába vette. „Itt szóváltás kerekedett, amelyből az derült ki, hogy Iván Kovácsot árulónak tartják, s azt, hogy védelmébe vett, azt jobb bizonyítéknak találták s mindkettőnket letartóztattak.”

Iván Kovács Lászlót átkísérték a Kilián laktanyához, ahol két kísérője csőre töltött, majd felszólították, hogy kiáltson be. Géppisztolysorozatot kaptak, majd egy szemközti ház tetejéről golyószóróval is löni kezdték őket. Kísérőitől megszabadulva Iván Kovács Király Bélához ment, ám nem tudott vele beszélni,

így hazatért. Amikor november 7-én kiment élelemért, értesült róla, hogy a Corvin közti parancsnokság utasítást adott a likvidálására. November 11-én tért vissza Alsógödre, az albérletében maradt ruháiért az öccsét küldte be.

A FORRADALOM UTÁN

November 4-ét követően egyre világosabbá vált, hogy – Kádár Jánosnak a rádióban elhangzott, büntetlenséget ígérő nyilatkozatai dacára – a forradalom minden vezetőjére lesújt a megtorlás. Iván Kovács Lászlónak ekkor még volt választása, elhagyhatta volna az országot, mint ahogy számos harcostársa és a testvérei, Attila, illetve Csaba meg is tették. Itthon maradását és fegyverviseelését később azzal indokolta, hogy egyrészt tartott az őt igaztalanul vádoló corvinisták bosszújától, másrészt bizonyítani akarta, ő nem áruló. „Nagyon fájt, hogy árulónak hisznek és tudtam, hogy ezzel nyugat felé is le van zárva az utam” – vallotta. Fegyvereit Gödön elrejtette, és Kádár-ellenes röplapok készítésébe fogott. November végétől, amint a munka ismét megindult az OMKER-nél, bejárt dolgozni.

Ekkortájt kezdte feljegyezni gondolatait a forradalommal, a szocializmussal, a megfelelő állami berendezéssel, valamint a nemzetország szervezésével kapcsolatban egy regiszteres füzetbe. Feljegyzései az ellenállás, a forradalom, sőt a fegyveres harc folytatásának lehetőségeivel, illetve a Kádár-rezsim bojkottjával foglalkoztak. December 6-án találkozott ismét a Corvin közből ismert Vén István egyetemi hallgatóval, akivel ettől kezdve tartotta a kapcsolatot.

Januárban felkereste Gödöllőn Vén Istvánt, és arra kérte, szerezzen számára stencilgépet és papírt. Iván Kovács ekkor említette előtte Maléter Pál nevét, mint olyan személyt, akinek a népszerűségét fel lehetne használni. Maléter Pál kiszabadításának terve ugyan vitathatatlanul naiv, bár szimbolikus elképzelés volt, hiszen ha a végrehajtáshoz általa szükségesnek tartott ötven fegyveres egybe is gyűlt volna, akkor is kétséges lett volna a vállalkozás sikere. Az a gondolat is romantikus, hogy miután Maléter kiszabadul, a Bakonyba segítik, ahonnan rádiószózatot intéz a nemzethez. Ehhez még technikust is talált, aki vállalta egy nagy teljesítményű rádióadó elkészítését. Vén István ugyanakkor sem stencilgépet, sem papírt nem tudott szerezni, de adott Iván Kovácsnak három

Iván Kovács gödi lakásának udvarán elrejtett fegyverei

belépőt a Margit-szigeti sportuszodába, és megbeszéltek, hogy következő csütörtökön, február 6-án ott találkoznak.

A találkozóra Iván Kovács László már Horváth Zsuzsannával érkezett, aki a Corvin közben a konyhát vezette s akivel már akkor kölcsönösen vonzódtak egymáshoz. Iván Kovács február 5-én kereste fel Horváth Zsuzsannát, akivel ettől kezdve szinte mindennap találkozott, és beszámolt neki politikai elképzeléseiről, terveiről. Horváth Zsuzsanna félárva gyermek volt, aki hamar megözvegyült, majd a második férje elhagyta. Élettársától, egy MÁV-főtiszttól két gyermeke született, ám 1956 tavaszára ez a kapcsolata is véget ért. A nő vonzódott a nála tíz évvel fiatalabb felkelőparancsnokhoz, és ettől kezdve mindenben segítője, támogatója lett szerelmének, részben amiatt is tartóztatták le, hogy érdeklődött a sorsa felől. Az uszodai találkozón elsősorban Maléter kiszabadításáról beszélgettek, és arról, hogy ha a terv sikerül, hogyan lehetne az ellenállást kiterjeszteni az egész országra.

Iván Kovács László 1957. február 23-án fogalmazta meg a Turul Párt megalakításának tervét, amely egy illegális, szigorú konspirációs szabályok mentén működő szervezet lett volna. A párt megalakítására vonatkozó elképzelését tíz példányban le is gépelte, ám március 2-án módosított a szövegen. A Turul Párt felhívását rölapok formájában kívánta terjeszteni, ezek elkészítéséhez munkatársai, Frey Erzsébet és Medvei Tünde is segítséget nyújtottak, a „szervezkedésbe” pedig Vén István is bekapcsolódott. A párt követelései között szerepelt a szovjet csapatok kivonása, a Nagy Imre-kormány visszaállítása, a karhatalom feloszlata, a többpártrendszer engedélyezése és az ország függetlenné nyilvánítása. *„Magyarok. Összefogásra és egységes ellenállási harcra szólítunk fel benneteket – a Turul Párt. [...] Naponta szaporodnak a jeltelen sírok s lesznek egyre zsúfoltabbak a börtönök, csak azért, mert szabadon akarunk élni, kizsákmányolás és terror nélkül. Be kell látnia mindenkinek, a Kreml urainak és Kádár gyilkos pribékjeinek egyaránt, hogy a kommunizmus meséjének vége.”*

A Gödöllői Agrártudományi Egyetem diákszállóján március 9-én kutattak fegyverek után a hatóságok, ekkor találták meg a Vén István által elrejtett rölapokat, a Turul Párt felhívásait. Vén Istvánt letartóztatták, és már csak idő kérdése volt, mikor kerül Iván Kovács Lászlóra a sor. Horváth Zsuzsannának Iván Kovács 11-én megemlítette, hogy úgy

érzi, egy nő négy hete figyeli, követi őt, sőt meg is fenyegette, hogy megöli. Március 12-én végül őrizetbe vették és megkezdődött a vizsgálati fogsága, amely során érezhetően igyekezett inkább magára, mint másokra vallani.

Március 17-én levelet írhatott Horváth Zsuzsannának, amelyben arra biztatta, mondjon el mindent, amit tud, amit hallott. *„Nagyon szeretlek – de nem várhatom Tőled, és nem is kívánom, hogy csupán e miatt bármit is magadra vállaljál, vagy bármit elhallgass.”* Horváth Zsuzsanna azonban vállalta vele a bűnrészességet. Az első fokú tárgyaláson Iván Kovács, aki társai szerepét igyekezett kisebbíteni, az utolsó szó jogán kijelentette: *„Nem érzem magam fasisztának, a Corvin közben mindig az emberiség mellett harcoltam. A később történetekben bűnösnek érzem magam, és abban is bűnösnek érzem magam, hogy másokat belevontam a bűncselekménybe.”* A Pest Megyei Bíróság Major Miklósné vezette tanácsa 1957. augusztus 22-én Iván Kovács Lászlót halálra, Vén Istvánt nyolc év, Horváth Zsuzsannát pedig hat év börtönbüntetésre ítélte.

A másodfokon eljáró Legfelsőbb Bíróság Vida Ferenc vezette népbírói tanácsa 1957. december 27-én a fellebbezéseket elutasította, s másnap Iván Kovács László kegyelmi kérvénye is elutasításra került. Ügyvédje, Egri Géza ugyan törvényességi óvást nyújtott be a Legfelsőbb Bíróság elnökénél, ám ezt is elutasították, így 1957. december 30-án hajnalban a halálos ítéletet az Országos Börtön udvarán végrehajtották.

„Jelen voltam a halálos ítélet kimondásakor – számolt be a tárgyalásról az édesanyja. – Rosszul lettem, alig tudtam kimenni az ajtón. Amikor a fiamat elvitték, egy hang sem jött ki a torkomon. Voltak, akik hallották másnap reggel a hírekben, hogy kivégezték. Másnap kimentem a temetőbe, ahol soha nem jártam. Csak mentem a havas úton, a kocsinyom után. A legfrissebb sír mellett megálltam. Talán a fiam sírja – gondoltam. Azóta közel 40 év telt el. Sokáig nyakig erő gazban, sírokon taposó lovas rendőrök által zaklatottan mehettem csak ki oda, ahol ma a kopjafák állnak.” ♦

Iván Kovács Lászlót
1957. december
30-án végezték ki

LÁSZLÓ DÁVID

NICKELSBURG LÁSZLÓ

A Baross tér vezére

Hősünk – talán okkal nevezhetem annak – az a Nickelsburg László, aki 1956-ot megelőzően együttműködött az állambiztonsággal, ám '56-ban Baross téri nemzetőrparancsnok lett. A Nickelsburg vezette csoport budapesti viszonylatban is egyike volt a legjelentősebbeknek. A Baross téri fel-

kelők ellenőrzés alatt tartották a Keleti pályaudvart és környékét, a Rákóczi utat a Divatcsarnokig, valamint a Rottenbiller utca, a Péterfy Sándor utca és a Fiumei út egy részét. A megtorlások során – több év raboskodás után – halálra ítélték, és kivégezték. Ő volt az utolsó '56-os kivégzett.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéről sokan vélekednek úgy, hogy a történészek már feldolgozták a levéltári anyagokat, megírták, amit meg lehetett írni, a további kutatások pedig mindössze epizódjellegű részletkérdéseket tisztáznak. Ez koránt sincs így, amit bizonyít többek közt az is, hogy a megemlékezéseken általában még mindig Nagy Imre, Maléter Pál és más kommunista személyek neve hangzik el, akiket az 1989-es változások emblematisztikus alakjainak, előhírnökeinek is aposztrofálnak. Holott a forradalom pontosan a kommunista önkény ellen lobbant lángra, névtelen magyar emberek akaratából. A fiatal történészgeneráció tagjai közül sokan gondoljuk úgy, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc szellemiségének megértéséhez paradigmaváltásra volna szükség: Nagy Imre és társai, illetve más, ismertté tett kommunista forradalmárok mellett a tömegeből, a névtelenségből kiemelkedő Mansfeld Pétereket vagy az ismer-

retlenségbe tűnt névtelen forradalmárokat is a helyükre kellene állítani.

A forradalom ugyanis nem „felülről vezérelt” esemény volt, hanem

„alulról” induló, a kommunisták tevékenységével elégedetlen társadalom megmozdulása, amely kifejezetten kommunista- és szovjetellenes volt. Az időszakban használt frazeológia determinálta a jelszavakat és forradalmi követeléseket, valamint ugyanezen logika mentén kerülhetett sor Nagy Imre mint a „kevésbé rossz” elfogadására is. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy nem tudjuk, legfeljebb sejtethetjük, mi lett volna az eredménye a forradalmat követően megtartott választásnak, amelyre kezdeményezés és igény is formálódott a korabeli források tanúsága szerint. Magának Nickelsburg Lászlónak is tulajdonítottak erre utaló kijelentéseket. Az események azonban máshogy alakultak, és az új élet reményét sárba tiporták a szovjet tankok. Majd következett a hosszú évekig tartó, kegyetlen megtorlás...

AZ ÉLETÚT 1956-IG

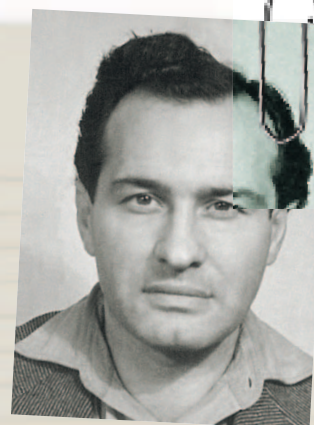
Nickelsburg László 1924. április 24-én született Budapesten. Édesanyja Weisz Róza, édesapja Nickelsburg Lajos éttermi felszolgáló volt, aki 1927-ben halt meg. 1940-től özvegy édesanyjával a Dembinszky u. 38. szám alatt lak-

tak. A nyolc elemi elvégzése után ipari tanuló lett, általános műszerész végzettséget szerzett, majd több helyen is dolgozott műszerészként. 1942-től a Vasas Szakszervezet tagja volt. 1944-ben, a német megszállást követően anyját és testvéreit a németek deportálták és megölték. A tragédiáról Nickelsburg csak a háború után szerzett tudomást. 1944 májusától Nickelsburg a 101/302-es KM (közérdekű munkaszolgálatos) században szolgált, ahonnan azonban megszökött, és Budapesten bujkált. A szovjet bevonulást igazi felszabadulásnak élte meg. 1945-ben a Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére létrehozott ifjúsági szervezet, a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség szervezőbizottságának tagja lett. Belépett a Magyar Kommunista Pártba is, majd az MDP-ből 1950-ben ismeretlen okok miatt kizárták. Kizárásának évétől 1956 augusztusáig az ÁVH alkalmazásában állt. Valószínűsíthető titkos tagsága is az MDP-ben, mivel vallomásaiban 1952-től beszélt párttagságáról.

Az állambiztonsággal való kapcsolata hatással lehetett karrierjére is, tekintettel arra, hogy 1950-ig kisiparosoknál, majd beszerzése évétől a Danuviában dolgozott, ahonnan még az év júniusában az Igazságügyi Ipari Vált-

A Rákóczi út
a Baross tér felől,
1956. október

Nickelsburg László (1924–1961)

Műszerész. 1944-ben munkaszolgálatos században szolgált. 1945-től az MKP, majd az MDP tagja, ám 1950-ben kizárták. A forradalom első napjaiban passzív, ám amikor bekapcsolódik a Baross téri felkelőcsoport tevékenységébe, annak parancsnokává választják. Részt vett a szovjet hadsereg elleni harcokban, ezért 1957-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1959-ben a Belügyminisztérium pótnyomozást rendelt el az ügyében, melynek eredményeként halálra ítélték. 1961. augusztus 26-án kivégezték.

kezöket: *„Állítom, hogy 1956. október 23-tól október 31-ig lakásomon tartózkodtam. Közben 26 és 28-án kora délelőtt bementem a gyárba, az igazgatóval és a főmérnökkel beszéltem. Mind a két alkalommal a déli órákban hazamentem. Sem tüntetésben, sem fegyveres harcokban részt nem vettem.”*

A Baross tériek részvételével kapcsolatban fontos megállapítás, hogy a szervezettség azon szakaszában nem lehetett jelentős a szerepük a Köztársaság téren történetekben. Azt feltételezzük, hogy szervezett módon nem vettek részt ebben az eseményben, bár az bizonyított tény, hogy a Baross tériekhez később csatlakozó fegyveresek közül többen ott voltak. Így például Timus Lajos, aki a Keleti pályaudvar parancsnoka volt, míg a Baross tériek nem csatlakoztatták őket. Ezt kihasználva koronatanúként léptették fel a későbbi perben. Sokatmondó az a tény, hogy csak a Baross tériek ellen 1959-ben megkezdett célzott vizsgálatok során kapott jelentőséget a téren történetek felderítése, amelyekkel kap-

lalathoz ment művezetőnek. 1951-től a Rádiófelszerelések Gyárában dolgozott, 1952-től termelési osztályvezető volt az Elektromos Mérőműszerek Gyárában, onnan még abban az évben a Tűzvédelmi Berendezéseket Gyártó Vállalathoz került, ahol részlegvezető lett – a posztot 1957. január 2-ig töltötte be.

A gyakori munkahelyváltások a környezetében élőknek is feltűntek: amikor szomszédjai megkérdezték, miért változtatja ilyen gyakran a munkahelyét, mindig arra hivatkozott, hogy sehol nem találja meg a számítását. Sokszor beszélt arról, hogy a munkások megélhetése nagyon rossz az országban, és ezért nem ért egyet a párt- és kormányhatározatokkal. Kritikus megjegyzései esetében nem zárható ki a provokatív jelleg. Állambiztonsági tevékenységére nézve a célzott kutatások sem hoztak eredményt, így ebben a kérdésben is a későbbi dokumentumokban elejtett információorzsákkal vagyunk kénytelenek beérni.

Nickelsburg László rendezett családi életet élt. 1946-ban feleségül vette Almássy Arankát, akivel 1948-ban a Karácsony Sándor utcába költöztek, és ott laktak 1955-ig. 1953-ban megszületett kislányuk, Aranka. A korszak viszonyaihoz képest jó anyagi körülmények között éltek, Nickelsburg apósa, Almássy Miklós ugyanis – akit a hatóságok az ún. antidemokratikus elemek között tartottak nyilván – anyagilag is támogatta őket. Nickelsburg ennek ellenére nem volt elégedett életkörülményeivel. Szomszédjainak kijelentette, ha nem keres annyit, hogy kényelmesen meg tudjon élni, otthagyja a munkahelyét.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc, ahogy annyi más embernek, Nickelsburgnak az életét is gyökeresen megváltoztatta. Valószínűsíthető – ebben saját vallomása is megerősít bennünket –, hogy a forradalom október 23-tól 29-ig tartó időszakában nem vett részt tüntetésen vagy más forradalmi eseményen; igaz, erről az időszokról is meglehetősen keveset tudunk.

CSATLAKOZÁS A FELKELŐKHÖZ

A nemzetőrség megalakulásától kezdve azonban már részt vett a Baross tériek életében, majd később vezetője lett a csoportnak. Csatlakozásának időpontjával kapcsolatban nagyon komoly bizonyítási eljárás indult, tekin-

tettel a Köztársaság téri eseményekre, amelyekkel az első jogerős ítéletét követő perújítás során megvádolták. Nickelsburg a Baross tériekkel kapcsolatos második nyomozás során tett valamása szerint október 28-án került kapcsolatba a csoporthoz tartozó fiatalokkal, amikor igazoltatták a Baross téren. Korábbi vallomásában azonban így emlékezett: *„A pártház ostroma után való nap a Rádió felhívására jelentkeztem a nemzetőrségbe. Azért jelentkeztem, hogy a rend és közbiztonság helyreállításában részt vegyek. A Baross tér 19. sz. előtt 18-20 fiatal volt. Ezek közül kb. 2-3 főnél volt fegyver. Igazoltatásokat végeztek. Én az üzembe akartam bemenni, de a ház előtt megálltam és közöltem a rádió felhívását, hogy a nemzetőrségbe kell belépni a rend és nyugalom helyreállítása érdekében. A fiatalok a beszélgetés után engem bíztak meg, hogy a rendőrkapitányságon érdeklődjem meg, hogyan lehet megalakítani a nemzetőrséget.”*

A Nickelsburg László tevékenységét vizsgáló első nyomozást követően, 1957. július 10-én kiadott határozatban végül csatlakozásának időpontjaként október 31-i dátum szerepelt. A második, 1959. november 12-től 1960. május 16-ig tartó nyomozásról készült jelentésben Nickelsburg részvételét a csoport életében viszont október 25-26-tól dátumozták, amely dátum kizárólag a szintén ÁVH-s múltú Tóth Urbán vallomásában szerepelt. Az eljárás koncepció jellegét már csak emiatt sem zárhatjuk ki. Tóth Urbán szerepe azért is érdekes, mert ő volt az, aki a Baross téren tevékenykedő besúgók közül – az iratok alapján úgy tűnhet, hogy még ebben az időszakban – jelezte Nickelsburgnak, hogy tud államvédelmis múltjáról. Messzemenő következtetést azonban ezekből az elejtett információtüredékekből nem vonhatunk le.

A dátumok ide-oda helyezését a sokat vitatott és a Kádár-rendszerben propagandaszerephez juttatott Köztársaság téri események későbbi értelmezése indokolja. A csoport alakulásának, Nickelsburg csatlakozásának dátumozása körül kialakult küzdelem tétje tulajdonképpen az volt, hogy megvádolható-e a Baross tér vezetője a Köztársaság téri pártház elleni támadással. Az abban részt vevő, azonosított forradalmárok ugyanis megkülönböztetett figyelemben részesültek a hatóságok részéről, ami súlyos, gyakran halálos ítéletet jelentett. Nickelsburg ezért vallotta mindvégig a követ-

Szétlőtt ház
a Rákóczi út és az
Osvát utca sarkán

csolatban a régóta rács mögött ülő személyek a tárgyalások során testi fenytésre és kényszerítésre hivatkozással sorra vonták vissza vallomásaikat.

A Köztársaság téri eseményeket követően azonban a terület őrzését, az ott folytatott ásatások biztosítását már a Baross tériek végezték.

A BAROSS TÉRIEK PARANCSNOKA

Nickelsburg a Baross tér parancsnoki tisztét a csoport legalizálásában betöltött kulcsszerepével érdemelte ki. A fiatalok kérésének eleget téve, a rádióban elhangzott felhívásnak megfelelően 1956. október 29-én reggel Nickelsburg László és Pásztor Sándor elment a VIII. kerületi előljárásságra, ahol bejelentették a Baross téri csoportot. Ezt követően kb. 20-30 nemzetőr-igazolványt kaptak. A tanácstól visszatértek a Baross tér 19.-be, ahol a kultúrteremben összegyűltek előtt Nickelsburg László bejelentette a nemzetőrség megalakulását. Ismertették a nemzetőrség feladatait, és kiosztották az igazolványokat,

a karszalagokat a fegyverrel rendelkezők között.

A Köztársaság téri események után Nickelsburg László több fegyveres kíséretében átment a Keleti pályaudvaron tartózkodó csoporthoz, hogy az ott lévő fegyvereseket megfékezzék. Töbketek onnan szerveztek be a Baross téri csoportba. Nickelsburg László egy kocsival a munkahelyére ment, ahol közölte munkatársaival, hogy nemzetőrparancsnok lett, és ezért nem jár be dolgozni. Megmutatta pisztolyát és a nemzetőrkarszalagot is: *„Október 31-én kb. 11 óra körül mint nemzetőr jelentkeztem a vállalatnál, piros, fehér, zöld karszalag volt rajtam. Bementem a vállalati könyvelőségbe, mert ott tartózkodott majdnem minden dolgozó. A főmérnöknél jelentkeztem és közöltem vele, hogy nemzetőr lettem, és kérdeztem, hogy van-e valami kifogása mint főnökömnnek, tekintettel, hogy munka nincs, addig nemzetőr legyek amíg a rend helyre [nem] áll.”*

A Köztársaság téri pártház ostromát követő napon (október 31-én) a reggeli órákban Nickelsburg László és Pásztor Sándor a Deák téri rendőr-főkapitányságra ment, ahol egy bizo-

nyos Vári őrnagynál jelentkeztek. Itt töltötték ki a Forradalmi Védelmi Bizottságnak címzett bejelentőlapot, amelyen 1200 fős nemzetőrlelétszámot tüntettek fel. Ehhez a létszámhoz adták le a fegyverigénylésüket is. A megbeszélést követően Nickelsburg László szabad mozgást biztosító „nyílt parancsot” kapott, amely felhatalmazta őt közlekedési eszközök igénybevételeire és objektumokba történő belépésre is.

A Baross tér 19.-ben a hely méretei miatt 350-400 embernél több nem tartózkodhatott, ezért okkal gondolhatjuk túlzásnak az 1200 fős létszámot. Ha figyelembe vesszük, hogy a Baross tér nemcsak forradalmi góc volt, hanem olyan központ, amelyik a környék forradalmi csoportjaival való kapcsolattartás mellett egyfajta irányítószerepet is betöltött, sejthető, hogy a túlzónak vélt létszám mögött valójában mégis jelentős számú nemzetőr állhatott. Pásztor Géza, a korábbi vezető bátyja késői visszaemlékezésében arról írt, hogy kb. 560 fő nemzetőrt regisztrált.

A Forradalmi Védelmi Bizottság, majd a november 1-jén Király Béla el-

képzése alapján létrehozott Forradalmi Karhatalmi Bizottság a forradalmárok politikai integrálására tett kísérletet. A két szervezet egyébiránt egy és ugyanaz volt: az első megnevezésében szereplő „védelmi” szó kapcsán okkal merült fel, hogy nem egyértelmű, ki ellen véd (szovjetek) a bizottság, ezért megváltoztatták a nevét, és attól kezdve Forradalmi Karhatalmi Bizottság elnevezéssel működött. A létrejött nemzetőrség vezetőségében az egyes csoportok parancsnokain kívül megtaláljuk Kopácsi Sándort, Budapest rendőrfőkapitányát és Maléter Pált is.

A főkapitányságon megbeszélteknek megfelelően november 1-jén Nickelsburg László a Baross téri központba ismét gyűlést hívott össze, amelynek során a főkapitányságon kapott utasításoknak megfelelően demokratikus választást tartottak. A korábbi parancsnok, Pásztor Sándor előterjesztésére Nickelsburg Lászlót főparancsnoknak, őt magát és Pásztor Gyulát helyettes főparancsnoknak választották. A különböző forradalmi szervezetekkel kapcsolatot kiépítő Nickelsburg a létszám bővítése mellett nagy hangsúlyt helyezett a szervezetségre, a fegyelemre.

NEMZETŐRPARANCSNOK

A Baross téri csoportnak a nemzetőrséghez történt csatlakozását követően megkezdődött a katonai mintára történő megszervezése is, melyben sokat segítettek az 1956. november 1-jén érkezett katonai tanácsadók, akik az első fegyvereket szállították, emellett ruhákat és egyéb katonai felszereléseket is juttattak a csoportnak. A Baross téri nemzetőr-csoportot (zászlóaljat) századokra, rajokra, szakaszokra osztották. A kialakításnak megfelelően kijelölték az épületen belüli szállásokat is. A teljes ellátás érdekében az épületben konyhát nyitottak, amiben a közeli Péterfy Sándor utcai kórház személyzete is segítette őket. A Baross téri nemzetőrségen nyomdahelyiséget is kialakítottak, amely Nickelsburg parancsnoki szobája mellett volt. Stencilgépekkel sokszorosítottak a rendszer elítélő röplapokat. Politikai követeléseik közt a szovjet csapatok kivonása, a többpártrendszer bevezetése is megjelent.

Az utcákon feltűnő nemzetőrjárőrök megjelenésével, a nemzetőrség szervezésével egyidejűleg elkezdtek az emberek a Baross térre járni, hogy besúgókról, ávéhásokról tegyenek felje-

lentést. A középkorú, markáns kiállású, erélyes, nagyhangú ember hírében álló Nickelsburg nagy hatással volt a fiatal forradalmárokra, akiket önmérsékletre intett. Ő és Pásztor Géza – az idősebbek – eredményesen tartották vissza a fiatalokat az önbíráskodástól, sőt utasítást adtak a lincselések megakadályozására. A Baross téri nemzetőrség tagjai ennek megfelelően jártak el, igazolatásokat végeztek, igyekeztek fenntartani a közbiztonságot. Előfordult – többnyire bejelentésre –, hogy letartóztattak ávéhás személyeket, akiket később szabadon engedtek, vagy kérésüknek megfelelően a főkapitányságra, esetleg a Kilián laktanyába kísérték őket. A dokumentumok tanúsága szerint ezzel kifejezetten segítettek az érintetteket, ugyanis megkímélték őket az esetleges atrocitásoktól.

Persze a forradalmárok sem voltak angyalok: tudunk olyan házkutatásról, amelynek során értékek tűntek el, az élelmiszer-ellátás biztosítása közben olyan cikkeket is lefoglaltak, amelyek aligha létfontosságúak a mindennapi élethez szükséges kielégítéséhez – jellemzően alkoholt és dohányárut. November 4-ét követően többen elhasznált ruhájukat újra cserélték a Divat-

Kitalált gyilkosságok

A második eljárásban kitalált gyilkosságokat – amelyeket egyes történészek minden képtelenségük ellenére idéznek a koncepciót tartalmazó iratokból – biztosan nem követték el. Ezt még a nemzetőrökre neheztelő személyek tanúvallomásaival sem tudták alátámasztani, de egyéb lefolytatott bizonyítási eljárások is az ellenkezőjét igazolták.

A koncepció szerint 1956. október 29. előtt négy személy került a Baross tériek őrizetébe, akik közül ketten baloldaliak voltak, ketten pedig parancsot megtagadó forradalmárok. Október 29-én délután Nickelsburg László főparancsnok magához hívatta a csoport parancsnokait, és közölte velük, hogy a Corvin közti parancsnoksággal történt egyeztetés értelmében a négy személyt mint „a nemzet érdekeire nem

kívánatos személyeket” ki kell végezni. A kivégzést a parancsnoki karnak kellett végrehajtania. Nickelsburg felszólítására a parancsnokság levonult a pincében kialakított lőtérre. Az említett négy személyt a fogdahelyiségből elővezették és a lőtér golyófogó téglafala elé állították. A kivégzőosztag, mintegy 15 fő(!), Nickelsburg utasítására tőlük körülbelül 8 méterre felsorakozott. A tüzet Nickelsburg vezényelte: „*Vigyázz!... Kész!...*” – azonban a tűzparancsot már nem tudta befejezni, mert Balogh László géppisztolyából tüzet nyitott. A jelenlévők különféle fegyvereikből követték.

A kivégzés után tanakodni kezdtek, hogy mi történjen a holttestekkel. Volt, aki azt javasolta, hogy a hullákat ássák el a pincében. Volt, aki a Péterfy Sándor utcai kórházba

akarta feltűnés nélkül átvinni a holttesteket, de az a vélemény is megfogalmazódott, hogy a temetőben ássák el őket. A nyomozás során csak két holttest sorsáról sikerült adatokat szerezniük a nyomozóknak – ezeket 1956. november 10-én (tehát a harcok befejeződését követően) Szalai Lajos, a Temetkezési Vállalat brigádvezetője szállította el. Személyazonosságukat – természetesen – nem sikerült megállapítani, mivel nem volt náluk arra alkalmas okmány, irat.

A koncepció több sebből vérzik, amelyek közül a most ismertetett részletre a következők vonatkoznak: készítői nem tartották fontosnak, hogy ekkor még Pásztor Sándor volt a parancsnok. A vizsgálat idejére már kivégzett Balogh László nyomozati dokumentációjában nyoma sincs ilyen ese-

ménynek, márpedig amit ennyien tudnak, az biztosan nem maradt volna titokban. A november 4-i harcok során pedig történetesen összesen két el-esett Baross téri személyről tanúskodtak az iratok, ez megegyezett a Temetkezési Vállalat által elszállított testek számával – ahogy azt az alapos nyomozás ki is derítette. Mindezeket mégsem vették figyelembe.

A koncepció ellen szól a Nickelsburgra vonatkozó vallomások visszatérő eleme is, hogy igyekezett visszafogni az indulatokat (talán a múltja miatt is). Valószínűleg ő adott utasítást a párházban található javak Péterfy Sándor utcai kórházba szállítására, hogy ott – eredményesen – megőrizték azokat. A Baross térre bevitt ávósok közül többen személyesen engedett szabadon.

A Baross téri létszámukat tekintve nemcsak a legnagyobb VII. kerületi fegyveres szerveződést alkották, hanem a csoport budapesti vi-

szonylatban is egyike volt a legjelentősebbeknek. Ellenőrzésük alatt tartották a Keleti pályaudvar és környékét, a Rákóczi utat a Divatcsarnokig, valamint

a Rottenbiller utca, a Péterfy Sándor utca és a Fiumei út egy részét. A csoport vezetői közül Nickelsburg László vált a legismertebb személlyé, fontos

azonban megemlékezni a Baross tériek alapítójáról is: Pásztor Sándorról és testvéréről, Gézáról, illetve Pásztor Gyuláról, aki viszont nem állt rokonság-

A Baross téri forradalmi központ

ban a két fivérrel. A környező kerületi forradalmárok és a Péterfy Sándor utcai kórház dolgozói közül többen a Baross térieket gyakorolta csak „a Laciék” kifejezéssel illették.

A Baross téri forradalmi központ létrejöttének folyamatát a források töredékessége miatt nehéz rekonstruálni. A levéltári dokumentumokban alapvető különbségek mutatkoznak ebben a kérdéskörben is az 1957–58-ban lefolytatott vizsgálat és a Baross térrel kapcsolatos 1959–61-es felderítőmunka megállapításai között. A forradalmat közvetlenül követő vizsgálat szerint a Baross téri központ a nemzetőrség keretein belül alakult meg, és a dátumot is ehhez igazított-

ták; később azonban már a Baross térieket nemcsak a Péterfy Sándor utcai kórházban leleplezett „ellenforradalmi” összeesküvéssel és az ún. Bécsi Forradalmi Központ külföldön végzett tevékenységével kötötték össze, hanem a Köztársaság téri eseményekkel is. Ennek megfelelően az első nyomozásban október 29–30-ra, a későbbiekben október 24–25-re tették a csoport szerveződését.

A Baross téri csoport létrejötte önszerveződés eredménye; a környéken összeverődött emberekből alakult. A Keleti pályaudvaron sokan hiába vártak a vonatok indulására. Az egyre hosszabbra nyúló várakozás közben híreket cseréltek egymással, igyekeztek megtudni, hogy mi történik Budapest utcáin. Többen maguk is csatlakoztak a forradalmi eseményekhez. Később az emberi szükségletekről való gondoskodást is együtt igyekeztek megoldani. A csoport későbbi veze-

Pásztor Gyula

tői ennek a társaságnak a hangadói közül kerültek ki. Az ilyen önszerveződő csoportok tagjait nevezzük „mezítlásos forradalmároknak”. Ők nem politikai akaratból vagy bármilyen más módon „felülről” szervezve álltak a forradalom szolgálatába, hanem önszántukból, gyakran önállóan harcoltak a szabadságért. A többségében fiatal forradalmárok akár csak egy-egy akcióra csoporttá szerveződhet-

Balogh László

tek vagy csatlakozhattak a létrejött csoportokhoz, hogy azután – ha úgy akarták – ismét saját útjukat járják.

A „Baross tériek” hangadója Pásztor Sándor volt. Többen közülük részt vettek a budapesti tüntetéseken és más eseményekben. A közös élmények segítették a néhány fős csoport tagjait az egymásra találásban, és október 25-én (amennyiben elfogadjuk ezt a dátumot) a

zsúfolt Keleti pályaudvar helyett a Baross tér 19.-ben találtak szállást. Az épület többek között a Mezőgazdasági Termékeket Értékesítő Szövetkezet (MESZÖV) központjának volt a székhelye. A csoport eleinte az ott dolgozók engedélyével tartózkodott az épület második emeleti kultúrtermében, majd a létszám növekedésével mind nagyobb részét foglalta el az épületnek.

A heves természetűként jellemzett Pásztor Sándor bátyja egy késői visszaemlékezése szerint a kis csoport október 26-án mintegy 20 főből állt. Közük volt Pásztor Gyula, aki nem állt rokonságban a Pásztor testvérekkel, viszont a névazonosság számos problémát eredményezett a nyomozásban, ítékezésben, ezáltal a történelmi feltáró munkában is. A csoport később, Nickelsburg László csatlakozását követően vált a legjelentősebb budapesti nemzetőregységek egyikévé. 🍷

csarnokban (amely később leégett, miután a szovjet tankok szétlőtték) – hogy csak néhányat említek az általunk is ismert apróbb kihágások közül.

November első napjának délutánján Nickelsburg részt vett a VIII. kerületi tanács épületében tartott megbeszélésen, ahol megjelölte azt a területet, ahol a Baross téri tevékenységüket végzik. A terület a Keleti pályaudvartól a Fiumei úton a baleseti kórházig, a Rákóczi úton a Divatcsarnokig, a Rottenbiller utcán a Péterfy Sándor utcáig terjedő rész volt. Bejelentette, hogy 400 embere van kézfegyverekkel és tüzérségi fegyverekkel felszerelve. Nickelsburg a megbeszélésen egy felhívást is alá szeretett volna írni a VIII. kerületi tanácsnokokkal, amelyben a működő kormányt tagadta, és a „fegyveres erők” parancsnokainak kezébe kívánta adni a hatalmat.

A Baross tériek Nickelsburg tevékenysége révén kiterjedtté vált kapcsolatrendszeréről tanúskodik a Mosonyi utcai rendőrlaktanyában szolgálatot teljesítő Kerekes György feljegyzése is: „szervezett kapcsolatunk volt többek között a Baross téri csoporttal. [...] A csoport vezetője Nickelsburg László 30-35 év körüli fiatalember volt. Határozott kiállású, erélyes parancsnok volt. Politikai nézeteit tekintve rendkívül jobboldali beállítottságról tett tanúbizonyságot. Ismertette a saját maga által összeállított követeléseket, amelyeket egységével is elfogadtatott. Visszaemlékezésem szerint a lényege a következő volt: a Nagy-féle kormányt nem ismeri el. Követeli az összes felkelő egységek parancsnoki tanácsát létrehozni. Javasolta, hogy egy ilyen értekezletet hívjunk össze a Sportcsarnokba.”

Nickelsburg László ebben az időszakban vallott politikai nézeteiről nagyon kevés forrás áll rendelkezésünkre, azonban a Nagy Imrével történő szembefordulás bizonyosan nem volt egyedi eset a nemzetőrök között. Talán az is elképzelhető, hogy a nemzetőrség parancsnokaként eltöltött idő, az új tapasztalatok korábbi politikai nézeteinek újragondolására sarkallták. Annyi bizonyos, hogy Nickelsburg Pásztor Sándorral felkereste a Corvin közleket, hogy együtt menjenek tiltakozni a főkapitányságra a horthysta és rákosista tiszték részvétele ellen a nemzetőrségben.

1956. november 2-án reggel a Baross téren fegyveres szemlét tartottak. Ekkor már szakaszonként és rajonként, szervezeten álltak fel az em-

berek. Nickelsburg László a felsorakozott nemzetőröknek beszédet tartott a nemzetőrség feladatairól, és utasította az embereit, hogy a kerületben minden fegyverest igazoltatni kell, és akinek nincs megfelelő engedélye, azt le kell fegyverezni.

A kapott utasításnak megfelelően emberei a délelőtti órákban egy Pobeda gépkocsit akartak igazoltatni, melyben a Szabad Nép székházában székelő Dudás-csoport két fegyveres tagja utazott. A fegyvereseket letartóztatták és a főkapitányságra kísérték. Nickelsburg László ezt követően beszélt Dudás egyik helyettesével, és közölte vele, hogy amennyiben a fegyveresek a területére lépnek, lefegyverzik őket. Nickelsburg erről a következőket mondta: „Semmiféle kapcsolatam nem volt velük. November 2-án reggel, amikor a Baross tér 19.-be lakásomról beérkeztem, jelentették, hogy éjszaka a Rákóczi úton egy gépkocsit a nemzetőr járőr igazoltatásra szólított fel, mely nem állt meg, így a járőr fegyverét használva megállította a kocsit. Négy gyanúsán viselkedő fegyverest igazoltattak, Dudás-féle igazolványokkal voltak ellátva. Mind a négyet lefegyverezték és a Főkapitányságra szállították be. Mikor ezt megtudtam, felhívtam a Főkapitányságot és megkérdeztem, helyesen jártunk-e el. Közölték, hogy igen és a jövőben is le kell fegyverezni az ilyen elemeket. Erre felhívtam a Szabad Nép házat telefonon és kértem az ottani parancsnokot. Közölték, hogy csak a katonai parancsnok helyettese van ott és az jött a telefonhoz. Közöltem vele, hogy a Főkapitányság utasítása szerint a jövőben minden egyes Dudás igazolvánnyal ellátott fegyverest a nemzetőrség le fog fegyverezni és a Főkapitányságra szállítja őket. Közöltem vele, hogy Dudásnak, aki az ő felettesük, olyan rossz híre van a Főkapitányságon, jó lesz, ha megszakítják a kapcsolatot és a hivatalos nemzetőrség munkájába kapcsolódnak be. [...] A telefonbeszélgetés után nem sokkal egy fiatal katonatiszt – úgy emlékszem, hogy hadnagy – jött fel a Baross 19.-be, és közölte, hogy összehívta a katonákat – kb. 30 fő – és az ő állítása szerint őt választották parancsnoknak és minden kapcsolatot megszakítanak a Dudás-féle vezetéssel. Megígérték, hogy a Főkapitányságon jelentkeznek és »törvényes« nemzetőri szolgálatra fognak jelentkezni...” Itt érdemes megjegyezni az idézet kapcsán, hogy ellentétben a legtöbb nemzetőrrel, Nickelsburg min-

den este hazajárt a családjához, ott-hon aludt. Nemzetőrparancsnoki tevékenységét úgy végezte, mint aki dolgozni jár egy hivatalba.

1956. november 3-án a nemzetőrség parancsnokainak értekezlete zajlott a Deák téri főkapitányságon, melyen Nickelsburg László és Pásztor Sándor is jelen volt. Nickelsburg az elnökség tagjai között foglalt helyet, többek között Király Béla és Kopácsi Sándor társaságában. Az értekezlet tárgya a nemzetőrség főparancsnokainak megválasztása volt. A szünetben Nickelsburg értesítette a VII. és VIII. kerületi fegyveres csoportok vezetőit, a rendőrség és a honvédségi alakulatok parancsnokait, hogy tevékenységük összehangolása érdekében a délután folyamán a Baross téren jelenjenek meg. Az összejövetelt ugyan megtartották, más dokumentumokból azonban tudjuk, hogy a kerület végleges felosztásának és a járőrszolgálat megszervezésének kérdésében a megegyezés elmaradt, mert Nickelsburg az egész kerületet akarta uralni.

Aznap délután újabb fegyverszállítmány érkezett a Baross térre. Ekkor több láda új, lezsírozott géppisztolyt szállítottak a csoportnak, a hozzájuk való lőszerrel együtt. Solymosi János visszaemlékezése szerint erre a szállítmányra már nem ő adott engedélyt, hanem egyik tisztje önállósította magát. A fegyverek őrzésére és kiosztásának módjára Nickelsburg László adott utasítást.

A SZOVJET INTERVENCIÓ UTÁN

A szovjet intervenció megkezdésekor, 1956. november 4-én a Baross tériek és Nickelsburg szerepével kapcsolatban a periratokban és a nyomozati iratokban két, egymástól jelentősen eltérő történet rajzolódik ki. Az egyik szerint Pásztor Sándor közölte Nickelsburggal, hogy felkészültek a szovjet csapatok elleni harcra. Nickelsburg László ekkor beszédet intézett az emberekhez, amelynek lényege az volt, hogy aki fél, hazamehet még a harc megkezdése előtt. A parancsnokokat utasította, hogy tűzparancs esetén kezdjék meg a harcot a szovjet egységek ellen. A Baross téren két ágyút állítottak fel a Kerepesi úton közeledő harcokocsikra irányítva. A katonatisztek kijelölték a nemzetőrök helyét a környező épületekben, és így várták a szovjet egységeket. Amikor azok elér-

ték a teret, az egyik ágyút elsütötte a kezelőszemélyzet (több vallomás szerint valamilyen civil). A szovjet tankok egyetlen lövéssel szétlőtték az ágyút. Az első ágyúlövés és az arra válaszként leadott, az ágyút megsemmisítő találat mindegyik dokumentumban szerepel. Az ágyú pusztulását követően általános tűzharc bontakozott ki.

Az ismertetett leírással szemben – bár annak nem feltétlenül ellentmondva – Nickelsburg kitartott amellett, hogy a reggeli órákban megkezdett szovjet támadás idején kísérletet tett az öngyilkos harc megakadályozására. Parancsot adott, hogy ne lőjenek a szovjet tankokra, majd lemondott a parancsnokságról, és harcoló alakulatát otthagya csoportja néhány tagjával a kibontott falon keresztül a Péterfy Sándor utcai kórházba vonult.

Annyi bizonyos, hogy november 4-én a Baross téri központot a szovjetek rövid tűzharcban felszámolták. A vezetőség a Péterfy Sándor utcai kórházba költözött. A nemzetőrök többsége szétszéledt. A megmaradtak kisebb csoportokba tömörülve különböző helyeket (Divatcsarnok, Landler Jenő u. 44. stb.) foglaltak el a környéken. A Baross térre jellemző központi irányítás a november 4-ét követő szovjet interven-

ció miatt lehetetlenné vált, így a kis létszámú, elszórtan elhelyezkedő csoportok teljesen önállóan tevékenykedtek. A Baross tériek szerepét a szovjet beavatkozást követően elszórtan megmaradt, jóval kisebb létszámú csoportok vették át, akik tartották ugyan a kapcsolatot a Péterfy-kórházban rejtőzködő vezetéssel, de szinte kizárólag egyéni akciókat hajtottak végre, melyek a legtöbb esetben röpcédulák készítésében és azok kiszórásában ki is merültek. A forradalmi csoportok létszáma ekkor már drasztikusan csökkent. Egyrészt a szovjetek számolták fel a szerveződések, másrészt önfelozlatás is történt – a csoportokhoz tartozók egy része egyszerűen hazament vagy disszidált. A harcok befejeződésével a kórházak (így a Péterfy Sándor utcai kórház is), a munkásszállások és a kollégiumok voltak azok a helyek, ahol a forradalmárok még ideig-óráig meghúzódhattak. Ezek a helyszínek adták otthont a röplapok készítőinek és a szervezőknek.

A Péterfy Sándor utcai kórházzal a Baross térieknek már kialakult kapcsolataik voltak. A konyha számára rendszeresen segítettek élelmiszert biztosítani, a mentőszolgálatnak pedig gépkocsikat bocsátottak a rendelkezésére.

Kézenfekvő volt, hogy az ellenállásban fontos szerephez jut a kórház: jelentős számban gyűltek össze más budapesti egységektől is nemzetőrök – pl. Angyal István is itt húzta meg magát –, akiknek letartóztatására csak november 16-án került sor egy razzia keretében.

Az emigrálók közül néhányan külföldön is igyekeztek folytatni az ellenállást. A Baross téri csoport korábbi tagjai közül az ún. Bécsi Forradalmi Központhoz többen is kapcsolódtak. Az elhárítás természetesen jelentős erőket mozgósított a vasfüggönyön túli „kémtevékenység” felszámolására. Sajnos több korábbi, ilyen-olyan megbízással hazatérő nemzetőr is lebukott és a leg súlyosabb büntetésben részesült.

Nickelsburg a november 4-i, szovjetek ellen vívott harc befejezése után mentőápolóként ment vissza a Baross térre, ahol többek közt a sérült Balogh Lászlónak is segítséget nyújtott, aki korábban ismerőse és szintén vezető volt. Nem tudjuk, hogy milyen körülmények között, de Nickelsburg november 6-án megsebesült, a lábán érte a golyó. A kórházban töltött első napokban még vezető szerepe volt, sebesülését követően azonban egyre

---

A szovjet tankok által november 4-én szétlőtt ágyú a Baross téren

---

inkább igyekezett kivonni magát az irányításból. Felköltözött a második emeletre, ahol egy szobában aludt Csontos Erzsébettel, Eörsi István költő kémnőjével, a kusza események legtalányosabb szereplőjével. El is terjedt a hír, hogy Nickelsburg László viszonyt folytatott Csontos Erzsébettel.

KÖZJÁTÉK BÉCSBEN

Nickelsburg november 12-én hagyta el a kórházat, és néhány napig otthon tartózkodott. November vége felé felesége testvérei, Almássy Sándor és Mária Nyugatra hívták, de ekkor még nem akart menni. 1956. november végén azonban megjelent egy cikk a *Népszabadságban*, amelyben a legtovább harcoló alakulatok között a Baross teret is megemlégték, és nagyon rossz színben tüntették fel. Nickelsburgot ekkor még név szerint nem említették, de ez a cikk is közrejá-

szott abban, hogy 1956. december elején engedett Almássy György unszolásának, hogy utazzanak Nyugatra. Almássyék azt ígérték neki, hogy a JOINT (American Jewish Joint Distribution Committee) majd tetőtől talpig felöltözteti őket, kapnak 1800 schillinget és napi 18 schillinget a mindennapi kiadásokra. Nickelsburg László megbeszélte a dolgot a feleségével, s úgy döntött, hogy kimegy, körülnéz, felveszi a pénzt, és visszatér Magyarországra.

Nickelsburg és Almássy György december 2-án találkozott a Keleti pályaudvaron, ahonnan 16 óra körül értek Levél községbe. Onnan gyalog folytatták az utat Nickelsdorfig, ahova 19 óra tájban érkeztek meg. Nickelsdorfból teherautón utaztak Bécsbe, ahol egy kávéházban találkoztak sógora egyik ismerősével. Nickelsburg mesélt a Baross téri nemzetőrségről, a magyarországi eseményekről. Megemlégtette sebesülését is, mire a Dezső keresztnevű férfi azt állította, hogy az amerikaiak 5000 dollárt fizetnek a sebesülteknek.

A beszélgetés során Dezső meghívta Nickelsburgékát a lakásába, hogy töltsék ott az éjszakát.

Másnap, 1956. december 3-án reggel jelentkeztek a bécsi rendőrségen, ahol ideiglenes tartózkodási engedélyt kaptak, amely 1957. február 3-ig volt érvényes. Közölték velük, hogy addig az időpontig valahova ki kell vándorolniuk. Nickelsburg 11 óra tájban be ment a JOINT-hoz, hogy jövetelének bevallott célját elintézzze, azonban óriási csalódás érte. Nem kapott 1800 schilling gyorssegélyt, de még a várólistára sem vették fel. Azt mondták neki, hogy rengeteg igénylő kérését nem tudják teljesíteni, ezért ideiglenesen leállították a segélyezést. Nickelsburg László nagyon elkeseredett, mert mindössze 20 schilling gyorssegéllyel volt kénytelen távozni.

A csalódással teli eseményeket követően felesége testvéreivel és egyikük vőlegényével találkozott, akikkel együtt ebédeltek. Később sógornője vőlegénye, Kádár Károly fizette ki szállodai szobáját a Münhauzer Szállodában.

Rákóczi út 70.
A Magyar Divat-
csarnok romjai

Nickelsburg – sógora és sógornője tanácsa ellenére – 1956. december 4-én reggel útnak indult Magyarországra. Busszal Nickelsdorfba ment, ahonnan délután 3-4 parasztasszonnyal indult Hegyeshalomra. Innen vonattal Komáromba utazott, ahol eltöltött egy éjszakát, mivel a vonatnak nem volt csatlakozása. Másnap szintén vonattal érkezett meg Budapestre.

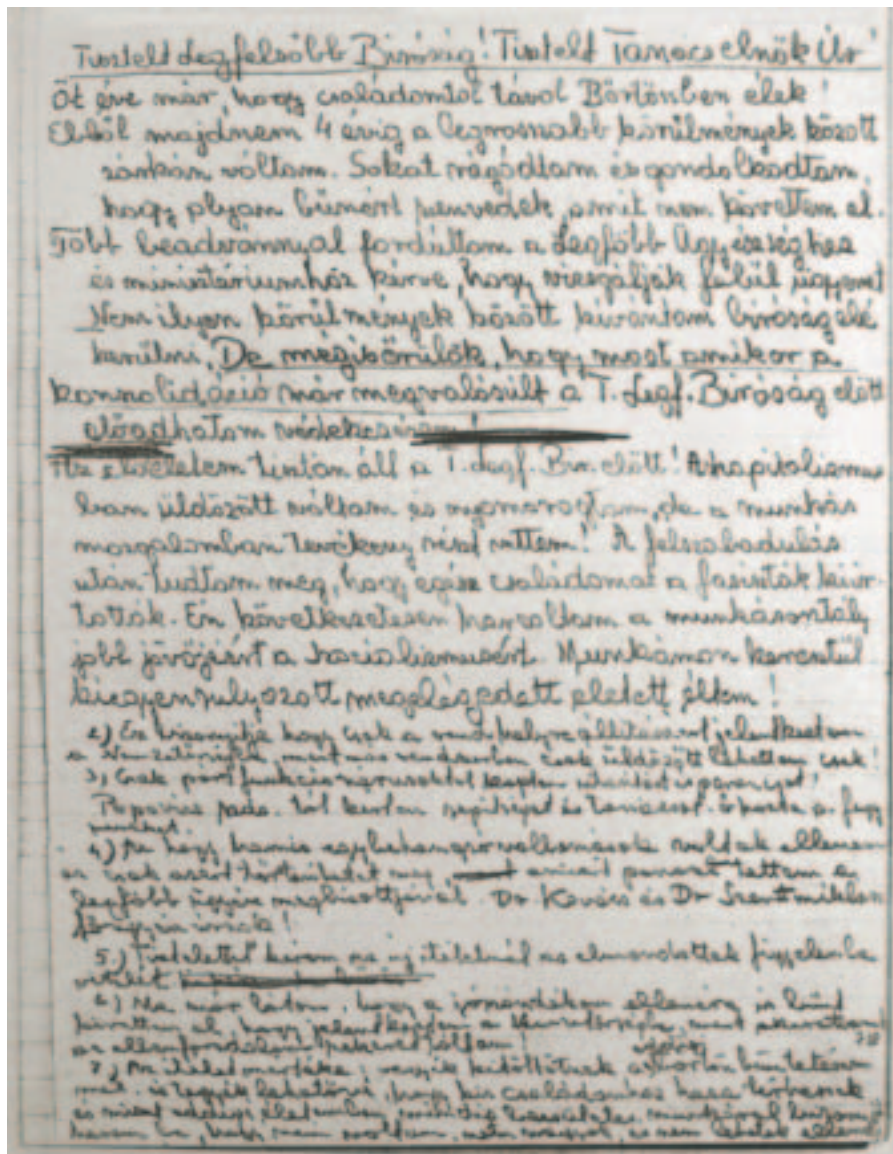
A LETARTÓZTATÁSTÓL A KIVÉGZÉSIG

1956. december 14-én letartóztatták a fővárosban, de december 21-én kiengették azzal, hogy majd felveszik vele a kapcsolatot. Szabadulása után a szerveződé Bécsi Forradalmi Központ vezetői által küldött futárok többször is felkeresték a lakását, azonban Nickelsburg már nem vett részt semmiben. Valószínűleg soha nem fogjuk megtudni, mi játszódott le benne azokban a napokban, de kiábrándult, családott ember lett. Biztosra vehetjük, hogy nem teljesítette a nyomozók hozzá fűzött reményeit.

Az ellene irányuló vizsgálat második letartóztatásával, 1957. február 11-én kezdődött el. Ügyében az első nyomozást 1957. július 10-én zárták le. Első bírósági ítéletét – szokatlan módon – kétfős perben hozták meg: életfogytiglani börtönbüntetést kapott.

1959. november 12-én a jogerős ítéletét töltő Nickelsburg ügyét másodszor is elővették, és új nyomozást kezdtek. Az állítólag felmerült újabb bizonyítékokra hivatkozva dr. Kovács János, a Legfőbb Ügyészség politikai önálló osztályának főosztályvezető ügyésze levelet írt dr. Korom Mihály rendőr alezredesnek, a BM. II/8. osztály vezetőjének, hogy az elítélt Nickelsburg ügyében perújítás kezdeményezése végett új nyomozást rendeljen el és folytasson le. A levélben írtaknak megfelelően dr. Korom Mihály 1960. június 21-én el is rendelte a perújítási nyomozást. 1961. július 15-én született ítélet, melyet a Legfelsőbb Bíróság mint elsőfokú(!) bíróság hozott meg.

Nickelsburg Lászlót halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélték. Kézzel írt kegyelmi kérvényét védőügyvédje, dr. Frank László további érvekkel egészítette ki. Mindezek ellenére a Legfelsőbb Bíróság dr. Borbély János által vezetett tanácsának 1961. július 15-i kegyelmi tanácskozási jegyzőkönyve szerint a kegyelmi indítványokat egyhangúlag el-

utasították, és a kegyelmi kérvényeket a büntetőügyben keletkezett iratokkal együtt az Igazságügyi Minisztériumon keresztül az Elnöki Tanácshoz továbbították.

1961. augusztus 21-én az Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa jóváhagyta a halálos ítéletet, s erről az Igazságügyi Minisztériumon keresztül értesítették a per tanácsvezető bíróját, dr. Borbély Jánost, aki levélben tájékoztatta a büntetés-végrehajtási intézetet, hogy az ítélet végrehajtható. A kivégzésre 1961. augusztus 26-án került sor. Nickelsburg László volt az utolsó személy, akit az 1956-os forradalom és szabadságharc idején elkövetett cselekményeikért kivégeztek.

A kádárista megtorlásnak a „Baross tériek” parancsnokságának tagjai közül

Nickelsburg és Balogh László esett áldozatul, Pásztor Gyulának és Sándornak sikerült emigrálnia. Az alparancsnokok közül Hámori Istvánt és Kovács Lajost, a későbbi Landler Jenő utcai vezetőket, Palotás Józsefet, Gyöngyösi Miklóst, Toracz Sándort (legalább részben) az irányító szerepükért végezték ki. A beosztottak közül Simon Gábornak a Köztársaság téri eseményekben játszott szerepéért, Garamszegi Alfrédnek pedig jórészt a Széna tériek utóvédharcaiban való részvételéért nyújtották be a számlát. Antal Pétert, Hercegh Benjámint és Mocsári Józsefet életfogytig tartó börtönbüntetésre, Stellner Lászlót tíz évre ítélték, Timus Lajos valószínűleg a vádlott-társaira tett súlyosan terhelő vallomásainak köszönhető megmenekülését, rá 15 éves börtönbüntetést szabtak ki. ♦

Nickelsburg László saját kezű kegyelmi kérvénye

NAGYMIHÁLY ZOLTÁN

„Két pogány közt egy hazáért”

SZIGETHY ATTILA

„Soha, semmi körülmények között nem leszek hazaáruló. Sem kisebb ember, mint a meggyalázott nemzet akármelyik tagja.”

(Szigethy Attila családjának a forradalom napjaiban)

Szigethy Attilát 1956 legkiválóbb és legnagyobb hatású vidéki politikusaként tarthatjuk számon. 1956-ig vezető útja azt mutatja, hogy egyszerre maradhatott népszerű az emberek körében, és lehetett a megyei tanács egyik vezetője, valamint a Nemzeti Parasztpárt tagjaként országgyűlési képviselő. 1956. október 23. és november 4. között belépett a hatalmi vákuumba, okosan egyensúlyozott az „utca” és a „hatalom” között, felismerte a nyilvánosság erejét, és Győrből is hatást tudott gyakorolni az országos politikára. November 4. után részt vett utóvédharcokban – a munkástanácsok és a forradalomhű sajtó támogatásától országos hatósugarú tervekig –, próbálta menteni, ami menthető. Mindezek segítségével élesebben rajzolódhat ki a Dunántúli Nemzeti Tanács vezetőjének arcéle, a mindig a helyes és járható, de valamiféle harmadik utat kereső politikai munkássága.

Szigethy Attila 1912-ben született Kapuváron. A '30-as évek óta állt kapcsolatban a népi mozgalommal, 1939-ben lett a Nemzeti Parasztpárt tagja, 1943-ban a szárszói konferencia résztvevője volt. Az 1945-ös változás után az NPP kapuvári, majd Sopron megyei szervezetének titkára, később elnöke lett. 1947-ben a párt Győr megyei képviselőjeként jutott az országgyűlésbe, funkcióját 1957-ig megtartotta. 1950 és 1956 között a Győr-Sopron Megyei Tanácsban dolgozott, 1954-ig elnökhelyettesként. Az év novemberében egyértelmű háttérbe szorításként élhette meg a végrehajtó bizottságból való kiszorulását.

AZ ÜGYNÖKJELENTÉSEK SZIGETHY-KÉPE

Szigethy egyértelműen elfogadta az 1945-ös – sőt ennél későbbi – változásokat, ám szemben állt az 1945 utáni struktúra egy központi elemével, a szovjet csapatok jelenlétével és a magyar belpolitikába való egyre erőteljesebb beavatkozásukkal. Már 1946 márciusában fellépett a „felszabadítási évfordulón” tartott kapuvári ünnepség alatti szovjet fosztogatásokkal szemben. 1951 novemberében, amikor Dunapentele nevét Sztálinvárosra változtatták, egy ügynökjelentés szerint azt állapította meg, hogy jó úton vagyunk a „szovjet tagköztársasággá” váláshoz. 1952 januárjában azt a kifakadását rögzítették, hogy nemsokára a rubelt fogják forgalomba hozni hivatalos fizetőeszközként, 1954-ben pedig azt, hogy még március 15-ét sem ünnepelhetjük, ez pedig világosan mutatja, hogy szovjet csatlóssá lett az ország. A begyűjtésekkel, a „kulákok” és az egyház üldözésével szintén nem értett egyet. Szigethyről tehát egy társadalomképét tekintve erőteljesen baloldali, ám a hagyományokhoz és a néphez, nemzetéhez hűen kötődő politikus képe rajzolódik ki előttünk.

Bizonyos, hogy a rendszer „kiszolgálása” Szigethynek is komoly dilemmát okozott. Egy ügynökjelentés már 1951 nyarán arról tudósított, hogy a politikus „hosszú idő óta” szeretne megválni képviselői és tanácselnök-helyettesi megbízatásától, mert egy politikai változás esetén „nem szeretne a kommunisták sorsára jutni”. Egy későbbi jelentés szerint viszont attól félt, hogy ha lemond, internálják. Egyetlen megoldásnak azt tartotta, hogy „nem

exponálja magát a kommunisták mellett”. Azt is megállapította: valódi érzelmeit nem mutathatja ki, hogy a nép érdekeit védhesse. Hasonlóan gondolkodott a képviselőségről is: 1953-ban maga is meglepődött a jelölésén, amelyet csak a megyei tanács határozata és a pártszervezet támogatása miatt fogadott el.

Láthatóan a „túloldalról” sem volt minden rendben: több értékelésben előkerült, hogy Szigethy szándékosan szabotálja a kommunista párt határozatait és céljait. Egy 1954. januári jelentéshez kézzel írt megjegyzés szerint: „Szigethynél sokkal kisebb kapacitású csirkefogók is régen lebuktak – ő még képviselő is ráadásul.” Szigethy sejtése valószínűleg helyes volt abban a tekintetben, hogy a kommunisták szívesen vitették el a „balhét” – a népszerűtlen intézkedések terhét – nem közējük tartozókkal, ráadásul az adott személy népszerűsége is kapóra jött nekik.

Maradását ugyanakkor nem csak személyes szálak – félelmek, taktikák – indokolhatták. A pozíciókban való jelenlét megegyezett a Nemzeti Parasztpárt által vallott filozófiával – ne feledjük Veres Péter írószövegségi vagy Szabó Pál Hazafias Népfrontban betöltött tisztségeit, esetleg Darvas József vagy Erdei politikai funkcióit. Egy, már 1956 után keletkezett, de a gondolkodást tekintve nyilván a forradalom előtti állapotokat is jól jellemző, „Harmath András” által készített feljegyzés megerősítette, hogy a parasztpárti tag-ságban széles körben élt a remény, hogy „eljön még az ő idejük”. A párt két szárnya ezzel kapcsolatban – a szöveg szerint – kétféleképpen gondolkodott: a mérsékeltőbbek úgy, hogy a kommunisták a közeljövőben maguk mellé veszik és beépítik a hatalomba a parasztpártot (népfront), a radikálisabbak pedig úgy, hogy a rendszer bukása után az NPP felelősségre vonja a kommunistákat (radikális rendszerváltás).

Szigethy gondolkodásában – ha hihetünk a róla tudósító jelentéseknek – mindkettő elemeit felfedezhetjük: gyakran beszélt radikális rendszerváltásról, valamint az NPP – sőt akár saját, személyes – vezető szerepéről, ugyanakkor a népfreontos elképzelések is érezhetően jelen voltak gondolkodásában. Az 1953-ban miniszterelnökké tett Nagy Imrével például kifejezetten szimpatizált: politikáját már ekkor is inkább parasztpártiként, mint kommunistaként jellemezte.

Szigethy Attila személyi dossziéját 1956. szeptember 12-i keltezéssel zárták le. A szöveg felsorolja a foglalkoztatott ügynököket, Szigethy politikai és gazdasági, valamint a győri írókhoz fűződő szoros kapcsolatait és utóbbiaknak adott biztatásait, tehát az ellene felhozható legkonkrétabb „vádpon-
tokat”. A szöveggel merőben ellentétes zárszó azonban így hangzik: mivel Szigethy Attila országgyűlési képviselő, állami vezető, ezért „operatív feldolgozás alá nem vonható”. Az összegyűjtött információk azonban nem veszték kárba, nemsokára – amolyan megerősítésként – használhatóvá váltak...

KÖTÉLTÁNC A FORRADALOM IDEJÉN

Szigethy Attilát komoly tapasztalattal és kapcsolatrendszerrel érte a folyamatos „erjedés”, majd a forradalom. Ez alkalmassá tette a fent vázolt „ket-tős” szerepre: úgy kell cselekednie, hogy egyszerre maradjon kedvelt a nép körében, és az uralkodó hatalomnak se szúrja túlzottan a szemét.

Szigethy számára fontos helyi kapcsolódási pontot jelentettek a győri írók, akik 1954-ben csoportjuk díszelnökévé választották. Többen a rend-
őrség előtti tanúvallomásukban említést tettek arról, hogy Szigethy erőteljes hatást gyakorolt rájuk. Szigethy komoly szövetségesként tekinthetett a megyei főügyesszé nagyjából egy évvel korábban kinevezett Kéri József-re, aki Nagy Imre alatt a miniszterelnökség adminisztratív csoportve-zetője volt, és 1956 nyarán nyíltan is az '53-as program mellett foglalt állást, a törvénytelenségek felszámolá-sát sürgetve. De ismeretségi és baráti köre ekkor már messze túlnyúlt Győr városán és a megyén. Budapesti útjai során jó kapcsolatot alakított ki a fő-városi írókkal, a parasztpárthoz kötődő-kön (Veres Péter, Szabó Pál, Sipos Gyula, Illyés Gyula, Fekete Gyula, Tamási Áron, Sinka István) kívül Király Istvánnal, Háy Gyulával, Kuczka Péter-rel és Tardos Tiborral is.

Szigethy mégsem ugrott azonnal a tisztségek felé. 1956. október 9-én Jób-orú Magda oktatási miniszter győri an-kétján felszólalva Nagy Imre rehabi-litációja és a népi kollégiumok vissza-állítása mellett sürgette a „népellenes törvények” megszüntetését. Fertődön, majd október 23-án Beleden tartott képviselői fórumain újra állást foglalt a beszo-gáltatások megszüntetése

Névjegy

Szigethy Attila
1912–1957

Parasztpárti politikus, 1947-től 1957-ig a Nemzeti Parasztpárt országgyűlési képviselője, 1954-től a Hazafias Népfront Győr-Sopron megyei alelnöke, Nagy Imre politikájának a híve. A forradalom alatt a győri Ideiglenes Nemzeti Tanács és a Dunántúli Nemzeti Tanács elnöke. November 4. után elutasította Kádár Jánossal való együttműködést. 1957. május 3-án letartóztatták, a börtönben öngyilkosságot követett el.

mellett. Ez utóbbi alkalommal a Gerő-beszéd erősen felpaprikázta a hangulatot, csakúgy, mint a soproni egyetemisták és követelései megérkezése. Szigethy Attila nyilvános szerepet vállalva legközelebb október 26-án tűnt fel, miután a 25-i tüntetésen halálos áldozatokat követelő sortűzre került sor; megszületett az első forradalmi röplap, és Pális Pál, a Győri Rádió vezetője is visszatért az ideiglenesen a Parlamentben székelő Magyar Rádiótól, Kádár János újonnan kinevezett pártfőtitkár üzenetével: folytassanak a győriek önálló politikát, és tegyenek meg mindent a vérontás elkerüléséért.

Október 26-án a párt helyi vezetői – fűtülve Kádár budapesti intelmeire – Csehszlovákiába menekültek az általuk várt népharag elől. Sor került a karhatalmi szervek átállítására is. Szigethy csak nagyjából ezzel egy időben, 26-án találkozott a megyei nyomda helyiségében Kérvivel, Földessel, írókkal és újságírókkal, az ő támogatásuk tudatában fejezte ki hajlandóságát arra, hogy vállalja a vezetést a válságos helyzetben, és segít megakadályozni az anarchiát. Telefonált Budapestre, ahol egy régi parasztpárti ismerősével, a DISZ Központi Vezetőségének tagjá-

Szigethy Attila
(középen)

val, Gosztonyi Jánossal tudott beszélni, aki a konszolidációig nemzeti bizottságok, munkás-, értelmiségi és paraszttanácsok létrehozását javasolta. Közben a Városi Tanács épületében Szabó György egykori szociáldemokrata vezetésével már folyt is egy ülés, amelyen – előzetes telefonos bejelentkezés után – Szigethy is megjelent. Itt a megalakuló ideiglenes Győri Nemzeti Tanács elnökévé választották. A legalitás, a törvényes rend megtartása érdekében azonnal próbálta értesíteni Nagy Imrét a nemzeti tanács megalakulásáról, ám vele személyesen csak napokkal később tudott beszélni.

Mindezekből látható tehát, hogy a város- és megyeszerte népszerűnek számító Szigethy Attila egy hatalmi vákuumba „vonult be”, és vállalta a vezetést a forradalmi erők (az „utca”) és a folyamatosan alakuló és magával is viaskodó kommunista vezetés („politika”) összütésében. Nem véletlen, hogy megválasztása utáni első beszédének kulcsszava a rend. Már ekkor úgy fogalmazott: ha más eszközöket alkalmasabbnak vélnek a célok elérésére az általa kínáltknál, mentsék fel. A rend kulcsfontosságú voltát – és a fent elmondottakat – erősíti az a jövő szempontjából döbbenetes erejű mondat, amelyet Fekete Gyula írónak mondott a forradalom napjaiban: *„Vagy kihajtanak az ablakon, vagy rend lesz.”*

Szigethy késznek bizonyult a rá mért „szerep” eljátszására. A rendelkezésére álló

Tüntetés a
pártbizottság előtt,
1956. október 25.

tíz napban önálló politikai tényezővé vált, miközben ügyesen kötélháncolt az utca és a politika akarata között. Október 26-án fent idézett beszédében bejelentette a gyűlölt ÁVH megszüntetését megyszerte – ezzel két nappal megelőzve Nagy Imre országos rendelkezését. A bejelentés nem volt veszélytelen: azt, hogy a karhatalom még „a helyén van”, bizonyította, hogy ezen a napon lóttak sorozatot az összegyűlt fegyvertelen tömegre a mosonmagyaróvári határőrlelkanyánál. Ennek híre a tárgyalások közben futott be a tanácshoz: Szigethy jó érzékkel az előző nap Győrben higgadtságával már bizonyító Nagy Imré-s kommunistát, Földes Gábort bízta meg a további vérontás megakadályozásával,

az ÁVH lefegyverzésével, a kedélyek lecsillapításával.

Földes komoly személyes bátorságról tanúbizonyságot téve hajította végre feladatát – a forradalom bukása után főleg emiatt végezték ki, ezzel „igazolva” azt is, hogy a Nagy Imre-hű „revizionisták” mennyire nem tudták uralni az eseményeket, sőt a „csöcselék” kezére játszottak. Szigethyék nem ebben az egy esetben előzték meg a kormányt: az október 30-án megalakult Dunántúli Nemzeti Tanács alapító nyilatkozatában egyebek mellett a szovjet csapatok kivonását, általános és titkos választásokat, valamint Magyarország semlegességét követelte. Újabb két nap elteltével Nagy Imre e változásokat is bejelentette.

Szigethy pontosan tudta, hogy meddig mehet el: azért is utasította el következetesen az „ellenkormány” létrehozására irányuló követelést, mert biztosra vette, hogy kibontakozás csak Nagy Imrével érhető el. Sok esetben példásan terelte pozitív és konstruktív irányba a néha túlzó követeléseket. Október 27-én, amikor fiatalok egy csoportja fegyvert követelt, hogy Budapestre menjen a harcoló ifjúság támogatására, Szigethy többségüket sikerrel beszélte le: bejelentette a nemzetőrség felállítását, valamint elhatározták az önkéntesen jelentkezők szervezett formában történő képzését. Az első napoktól a nemzeti tanács épülete előtt zajló tüntetések egyik, radikális követelésekkel fellépő szónokát, a fiatal bencés szerzetest, Galambos Iréneuszt sikerrel vonta be a ta-

nács munkájába, a következő napok tárgyalásaiba: Galambos többek között a német nyelvű tolmácsolásban nyújtott komoly segítséget.

AZ ELLENKORMÁNY VÁDJA

Nagy felháborodást okozott viszont, hogy az MDP újjáalakulását hírül adó nyilatkozat közlését Szigethy engedélyezte az ekkor már általa jegyzett megyei lapban. Az újságot a tömegben elégették, s a politikus lemondását is követelték. A magasra csapó indulatok hozzájárultak a nemzeti kommunista Földes Gábor és Kéri József nemzeti tanácsból való visszavonulásához (október 28.). Az újra és újra előkerülő ellenkormány-követelés elfogadása helyett a nemzeti tanács ultimátumot intézett Nagy Imréhez és a kormányhoz a budapesti harcok azonnali beszüntetését követelve, ellenkező esetben fegyveres segítséget ígértek a budapesti szabadságharcosoknak (ami persze inkább csak fenyegetés, mint valós erő kifejezése volt). Ez azonban nem bizonyult elegendőnek. Szigethy kezdeti ellenzését feladva belement a többek által szorgalmazott ötlet megvalósításába: október 30-ra meghirdette a Dunántúli Nemzeti Tanács alakuló gyűlését.

A több megyére kiterjedő szervezet létrehozása elsősorban a forradalom-párti erők összefogását, egy irányba terelését, az információk gyorsabb áramlását tette lehetővé. A későbbi propaganda hamar „ellenkormányként” definiálta a nemzeti tanácsot. Az állambiztonsági szakzsargonban keletkező zavart jól mutatja az az 1957. októberi összefoglaló jelentés, amelynek végkövetkeztetése szerint Szigethy Attilának, „*annak ellenére, hogy meghíúsították a Somogyvári-féle ellenkormány alakítási kísérletet, valójában mégis ellenkormányt alakítottak, amikor megszervezték a Dunántúli Nemzeti Tanácsot*”.

Az október 30-i történések – a néhány órás, kisebb és normális esetben szinte elhanyagolhatónak számító „válság”, amelyet Somogyvári Lajos és társai megjelenése okozott pontosan a Dunántúli Nemzeti Tanács megalakulásának napján – a későbbi kádári propaganda számára jó eszközt kínáltak. Az elmondása szerint Budapestről „a harcoló ifjúság” nevében érkező Somogyvári a saját szempontjából szintén jó taktikusnak bizonyult: szereplési vágyának kiélését arra a napra idő-

zítette, amikor a városba – a Dunántúli Nemzeti Tanács alakuló ülése miatt – számos más településről érkezett küldöttség. Ráadásul olyan követeléssel lépett fel – a szinte végig definiálatlanul maradó „ellenkormány” –, amely több esetben elhangzott és tetszést aratott a városháza előtti téren. Somogyvári társaságával ide-oda rohangált a városháza, a rádió és a küldöttek között, míg végül magnószalagra mondta hírhedtté vált, később a budapesti és a győri rádió páncélszekrényében „elbújtatott” szónoklatát, amely a „nyílt fasiszta diktatúrára” törekvés mintapéldája lett az állambiztonsági és pártszövegekben.

Somogyvári kormányalakítást szorgalmazott – saját vezetésével – a csupán „néhány tízezer martalóc” támogatását élvező Nagy Imre-kormány szemben. A szónoklat szerint az új kormánynak „színmagyarokból” kell állnia, tagja „*nem lehet olyan, aki az elmúlt tizenkét évben tisztséget vállalt*”. A szónok hónapokon belül „*'39-es élet-színvonalat*” ígért. A meglehetősen demagóg, ám normális helyzetben veszélytelennek tetsző szöveget inkább az évek során kifejlődött félelem, bizonytalanság és állandó gyanakvás, valamint a nemrég kivívott szabadság féltésének elegye tette robbanásveszélyessé. Nem véletlen, hogy Somogyvári személyéről már szinte fellépése idején találgatások láttak napvilágot – az egyik oldal horthysta tisztnek, a másik ÁVH-s provokátornak vélte –, és talán az sem, hogy pontos kilétére a mai napig nem derült fény.

Szigethy Attilának végül – elsősorban a vagongyári munkástanács egy-

hangú állásfoglalásának, a Budapestről érkező, Somogyvári szavait cáfoló értesüléseknek, valamint az ordítózás kifulladásának köszönhetően – sikerült pacifikálnia ezt a helyzetet is. Október 30. után – összefüggésben az országban tapasztalható helyzettel – a megyében és a Dunántúlon is érezhetően megnyugodtak a kedélyek. A Dunántúli Nemzeti Tanács kezdte kiépíteni szervezeti kereteit, lábra kaptak a politikai pártok – amit Szigethy túl gyors fejleménynek, az egység megbontásának, bár hosszú távon szükséges folyamatnak értékelte. A remény érzete uralkodott. November 4-ig már csak egy nehezebb szituációt kellett kezelnie a vezetésnek. A hét péntekjén, november 2-án érkezett Győrbe egy Bán Róbert vezette, fegyveres Széna téri csoport, amely Ausztriából akart fegyvert hozni. Szigethy nem engedte, nem is engedhette át őket a semlegeségére kényesen ügyelő Ausztriába. Kapóra jött viszont számára, hogy Szombathelyről egy másik csoport érkezett, amelyik azt jelentette, hogy a városban még szervezkedik és fegyverrel rendelkezik az ÁVH. Szigethy így Bánékat Szombathelyre küldte az államvédelem lefegyverzésére.

SAJTÓ ÉS NYILVÁNOSSÁG

Szigethy és a győri vezetés felismerte a korabeli sajtó és nyilvánosság szerepét is. Az egyik első döntés volt a Nemzeti Tanács üléseinek hangosbe-

A Dunántúli Nemzeti Tanács ülése a városházán. 1956. október 30.

Győr dolgozói!

Nem hullot hiába a drága magyar vér!

Azok a szent jelszavak, amelyeket dicsőséges forradalmunk zászlajára írtunk, megvalósultak.

Az új alapokra helyezett kormány tetteivel válaszolt követeléseinkre.

Mire van még szükség?

Rendre, fegyelemre, hogy megvédjük harcokban kivívott eredményeinket.

Munkások! Ne engedjétek, hogy felelőtlen kalandorok, zavartkeltő rémhírtérjesztők maroknyi csoportja veszélyeztesse a nép forradalmának nagyszerű győzelmét!

Rend! Fegyelem! Biztonság!

Győr város Munkástanácsa

mondón keresztül történő közvetítése, biztosítva ezzel a tájékoztatást a tárgyalásokról egy olyan országban, ahol a döntések addig a legszűkebb pártelit vagy éppen az azt irányító elnyomó nagyhatalom keretei között, a néptől a legszigorúbban elzárva születtek. A nyomásgyakorlási eszközként is sikeres sztrájk szabadidőt adott a tömegeknek, amelyek nagy része így a nemzeti tanács épülete előtt várta a híreket, és hallgatta az éppen benn zajló eseményeket – ez növelte a különböző szónoklatok, felhívások hatását, adott esetben veszélyességét.

Fontos fejlemény a Győri Rádió adásának újbóli megindítása – Szabad Győri Rádió néven – október 26-án kora délutántól. A rádió sokkal hosszabb műsoridőben jelentkezett önálló programmal, mint a korábbiakban: a forradalom előtt a nap nagy részében a budapesti rádió műsorát közvetítette. E tény nyilvánvalóan nem függetleníthető attól, hogy a Magyar Rádió hangváltása csupán október 30-án következett be. Ugyanezen naptól a győri műsort a balatonszabadi adó is sugározta – amely ekkortól felvette a Szabad Petőfi Rádió, Győr nevet –, így immár nemcsak az egész országban, de külföldön is foghatóvá vált.

Szigethy még október 26-án felkérte Lendvai Mihályt, hogy író társaival együtt segítsen a különböző közlemények, nyilatkozatok megfogalmazásában, ezzel is tehermentesítve őt. A Sajtó és Tájékoztatási Iroda október 29-én kezdte meg működését. A szervezet feladata a megyei, majd a Du-

nántúli Nemzeti Tanács közleményeinek a sajtóhoz történő eljuttatása, a tolmácsok munkájának irányítása, a Győri Rádióval a kapcsolattartás és a megszerzett értesülések Szigethy Attilához való továbbítása lett. A tanács épületében található géptávíróra érkezett első üzenet (október 29.) után folyamatossá vált a kapcsolat más városok nemzeti tanácsaival, ami a Dunántúli Nemzeti Tanács munkáját megkönnyítette, egyben komplexebbé tette. A legjelentősebbek nyilván a szovjet csapatmozgásokról érkező értesülések voltak, amelyeket természetesen azonnal továbbítottak Szigethynek. Az sem véletlen, hogy egy 1957. áprilisi állambiztonsági javaslat szerint

Szigethy Attila egyik legnagyobb bűne – „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló cselekmény” elkövetése, illetve mozgalom vezetése és az ÁVH felszámolásának kimondása mellett – „a szövetséges fegyveres erőkkel kapcsolatos adatgyűjtés” volt. Az idézett jelentés azt is megállapította, hogy Szigethy felelőssége „semmivel sem kisebb [...] győri/dunántúli viszonylatban, mint Nagy Imréné országon”.

Szigethy Attila, bár nem kereste a vezető pozíciót, nem is ugrott el előle. Tudta, hogy népszerűsége, a feléje irányuló bizalom, jó kapcsolatai és mérsékelt gondolkodása okán mindent meg kell tennie – főleg, ha erre eszközei is vannak – a rend megszilárdításáért. Jól látta azt is, hogy ennek érdekében minél hamarabb teljesíteni kell a forradalmi nép legfontosabb és legál-

talánosabb követeléseit: a gyűlölt államvédelem felosztatását, a szovjet csapatok kivonását, Magyarország semlegességének kimondását. Ha a „szárszói vitázók” közül Erdeihez állt is közelebb, 1956-ra biztosan elfogadta és értékelte Németh László tizenhárom évvel korábbi szavait: „nem lehetne-e Új-Guinea a pápuaké?” Valahogy Szigethy Attila '56-os tevékenysége is ebbe az irányba mutatott: nem lehetne-e Magyarország a magyaroké?

E gondolkodás kikristályosodására utal a nemzetközi sajtótájékoztatón arra a kérdésre adott válasza, hogy miért nem kér Magyarország nyugati segítséget: „Nem kívánunk két pogány közt egy hazáért elvérezni.” Az állam-

1956. november 4. hajnalán jelent meg először a *Hazánk* című győri hetilap. Bertalan Lajos a *Ne bánts a magyart!* című beköszöntő írásának különös hangsúlyt adott az elinduló második szovjet intervenció.

„Köszöntjük és harcba hívjuk az olvasót. A győzedelmes forradalom fegyverei elhallgattak, de a fegyvernagyok csendjét

szovjet páncélosok lánctalpainak csikorgása, ágyútalpak csattogása, gépkocsik és sorozatvetők kerekeinek dübörgése veri fel a magyar térségekben. Kossuth-címeres nemzeti lobogók alatt lélegzetvisszafojtva, lábhoz tett fegyverrel vár és figyel a nemzet. A győri Rádió-sziget hídjainál szovjet tankok ágyúinak és gépfegyvereinek csöve mered a békés járókelőkre. Mosonmagyar-

óvár előtt és a magyar-osztrák határnál terepszínű acélkolosszusok zárják el az utat. Nemzetünk életének ütőereit vasmarkú idegenek tapintják vérlázító vakmerőséggel és a hódítók történelmében is szinte példátlan kihívással. Önvédelmi harcunk súlyos óráit éljük. Az idegháború embert felőrlő légkörében szólítjuk harcba az olvasót, minden becsületes magyart.”

biztonság megszerezte feleségéhez, családjához írt keltezetlen, de a forradalom napjaiban született levelét, amely szintén ebben a szellemben fogalmazódott: „Nem tudok most egyebet mondani, mint hogy számomra az ország sorsával azonos sors méretett. [...] Nem szakadunk el egymástól, csak most már nem egyedül vagyok veletek, hanem egy egész nemzet.”

KETTŐS HATALOM

A Dunántúli Nemzeti Tanács székházából november 4-én a hajnali órákban távozó Szigethy Attila fél 9 körül tért vissza az épületbe. Ekkor értesülhetett a hírről – valószínűleg Berger Sándor munkástanácsi vezetőtől –, hogy a szovjetek már keresték a városi börtön gondnokánál, valamint hogy a nemzeti tanács kulcsfontosságú iratait megsemmisítették. Szigethy ezután Grábics Jenő édesapjának házába távozott, itt levágatta a bajuszát. Néhány napig Ikrényben bujkált, majd hazament Kapuvárra.

Győr városában közben megkezdődött a többek által „kettős hatalomnak” nevezett időszak. A bevonulás sokkja nem tűnt azonnal és mindenki számára kiheverhetetlennek. November 5-én az MSZMP győri pártbizottsága egyértelmű eredményként rögzítette, hogy a városban nem voltak a budapestiekhez hasonló „véres események”, egyben Szigethy Attila szerepét is pozitívnak nevezték. Javasolták ki nevezését a megyei tanács élére. A politikus azonban november 7-én még elutasította a Győrbe való visszajövetelt, és azt is világossá tette: nem hajlandó olyan pozíciót elfoglalni, amely kinevezéssel érhető el – közvetve kiállva ezzel a szabad választások követelése mellett is. Tovább működhetek a munkástanácsok is, amelyeket Szigethy a forradalom legfontosabb megmaradt és kézzelfogható vívmányának tartott.

A vagongyári dolgozók munkástanácsa november 8-i ülésén világossá tette: a nép kívánsága az, hogy Szigethy a jövőben vezető szerepet vállaljon a megyében. Két nap múlva – a

fejlécen Szigethyt mint felelős kiadót és Simon Lajost mint szerkesztőt feltüntetve – újraindulhatott a *Hazánk*. A lap második számában Nagy József Szigethy Attilához írt levelét közölték, amelyben a szerző köszönetet mondott a néhány nappal korábbi Somogyvári-puccs megakadályozásáért, amikor Szigethy drámái beszédben óvott az ellenkormánytól és a „drága magyar vér” ontásától. November 13-án aztán Szigethy is visszatért Győrbe: jelképes módon előbb a *Hazánk* szerkesztőségét, majd másnap a vagongyári munkástanácsot meglátogatva.

Szigethy úgy érezte: a forradalom nem bukott el – vívmányainak jelentős részét az új kurzus úgysem tudja felszámolni –, hanem csak másik szakaszába lépett. Ennek pedig legfontosabb eszközei ugyanazok, mint Budapesten: a munkástanácsok és az értelmiségi ellenállás. Ez utóbbit tekintve Győr szerencsésebb helyzetben volt a fővárosnál: itt a forradalom mérsékeltként definiálható erőinek hivatalos formában nem tiltott lapja is rendelkezésre állt. A kormánypolitikáról úgy vélekedett, azzal szemben „félőjális” politikát kell folytatni: „támogatni, ami helyes, bírálni, ami nem”. A szovjet megszállást súlyos, de kijavítható hibának gondolta. Ahogy kor- és harcostársai későbbi visszaemlékezésükben fogalmaztak: egyfajta „ahogy lehet” politikát hirdetett – mivel sem az emigrációt, sem a teljes behódolást nem látta járható útnak.

Szigethy tisztában volt vele, hogy a megszerzett, illetve ekkorra már inkább el nem vett jogokhoz ragaszkodni kell. Több alkalommal járt Budapesten, harcolva a *Hazánk* további megjelenéséért (kereken egy hónapig, december 10-ig tudta ezt elérni). Elutasította, hogy az újság a szakszervezetek vagy a Hazafias Népfront lapja-

Győr, 1956. november 4.

ként jelenjen meg, és ragaszkodott ahhoz, hogy addigi hangvétele megmaradjon. Kéri Józseffel – aki még főügyesként próbálta megtenni a tőle telhetőt a megtorlás megakadályozásáért – együtt több alkalommal tárgyalt az éppen letartóztatott munkástanácsí vezetők szabadon bocsátásáért – december elejéig teljes sikerrel.

Próbálkozott a „birtokolt területek” bővítésével is. Fontosnak tartotta a parasztság megszervezését – ezért beszélt valamiféle faluszövetség létrehozásáról is. Világossá tette azt is: a korábban kiszagdákat és parasztpártiakat egyaránt tömörítő Parasztszövetség újjászervezésének engedélyezése esetén hajlandó lenne komoly szerepet vállalni a szervezetben. Tárgyalásokat folytatott egy, a *Hazánkhoz* hasonló soproni lap elindításával kapcsolatban is: megállapodott Bodnár Dezső tanácselnökkel egy „koalíció”, népfrontos szellemiségű lap létrehozásáról, amely a helyi tanács égisze alatt, a pártszervezet és a munkástanácsok bevonásával jelent volna meg. Szigethy kulcsfiguraként számított volna Lócsei Pálra, a *Szabad Nép* korábbi újságírójára. A lap kiadását végül nem engedélyezték.

Szigethy fontosnak tartotta azt is, hogy Győrből az országos politikára is befolyást gyakorló kezdeményezéseket tegyen. A forradalom eszméin alapuló népfrontszerű szervezatként tervezte létrehozni a Nemzeti Egység Szövetségét, amely képes lehet tárgyalni az MSZMP-vel, illetve – amennyiben a hatalom népfrontban gondolkodik – részt venni valamiféle koalícióban. Az egységsszervezet élére Kéri József Kodály Zoltánt vagy Szigethyt, utóbbi önmaga helyett Nagy Imrét javasolta. E

szervezetről tárgyaltak budapesti találkozóik alkalmával, amikor kiterjedt kapcsolatrendszerét próbálta felhasználni. Fehér Lajostól, az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának tagjától a párt hozzájárulását szerette volna megszerezni, de találkozott a párt korábbi egyik ideológusával, az ekkorra már hátrébb szorított Mód Aladással és Hágy Gyula íróval is. Gyenes Antallal és Szirmai Istvánnal éppúgy beszélt, mint Veres Péterrel és Fekete Gyulával. Alighanem kezdetben valamiféle fogadókészséget is érezhetett terveire – a pártvezetés gondolkodott ugyanis valamiféle „konszolidációban”.

A „DUNÁNTÚL EGY RÉSZÉT HOZNÁ MAGÁVAL”

Kezdetben az MSZMP győri szervezete egyértelműen pozitívan ítélte meg Szigethy szerepét. Mindez az országos pártvezetés szemében már ekkor sem volt olyan egyértelmű. Kádár János egy november 15-i rádióinterjújában beszélt arról, hogy „a Győri Forradalmi Bizottság megalakította a Dunántúli Köztársaságot, és Szigethy kijelentette, hogy nekik nem parancsol a népköztársaság kormánya”. A nyilvánvaló hazugságot cáfolta a *Hazánk* cikke, amely emlékeztetett arra, hogyan úzték el Győrből Somogyvárit, majd feltette a kérdést: kinek az érdeke, hogy megtévesztően tájékoztassa a kormányt? Ezek után némileg meglepő, hogy az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának november 21-i ülésén a kormány kiegészítéséről tárgyalva a kiszagda Kovács Béla és a parasztpárti Farkas Ferenc mellett Szigethy neve is

előkerült. Utóbbi Fehér Lajos „dobta be”. Apró Antal erre reagálva Szigethyt „tartaléknak” nevezte, mondván: korábban a kormány megbízatást sem vállalta, „napok óta bujkál”. Apró is eleresztette azt az igen vastkos hazugságot – mint „megerősítendő” értesülést –, hogy Szigethy „magyar területen tárgyalt Nagy Ferenccel”.

Mintegy másfél héttel később, a december 2–3-i ülésen a pártvezetés határozati javaslatának vitája során Kádár János, amikor felvázolta az „ellenforradalom” négy okát, említést tett egyfajta népfront lehetőségéről is. Az ő elképzelése szerint természetesen az MSZMP vezető szerepét biztosítva be lehetne vonni kiszagdákat, parasztpártiakat és pártonkívülieket, de természetesen csak úgy, mint más szocialista országokban. Láthatóan eltér tehát a népfront fogalma Kádár és Szigethy gondolkodásában: előbbinél egy-egy népszerűbb, „társutas” vezető megnyerését jelenti a kommunisták által dominált szervezetbe, míg utóbbinál valamiféle hatalommegosztást, közös programpontok és a forradalom mindenki számára elfogadható vívmányainak képviselését. Az első személyek, esetleg pártok maguk alá gyűrését, a második önálló szervezetek meggyezését jelenti. Apró Antal e vitában hozta fel ismét Szigethy nevét, aki „a Dunántúl egy részét hozza magával”.

December 10-én megszűnt a *Hazánk*, öt nap múlva pedig letartóztaták a korábban az ÁVH-sok igazolóbizottság elvé állítását javasoló Farkas József munkástanács vezetőjét – ez volt az első eset, hogy valakit Szigethy és Kéri közbenjárására sem engedtek ki. Szigethy azonban továbbra is elutasí-

Győr a nemzetközi sajtóban

Szigethy Attila feladata azért is volt egyedülállóan nehéz, mert az ország nyugati kapujáról meglehetősen ellentmondásos és elképesztő információk láttak napvilágot – a nemzetközi sajtóban is. Az októberi napokban a *Nova Kultura* c. lengyel lap által Budapestre küldött, akkor még marxista író, költő, Wiktor Woroszylski a következőképpen összegezte a hozzá Győrbe érkezése előtt eljutott információkat: „Azt mesélték, hogy Ausztriából érkezett horthysta csapatok kerítették hatalmukba, hogy önálló, határozottan jobboldali jellegű kormány alakult itt, hogy a kormány élén egy fanatikus kapucinus barát áll. [...] Kerestük a horthystákat és a kapucinust az egész városban. Nyomuk se volt sehol. Valamilyen ausztriai jövevényekkel sikerült összeakadnunk: alsóbbrendű nyugati hírügynökségek rendkívül magabiztos

tudósítói voltak. Úgy látszik, senki más nem jött Ausztriából. Azt azonban nem tudtuk megállapítani, nekik köszönhető-e a szenzációs hírek, melyek bejárták az egész világot.”

Woroszylski elmesélte a Szigethy Attilával való találkozását is, aki a később sokat emlegetett „ellenkormány” kapcsolatban csak hahotázásban tört ki. Jellemző, hogy a forradalomhoz inkább pozitívan viszonyuló angol történész, Bill Lomax is készpénznek vette az „ellenforradalmi tendenciákról” szóló információkat – többek között Woroszylskit is tendenciózusan idézve.

(Woroszylski, Wiktor: *Magyarországi napló*, 1956. Budapest, Századvég – 1956-os Intézet, 1994. 44–46., Lomax, Bill: *Magyarország*, 1956. Budapest, AB Független Kiadó, 1986)

totta az emigrációt. Úgy vélte: tettei hitelességét az igazolja, ha marad. A menekülő fiatalokat is arra próbálta rávenni, hogy ne menjenek. 1957 januárjában még jelöltette magát a Hazafias Népfront Győr-Sopron Megyei Bizottságába, ám nem választották meg. Február 6-án – politikai hattyúdalként – részt vett a népfront országos tanácsának hivatalos bulgáriai útján.

Február 26-án Kádár még szinte semlegesen említette Szigethy nevét annak kapcsán, hogy a Párizsi Rádió vele is számolt a kormányátalakítás esetére. Március elején a megyei lap, a *Kisalföld* már emlékeztetett arra, hogy tetteiben Győr-Sopron megye nemzeti tanácsa a budapesti kormány előtt járt. Március 11-én a győri MSZMP végrehajtó bizottságának ülésén Lombos Ferenc megyei pártvezető már azt javasolta, hogy vonják meg Szigethy mentelmi jogát. Ezt a váratlan támadást egy áprilisi magánlevelében elemezte Szigethy, sugalmazottnak nevezve azt. Elsősorban a rendőrséget és a karhatalmat sejtette mögötte, mivel korábban „*néhány gyalázatos dologban*” fellépett ellenük. Gyanúja nem volt alaptalan: egy március 15-i keltezésű jelentésében Varga Ferenc rendőrnagy javasolta a képviselőségtől való visszahívását, mondván, „*akkor elrendelhető a nyomozás*”.

AZ „ELLENFORRADALOM ZÁSZLÓVIVŐJE”

Az MSZMP Intéző Bizottsága április 16-án – az Országgyűlés áprilisi ülészakával kapcsolatban – szükségesnek tartotta, hogy „*Szigethy Attila Győr megyei képviselő ellenforradalom alatt tanúsított magatartását újból megvizsgálják és ennek alapján tegyenek javaslatot mandátumára vonatkozóan*”. Egy héttel később Kádár János állásfoglalásában így fogalmazott: az értékelés során speciális nehézséget jelent Szigethy Attila megítélése. Szerinte ugyanis „*határozott terve*” volt a Dunántúl leszakítása, ráadásul „*katonai alakulatok esküdtek fel az ellenkormányra*”, ezzel szemben volt rend, nem adtak fegyvert a „nyilasoknak”. A kettősség november 4. után is folytatódott. Ekkorra azonban tulajdonképpen már kész volt a verdikt: „*Azt hiszem, ebből az egész kásából végül is az fog kijönni, hogy Szigethy Attila az ellenforradalom zászlaja volt és politikailag az ellenforradalom oldala mellett állt*”.

Újabb egy hét elteltével a győri pártaktíván Sándor József gyakorlatilag Kádár szavait elismételve azt mondta: már van világos álláspontja a pártnak, eszerint „*Szigethy Attila az ellenforradalom zászlóvivője volt*”, ebből pedig következniük kell intézkedéseknek.

Szigethyt néhány nap múlva, május 3-án letartóztatták. (Hat nappal később fosztották meg országgyűlési képviselői mandátumától.) A letartóztatás ellen panasszal élt, amelyet azonban május 16-án elutasítottak. A határozatra kézzel írt szöveggént, május 17-i győri keltezéssel ezt olvassuk: „*Tudomásul vettem Szigethy Attila*.” Eszerint cselekedett. Még aznap szemüvegének darabjával elmeteszte ereit, majd másnap leugrott a kórház második emeletéről. Túlélte. A szerv ügy értékelte „*Szigethy Attila és társai*” ügyét: „*a vizsgálat nehezen és lassan halad*”, változás csak akkor várható, ha Szigethy vizsgálatát „*intenzíven*” meg lehet kezdeni. Erre azonban nem kerülhetett sor. A senkire sem valló Szigethy augusztus 12-én a jegyzőkönyv szerint – egy óvatlan pillanatot kihasználva – kifutott a betegszobából, „*átfutott a folyosón, ki a csapóajtón, majd kiugrott a nyitott ablakon*”. Elképesztő cinizmusra vall egy két hónappal későbbi belső jelentés szövege, amely az eseményeket ekként konstatálta: „*Szigethy Attila öngyilkosságot követett el és meghalt, ezzel kivonta magát az igazságszolgáltatás kezei alól*”.

Azok, akik a tervezett Szigethy-perben nem tudták „*kivonni magukat az*

igazságszolgáltatás kezei alól”, a következő ítéletekben részesültek: Burián Zoltán mérnök 5 évet, Kemendi Béla, az egységes dunántúli katonai vezetésre kiszemelt székesfehérvári ezredes 15 évet, Krecz Géza őrnagy egy évet, Éliás Ferenc, a rendőrség vezetője két évet kapott.

EPILÓGUS

„*Kövé, magas szőkés-őszes-vöröses hajú, szőke bozontos bajusz, kifejezetten paraszton arc, paraszt ember megjelensű. Tipikus kispap. Enyhén hajlott hátú*” – Tóth Gábor őrnagy ekként adta meg Szigethy Attila „*személyleírását*”, ám az „*enyhén hajlott*” hátban (is) tévedett. Szigethy Attila mindvégig megőrizte belső függetlenségét és személyes integritását. Bármilyen funkciójában, bármelyik időszakban megpróbálta azt a keveset menteni, ami menthető. Természetes, hogy miután kiderült, nem hajlandó megtagadni a forradalom értékeit és mások feltételei szerint együttműködni a berendezkedő hatalommal, a kádári megtorlógépezet úgy döntött, leszámol vele. Szigethynek az utolsó hetekben már aligha lehetett kétsége afelől, hogy mi vár rá, mégsem emigrált, noha könnyedén megtehetette volna. Végül újra maga hozta meg a döntést – nem hagyta, hogy ítélkezzenek felette. „*A hazafiság nem hangulat, hanem tett*” – jegyezték fel október 27-én elhangzott szavait. A tettek győri embere 45 évet élt. ♦

ERDŐS KRISTÓF

GULYÁS LAJOS

Az egyetlen egyházi személy,
akit jogerős bírósági ítélettel végeztek ki

Gulyás Lajos az 1956 utáni megtorló gépezet egyetlen olyan egyházi áldozata, akit jogerős bírósági ítélettel végeztek ki. A törvényes rend pártján állt, elutasítva mind a diktatúrát, mind az önbíráskodást. A mosonmagyaróvári sortűz után megmentett egy határőrtisztet és átadta a városi nemzeti tanácsnak, hogy ítélkezzen felette. Máskülönben az államvédelmi hadnagyot a feldühödött tömeg meglincselte volna. Az „ellenforradalom” mítoszának megteremtéséhez azonban a kádári hatalomnak Gulyásra is szüksége volt. A lelkipásztor még az 1957 elején megjelent, őt rágalmozó cikk után is biztos volt ártatlanságában, ezért nem menekült el az országból. „Magyar ember nem hagyja el a hazáját!” – mondta feleségének. A Nagy Imre-per vidéki főpróbájaként értelmezhető győri perben az „egyházi reakciós” szerepét osztották rá. Így az ügyében született kegyelmi kérvények mit sem számítottak.

Gulyás Lajos
balatonszepezdi
segédlelkészként

Gulyás Lajos egy 25 hold földön gazdálkodó református család második gyermekeként született Esztergom vármegye Kisújfalu községében (ma: Nová Vieska, Szlovákia) 1918. február 4-én. A trianoni békeszerződés értelmében szülőfaluja Csehszlovákiához került. Egyetlen fiúgyermekként a gazdaságban lett volna a helye, szülei azonban a tanító biztatására beírátták az érsekújvári reálgimnázium magyar osztályába, ahol 1937-ben érettségizett. Ezután a református lelkészi hivatást választotta, amelyre először Losoncon, majd annak az első bécsi döntés következtében történő visszacsatolása után Pápán készült. A bibliai és teológiai tudományok elsajátítása mellett fontos volt számára, hogy teológustársai között igazi lelki közösségre talált. Miután letette az első lelkészképző vizsgát, segédlelkészként visszakerült szülőföldjére, ahol megismerkedett Puskás Gabriella tanítónővel. Hamar megszerették egymást, és 1942. május 18-án összeházasodtak. Az esküvő után Szombathegyen teljesített katonai szolgálatot.

ELLENÁLLÁS, ZSIDÓMENTÉS, NÉPBÍRÓSÁG

A házasságkötés után, 1942. szeptember 15-én költözött feleségével az akkor Zala vármegyéhez tartozó Balatonszepezdre, ahol közel hat éven át teljesített segédlelkészi és tanítói szolgálatot. Szepezdi barátja, dr. Balogh Zoltán szép és tartalmas prédikációira emlékezett vissza. Gulyás figyelmét azonban a világban történő események sem kerültk el, így a nyugati adásokat Baloghhallgatva együtt hallgatták világvevő rádióján, reménykedve a balkáni partraszállásban. Barátja igazságkeresőként jellemezte Gulyást, aki „*amit igaznak vélt, helyesnek vagy jónak, amellet síkra szállt, nem törődött azzal, hogy esetleg hátránya származik belőle*”. Ha ennek figyelembevételével vizsgáljuk a lelkész életét, könnyebb megértenünk egyes lépéseit, illetve a döntései mögött meghúzódó okokat. Zánkai tudós főnöke, dr. Tóth Kálmán így emlékezett egykori segédlelkészére: „*Amikor én a kutató alázatával a héber Biblia titkait kerestem, ő különös, csodálatos örömmel beszélt a haza reményeiről*.” Gulyás írásaiból és beszédeiből egy autonóm személyiség körvonala alakul ki, aki véleményéért nyíltan kiállt, bátor és kemény emberként viselkedett.

Gulyás Lajos

1918–1957

Református lelképásztor. Az 1947-es választásokon a kisgazdapárt színeiben indult, országgyűlési pótképviselő lett. 1948-tól Levél község református lelkésze. 1956. október 26-án a mosonmagyaróvári sortűz miatt a feldühödött embereket igyekezett visszatartani a lincseléstől. Bátor fellépésével megmentette Máté Lajos ávós hadnagy életét. 1957. február 5-én vették őrizetbe, június 10-én ítélték halálra.

Az ország német megszállása idején Gulyás Lajos fegyveres ellenállási mozgalmat vezetett Zala vármegyében. Balatonszepezdi segédlelkészként az embermentésben is részt vállalt, pártfogásába véve néhány – a hatályos törvények alapján zsidónak minősülő – családot, amelyek tagjainak így nem esett bántódásuk. A nyilas puccs után, 1944 novemberében mint „ál-lamfelforgató angolbarát kommunistát” rövid időre letartóztatták. Ennek vélhető okait Balogh visszaemlékezésében találjuk meg. Egyrészt említi, hogy Gulyás egy prédikációjában a hamis próféták hamis beszédeiről szólt, egyértelműen célozva a nyilasok propagandájára, másrészt megtudjuk, hogy a lelkész sikertelenül próbálta megakadályozni, hogy a falu leventéit bevonultassák frontszolgálatra. A német visszavonulást követően a szovjetek 1945. március 27-én szállták meg a falut. Gulyásék a háború éveiben váltak családdá, három lányuk született.

A háború után kiépülő új hatalom szerveinek figyelme sem kerülte el Gulyást. Hosszú évekkel később így írt erről Bereczky Albert dunamelléki református püspöknek: „az ellenem elkövetett méltánytalanságokból regényre is telnék.” Elsőként a zalaegerszegi népbíróság idézte be egy 1944 nyarán megjelent vezércikke kapcsán. Az ügyben hat hónapi elzárásra és politikai jogainak ötévi felfüggesztésére ítélték. A vád teljes mértékben szemben állt a háború idején tanúsított magatartásával: a zsidómentésben és az ellenállásban való részvállalásával. Gulyás fellebbezett a Népbíróságok Országos Tanácsánál (NOT), a tapolcai Politikai Rendészeti Osztály pedig mint „politikai bűnöst” rendőri felügyelet alá helyezte. Büntetőügye 1946. március 6-án a NOT-nál zárul le, ahol az elsőfokú népbíróságokkal szemben kizárólag szakképzett jogászok dolgoztak és igyekeztek objektíven eljárni. Kimondták, hogy a zalaegerszegi népbíróság tévedett a bűnösség megállapításában, ezért az előző ítéletet megsemmisítették, és Gulyást felmentették a vádak alól.

KISGAZDAPÁRTI POLITIKUS

A háború után – lelkészi hivatása gyakorlása mellett – politikai pályára lépett, hogy részt vehessen a nemzet sorsának alakításában. Létrehozta az 1945-ös választásokon a szavazatok

túlnyomó többségét megszerző független kisgazdapárt balatonszepezdi szervezetét. A párt tapolcai járásának titkára, vármegyei törvényhatósági és országos nagyválasztmányi tagja lett. Személyes jó barátja volt B. Szabó Istvánnak, a Nagy Ferenc-kormány államminiszterének, aki egyik levelében ezt írta neki: „*valahányszor levelet kapok Tőled, abból kiérzik a Te törhetetlen, habár sokszor fájdalommal teli és törhetetlen hited a magyarság ügyének jobbra fordulásában. Különben nem lehetnél képes arra a munkára, amit oly önzetlenül végzel a nemzet érdekében.*”

1946 nyarán, a tapolcai pártnagygyűlésen került sor első politikai megnyilatkozására, amikor kritikaként fogalmazta meg, hogy a kisgazdák helyi és országos szinten nem képviselhetik magukat a választások szerinti számarányuknak megfelelően. Felszólalt a szabadság és a függetlenség mellett. A kormány ugyanis a párizsi békeszerződés aláírása előtt állt, így Gulyás – a kisgazdákkal és a lakosság többségével együtt – a megszálló szovjet csapatok kivonulására, azaz az ország szuverenitásának helyreállítására készült.

Bár a háborút követő években a kialakuló rendszer látszólag demokratikus volt, a Magyar Kommunista Párt (MKP) hatalomátvételének előkészítése egyre erőszakosabban folyt. A kisgazdapárt szétdarabolásának egyik csúcspontját az ún. „köztársaság-ellenes összeesküvés” ügye jelentette. Az 1947 januárjában elindult kommunista sajtókampányhoz csatlakozott Lakatos Pál párttitkár is az MKP balatonszepezdi gyűlésén. Beszédében kifejtette, hogy „*ötszáz ezer embert kell kiirtani*” a rend helyreállítása érdekében. Gulyás ez ellen tiltakozott, amiért népbíróság elé állították. A népbírósági ügy részletei nem ismertek, de a fellelt iratok alapján feltételezhető, hogy a lelkész nem került letartóztatásba vagy börtönbe.

Lakatos párttitkárhoz hasonlóan egy bizonyos Gerencsér is támadta Gulyást az *Uj Zala* hasábjain. Az MKP irányvonalát követő lap szerzője szerint a lelkész egy kővágóorszi kisgazda gyűlésen támadólag szólt a kommunistákról. Írásában kapcsolatot vélt felfedezni Gulyás és a köztársaság ellen „összeesküvők” között, ezért javasolta, hogy „*tűnjön el*”, mielőtt a többiekhez hasonlóan őt is letartóztatják. Gulyás a zalai kisgazdák lapjában határozottan visszautasította Gerencsér vádjait, kijelentve, hogy az „összees-

küvésről” ő maga is 1947 januárjában értesült, ezért menekülni sem hajlandó. Az *Uj Zala* szerzője viszontválaszában mindezt elutasította és Gulyást „*fasisztának*”, a „*nép ellenségének*”, illetve „*demokráciaellenesnek*” nevezte, aki „*szidalmazza az ország élén haladó munkáspártokat és ezzel a hazaáruló összeesküvők útját egyengeti*”. Gerencsér megnyilatkozásában is tetten érhető az a korabeli – a politikai rendőrség működési mechanizmusát is meghatározó – kommunista retorika, amellyel 1945 januárjában Vas Zoltán is érvelt elvtársainak, a rendőrség vezető pozícióinak megszerzése kapcsán: „*Most már nemcsak politikailag, de államhatalmilag is nekünk, kommunistáknak kell megszabnunk, kiket tartunk a nép ellenségének.*”

Eközben közeledett 1947 nyara, az előre hozott, „kékcédulásként” elhíresült, elcsalt országgyűlési választásokkal. Gulyás országgyűlési képviselőjelöltként Tapolcán 1947. augusztus 3-án elmondott beszédében a választók bizalmát kérte. Összefoglalva a kisgazdapárt politikáját – szemben a „marxi szocializmussal” – hitet tett a polgári demokrácia irányába, a magántulajdonra

Gulyás Lajos esküvői képe, 1942.
Gulyás Lajos családja körében, 1954

épülő gazdaságpolitika, a magánkezdeményezés és a vállalkozás szabadsága, illetve a vallás-körökre épülő kultúrpolitika mellett. A tapolcai járásban – úgy, mint az egész megyében – a Barankovics István vezette Demokrata Néppárt (DNP) abszolút többséget kapott. Balatonszepezden viszont a kisgazdák kilenc szavazattal megelőzték a DNP-t. Gulyás előkelő helyen, Zala vármegye listáján negyedikként szerepelt, de a parlamentbe való behívására nem került sor. Országgyűlési pótképviselő lett. Az országos választási eredményeket mélységesen sajnálta, kifejtette, hogy a magyar nép – önhibáján kívül – politikailag éretlen a demokratikus életre.

LELKIPÁSZTOR A NYUGATI HATÁRSZÉLEN

A család közel hat év után elköltözött Balatonszepezdről, mert Győry Elemér dunántúli református püspök 1948. május 15-én Levélre helyezte Gulyást. A nyugati határ melletti községbe a há-

borút követő csehszlovák–magyar lakosságcsere következtében jelentős számú református család került, illetve erdélyiek is éltek itt. Gulyás feladata Levél reformátusainak egyházközséggé szervezése lett, valamint a lelkesítő szolgálat ellátása Mosonszolnokon, később Rajkán és Hegyeshalomban is. Amikor Levélre helyezése előtt a kisgazdapárt balatonszepezdi szervezete kimondta megszűnését, Gulyás már harmadik hónapja volt rendőri felügyelet alatt. Miután megtörtént a kommunista és a szociáldemokrata párt fúziója, politikai tevékenységét abbahagyta.

Levélen szervező segédlelkészként családlátogatásokat végzett, hittan- és bibliaórákat tartott, foglalkozott az ifjúsággal, illetve istentiszteleteket tartott. Már nem politizált, de fontos kérdésekben véleményt formált, így a dunántúli reformátusok körlevelében reflektált az egyházi iskolák államosítását kimondó törvényre is. Meglátása szerint maguktól az épületektől el lehet búcsúzni, de „*a lelkektől nem*”, továbbá javasolta, hogy az iskolák elvétele után az egyház „*éljen igazán azokkal a nevelő eszközökkel, amelyek sajátlagosan az övéi: szószék, családlátogatás, ifjúsági munka, nőszövetség*”.

A hatóságok zaklatásait Levélen sem tudta elkerülni. 1948. augusztus 16-án a győri népügyészség izgatás büntette miatt vádiratot adott ki ellene. Ennek indoklása szerint 1947 nyarán elmondott választási beszédében a munkáspártot, elsősorban az MKP ellen „agitált”. Ezért püspöke a felfüggesztését javasolta. Esperese sem mert kiállni mellette. Ezt naplójában így értékelte, kritizálva egyháza államhatalommal együttműködő felső vezetését: „*Megalkuvás és Krisztus ügyének elárulása az egész vonalon!*” Gulyás támogatás nélkül maradt. „*Hittanóráim voltak Levélen, de nincs lelki erőm a szolgálathoz! Egyedül maradtam!*” – olvashatjuk 1948. december 3-i feljegyzését. Ügyét 1948. december 23-án tárgyalták. Öt hónapi fogházra és háromévi politikai jog- és hivatalvesztésre ítélték, amely ellen semmisségi panasszal élt. Feltételezhető, hogy sikerrel járt, mivel az önállóított levél-mosonszolnoki társegyházközség megválaszthatta lelkipásztorának, így 1949. április 10-én beiktatták hivatalába.

Bár Gulyás már nem volt aktív politikus, mégis folyamatosan követte a kül- és belföldi történéseket, napilapokat olvasott. 1953. július 4-én naplójába

feljegyezte a Nagy Imre vezette kormány megalakulását: „Rákosi süllyesztőbe került. Teljes gazdaság-, sőt társadalompolitikai fordulatot jelentett be az új miniszterelnök.” 1954 októberében reformpolitikájának erősítése céljából Nagy Imre – Rákosival szemben – újraszervezte a Magyar Függetlenségi Népfrontot, Hazafias Népfront néven. A szervezet háttérbázist jelentett számára, amelybe széles rétegeket – köztük pártonkívülieket is – be akart vonni.

Gulyást beválasztották a Hazafias Népfront levéli bizottságába, amelynek elnöke lett. Népfrontos pályafutásának részleteiről nincsenek források, annyi bizonyos, hogy tagságáról hamar – elnökségéről feltételezhetően még korábban – lemondott. A Hazafias Népfrontban való szerepvállalását motiváló konkrét tényezők jelenleg ismeretlenek, mindenesetre korábbi közéleti-politikai tevékenysége alapján feltételezhetően ebben egy új esélyt látott, hogy tehessen valamit a változásokért. Szintén erről tanúskodik egyik, néhány évvel korábbi naplőbejegyzése: „33 éves vagyok. Életem folyását ebben a korban nem így gondoltam. Családomnak élek, s nemzetem halódik. Istenem, adj lehetőséget a népemért való szolgálattal!”

A család szerényen élt a lelkési és a tanítói fizetésekből, ezért megélhetésük biztosítása érdekében állatokat tartottak, valamint a parókia kertjében és az egyházközséghez tartozó földön gazdálkodtak. A Gulyás lányok szeretettel gondoltak vissza szüleikre és gyermekkorukra. Édesapjuk szigorúan fogta őket, mindig kikérdezte a leckét, amelyet az iskolából hazaérve rögtön el kellett készíteniük. Mindemellett a kikapcsolódásra is jutott idő, így például sokat társasjátékoztak.

A MOSONMAGYARÓVÁRI SORTŰZ

Gulyást több alkalommal felkérték az egyházmegyei lelkészértekezletek előadójának. 1956. május 23-án nagy visszhangot kiváltó beszédet tartott Pápán. A Szovjet Kommunista Párt XX. kongresszusáról, illetve Bulgaryin és Hruscsov angliai látogatásáról kellett referálnia, de elsősorban egyháza vezetését bírálta. Lelkésztársai figyelmébe ajánlotta Jézus Krisztus tanítását a politikával való kizárólagos foglalatossággal szemben. Sérelmezte, hogy a konfirmandusai számára rendelt tizenkét Bibliát – szemben a kül-

Gulyás Lajos kisgazdapárti választmányi igazolványa

politikai háttéranyaggal – nem kapta meg. Beszéde végén hivatkozott az alkotmányban biztosított szólásszabadságra, ennek ellenére esperese, Madar Zoltán megrovásban részesítette.

1956. október 23-án Csehszlovákiában tartózkodott Ildikó lányával, így a forradalom kitöréséről ott értesült. Két nappal később, október 25-én este érkeztek haza Levélre. Október 26-án a lelkési hivatalban dolgozott, és csak kora délután értesült egy helybelitől, hogy Mosonmagyaróváron halottak vannak. Erre kerékpárral bement a 6,5 km-re lévő városba, ahol aznap reggel munkások és diákok békés tüntetésbe kezdtek.

A tüntetők a főtéren gyülekeztek, majd a pártbizottsághoz vonultak, és annak épületéről eltávolították a vörös

csillagot. A következő állomás a járási börtön volt, ahonnan kiszabadították a rabokat, majd a tömeg kettévált. Az emberek egy része a gyárak felé indult, onnan pedig a határőrlaktányához mentek, ahol sortűz fogadta őket. Az áldozatokról mind a mai napig nincsenek pontos adatok, a halottak száma 50–105 között volt, a sebesültek meghaladhatta a kétszázat. A sortűz után a városi hangosbemondón közölték, hogy „csőcselék” támadta meg a laktanyát, és őket tették felelőssé a történetekért. A mosonmagyaróvári kórház ennyi sebesültet nem tudott ellátni, ezért Győrbe, sőt Budapestre is vittek sérülteket.

Gulyás a városba érve a kórház udvarán szembesült a halottakkal. Időközben próbálta a laktanya lefegyverzésére készülő tömeget tervéről lebeszélni. A rendőrség parancsnokát kérte, hogy vonja felelősségre a laktanya parancsnokát, és az embereket ne engedje oda, nehogy további áldozatok legyenek. Mivel a rendőrség már letette a fegyvert, vezetőjük Gulyás kérésének nem tudott eleget tenni, ezért javasolta neki, hogy keresse meg a városi nemzeti tanácsot. Gulyás ott megtudta, hogy a győri honvédség hamarosan a segítségükre érkezik, s ezt a nemzeti tanács kérésére közölte a kórháznál lévő tömeggel. Ezután hazament és a tanácselnöknek javasolta, hogy a mosonmagyaróvári áldozatok melletti részvétüntetés céljából vigye be a levélieket a városba. A tanácselnök ezzel egyetértett, nem úgy, mint a párttitkár, akivel emiatt össze is szólalkoztak.

Ezt követően Gulyás visszament a határőrlaktányához, amely körül honvédségi teherautókat látott, az udvaron pedig a sortűz miatt feldühödött embereket, amint csoportokban határőrtiszteket ütlegeltek. Az önbíráskodással viszont nem értett egyet. Az egyik csoporthoz sikerült odaférfköznie, és többekkel együtt kimentett egy tisztet, akit egy katonai gépkocsiba tettek, mert a tömeg ki akarta szedni a kezükből. Ha ez nem így történik, és az ütlegelés közben a „földre esik, biztosan agyontapossák” – jellemezte később a kiélezett helyzetet Gulyás. A tisztet, Máté Lajos áv. hadnagyot a tömeg elől biztonságba akarták helyezni. A járásbírótság fogdján azonban nem vették át, mert az örök már le voltak fegyverezve, így a tanácsházára vitték. Gulyás 4-5 katona segítségével bekísérte Mátét az épületbe, de az ott lévő tömeg rajtuk keresztül is ütötte a hadnagyot, még a

A mosonmagyaróvári
sörtűz egyik
áldozata,
1956. október 26.

lelkészt sem kímélték. Ennek eredményeként nyakát négy napig alig tudta mozdítani. A hadnagyot a tanácsházán őrizték, de a másnapra tervezett kihallgatáson

már nem volt jelen, mert addigra sikerült megszöknie. Gulyás csak késő este tudott hazamenni Levélre.

A TÖRVÉNYESSÉG VÉDELMEBEN

Másnap, 1956. október 27-én a lelkészt gyűlésre hívták, melynek célja a helyi forradalmi tanács megalakítása volt. Tekintve, hogy a község lakossága túlnyomórészt parasztokból állt, Gulyás nemzeti tanács létrehozását javasolta, amit a jelenlévők el is fogadtak, de a tanácsba nem választották be. A gyűlésen mások mellett ő is röviden felszólalt, a törvényesség védelmében mindenkit nyugalomra intett, míg az országos rend és kormányzat ki nem alakul, továbbá kérte, hogy tartózkodjanak a bosszútól. 1956. október 28-án, vasárnap istentiszteletet tartott. Gulyás aggodott a járás parasztságának irányí-

tásáért, nehogy a múlt sérelmei miatt önbíráskodásra ragadtassák magukat. 1956. október 29-én ezért Mosonmagyaróvárra ment, ahol megbízták, hogy vegye fel a kapcsolatot a környező falvakban megalakult tanácsokkal. Gulyást először a hegyeshalmi tanácshoz küldték, ahol megtudta, hogy a határőrséget nem fegyverezték le, és addig nem is fogják, amíg nincs megbízható polgárőrségük. Mindezt telefonon jelentette a városi nemzeti tanácsnak, miközben egy bizonyos Cseh László helyi vasutas Mosonmagyaróvárról fegyveres polgárőröket kért, akikkel lefegyverezte a határőröket.

Miközben telefonált, egy német nyelvű memorandumot szövegeztek meg, amelyet többekkel együtt ő maga is aláírt. A tanácsnál két külföldi, feltehetőleg osztrák újságíróval is beszélt, tolmács útján. Kérte, hogy a Vöröskereszt növelje a szállítmányokat, valamint hogy az ENSZ diplomáciai úton érje el a szovjet csapatok kivonását az országból. Erre gazdasági bojkotton keresztül látott lehetőséget. Úgy gondolta, hogy a szovjetek kivonulása után „a volt négy koalíciós párt vette volna kezébe a magyar politikai

és gazdasági élet irányítását, ezután kimondottuk volna Ausztriához hasonlóan a magyar semlegességet, köteleztük volna magunkat arra, hogy sem keleti, sem nyugati tömbökhöz nem csatlakoztunk volna, és úgy kelet, mint nyugat felé fölveztük volna a gazdasági kapcsolatokat, szigorúan a nemzetközi piaci áraknak megfelelően, és szigorúan az egyenlő jog viszonyában”.

Gulyás Hegyeshalom után Bezenyén és Rajkán is felkereste a helyi nemzeti tanácsokat, és arra kérte őket, hogy jelentsék megalakulásukat Mosonmagyaróvárnak. Látva a szervezetlenséget, 1956. november 1-jén javaslatot tett a járási nemzeti tanács megalakítására, amellyel a járás vezetősége egyetértett és meg is bízta a lelkészt ennek előkészítésével. Rajkán meghívták a kisgazdapárt alakuló közgyűlésére, ám ezt ő nem fogadta el. Nem tartotta helyesnek pártok szervezését addig, amíg az országban a rend és a nyugalom helyre nem áll, illetve a termelőmunka meg nem indul. A járási nemzeti tanács 1956. november 3-án alakult meg, ennek végrehajtó bizottsága pedig november 10-én. Gulyást mindkettőbe beválasztották. 1956. no-

vember 4-én, vasárnap istentiszteletet tartott, naplójába pedig ezt jegyezte fel: „A szovjet hadsereg megtámadta Budapestet és az ország egész területén páncélos támadást indított a szabadságát, függetlenségét kivívott és semlegességét kinyilvánított magyar nemzet ellen. A szovjet hadsereg e galád támadását Moszkva által kinevezett Kádár János miniszterelnök kérésére hajtotta végre.”

A LETARTÓZTATÁS

A Kádár vezette Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulása után Gulyásra is odafigyeltek a hatóságok. 1956. december 19-én késő este a BM mosonmagyaróvári járási osztálya házkutatást tartott, fegyvert kerestek nála, eredménytelenül. A személye elleni első nyilvános támadás a Kiszalföldben 1957. január 9-én megjelent rágalmozó cikk volt. Ezután néhány kollégája menekülésre biztatta. Pataky László győri lelkész társa az újságcikk miatt javasolta neki, hogy „legalább átmenetileg menjen Ausztriába át a határon”, de erre ő ezt válaszolta: „Laci bátyám, miért mennék, hiszen én a lincseléstől mentettem meg az ávózt, erre rengeteg tanú van, s én nem tettem semmi olyat, amivel perbe foghatnának az említett cikk hazugságai ellenére.”

Még a lincseléstől megmentett Máté Lajos is felkereste Gulyást Levélen, megköszönte a segítségét, és figyelmeztette, hogy le fogják tartóztatni. Felesége is kérte, hagyja el az országot, hiszen csak néhány kilométerre volt a határ. Sokaknak segített átszökni, de ő maga nem ment, pedig egy lovas kocsi várt rá a parókia előtt. Számára ez tudatos döntés volt, a feleségének ezt mondta: „Magyar ember nem hagyja el a hazáját! Még a bitófa alá is vasalt nadrággal megyek!” Letartóztatására 1957. február 5-én a levéli parókian került sor, amikor a 39. születésnapját ünnepelték. Családjától elbúcsúzott, három kislányát ekkor látta utoljára. Először Mosonmagyaróvárra, majd Győrbe szállították.

Sem az ügyéségi, sem a bírósági eljárás során nem a mosonmagyaróvári sortűz körülményeinek tisztázása volt a cél, hanem az azt követő népharagnak áldozatul esett határőrtisztek és Máté Lajos bántalmazásáért akartak felelősöket találni. Máté tanúként való kihallgatásakor tényként említette, hogy a „levéli református lelkész” sza-

badította ki az ütlegetők kezéből és vitte ki a laktanya területéről. Gulyás Lajos mégis a Földes Gábor és társai per harmadrendű vádlottja lett.

A győri pernek a hatalom különös jelentőséget tulajdonított: „A bűnyügyből megállapítható volt, hogy a győri és mővári [mosonmagyaróvári] ellenforradalmi cselekmények szorosan beletartoznak az országos eseményekbe. Az előkészületek egybeestek a budapesti előkészületekkel” – írta Gyepes István, a Győr megyei bíróság elnöke az igazságügy-miniszternek. A koncepció szerint a Győrben megalakult Dunántúli Nemzeti Tanács és így a per első három vádlottja – Földes Gábor, Tihanyi Árpád, illetve Gulyás – hathatós támogatást nyújtott ahhoz, hogy a „reakciós erők kiszoríthatóak a kormányból a kommunistákat s a kormány egyre inkább alkalmasabbá válik a kapitalista restaurációra”. Gulyás esetében kiemelte: önállóan kezdeményezett, hogy „Levél községből a lakosság tüntetésre induljon, s nem rajta múlik, hogy ez meg nem valósult”.

AZ ÍTÉLET

A per nyilvános volt, amelyről a Kiszalföld folyamatosan tudósított. Gulyást – annak ellenére, hogy egy határőrtiszt életét megmentette – első fokon bűnösnek találták a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetésének, valamint két rendbeli gyilkosságra való felbujtásnak a büntetésében, s halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélték. Richter László, Gulyás védőügyvédje fellebbezett a kiszabott ítélet ellen. Madar Zoltán esperes pedig lelkész társa érdekében Gyepes bíróhoz fordult. Gulyás ügyében kegyelmi kérvények sora született.

1957 nyarán a Dunántúli Református Egyházkerület vezetése az Elnöki Tanácsnak írt kegyelmi kérvényt, 1957 szeptemberében a skandináv evangélikus egyházak vezető képviselői is tiltakoztak. Horváth János, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke válaszában közölte, hogy kérésüket továbbította az illetékes hatóságokhoz. Gulyás édesanyja Bereczky Albert református püspök közvetítésével könyörgött fia életéért. Nehézy Károly, Gulyás szülőfalujának egykori lelkésze szintén a püspökhöz fordult az ügyben. Mindezen próbálkozások ellenére nem részesítették kegyelemben.

1957 decemberében az ügyet másodfokon a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának különtanácsa zártkörűen tárgyalta. 1957. december 16-án, az első tárgyalási napon Erdélyi Jenő hadbíró százados, a katonai főügyész helyettese Gulyást a rendszer ellenségének nevezte, aki „öntevékenyen” vett részt az eseményekben, továbbá hangsúlyozta: „ez az ügy politikai jelentőségénél fogva kiemelkedő, igen nagy és megelőzte még a Bpesti és országos eseményeket.” Richter annyit tudott elérni, hogy Gulyást a gyilkosságokra történő felbujtás vádjára alól felmentették. A különtanács a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetésének büntetésén kívül megállapította, hogy Gulyás hazaárulást követett el. Ugyanis a bíróság a külföldi újságírókat, akikkel 1956. október 29-én Hegyeshalomban beszélt, a Szabad Európa Rádió „ügnökeivel” azonosította, akik a nyugati hatalmakat szolgálták.

1957. december 21-én Gulyást jogerősen halálra, illetve teljes vagyonelkobzásra ítélték. 1957 szilveszterén akasztották fel Győrben. Előző nap egyházi vezetők – köztük a korábban Gulyás kegyelmi kérvényéért közbenjáró Bereczky püspök is – magas állami kitüntetést vettek át a Parlamentben. Nemcsak a magyar református lelkész karból, de a többi felekezetből is Gulyás volt az egyetlen egyházi személy, akit jogerős bírósági ítélettel végeztek ki 1956 után. A másodfokú ítélet által kiszabott vagyonelkobzást 1958. február 24-én hajtották végre Lébényben, ahol Gulyás felesége tanítói állást és szolgálati lakást kapott az 1957/58. tanévtől, miután férje kivégzését követően lányaival el kellett hagynia a levéli parókiát.

Lányainak továbbtanulását a Kádár-rendszer akadályozta. Ellenforradalmárnak bélyegzett édesapjuk miatt nehezen jutottak be gimnáziumba, egyetemre vagy főiskolára egyiküket sem vették fel. Mivel a kivégzettek titokban temették el, Gulyásné hiába kereste férje nyughelyét. Amikor 1989-ben kiderült, hogy Sopronkőhidán temették el, özvegye már nem élt. Az exhumálást követő újratemetésre Levélen 1991. május 11-én került sor. Gulyás Lajos emlékére több településen (Balatonszepezd, Levél, Kisújfalu, Gellér, Győr, Mosonmagyaróvár, Pápa) emléktáblákat, kopjafákat avattak, emlékszobákat nyitottak, illetve utcát és kollégiumot neveztek el róla. ♦

Péch (Eckhardt)
Géza érettségi
tablóképe (1948)

MÜLLER GABRIELLA

PÉCH GÉZA

A Kádár-kormány a forradalom és szabadságharc leverését követően minden olyan embertől félt, aki magatartásával, felfogásával bizalmat és megbecsülést szerzett, s egy közös cél érdekében másokat is mozgósítani tudott. Péch Géza is közéjük tartozott: fiatal apa, önkéntes mentősofőr és illegalitásba menekült ellenálló volt.

Eckhardt Géza néven látta meg a napvilágot 1930. május 7-én Budapesten. Szüleit hamar elvesztette, így kisgyermekkorától kezdve nővére, Eckhardt Piroska és férje, Péch Zoltán gimnáziumi tanár nevelte. Tízévesen hivatalosan is örökbe fogadták, s ettől kezdve hálával és szeretettel viselte a Péch vezetéknevet. A budapesti piarista gimnázium elvégzése után a Műszaki Egyetem esti tagozatára iratkozott be, de tanulmányai mellett több különböző munkát is vállalt. Elméleti felkészültségének és gyakorlati tapasztalatainak köszönhetően magas mérnöki tudásra tett szert, a forradalom idején az Ikarus Karosszéria- és Járműgyár üzemmérnöke volt. 1951-ben megházasodott, egy év múlva kisfia született. Az otthon örömét azonban nem sokáig élvezhette, mert feleségével való kapcsolata megromlott, a veszekedés megmérgezte mindennapjaikat, és már 1955-ben felbontották házasságukat. A gyermek az édesanyjánál maradt, amibe Péch sohasem tudott belenyugodni. Fiatal apaként a válás és a kisfiú elvesztése is rendkívüli módon megviselte, s hogy elterelje gondolatait, minden erejével a munkába és a tanulásba menekült, de így sem találta a helyét a világban – ilyen körülmények között érte a forradalom.

FELKELŐK ÉS ORVOSOK

1956. október 23-án – látva a rádiónál történeteket, a Sztálin-szobor szétvert romjait, a feldühödött tömeget, majd az embereket, akik házról házra járva, a kapualjakra behúzódva próbáltak fedezéket találni a szovjet tankok előtt, akárcsak 1944–1945-ben – emlékei megelevenedtek: kamaszkorában a szovjet alakulatok két ízben is elvitték egy rövid időre az utcáról munka ürügyén, máskor hetven kilométert gyalogolt nevelőapjával élelemért a márciusi hidegben. Nem vacillált, október 24-én jelentkezett a Péterfy Sándor utcai kórházba önkéntes mentősofőrnek: „1948-tól elsősegélynyújtó vagyok, oklevelem is van, véradó is vagyok s ezért mentem oda segíteni embertársaimon [...] hogyha már fegyverrel nem tudok” – vallotta később. Cselekedeteit mindig a jó szándék és az önzetlenség vezérelte, fegyvert soha nem fogott kézbe. Szelíd magatartására, nagy odaadással végzett munkájára, bátorságára egykori barátai ma is emlékeznek.

1956. november 4-én a bevonuló szovjet hadsereg katonái felfedezték a

Péch Géza

1930–1958

Üzemmérnök, 1956. október 24-től önkéntes sebesültápolóként vett részt a forradalomban, majd novemberben bekapcsolódott az ellenállás szervezésébe. 1957 februárjában Bécsből hazafelé jövet tartóztatták le, első fokon életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, ítéletét azonban másodfokon halálbüntetésre módosították. 1958. április 22-én három társával együtt felakasztották.

aztán november 23-án a néma tüntetésre, majd december 4-én nők százainak részvételével egy újabb békés tüntetésre. Ezek az események mint sikeres tömegdemonstrációk a tovább élő politikai ellenállás valójában legkevésbé sem lebecsülendő erejét mutatták az újonnan megalakított Magyar Szocialista Munkáspárttal szemben, amely egyre keményebben és erőszakosabban reagált minden ellene irányuló megmozdulásra.

kórházhoz közeli Baross tér 19. épületében lévő fegyvereseket, és a kialakult tűzharcban szétlőtték a környék nagy részét. Miután néhány órával később az utcák elcsendesedtek, a meghátrálni kényszerült felkelők, elsősorban Nickelsburg László és csoportja a Péterfy-kórházba menekült, de ide húzódtott vissza Angyal István és a Tűzoltó utcai csoport is. A kórház működésében ismét fordulópont állt be. Az épületegyüttes ugyanis kiválóan alkalmas volt arra, hogy feltűnés nélkül legalább egy lélegzetvételnyi időre befogadjon és elrejtse a forradalmárokat a hatóságok elől. Az emberek közti összetartás, egymás segítése már jóval hamarabb, az októberi napokban kialakult, ebben a váratlan és kényszerű helyzetben pedig hallgatólagos megfigyelés jött létre: a beköltözött felkelők immár fegyvertelenül, illegálisba vonulva, fehér köpenyt öltve kaptak biztonságot menedéket, szállást, élelmet, s cserébe ahol tudták, segítették a kórház dolgozóinak munkáját.

A felfordulás és zűrzavar közepette Péch Géza nemcsak az orvosokat és családtagjait szállította be a Péterfybe, hanem a saját gyermekét is magával vitte. Az ötéves fiúcskát az alagsorban helyezte biztonságba, ahol néhány napig a kórházban segédkező édesanyák és ápolónők vigyáztak rá. Egyáltalán nem számolt azzal, hogy november 6-án ő maga is a sérültek közé kerül: az egyik útja során ugyanis, amint kiszállt az autójából, és felemelt egy sebesültet a földről, lövés érte a bal vállán. A kórházba ugyan sikeresen visszajutott, de kezelésre szorult és napokig seblázban feküdt. Mire felébredt a seblázból, a harcok is véget értek, így a nevelőszüleire

bízta a gyermeket. Nem is gondolta, hogy életében akkor látja utoljára a fiát, elvált felesége ugyanis Péch tudtán kívül elvitte és disszidált vele.

A rohamos gyorsasággal újjászerveződő és egyre éberebb karhatalom hamar felfigyelt a Péterfyben működő illegális munkára. Szaglászni kezdtek a kórház körül, és november 12-én egy kisebb razziaát rendeztek. Ennek hatására a kórház igazgatósága távozásra kérte a felkelőket, majd feloszlatta a mentőszolgálatot is. A segítségnyújtók részére igazolást állítottak ki, hogy a munkahelyükön elszámolhassanak a kimaradással. Az újra működésbe hozott megfigyelő- és ügynökhálózatnak köszönhetően az államvédelem mégis pontosan tudta, hol kell keresnie az ellenséget – a nagy rajtaütésre november 16-án került sor. Az alagsorban tartott házkutatás és igazoltatás során a rendőrség több fegyvert, rádiót és sokszorosítógépet foglalt le, s több tucat embert letartóztatott, köztük a röplapgyártást vezető Angyal Istvánt is.

Az ezt követő napokban a felkelők és az orvosok közül is sokan elhagyták az országot. Papíron Péch persze kórházban fekvő betegként kísérte figyelemmel az eseményeket, de valójában eközben sem tudott nyugton ágyban maradni, mindenkinek szívesen segített, amiben tudott, legyen szó mentős társairól vagy az ellenállást szervezőkről. A formálódó ellenállást ugyanis még így sem tudták teljesen megtörni: az Obersovszky Gyula és Gáli József írók köré tömörülő értelmiségiek és a kórházban maradt fiatalok folytatták. Nekik köszönhetően került sor a röplapok mellett az *Élünk* című lap megjelentetésére,

A FORRADALOM KÓRHÁZA

A VII. kerületi Péterfy Sándor utcai kórház 1956-ban Budapest egyik legmodernebb kórházának számított. Ahogy október 23-án eldőrdültek az első lövések a városban, az ügyeletes baleseti kórház orvosai azonnal munkához láttak. Az egyszerű járókelők vagy a közlekedés leállása miatt a fővárosban, a pályaudvarokon rekedtek közül is sokan felajánlották segítségüket. A kerület lakói önszántukból hozták be nyers, tartós élelmiszereket, és vidékről is érkeztek élelemcsomagok. Később jelentős mennyiségű adomány, gyógyszer, vér és ruhanemű gyűlt össze külföldön, amelyet a Nemzetközi Vöröskereszt, illetve segélyvonatok vagy a határhoz indított gépkocsikaravánok segítségével szállítottak tovább és osztottak szét a rászorulóknak közt.

Néhány nap leforgása alatt annyian sérültek meg Budapesten, hogy az Országos Mentőszolgálat képtelen volt egyedül megoldani

a szállításukat. Ezért más kórházakhoz hasonlóan október 26-án a Péterfyben is önkéntes mentőszolgálatot hoztak létre. A hiány enyhítésére ez idő tájt szerelték fel az épület alatt húzódozó pincerendszert, majd nyitották meg a Domonkos utcai kiegészítő kórházat is. A szétlőtt, használhatatlanná vált mentőautók helyébe a közeli garázsokból kértek gépkocsikat, de a sofőröket és a beteghordó személyzetet is gyakran az utcáról toborozták – noha a mentési munkában való részvétel ezekben a napokban egyáltalán nem volt veszélytelen feladat. Az emberek erőt próbáltak, összehangolt munkájára az egyre erősödő harcok miatt mind nagyobb szükség volt. Rengeteg sérült került a kórházakba a barikád mindkét oldaláról, az orvosok és mentőápolók pedig – tekintet nélkül az emberek politikai hovatartozására, nézeteire, egyenruhájára – mindenkit igyekeztek ugyanolyan ellátásban részesíteni.

A II. SZÁMÚ NŐI KLINIKA

A Péterfy-kórház munkatársai a forradalom után is tartották a kapcsolatot azokkal az orvostanhallgatókkal, ápolókkal vagy egykori önkéntesekkel, akikkel az októberi napokban Budapesten ismerkedtek meg. Ettől az időszaktól kezdve az ország több pontján – így Debrecenben, Pécsen, Sárospatakon, Sopronban és Székesfehérváron, vagyis vidéki kórházakban, klinikákon és egyetemeken is – szerveződtek olyan kisebb-nagyobb csoportok, amelyek tagjai egészen 1957 februárjáig hittek abban, hogy meg tudják valósítani a 16 pontba foglalt jogos követeléseket.

Péché Géza december közepén ismerkedett meg a II. Számú Női Klinikán dolgozó egyetemistákkal. Az ottani medikusok lakó fiatalok, Békési Béla, Rácz József és társaik a Budapesti Or-

vostudományi Egyetemre jártak, sokan közülük aktívan részt vettek a forradalomban, jelen voltak a tüntetéseken, s néhányan fegyvert is fogtak. „Mi nem abban bízunk,

hogy megverjük a szovjet hadsereget, hanem abban bízunk, hogy nem merik ezt megcsinálni” – idézte fel Rácz évtizedekkel később. A harcok ideje alatt maguk is különböző feladatokat vállaltak: gyógyszer- és vérszállítást, sebesültek ellátását, és segítettek az egyetemmel kapcsolatban álló gyógyintézetekben.

Sok helyütt az ezekből a diákokból alakult egyetemi nemzetőrségek látták el az épületek fegyveres védelmét, illetve azzal könnyítettek a segélyhelyek munkáján, hogy maguk szervezték meg a véradást, az élelmiszer-ellátást, majd a helyreállítási munkálatokat is. Miután nappal véget ért az egészségügyi munka, éjjel sem tétlenkedtek, hanem az utcáról összeszedett felhívások és röpcédulák sokszorosításán fáradoztak. Péché rokonszenvesnek találta az egyetemistákat, s hamar megtalálták a közös hangot. Szinte mindannyian azt az álláspontot képviselték, hogy az alulról jövő nyomás hatására a kormány hajlik majd a kompromisszumokra, és békés úton elérhetik, hogy a forradalom értékeinek, eredményeinek legalább egy része megmaradjon.

Péché Géza
Thököly úti
lakásuk folyosóján,
1954 körül

Első ötletük a letartóztatott írók megmentésére és a nyomozók megtévesztésére szolgáló mentőakció terve volt: az *Élünk* egyik stencilre írt példányát újra nyomtatni és terjeszteni akartak, hogy a hatóságokkal elhitessék, nem a megfelelő írókat tartóztatták le, hiszen a lap továbbra is megjelenik. A sokszorosítógéphez kalandfilmbe illő módon jutottak hozzá – egyiküket sürgős lábgipszelés ürügyén beszállították a Honvéd Kórházba, majd az ott dolgozó fiatalok segítségével a „beteg” egy sokszorosítógéppel mentőautón távozott. Az *Élünk* álszáma helyett végül saját röpirataikat lehúzva sikeres akciót hajtottak végre 1957. január 23-án Debrecenben, ahol a forradalom első napja emlékére a debreceni ismerősökkel közösen több száz cédulát szórtak szét a városban.

ILLÚZIÓK BÉCSBEN

Míndeközben Bécsben egymás után alakultak az emigráns és a Magyarországról kiszökött forradalmárok alkotta szervezetek. Ezek közé tartozott a Baross téri parancsnokság tagja, Pásztor Gyula köré tömörülő, egykori fegyveresekből, politikai foglyokból és a Péterfy-kórházból disszidált orvosokból, ápolókból létrejött csoport is. Valódi célkitűzéseikről vagy azok megvalósításának módjáról egyelőre igen keveset tudunk, a kintiek közül ugyanis senkit sem fogtak el, így nincsenek „első kézből származó” információink az elképzeléseikre vonatkozóan. Az iratok alapján az elgondolásaik többsége még csak tervek vagy egyszerű beszélgetések szintjén létezett, amelyeket a nyomozó szervek végül csúsztatásokkal, eltúlozva, kész tényekként jelenítettek meg a jegyzőkönyvekben – ami aztán emberek életébe került.

Annyi bizonyos, hogy politikailag súlytalan kis csoportként tudták: ahhoz, hogy az ellenállás érdekében bármiféle változást érjenek el, előbb meg kell szervezniük a nyugati országok segélyszervezeteinek támogatását, és összeköttetést kell találniuk a hazaiakkal. Úgy vélték, hogy fel kell keresni minden kisebb-nagyobb hazai csoportot, és egységbe kell őket szervezni, hiszen a külön-külön, egymástól függetlenül tevékenykedő, szétforgácsolt csapatok kevésbé hatékonyak a szovjetek által támogatott Kádár-kormány túlerejével szemben.

Az új „parancsnokság” élére Nickelsburg Lászlót szánták. Választásuk egy-

részt nyilvánvalóan abból fakadt, hogy nem olyan rég még maguk is a Baross téri vezető irányítása alatt harcoltak, másrészt pedig bíztak abban, hogy egykori parancsnokuk vezető szerepe, jelentősége a budapesti felkelőcsoportok közt még mindig érvényben van, s ezáltal a korábban kiépített kapcsolatrendszerét, tekintélyét felhasználva mindenképpen az ügy hasznára válik majd.

Első lépésként december közepén futárokat küldtek Magyarországra. Az annak idején a Péterfy-kórházban mentőorvosként dolgozó Schiff Tamás, majd néhány nappal később a Baross téri felkelők zászlóaljparancsnoka, Balogh László is abban a reményben kereste fel lakásán Nickelsburgot, hogy a parancsnok elvállalja a szervezkedés vezetését, a magyarországi csoportok összefogását. A találkozás meghökkenítő eredménnyel járt, ugyanis Nickelsburg László hallani sem akart az egésztől. Meghallgatta terveiket, majd gorombán összeszidta őket: őt hagyják ki ebből, mert fejfel mennek a falnak.

Ezt követően vezetett Balogh útja a klinikára, hiszen néhány, a forradalom szellemében tevékenykedő fiatal is többnek tűnhetett a semminél. Balogh itt is elmesélte, hogy Pásztor Gyula vezetésével forradalmi bizottság alakult Bécsben, ő pedig annak megbízásából jött haza, hogy felkeresse és közös irányítás alá vonja az ellenállásért tenni akaró embereket, miközben a bécsiek azon dolgoznak, hogy a nyugati szervezetek anyagi támogatásával lehetőleg minden segítséget megadjanak nekik. Balogh és Péch már korábban ismerték egymást, ugyanis november 4-én, miközben a szovjet tankok a Baross teret lőtték, Baloghot a törmelékek alól mentették ki, és amikor átszállították a Péterfybe, Péch segítkezett az ellátásában. Bár az egyetemisták lelkesedtek a beszámolóban felvázolt lehetőségért, Péch inkább kételkedett a hallottakban. Baloghot nagyhangú embernek, az általa elmondottakat meg egyszerűen dajkamesének tartotta. A beszélgetés végül azzal az elhatározással ért véget, hogy tájékoztatják a Pásztor-csoportot a jelen helyzetről, s ennek tükrében határoznak a további lépésekről.

KAPCSOLATÉPÍTÉS, ÖSSZEFOGÁS

A forradalom és szabadságharc befeketésének szándékával kiadott *Fehér könyvek* sorozatának első kötete 1956. december 5-én jelent meg. Péch a kihall-

gatások alatt mindvégig következetesen állította, hogy az októberi napokban igenis becsületes forradalom zajlott, s ennek részeseként egyszerűen nem hitte el, amit a propagandakiadványban írtak. Hónapokkal később, a tárgyalás során is

kiállt amellest, amit látott és tapasztalt: „tényleg voltak túlkapások és borzalmas dolgokat műveltek az ellenforradalmárok [a Köztársaság téren – M. G.], de olyan eset is történt, hogy a kenyérért sorban állók közé nem felkelők lóttek”.

Mentősvilág

VAGÁNY FIÚK

A személyautókra lepedők voltak borítva, azokon festett vörös kereszt. Lenn a földszinten, meg az udvaron, azt lehet mondani, hogy táboroztak, a kórháznak a konyhájáról étkeztek, [...] ezek a vagány fiúk, néhány lány is közöttük, azokban a napokban, mondhatom, hogy megnemesedtek. Szívvel-lélekel beálltak egy ilyen önkéntes mentőszolgálatba, a saját ruhájukat rongyolták, bevézrezték, esetleg egy fehér köpenyt sikerült valahol zabrálniuk, és még az életüket is kockáztatták.

(Lambrecht Miklós, a Péterfy Sándor utcai kórház kórboncnok szakorvosa)

FÉL KÉZZEL IS

Fáradhatatlanul és önmagát nem kímélve, sokszor golyózáporon keresztül hordta a harcok során sebesült honfitársait. Rögtönözve felszerelt vöröskeresztes zászlós autóján jó néhány golyó lyuggatta helyet lehetett megszámolni. Egyik alkalommal őt is találat érte. Egyik karját érte a szovjet tankból leadott sorozat. Fél kézzel kormányozva a kocsit még behozta a súlyos sebesültet a kórházba. Az egyik bejáratnál [...] Géza kiszólt az ott várakozó betegszállítóknak: vegyétek ki a sebesültet!

Ő maga azonban nem mozdult. Majd arra kérte őket, hogy őt is vegyék ki az autóból. A betegszállítók azt hitték, viccel velük. Aztán hamarosan észrevették, hogy egyik karja furcsán lóg, s Géza arca – nyilván a vérveszteség miatt – szokatlanul sápadt. Őt is felvitték a műtőbe, ahol sérült felsőkarját bekötötték, gipszbe rakták, s befektették az egyik kórterembe. De betegágyában sem maradt tétlen.

(Schimmer József, a Péterfy Sándor utcai kórházban segédkező kispap)

AZ ÁRULÓ

...vártam, mikor fog Péch magától beszélni. [...] levitték kihallgatásra. Ezen idő alatt ketten voltunk Pálinkással, amikor Pálinkás megjegyezte, ez egy örült. Egy hétig hazudozott össze-vissza, és most azt akarja, hogy higgyenek neki. Holmi gyermekmesével állította be ausztriai útját, hogy azért ment ki, hogy különváltan élő feleségétől a gyermeket visszahozza. Pálinkásnak az a véleménye [...] hogy Péch Géza a hazudozásába fullad bele. Ő már úgy ismeri ezt a Péterfy-ügyet, és annyi változatban hallotta a Gézától. Ő nem bír, de már az elmondottak alapján legalább ötször halálra ítélte.

(A beszélgetés a budapesti börtön egyik cellájában hangzott el 1957-ben, a jelentést pedig a „Kecskeméti” fedőnév alatt foglalkoztatott Harangi Zoltán, a vizsgálati foglyok közé ültetett zárkaügynök írta. A politikai rendőrség eszköztárában nem volt szokatlan a téglák alkalmazása, ami ebben az ügyben különösen jó húzásnak bizonyult. A forradalom után ügynökké lett Harangi egy olyan embert árult el, aki bízott benne a börtön falai közt, és aki annak idején megmentette az életét, mert a felkelők már akkor is besúgással vádolták.)

Mivel úgy vélték, hogy a *Fehér könyv* nem a valóságot tartalmazza, sőt, egészen más megvilágításban tünteti fel az eseményeket, mint ahogyan azok valójában megtörténtek, Péch és barátai elhatározták, hogy megpróbálnak egy *Ellen-fehérkönyvet* kiadni, majd terjeszteni, hogy ebben mutassák meg a való helyzetet – meggyőződésükké vált: nem lehet hagyni, hogy az embereket igaztalanságokkal befolyásolják és félrevezessék. Tervezett könyvük alapanyagát elsősorban a Budai Béla matróz által Ausztriából becsempészett külföldi újságok szolgáltatták: Budai ugyanis szolgálati útjai miatt gyakran mozgott Budapest és Bécs között, így több magánlevelet, kisebb küldeményeket és nyugati lapokat is bejuttatott az országba.

Budai és Péch ismeretsége szintén a Péterfy-kórházból eredt, ahol októberben Budai is önkéntes mentősofőrnek állt, miközben Kárpátjáról érkezett beteg édesanyját és testvérét mint szovjet állampolgárokat a kórházban ápolták és óvták. A Budai családdal kialakult jó viszonyára alapozva Péch később szívesességet kért. Annak ellenére, hogy a magyar hatóságok végig tagadták, már november elején országszerte terjedt a hír, hogy a szovjet egységek Ungvár és Sztrij börtöneibe hurcolják a letartóztatott felkelőket. Péch pedig ezzel kapcsolatban fordult segítségért Budai Béla testvérehez, amikor édesanyjuk felgyógyult és a hazautazáshoz készülődtek: egy beszélgetés során arra kérte Budai Lászlót, hogy próbáljon meg érdeklődni a Szovjetunió területére deportált foglyokról, s amennyiben sikerül információhoz jutnia, értesítse őt levélben.

A klinikán összejáró fiatalok tudták jól, hogy szándékaikkal nincsenek egyedül. Igyekeztek saját környezetükben tájékozódni, keresték a kapcsolatokat Budapesten és vidéken egyaránt, hogy más, hasonló felfogású fiatalokat bevonva szélesíthessék az illegális munkát. Mindezt azonban nem olyan célzott és szervezett formában kell elképzelnünk, mint ahogyan azt később a nyomozás során szándékosan felnagyították, sőt a csoportban még kimondottan vezető figura sem létezett, hiszen mindenki saját belátása szerint, de a kitűzött céloknak megfelelően cselekedett.

Ugyanakkor a forradalmat követő ellenállást tekintve Péch és társai tevékenysége mégis fontos adalék lehet. Ha feltérképezzük a kis csoport tagjainak ismeretségi körét, majd az ismerősök összeköttetéseit, az általuk indított kezdeményezéseket, akkor egy kezdetleges,

de tényleg szerteágazó, az ország több pontját érintő, kisebb-nagyobb „sejtekből” álló hálózat rajzolódik ki. A szervezkedés sokkal komolyabb, a hatalomra valódi veszélyt jelentő formát is ölthetett volna, ha a politikai rendőrség nem számolja fel időben.

Sérült válla miatt Péch rendszeresen visszajárt a Péterfy-kórházba, így kapcsolatai az októberi–novemberi napokban megismert emberek többségével később sem szakadtak meg. December végén épp Esztergomban járt barátainál, amikor összetalálkozott a Faluszínház munkatársaival, akik novemberben oly módon segítették az *Élünk* csapatát, hogy titokban a rendelkezésükre bocsátották a színház stencilgépet az épületben – így készült el több száz példányban a december 4-i nőtüntetésre szóló felhívás is. Ez alkalommal Péch megemléltette, hogy a híresztelések szerint Dorogon bányászstrájk készül, és ha ezzel kapcsolatban többet tudnak meg, akkor őt is értesítsék.

Hasonló jellegű vidéki utat tett 1957 január elején Székesfehérváron is, ahol gyermekkori barátját, dr. Németh Jenőt látogatta meg a kórházban. Péch és Németh együtt jártak a piarista gimnáziumba s a cserkészcsapatba. Barátságuk abban az időben vált még szorosabbá, amikor Németh a budapesti egyetemen végezte sebészorvosi tanulmányait. Péch házasságkötésekor ő volt az esküvői tanú. A forradalom napjaiban Németh doktort a fővárosba rendelték, ezért egy darabig a Péterfy-kórházban Péch gépkocsiját kísérte mint mentőorvos: október 30-án is együtt hordták a sebesülteket, amikor a tömeg megstromolta a Budapesti Pártbizottság épületét. Péch székesfehérvári látogatásakor szóba került, hogy a Vértes hegység erdeiben valószínűleg fegyveresek bujkálnak, mert néhányan közülük kötszer és gyógyszer reményében keresték fel a kórházat. Németh doktorral abban egyeztek meg, hogy Péch a csoportjuk egyik tagját hamarosan elküldi az orvoshoz a megbeszéltséssel, Németh pedig megpróbál találkozót összehozni közöttük.

MI A HELYZET BÉCSBEN?

Időközben azonban a bécsi csoport a harmadik futárt, Gerlei Józsefet is Budapestre küldte, mert az előzőektől semmi hír nem érkezett – ugyanis mindketten Magyarországon ragadtak. Gerleit a forradalom szabadította ki a bör-

tönből, nem ismerték egymást Péch Gézával, de Pásztor Gyula, talán az októberi kórházi tapasztalatai alapján, mégis határozottan hozzá küldte, hogy legyen segítségére. Végül a Zsuzsi presszóban gyűltek össze január 5-én a II. Számú Női Klinika medikusaival és a korábbi futárral, Balogh Lászlóval együtt, hogy meghallgassák a futár mondanóját. Bécsben keveset változott a helyzetértékelés, továbbra is minden segítséget megígérték a szervezkedések támogatására. A csoport tagjai így két kérést fogalmaztak meg: a kórházak készletei szűkösek, ezért ruha- és gyógyszeresomagokra van szükségük, illetve pénzübeli adományokra, mert az eszközök, utazások költségeit mostanáig mindenki a fizetéséből, iskolai ösztöndíjából állta.

A megbeszélés kapcsán Péch Géza leginkább abban bízott, hogy végre hírt hoznak a fiáról, de mivel felesége és gyermeke eltűnése óta már több hét is bizonytalanságban telt el, végül nehéz döntést hozott – ő maga utazik Bécsbe. Mindvégig családjára hivatkozott az utazása célját illetően, egyedül az elsőfokú bírói ítélet ellen benyújtott fellebbezésében szólta el magát, hogy őt lényegében kihívták Ausztriába.

Géza szabadságot vett ki a munkahegyén, majd 1957. január 16-án szökött át többedmagával az osztrák–magyar határon. Bécsbe érkezve egy szervezett, egységes csoportra számított, de hamar csalódnia kellett: Péch a látottak-hallottak alapján úgy vélte, hogy a társaságban párhuzamosan fut egy politikai és egy katonai jellegű feladatokkal foglalkozó vonal. Céljuknak ugyan valóban a magyar menekültek és az ellenálló csoportok támogatását tekintették, de alapvető nézeteltérésekkel küszködtek, a köztük lévő marakodás pedig „*versengés [volt] a pozícióért, a pénzért, a nyugati hatalmak előtti bevégődésért*”. A csoporton belül nagy szakadást eredményezett, hogy nem sikerült igazán befolyásos erővé válniuk és a Király Béla elnöklétével létrejött Magyar Forradalmi Tanács 1957. január 5–7. között Strasbourgban tartott alakuló közgyűlésére eljutniuk.

Ugyanakkor bécsi tartózkodása idején Péch a csoport három „külföldi kapcsolatával” került érintkezésbe, s e találkozások, még ha csak néhány szót váltottak is, megpecsételték későbbi sorsát. Az egyszerűen csak Hanzi néven szólított férfi egy kereskedelmi cég megbízottjaként mutatkozott be, az ötvenes években viszont együttműködött a magyar állambiztonság bécsi rezidentü-

rájával. Péch a férfi irodájában találkozott először Pásztor Gyulával, s ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy tulajdonképpen Hanzi látja el a csoportot pénzzel: Pásztor ugyanis a költségei elszámolására érkezett hozzá. A másik pénzforrást Lengyel Béla altábornagy támogatása jelentette: Lengyel az Egyesült Államokban élő emigráns kiscgazdapárti politikus, Eckhardt Tibor által létrehozott First Aid for Hungary segélyszervezet megbízottjaként szervezte Bécsben a magyar menekültek ellátását. Péch sérült válla nem sokkal a kiutazása után kezelésre szorult, s a kórházi beutalót a Horthy-hadsereg egykori katonatisztje segítségével kapta meg. Bár a nyomozók igyekeztek valódi kapcsolatuk mögé jóval többet képzelni, talán tényleg csak a véletlen műve lehetett, hogy Péch, vagyis eredeti nevén Eckhardt Géza a politikus Eckhardt távoli rokonságához tartozott.

Péch és a vele együtt érkező Balogh is részletesen beszélt a Pásztor-csoportnak a magyarországi helyzetről, és valószínűleg rádöbenthették őket arra, hogy elképzeléseik tévesek, mert a for-

radalomnak és fegyveres erejének szintje már nyoma sincs Magyarországon. A beszélgetéseken Tormai Gábor, a Szabad Európa Rádió tudósítója, Pásztor Gyula harmadik kapcsolata is részt vett, aki még így is azt az álláspontot képviselte, hogy különböző akciókon keresztül ébren kell tartani a tömegekben a forradalmi hangulatot. Péch ugyan beszámolt nekik arról, hogy néhány fiatalal összefogva milyen kezdeményezéseket indítottak el, ám ezek édeskevésnek bizonyultak a bécsiek elvárásaihoz képest. Ilyen körülmények között rá kellett jönniük, hogy egy újabb forradalom megszervezése értelmetlen vállalkozás – viszont határozott irányt sem tudtak szabni a további teendőknek azon túlmenően, hogy a sebesültek, üldözöttek kijuttatására kell szorítkozniuk.

Balogh teljesen kikelt magából emiatt: „*Ti csak itt a góréjt játsszátok, de a bőrrötöket nem meritek a vásárra vinni!*” Gézát arra kérték, hogy segítse az embercsempészek munkáját odahaza, Péch azonban visszautasította a feladatot, mondván, hogy a mai határőrizet mel-

lett ez megoldhatatlan, és különben sem hajlandó „*magyar embert a nyugatiaknak eladni*”. Ráadásul Péch hiába kereste fel az osztrák hatóságokat, nem tudta disszidált feleségét és fiát megtalálni. A tanácstalanság közepette pedig nem maradt más választása, haza akart jönni.

Miközben Bécsben folytak a megbeszélések, a magyar hatóságok futárt fogtak: Horváth Lajost, akit – miután Péch Gézával együtt több embert kijuttatott az országból – a bécsiek azzal a megbízással küldték vissza a Péterfy Sándor utcai kórházba, hogy újabb sebesülteket szöktessen ki. Horváthot azonban az államvédelem őrizetbe vette, majd szervezte. Az általa elmondott információk alapján terjedelmes tájékoztató jelentés készült egyenesen Tömpe István, a politikai rendőrség munkáját felügyelő belügyminiszter-helyettesnek. Eszerint „*az ügy igen széles kiterjedésű és felszámolása komoly csapást jelent az ellenforradalomra*”, de még ennél is fon-

---

Péch Géza (bal oldalon) és családja zuglói otthonukban

Péché Géza és kisfia,
Péché György
biciklizik, 1955

tosabb volt, hogy dokumentálni tudták „*az ellenforradalom szervezésében a nyugati imperializmus aktív részvételét*”. Ezt követően a

magyar hatóságok elérkezettnek látták az időt, hogy a szervezkedést teljes egészében felszámolják.

NINCS FOLYTATÁS

Péché Gézát 1957. február 10-én a gönyüi hajóállomáson egy uszályban rejtőzve „fedezték fel” és tartóztatták le, majd társait is néhány napon belül begyűjtötték.

Előfordult, hogy Péchet huszonnégy óra alatt öt-hat alkalommal is vallatták, máskor meg napokig magára hagyva bizonytalanságban tartották. Társai emlékezete szerint a börtönben többször nagyon megverték, bár Péché csak durva bánásmódra panaszkodott – vizsgálótisztje egyébként kőművesnek tanult, a szakmai sikert épp ez a nyomozás hozta el számára, mert a per lefolytatása után a Belügyminisztérium még évtizedekig a kémelhárító vizsgálati munkában foglalkoztatta. Miközben Péché a vizsgálat nyomorúságos körülményei között napról

napra kétségbeesettebben azt találgatta, vajon hogyan vallanak a társai, vajon hisz-e neki a nyomozó, a családjának írt leveleiben igyekezett a gyötrődés legkisebb jelét sem mutatni: még borotvátlan arcából is tréfát űzött.

Arra törekedett, hogy saját és társai cselekményeit is a lehető legjelentéktelenebb színben tüntesse fel, de mint kiderült, a védekezési lehetőségeket a zárkaügynökként beültetett „barát” hamar tönkretette. A vizsgálat a szervezkedés magyarországi vonalára és a nyugati kapcsolatrendszer felderítésére összpontosított, figyelmen kívül hagyva a kapcsolatok tényleges jellegét és minőségét. Csak egy fő szempont érvényesült: be kellett bizonyítani, hogy a szervezkedés rendkívül kiterjedt és jól szervezett volt, s a háttérben a nyugati hatalmak álltak.

A bírósági tárgyalást nagy látványosságnak szánták, így a per megrendezéséhez a Vizsgálati Osztály részletes előírást készített: a vádlottakat egy kimagaslóan veszélyes alvilági szervezet tagjaiként jelenítették meg, amelyben az elsőrendű vádlott Péché Gézát a szervezkedés nyugati irányítóinak főmegbízottjaként állították be. A főper köré „szatellitpereket” alakítottak ki, a kisebb szé-

kesfehérvári és debreceni csoportokat az ügyességgel és a megyei bíróságokkal egyetértésben vonták felelősségre. A nyilvános tárgyaláson nagy számban megjelent hallgatóságot különböző párt-szervezetek képviselői alkották, a napilapok pedig gúnyos hangvételű cikkeikben tudósítottak a történetekről.

Az ügyet első fokon a hírhedten kegyetlen Tutsek Gusztáv, másodfokon pedig a „mosolygós halálként” emlegetett Borbély János elnökletével tárgyalták. Az 1957. október 4-én kihirdetett ítélet alapján Péché Gézát szervezkedésben való tevékeny részvétel, valamint hűtlenség bűntettében találták bűnösnek, és életfogytig tartó börtönbüntetést szabtak ki rá. A hallgatóság és az ügyész azonban kevesellte a büntetést, ezért a Legfelsőbb Bíróság Péché tevékenységét a hűtlenség vádjá mellett a népköztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetéséért büntetnének minősítette – és halálbüntetéssel sújtotta. A per nagyrészt valós tényekre, megtörtént eseményekre, tettekre épült, de az összefüggéseket szándékolatlanul eltorzítva állapították meg. Péché Géza és társai esetében nem a forradalomban való részvételt, hanem a hatalommal való szembeszegülést torolták meg. ♦

Ügynökök, kémelek, politikai játszmák és egy hálójukba ragadt szerelmespár. Így foglalhatjuk össze Tumbász Ákos történetét, aki az 1956-os forradalom lánglelkű költője, a magyar szabadságküzdelmek új Pe-tőfije lehetett volna. Szabadság és szerelem kézen járt rövid életében, azonban a hatalom nem hagyhatta, hogy irodalmi alkotásokban őrizze ezt a tüzet. Elhallgattatta még azelőtt, hogy rátalált volna saját hangjára, vagy eldönthette volna, hogy melyiket áldozza fel a másikért: a szabadságot vagy a szerelmet.

APA ÉS FIA

1953. július 4. történelmi fordulatot ígért a korábbi évek során totális terrort elszenvedő Magyarországnak: megkezdte regnálását az első Nagy Imre-kormány. Az ország sztálinizálása és Rákosi rémuralma által megkínzott magyar társadalom egy pillanatig reménykedhetett abban, hogy végre megszabadul a mérhetetlen terror okozta szenvedéstől, de a várt cezúra elmaradt. Már az első Nagy Imre-kormány idején bebizonyosodott, hogy az „emberarcú szocializmus” megteremtése, vagyis a rendszer megreformálása lehetetlen, hiszen a kommunizmus eszméje nem egyeztethető össze a humanizmussal.

A folytonosság megmutatkozott a megfélemlítés és az állami erőszak szimbólumaként működő politikai rendőrség munkájában is. A legszim-bolikusabb bizonyíték erre egy alig 18 éves fiatalember, Tumbász Ákos sorsa: Nagy Imre kormányra lépésének napján őrizetbe vették azzal a koholt váddal, hogy országos összeesküvést szervezett és terrorcselekményt készített elő a népi demokrácia megdöntésének szándékával.

Tumbász Ákos 1935. április 9-én született. Születése előtt édesapja gimnáziumi magyartanárként dolgozott, 1935-től tisztségviselő lett különböző minisztériumokban, majd az államosítások után nagyvállalatoknál helyezkedett el adminisztrátorként. Nem sokkal fia letartóztatása előtt, 1953 januárjában idegösszeomlást kapott és ideggyógyintézetbe került. Soha nem fog már kiderülni, hogy az apa betegsége mennyiben volt köthető a rettegés uralta hétköznapokhoz. Nem tudhatjuk, de a korabeli viszonyokat ismerve joggal feltételezhetjük, hogy

BORVENDÉG ZSUZSANNA

TUMBÁSZ ÁKOS útja az akasztófaig

„Nk már nem élnek, csupán az emlékük...”

„Bnük csupán az volt, hogy fegyvert ragadtak
És vallották magukat igaz, h magyarnak.”

„A fegyverek sötét torkából az elmúlás ugat. A levegő száguldó acéllal van teli. Süvölt, sziszeg az ÁVH-s géppisztolyok magja; míg monoton kattog, vijjogva freccsen a hődító tankjainak kurta sorozata” – Budapesti életkép 1956 novemberéből. E háborús borzalmat idéző sorok írója egy 21 éves fiatalember, Tumbász Ákos. Fiatalkorra ellenére több életre elég szenvedés állt ekkor már mögötte.

A húszas évei küszöbén járó férfi a forradalom napjaiban, háromévnnyi raboskodás után szabadult Vácról, és nem habozott azonnal a szabadságharc mellé állni. Bár a fegyveres összecsapásokban tevékenyen nem vett részt, jobbára csak őrséget látott el, mégis kivégezték. Nem tartozott a forradalom egyik csoportjának irányítói vagy hangadóái közé sem, mégsem került el az akasztófát. Mit tett e vézna, börtönökben meggyötört fiú, ami miatt a hatalom bitorlói jobbnak látták kioltani az életét? Egyáltalán: mit követhetett el egy tizenéves gyerek, amiért már 1953-ban tíz év fegyházbüntetést mértek rá?

Szerette a hazáját, és hitt a szabadság eszméjében, ennyi akkoriban éppen elég volt ahhoz, hogy a hatalom veszélyes ellenségévé váljon. Egy lánglelkű ifjú, költői vénával megáldva. Egy világmegváltó álmokat dédelgető kamasz. Ez volt Tumbász Ákos. Az ő rövid és nyílegyenes életútjáról szól ez az írás. Egy út, amely kitérő nélkül tartott a vesztőhely felé...

munkahelyén folyamatos atrocitásoknak lehetett kitéve polgári-keresztény értékrendje és humán műveltsége miatt. A vizsgálati jegyzőkönyvekben nincs utalás arra vonatkozóan sem, hogy az apa betegségének mekkora szerepe volt a fiú későbbi tevékenységében, rendszerellenességében, de biztos komoly nyomot hagyott személyiségének alakulásában.

Ákos a kommunista párt hatalmát idegenkedve szemlélte, a szovjet hadsereg meg szállóként tekintett, és meggyőződését csak erősítette, hogy értelmiségi származása miatt már gyermekként megbélyegezték. Középiskolai tanulmányait kénytelen volt félbeszakítani, nem tehetette le az érettségit. Segéd munkásként próbálta kiegészíteni a család jövedelmét, 1951 januárjától letartóztatásáig több munkahelyen is megfordult, és alkalmi munkákat is elvállalt. Végül 1953. február 27-én sikerült elhelyezkednie a Mechanikai Műveknél mint segéd munkás, letartóztatásáig ott dolgozott. A gyár hadüzemként is funkcionált, civil profilja mellett tüzérségi lőszereket, taposóaknákat szereltek itt össze, ennek a Tumbász elleni vádak felépítésénél kiemelt jelentősége lett, hiszen az államvédelem nyomozati eredményei szerint könnyűszerrel hozzá tudott férni a sejtezésre szánt alapanyagokhoz.

„BÍZZATOK A MAGYAR FÖLD LEGYŐZHETETLENSÉGÉBEN!”

Vitathatatlan, hogy Tumbász szemben állt a kommunista párt vezetete államhatalommal, és ennek hangot is adott, ellenállása azonban jelentéktelennek tűnő diákcsínyekben nyilvánult meg. Már középiskolás korában rendszerellenes verseket írt a füzetéibe, a *Szabad Népb*ben megjelenő propagandarigmusokat átfordította ellentétes értelmű versikékké, és cetlikre, csokoládépapírokra firkálgatta le őket. Az iskola kényszerű elhagyása után kicsit komolyabbá vált ellenzéki magatartása, és barátaival röpcédulaszövegeket fogalmazott, amelyeknek terjesztésére már nem kerülhetett sor. Magukat Magyar Nemzeti Ellenállási Mozgalomnak nevezték – legalábbis a kihallgatási jegyzőkönyvek szerint, amelyekből nem derül ki egyértelműen, hogy az elnevezés valóban tőlük származik-e, vagy az államvédelem adta a szájukba a kihallgatások során. Egy lefoglalt röpcédula szövege a következő volt:

*„Magyar Értelmiség!
Szeretett hazánk közel egy évtizedes elnyomatásban sínylődik. Ne legyetek te kintettel saját érdekeitekre, egyéni jólétekre. Felekezeti és világnézeti különbség nélkül teremtsétek meg a nemzeti egységet! Szövetkezzetek a parasztsággal és a munkásosztállyal! Közel van már az az idő, hogy lerázzuk a népünkre nehezedő rabláncot. Bízunk a magyar föld legyőzhetetlenségében, a magyar ember forró hazaszeretetében!”*

A röpcédula önmagában kevés volt egy megtorló per lefolytatásához, nagyobb méretű, lehetőleg nemzetközi szintű szervezkedést igyekeztek kovacsolni az ügyből. 1953. július 1-jén egy ügynök jelentette az államvédelemnek, hogy a Mechanikai Műveknél egy fiatalokból álló csoport rendszerellenes kijelentéseket tett, vagyis a szerv olvasatában: szervezkedik. A hálózati jelentés szerint Tumbász és barátai július 4-re terrorcselekményt készítettek elő: meg akarták rongálni a Kerepesi úton lévő vasúti hidat. Az eredeti irat sajnos nem maradt fenn, csak az arról készített összefoglaló jelentés, így nem tudhatjuk pontosan, hogy a fiatalokat feljelentő ügynök, Valkai Dénes valóban megfogalmazta-e ezeket a vádakokat, vagy csupán a röpcédulák megszövegezéséről tett bejelentést, és a terrorcselekmény előkészülete az ÁVH fikciója volt.

Az adott nap estéjén valóban a Kerepesi úton, a vasúti híd környékén tartották le Tumbász Ákost, Szabó Istvánt és Kotmanovczky Istvánt, de ahhoz képest, hogy állítólag a híd felrobbantására készültek, nem volt náluk robbanóanyag. A szocializmus éber őreinek azonban nem okozott hosszú fejtörést az ellentmondások feloldása: Tumbász csak tervezte, hogy munkahelyén beszerzi a szükséges alapanyagokat a híd felrobbantásához, de ezt a megbeszélte időre nem tudta végrehajtani, így tervüket módosították, és pusztán a hidat biztosító rendőrt akarták meggyilkolni, fegyverét és egyenruháját megszerezni. Az államvédelem szerint céljuk ezzel az volt, hogy bizonyítsák az őket támogató amerikaiaknak: a szándékuk komoly. Mi sem volt a szerv számára természetesebb, mint hogy a három suhanc mögött az Amerikai Egyesült Államok titkosszolgálat, illetve hadserege áll, amelyeknek döntéshozói nyilván keresve sem találhatók volna alkalmasabb csoportot a belső ellenállás megszervezésére és a kommunista blokk meggyengítésére.

A vád hihetőbbé tétele érdekében további személyeket is belekevertek az ügybe. Varga Györgyöt már néhány órával Tumbászék letartóztatása után őrizetbe vették, ő kapta az összekötő szerepét a csoport és az amerikai követség között. A középkorú férfi több nyelven beszélt, és az ÁVH információi szerint a háború után a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai küldöttségének dolgozott, majd 1948-ban interenálták. Rajta kívül kapcsolatba hozták még a fiatalokkal néhány olyan embert, akiket foglalkozásuk vagy származásuk miatt eredendően ellenségesnek nyilvánítottak. Az ő tudásuk és tapasztalatuk volt hivatott pótolni azokat az elengedhetetlen feltételeket, amelyek nélkül egy nemzetközi fegyveres összeesküvésnek még a terve is gyenge lábakon állt volna, nemhogy maga az összeesküvés megvalósítása. A koncepció szerint a Nemzeti Ellenállási Mozgalomnak elnevezett csoport a Hősök terét és az akkori Sztálin teret (később: Engels tér, ma: Erzsébet tér) tervezte elfoglalni, ahol az amerikai vadászgépek leszállhattak volna, és a rajtuk érkezett katonák segítségével átvették volna a hatalmat.

Tumbász a kihallgatások során elismerte az összeesküvés szervezésének vádját, bár eleinte igyekezett azokat a pontokat tagadni, amelyek jelentős mértékben súlyosbíthatták az ítéletet. A vizsgálati jegyzőkönyvekből nem tudjuk rekonstruálni, hogy alkalmaztak-e a vallatások során fizikai erőszakot a fiúval szemben, de azt tudjuk, hogy édesanyja további sorsával megsarolták. Vallomásaiban nyomon lehet követni a fokozatos megtörést, ahogy szépen sorban mindent beismert, amit a szájába kívántak adni. Egyetlen állítása mellett tartott ki végig: a szervezkedésre utasítást nem kapott, azt saját elhatározásából végezte, vagyis nem adta meg a szervnek a lehetőséget arra, hogy egy felső kapcsolat megnevezésével egy nagyobb ívű összeesküvésbe tudják őt és társait bevonni. Talán az életét mentette meg ez a határozottság, azonban a büntetése így is súlyos volt.

1954. március 24-én tárgyalták ügyüket Olti Vilmos vezetésével a Fővárosi Bíróságon. Tumbász Ákost a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezéséért és vezetéséért 10 év börtönre és teljes vagyonek kobzásra ítélték. A másik öt vádlottra 1–4 évig terjedő szabadságvesztést mértek, illetve Varga György ítéletét másodfokon súlyosbí-

tották: öt év letöltendő börtönbüntetést szabtak ki rá.

Tumbász Ákos az elkövetkező éveket az államvédelem börtöneiben töltötte, férjvá válása tehát rendkívül szélsőséges környezetben következett be. Várpalotán és Vácson teltek rabsága napjai, rabtársainak többsége a Grósz József kalocsai érsek ellen lefolytatott koncepció eljárás, illetve az egyházi méltóság meghurcoltatásához köthető szatellitperek áldozata volt. Míg nem 1956. október 27-én megnyílt a váci börtön kapuja...

„SZABADSÁG, SZERELEM...”

Budapestre érkezése után Tumbász legsürgetőbb feladata az volt, hogy hivatalos okmányokat szerezzen magának. Október 30-án jelentkezett a VIII. kerületi rendőrségen, ahonnan további irányították a helyi tanácshoz. Itt azt javasolták neki, hogy csatlakozzon a szervezés alatt álló nemzetőrséghez, és akkor egyből kiállítanak neki egy nemzetőr-igazolványt. November 1-jétől osztották be nemzetőrként járőrszolgálatra, illetve élelmiszer-beszerezésre, ettől az időponttól kezdve rendelkezett fegyverrel is.

Vallomása szerint komolyabb fegyverhasználatra nem került sor, csak őrséget látott el, és november 4. után sem keveredett tűzpárbajba – ezt egyébként a nyomozók sem kérdőjelezték meg. A második szovjet katonai intervenció után még két napig a Vajdahunyad utcai központban volt néhány nemzetőrtársával együtt, majd tetőkön át menekülve jutott el a Jázmin utcai iskola épületéhez, ahol az egykori rabtársa, László Béla irányítása alatt álló, néhány fős ellenálló csoporthoz csatlakozott. November 9-én teték le a fegyvert.

A szabad elvonulás után igyekezett normális kerékvágásba terelni életét. A forradalom napjaiban feltámadt remény elvesztése keserű ürességet hagyott ugyan maga után – amely érzést igyekezett is papírra vetni –, de a személyes szabadsága megmaradt. Tumbász három év raboskodás után szabadon élhetett, és igyekezett mindent megtenni azért, hogy ez így is maradjon. Felkeresett egy ügyvédet, aki megígérte, hogy elrendezi függőben lévő ügyeit, és nem kell visszamennie a börtönbe, azonban lépéseket mégsem tett ennek érdekében. Tumbász végül maga jelentkezett a Fővárosi Bíróságnál, ahol

kapott egy ideiglenes szabadlábra helyezési igazolást, és 1957 januárjában törvényességi óvást adott be korábbi ítélete ellen a Legfelsőbb Bírósághoz.

A normális élet biztosításához állásra és jövedelemre is szüksége volt, így a bíróságtól kapott papír birtokában munka után nézett. Sikerült elhelyezkednie segéd munkásként, de félbehagyott gimnáziumi tanulmányait is folytatni kívánta. Szeretett volna leérettségizni, ezért keresett valakit, aki magánúton felkészíti a záróvizsgára. Egykori rabtársa, Lakos Endre lelkész beajánlotta őt Forró Mariannának, egy fiatal vegyész mérnök lánynak.

Marianna néhány évvel idősebb volt Ákosnál, 1928-ban született. Édesapja a csepeli Weiss Manfréd Acél- és Fém-műveknél dolgozott cégvezetőként 1944-ig, amikor zsidó származása miatt elbocsátották a vállalatától. A háború után rövid időre visszakapta állását, azonban hamarosan újra távozni kényszerült, és a továbbiakban egy téglyárban látott el revizori feladatot. A lány 1950-ben vegyész mérnöki diplomát szerzett, és a MÁVAG laboratóriumában kapott munkát. Katolikus, mélyen hívő és vallását rendszeresen gyakorló ember volt, akit az ötvenes évek elején szintén elért a Rákosi-terror. Polgári származása és megingathatatlan istenhite miatt a rendszer számára eredendően ellenségnek minősült. A Bulányi György által szervezett bázisközösségek elleni nyomozás során Forró Marianna is az ÁVH kezére került, miután lelki atyját és gyónatóját, Juhász Miklós piarista szerzetest letartóztatták.

A huszonéves fiatal lány csak úgy tudott megmenekülni az ÁVH börtöneinek poklától, hogy aláírt egy szervezési nyilatkozatot, amelyben arra vállalkozott, hogy „Asztalos Ilona” fedőnéven jelentéseket fog adni a – politikai rendőrség nyelvezetén –, „klerikális reakcióban” szerepet vállaló ismerőseiről, vagyis a különböző egyházi és vallási közösségekbe járó barátairól. A Mariannától kizsartolt aláírás azonban értéktelenné vált a szerv számára, mert a lány szabadlábra kerülése után azonnal elmondta mindenkinek, hogy beszerették. Valószínűleg soha nem írt semmit az államvédelem számára, de ha mégis, az tökéletesen használhatatlan volt a hatalom számára, ugyanis a forradalom kitörése előtt már megfogalmaztak egy javaslatot, hogy mint áruló ügynököt és egy illegálisan működő egyházi csoport tagját felelősségre vonják.

Névjegy

Tumbász Ákos

1935–1959

Segéd munkás, adminisztrátor, 1953-ban letartóztatták és a Grósz-per egyik mellékperében tízévi börtönbüntetésre ítélték. 1956. október 27-én szabadult a váci börtönből. Budapesten csatlakozott a VIII. kerületi felkelőkhöz. November 4. után részt vett a Corvin köz környéki harcokban. 1957-től illegalitásban élt. 1958 februárjában tartóztatták le, első fokon életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, amit másodfokon halálbüntetésre súlyosbítottak.

Hamarosan újra vizsgálati fogságban találta magát kémkedés vádjával, amelyből semmit sem értett, hiszen semmiféle kémcsoporthoz nem volt tagja, senki nem kérte fel adatgyűjtésre, nem is állt kapcsolatban külföldi szervezettel, amelynek információkat szolgáltatott volna, mindössze annyi történt vele, hogy megismerte élete egyetlen szerelmét.

1956 novemberében oktatni kezdett egy börtönviselt fiút kémiára, fizikára és algebrára, és a közös tanulásból nagyon hamar gyengéd szerelem bontakozott ki: 1957. február 27-én Tumbász Ákos eljegyezte Mariannát. A közös jövő tervezgetése helyett azonban bujkálás várt rájuk. A beadott törvényességi óvás dacára 1957. március 1-jén Tumbászt kereste a rendőrség édesanyja lakásán, hogy hátralévő büntetése letöltésére visszaszállítsák a börtönbe. A fiú illegalitásba vonult.

AZ ÁLLAMVÉDELEM JÁTSZMÁI

A következő egy év a menekülés, az állandó rettegés időszaka lett. Tumbász Ákos azt gondolta, hogy korábbi ítéleteknek akarnak érvényt szerezni, puszt

Tumbász Ákos rabosítási fotója

tán ezért üldözi őt a rendőrség, pedig a háttérben sötét erők mozgatták az események szálait.

Tumbászt könnyűszerrel letartóztathatták volna, hiszen ügynökjelentések útján többnyire nyomon tudták követni, éppen hol tartózkodik, mit csinál. A cél azonban az volt, hogy újabb bűncselekményt bizonyíthassanak rá, mintegy igazolásul annak, hogy a szabadságharc résztvevői között nagy számban voltak illegálisan szabadult feyencek, „deklasszált” elemek. Igyekeztek köztörvényes bűncselekményeket a forradalmárok nyakába varrni, és nem politikai okokból elítélni őket.

Tumbász Ákos forradalom alatti cselekményéből nehéz lett volna komoly törvényi tényállást faragni, hiszen még tűzharcba sem keveredett. Legfeljebb tiltott fegyverviselést lehetett volna a terhére felróni, a legitimációt kereső hatalom számára azonban ez kevés volt. A fennmaradt dokumentumokból kirajzolódó történet a sztálini koncepciók perke egy egészen kifinomult változatát tárja elénk: a fikció és a valóság hátborzongatóan bizarr ötvözetét, amelyben nem egyszerűen a megtörtént eseményeket értékelték hamisan – mint a megtorlás pereinek többségében –, hanem következetesen hozzáigazították a valóságot az általuk kívánt eredményhez. Mindezt nem utólag tették, hanem a történelem folyamataiban, ügynökök segítségével.

Tumbász Ákos naivan hitt abban, hogy nem kell visszamennie a börtönbe, így eszébe sem jutott, hogy külföldre meneküljön. Még akkor sem

kért segítséget a szökéshez, amikor Nyugatról illegálisan hazaérkezett régi rabtársa, Bartakovics József azzal a megbízatással, hogy egykori politikai elítélteket cikkek írására buzdítsa. Tumbász átadta néhány írását Bartakovicsnak, amelyek Tinódi álnéven meg is jelentek az egyik emigráns folyóiratban, a *Nemzetőr*-ben.

Bartakovics Czermann Lajoson keresztül vette fel a kapcsolatot Tumbász Ákossal, aki szintén rabtársuk volt Várpalotán és Vácott. Czermann a Grósz-per egyik mellékperében, a Papp Ervin és társai ellen indított eljárásban ítélték 15 év börtönbüntetésre 1951-ben, nem sokkal azután, hogy kizárták a jogi karról. Ő is a forradalom alatt hagyta el a börtönt. A fegyveres harcokban nem vett részt, azonban november 3-án egykori rabtársaival megalakította a Keresztény Világnézetű Volt Politikai Foglyok Szövetségét. A párt bejegyzésére vagy bármilyen más cselekményre már nem jutott idő. A szovjet intervenció derékba törte terveiket. Czermann 1957. július 5-én őrizetbe vették, hogy hátralévő büntetését letöltse. Letartóztatása előtt azonban még akaratán kívül elindított egy lavinát, amely végül többedmagával bitófára juttatta.

A forradalom alatt az államvédelmi állomány nagy része szétszéledt, miután Nagy Imre október 28-án hivatalosan bejelentette az ÁVH felszámolását, de a politikai rendőrség újjászervezése gőzerővel folyt november 4. után. Bármennyire is demoralizálódott a szervezet, arról gondoskodott, hogy a forradalom vérbe fojtását követő időszak menekültáradatába csempészve Nyugatra juttassa saját ügynökeit.

Ezeknek az embereknek elsődleges feladata a kint élő magyar emigrációba való beépülés volt, de az első időszakban nemcsak információszerzésre és bomlasztásra használták őket, hanem fontos szerepet kaptak a megtorlások lebonyolításában is. F. Nagy Csaba 1956. november 23-án hagyta el az országot. Egykori rabtársai úgy tudták, embercsempészéssel foglalkozik, és ennek megfelelően gyakran lépi át a magyar-osztrák határt, így üzeneteket is bíztak rá. Valójában azonban nem mozoghatott volna oly könnyen a nyugati gyeplőn, ha a hivatalos szervek nem biztosítják számára a szabad közlekedést.

F. Nagy Csaba közvetlenül a háború után felvételét kérte a politikai rendőrséghez, de 1947-ben elbocsátották, mert többször ittasan randalírozott, hivatali hatalmával visszaélt, csempészárakkal kereskedett, végül az egykori államvédelmi alhadnagy maga is az ÁVH börtönébe került: hét és fél év szabadságvesztésre ítélték. A börtönben „kiváló munkát végzett”, bár őrei szerint kissé túl is teljesítette feladatát, ugyanis miután 1955. április 10-én hivatalosan is beszervezték a fogdaügynöki hálózatba, hajlamos volt arra, hogy a cellatársait rábírja a „vallomástételre még akkor is, ha az a vallomás nem fedi a valóságot”. Erdemei elismerésül 1956 nyarán kegyelemben részesítették, de a kapcsolat az ügynök és a belügy között nem szakadt meg.

A forradalom után „Szilvási” fedőnévvel dobták át Ausztriába, ahol a nyugati magyar emigráció megfigyelése volt a feladata. 1957. áprilisában megkereste őt Bécsben Lengyel Alfonz, és felkérte, hogy Magyarországra érkezése alkalmával szervezze be régi barátait – elsősorban Czermann Lajost – olyan információk gyűjtésére, amelyekre az ENSZ magyar ügyet tárgyaló bizottságának szüksége lehet. F. Nagy megbízatása kiváló alkalmat nyújtott a Belügyminisztériumnak arra, hogy egy nemzetközi összeesküvést lepleljen le.

Czermann felismerte Lengyel Alfonz kézírását a „Szilvási” által átadott levélen, így nem kételkedett az ügynök megbízhatóságában, azonban alig egy hónappal később visszavitték a börtönbe, hátralévő büntetése letöltésére. Feltehetően az állambiztonság osztályai közötti rossz kommunikáció volt ennek az oka, hiszen a letartóztatással megnehezítették a tervezett akció megvalósulását. Az ügynöknek új célszemélyt kellett keresnie. F. Nagy

végül Lukács Lászlót, szintén Lengyel Alfonz egy korábbi várapalotai rabtársát kérte fel az adatgyűjtés megszervezésére. Lukács László a Csepel Vas- és Fémművek munkástanácsának egyik meghatározó vezetője volt a forradalom után, így a hatalomnak minden oka megvolt arra, hogy ellenséggént tekintsen rá. F. Naggyal még Czermann lakásán ismerkedett össze, ahol egyáltalán nem zárkozott el annak lehetőségétől, hogy adatokat küldjön az ENSZ számára.

Lukács László tudott arról, hogy Tumbász szökésben van, és már Nyugatra menekülne, ha lehetősége lenne rá. F. Nagy embercsempész hírében állt, így Lukács joggal gondolhatta, hogy segítségére lehet a fiatal fiúnak, összehozta hát őket 1957 júliusában. F. Nagy határozottan elhárította Tumbász kérését, nem ez volt ugyanis a feladata. A BM egyre sürgetőbben követelte tőle, hogy szervezze meg a kémhálózatot, így az ügynök inkább adatgyűjtésre szólította fel a fiút. Tumbász nem vállalkozott erre, viszont néhány írását átadta F. Nagy Csabának, hogy juttassa el azokat a *Nemzetőr*-nek.

„ÖKÖLBE SZORÍTOTT KÉZZEL HALLGATUNK ÉS VÁRUNK...”

Tumbász 1957 tavaszától elsősorban menyasszonyánál húzta meg magát, de alkalmasszerűen más barátok is menedéket nyújtottak számára. Az ifjú szerelmesek szeretnék volna kapcsolatukat Isten és ember előtt is megpecsételni, azonban Tumbász körözése miatt hivatalosan nem kelhetek egybe. Végül 1957. május elején Forró Marianna gyóntatója, Terebesi Tibor eskette őket össze titokban, abban a lakásban, ahol éppen bujkáltak. Polgári esküvőről egyelőre szó sem lehetett, Tumbász még személyi igazolvánnyal sem rendelkezett. Megélhetésüket Marianna igyekezett biztosítani, Tumbászhoz egyszer jutott el 1500 forint a *Nemzetőr* szerkesztőségéből a kiküldött cikkek fejében, feltehetően F. Nagy Csaba közreműködésével. Helyzetét egyre reménytelenebbnek ítélte meg, az egyetlen kiút a menekülés volt.

1957 szeptemberének elején „Szilvási” megbízói utasításának megfelelően azzal az ajánlattal jelent meg, hogy hajlandó Tumbászt Nyugatra szöktetni, azonban csak a fiút vinné, menyasszonyáról szó sem lehet. Ebben a formában a fiú nem volt hajlan-

Forró Marianna rabosítási fotója

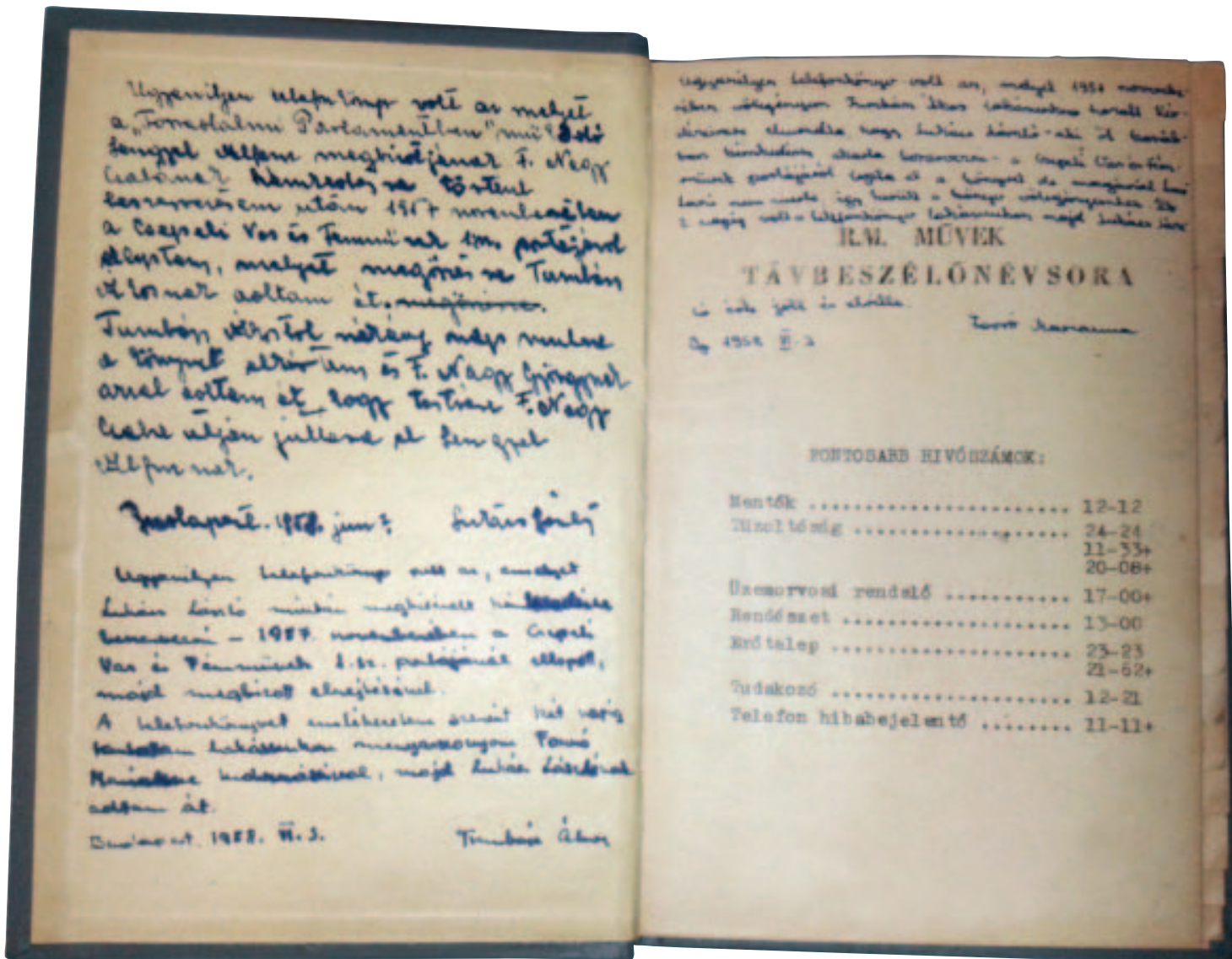
dó élni a lehetőséggel. Nem tudhatjuk, mi motiválta az ügynök valódi megbízóit, vagyis az állambiztonságot, hogy megcsillantották Tumbász előtt a szökés lehetőségét. Talán mindössze arról volt szó, hogy biztosak voltak abban, a fiú nem fogja itthon hagyni szerelmét, így különösebb kockázatot nem vállaltak az ajánlattal, viszont növelték az ügynökbe vetett bizalmat. Az ügynöki hálózat eredményes munkáját valóban nem bízták a véletlenre: 1957 őszén az összekötő mellé több új ügynököt is bevezettek.

Horváth Dezső szintén a Papp Ervin és társai ellen indított eljárás egyik vádlottja volt, akárcsak Czermann Lajos. F. Nagy első megjelenésekor Czermann őt is elhívta a lakására, ahol Horváth határozottan elutasította Lengyel Alfonz felkérését. Visszautasításával azonban nem tudott távol maradni a történésektől, a szerv őt is felhasználta a kémcsoport kiépítésénél. 1957 júniusában preventív őrizetbe vették, és a Kozma utcai fogházban folyamatos kihallgatása során részletes vallomást tett Czermann, Lukács és Tumbász forradalom alatti és utáni tevékenységéről. A cél az volt, hogy ráijesszenek: vagy együttműködik velük, vagy újra a börtönben találja magát. Horváth az előző megoldást választotta, és „Kovács Péter” fedőnéven az állambiztonság ügynöke lett. Közvetlen feladata az volt, hogy bevezesse a csoportba a szerv által már korábban szervezett László Bélát, aki Corvinközi felkelőként sok egykori harcostársára tett már terhelő vallomást, és felakarták használni Tumbászek ellen is.

Horváth Dezső 1957. november 8-án szabadult a letartóztatásból, felada-

tának teljesítését azzal kezdte, hogy felkereste Czermann Lajos feleségét, akinek elmondta, hogy meggondolta magát, mégis szeretne részt vállalni Lengyel Alfonz megbízatásában. Kérte, segítsen neki a kapcsolat megteremtésében. Lukács László lelkesedése 1957 késő ősziére erősen megcsappant, nem remélte, hogy bármi értelme lehet az adatgyűjtésnek, Tumbász Ákos pedig egyáltalán nem is foglalkozott ilyesmivel. Horváthnak tehát a provokációban is segítenie kellett F. Nagy Csabát. Mivel Tumbász számára a legfontosabb kérdés egy hamis személyi igazolvány beszerzése volt, amellyel szabadabban mozoghatott volna a városban, a szerv eljuttatott számára egyet. Horváth Dezső azzal a féligazsággal építette be László Bélát Tumbászek köreibbe, hogy Lászlónak van egy megbízható kapcsolata a rendőrségnél, akin keresztül hamis igazolványhoz tud jutni. A fedett akcióval a politikai rendőrség azt szeretne volna elérni, hogy a szabadabb mozgási lehetőségnek köszönhetően Tumbász végre aktívabban vegyen részt annak a kémcsoportnak a munkájában, amelynek léteéről fogalma sem volt. Számításuk nem jött be, a provokációt folytatni kellett.

Lukács egyre sürgetőbb felszólításokat kapott F. Nagy Csabától, és Horváth Dezső is azt hangoztatta, hogy nem azért kockáztattak a hamis személyi megszerzésével, hogy Tumbász kivonja magát a munkából. Lukács a nyomásnak engedve többször felkereste a fiút, elmondta, hogy László Béla és Horváth Dezső gazembernek tartja, amiért nem viszonozza a segít-

seget, azonban minden rábeszélés hiábavalónak bizonyult. További ígéreteket kapott, felajánlották, hogy segítik szökését, ha szerepet vállal a kémkedésben, de Tumbász hajthatatlan maradt. Pusztán abba egyezett bele, hogy sikeres disszidálása esetén küldeményt szállít egy megadott címre. A szöketésre azonban nem került sor.

Végül decemberben egy este Lukács elhívta a fiút Csepelre. Nem közölte vele, pontosan mik a tervei, csak egy kis segítséget kért tőle. Tumbász a fémmű bejárata előtt várakozott Lukácsra, amíg az elintézett valamit odaadent. Végül egy csomagot adott át a fiúnak azzal a kéréssel, hogy egy ideig őrizze azt meg. Tumbász Ákos nem tudta pontosan, mi van a csomagban. Néhány nap után Lukács jelentkezett nála, elvitte a rejtélyes holmit F. Nagy Csabához, és úgy tüntette fel mint hírszerzési szempontból fontos információkat tartalmazó dokumentumot.

— — — — —

A perdöntő bizonyíték,
amely három emberéletet követelt:
a Csepeli Vas- és Fémművek belső
használatú telefonkönyve.
Ennek egy példányát csempészték ki
Nyugatra a per vádlottjai.
A belső oldalon Lukács László,
Tumbász Ákos és Forró Marianna
saját kezű vallomását olvashatjuk,
amelyben elismerik, hogy a könyv
pontosan megegyezik azzal,
amelyet eljuttattak
a „Forradalmi Parlamenthez”

— — — — —

A tárgyalás során végzetes bizonyíték-ként szolgáló híryanag nem volt más, mint a csepeli üzem belső használatú telefonkönyve.

Bár a szocialista Magyarország ipari titkairól sokat nem árultak el az abban szereplő adatok, a kirendelt szakértő, vagyis Lőránt Endre, a Kohó- és Gépipari Minisztérium párttitkára szerint

mégis alkalmas volt arra, hogy kikövetkeztessék belőle a gyár szervezeti felépítését. A hírszerzés emberei engedélyezték F. Nagy Csabának, hogy a telefonkönyvet valóban Nyugatra vigye, feltehetően kevésbé találták a népi demokráciára nézve veszélyesnek az abban található információkat. A vizsgálati anyaghoz bizonyítékként a telefonkönyv egy másik példányát csatolták.

„MINT DURVA ÖKÖL VÁGOTT BELÉNK A MEZTELEN VALÓ”

Tumbász Ákos a csepeli kaland után már nem találkozott Lukácsal. A hamis személyi igazolvány birtokában 1958 elején menyasszonyával bejelentkeztek a helyi tanácsnál a polgári házasságkötés reményében, azonban kiderült, hogy az anyakönyvvezetőnek kötelessége értesíteni a rendőrséget minden tervezett esküvőről. A kérel-

müket így nem adták be, joggal féltek a lebukástól.

Helyzetük annyira tarthatatlan volt, hogy elhatározták, nem várnak tovább. Rájöttek, hogy nem számíthatnak sem F. Nagy Csaba, sem Horváth Dezső vagy László Béla segítségére, egyedül kell megszervezniük szökésüket. Az állambiztonsági tisztek ügynöki jelentések alapján tudtak a szándékukról, így dönteniük kellett: vagy megalégszenek az eddig összegyűjtött bizonyítékokkal, és letartóztatják Tumbászt, vagy kockáztatják annak lehetőségét, hogy végleg kiengedik a karmaik közül. Nem vállalták a kockázatot: Tumbász Ákos ellen 1958. február 10-én kiadták a körözési parancsot.

Január végén a fiatal pár néhány napra a Börzsönybe utazott, azzal a szándékkal, hogy ott nyomokat hagyva maguk után elhitesseék az állambiztonság nyomozóival, ott bujkáltak a szökést megelőzően, és ezzel mentesítsék barátaikat a várható felelősségre vonás alól. Ezt követően a déli határ volt a cél, el akartak jutni Tumbász nővéréhez, aki Jugoszláviában élt. Február 21-én érkeztek Szegedre, majd éjszaka Mórahalom közelében sikeresen átjutottak a határsávon. Jelentkeztek a helyi milícianál, ahol kihallgatták őket, majd két nappal később, február 24-én átadták a szökevényeket a magyar hatóságnak. A sorsuk megpecsételődött.

Mivel körözést csak a fiúra adtak ki, Mariannát szabadon engedték. Ügyvédt keresett Budapesten, és vele együtt érkezett vissza Kiskunhalasra. Szereték volna, ha tiltott határátlépésük ügyében a megyei ügyészségre továbbítják az iratokat, ehhez azonban az egyértelmű jóakarát kevés volt. Utasítás érkezett a fővárosból, hogy mindkettejüket a Katonai Ügyészségre kell szállítani. A meglepetés azonban csak ezután következett. A tiltott határátlépés büntette mintegy mellékes szál lett a továbbiakban, kémkedés vádjával vonták őket nyomozás alá. Forró Marianna is előzetes őrizetben találta magát.

A kihallgatásuk megkezdésével párhuzamosan a „kémcsoport” többi tagját is letartóztatták. Az utolsó pillanatban az állambiztonság még megpróbálkozott több szereplő további kompromittálásával, hogy konkrét bizonyítékuk is legyen kémadatok kiszolgáltatásáról, azonban az akció nem járt sikerrel. A perdöntő bizonyíték, amely gyakorlatilag az egyetlen adunak számított a politikai rendőrség kezében, a csepeli telefonkönyv maradt.

Tumbász Ákos rendíthetetlen jellege a kihallgatások során is megmutatkozott. Nem volt hajlandó senkire sem terhelő vallomást tenni, kizárólag olyan személyek nevét említette, akiről tudta, hogy már biztonságban vannak külföldön. A hamis személyi igazolvány megszerzését Bartakovics József tettének tulajdonította – vagyis még a BM ügynökeit is védte, nem tudva azok valós hátteréről –, de az esküvőjük részleteit sem volt hajlandó elárulni. A forradalom alatti cselekményeiről is nagyon szűkszavúan beszélt, neveket alig említett. Jól látható, hogy csak fokozatosan volt hajlandó konkrétumokat mondani, akkor, amikor már biztos volt benne, hogy felesleges hazudnia, a szerv ismeri a részleteket.

A koncepció kész volt, a letartóztatások és a kihallgatások rövid idő alatt megtörténtek. 1958. június 23-án már átadták a nyomozati iratokat a Budapesti Katonai Ügyészségnek. Kilenc gyanúsított ellen emeltek vádat, az ügyben szereplő ügynökök számára azonban legendát gyártottak, vagyis hivatalosan leválasztották ügyüket a Lukács László és társai elleni nyomozásról, és körözési parancsot adtak ki ellenük. Kivonásuk alibije a szökés volt.

„SZERETTEM VOLNA MÉG ÉLNI...”

Tumbász Ákos a letartóztatása után tiszttában volt azzal, hogy súlyos büntetést fog kapni, újra hosszú évekre elnyelik őt a börtönfalak. Menyasszonya azonban büntetlen előéletű volt, a tiltott határátlépésen, illetve a feljelentési kötelezettség elmulasztásán kívül más terhelőt nem hozhattak fel ellene, így Tumbász legfőbb célja az lett, hogy megmentse szerelmét. Az állambiztonsági tisztek hamar felismerték a fiatalok gyenge pontját: kihallgatásuk során az egymás iránt érzett szerelmüket használták fel ellenük.

A Budapesti Katonai Bíróság 1958. szeptember 30-án és október 1-jén tárgyalta az ügyüket Csohány László hadbíró százados vezetésével. Lukács Lászlót mint a per elsőrendű vádlottját halálra, Czermann Lajost és Tumbász Ákost életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. Tumbászra szervezkedésben való tevékeny részvételért és bűnszegédi minőségben elkövetett hűtlenség miatt szabták ki a büntetést. Forró Marianna ellen valóban nem fogalmaztak meg súlyosabb vádakot, mint ami-re számítani lehetett, de még így is két

év letöltendő szabadságvesztést mértek rá. A Legfelsőbb Bíróság Sömjén György őrnagy elnökletével elutasította a fellebbezéseket, illetve egészen pontosan az ügyvédek visszavonták az enyhítésért beadott kérvényeiket, az ügyész pedig elfogadta az elsőfokú ítéletet – bár eredetileg halált kért Tumbászra –, így az elsőfokú ítélet 1959. január 7-én jogerőre emelkedett. Lukács Lászlót 1959. január 13-án kivégezték.

A két fiatal elszakadt egymástól, de azzal a hittel vonultak celláik falai közé, hogy a távoli jövő még közös boldogságot tartogathat számukra. Forró Marianna egészen szabadulásáig nem is tudta, hogy ez a reménysugár milyen hamar kihuny. A forradalom leverése utáni vérszomjas bosszú elérte vőlegényét is. A legfőbb ügyész, Szénási Géza nem tartotta megfelelőnek a jogerős bírósági döntést, túlságosan enyhének találta, és 1959. március 25-én törvényességi óvást nyújtott be ellene. Megítélése szerint az ítélet a cselekmény jogi minősítését és a büntetés kiszabását tekintve törvénytörtő volt. A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma még ugyanezen a napon Tumbász Ákost és Czermann Lajost is halálra ítélte. Az ítélet indoklása egy elképesztő csúsztatással támasztotta alá a fiatalember kivégzésének „szükségességét”.

Az egyetlen bizonyíthatóan elkövetett kémadat-szolgáltatást, vagyis a csepeli telefonkönyv külföldre juttatását közhivatalnoki állás felhasználásával elkövetett hűtlenségben való segítségnyújtásnak minősítették, ezzel a Csepeli Vas- és Fémműveket közhivatallá, az ott dolgozó segédmunkást pedig közhivatalnokká „léptették elő”. A legfőbb ügyész szerint a telefonkönyv egy hozzáértő ember számára szigorúan bizalmas információkat árulhat el a gyár vezetőségéről, az egyes üzemszervező munkáltszámáról, amelyekből következtetéseket lehet levonni akár az öntöde kapacitására vonatkozóan is, de mindenképpen tájékoztat arról, hogy milyen iparcikket állítanak elő a magyar nehézipar eme fellegrábjában.

Tumbász Ákost és Czermann Lajost a Kozmai utcai börtön vesztőhelyén 1959. március 28-án felakasztották. A fiú 24 éves volt ekkor. Búcsúlevelében, amelyet édesanyjának és Forró Mariannának címzett, ez állt: *„Szerettem volna még élni. Tőlem telhetőleg boldoggá tenni Titeket. Szép családi életet élni. De hát másképp lett.”* Forró Marianna egész hátralévő életében gyászolt. Soha nem ment férjhez... ♦

Szigorúan titkos!

A Történelmi Hivatal
az Étv. 25. § alapján
az iratokat átvette.

A MAGYAR NEMZETPOLITIKAI SZOLGÁLTATÁSOK MINISZTERIUMA

Handwritten signature

SZIGORUAN TITKOS!

ilati dosszié 1 példányban készült.

J-52072/58 SZAMU

11-510

ilati

Vizsgálati dosszié

Mészáros Farkas é. tisztelettel NYOMTATVA

1. KÖTET.

A NYOMOZÁS KEZDETENEK IDŐPONTJA: *1957. 5.*

V-15 0.0005/10

Halmy Kund

Balvégzet

MECSÉRI JÁNOS EZREDES TÖRTÉNETE

A magyar katonák a huszadik században különösen nehéz és sokszor kibogozhatatlanul összetett politikai helyzetekben teljesítettek szolgálatot. Ha biztos pontot kerestek, legtöbb esetben – a hazához való hűségen túl – a kiadott parancsok teljesítése lehetett a mérvadó. A zűrzavaros, sőt vérzivataros helyzetekben a felettes utasítása volt az egyetlen stabil orientációs pont. A parancs megszegése csak igen kivételes helyzetben tolerálható a katonai rendszeren belül. Ilyen írott-íratlan szabály minden korszakban fellelhető, közös pontjuk a nemzet-, illetve néppellenességre, hazaárulásra, tömeggyilkosságra vagy végletesen etikátlan viselkedésre való utasítás megtagadásának lehetősége. Emellett szélsőséges esetekben a katonák világnézeti, személyes hovatartozása is döntő volt egy parancs megtagadásakor.

Tanulmányomban egy magas rangú katonatiszt belső vívódására kívánom ráirányítani a figyelmet. Mecséri János ezredes súlyos dilemmáit a külső körülmények gyors változása okozta. A Rákosi-rendszer által kiképzett, gyors előmenetelű katonatiszt, a rendszer jellegét és logikáját elfogadva, magas beosztású parancsnokként szembesül az 1956-os forradalom elemi erejű, igazságkövetelő orkánjával. Ideológiai-etikai viták és a hazához, néphez, nemzethez való viszony okoznak dilemmát tizenkét nap alatt, az utasítások, parancskiadások óráról órára változó szövevényében.

Mecséri végzetesen centrális helyzetbe kerül: katonái élén mindig az adott felettes utasításokat kell követnie, ugyanakkor a nép, a nemzet ereje gyorsabban célra ér a hivatali útvonalaknál. Mire az ezredes megtalálja a helyét az épphogy formálódó rendszerben, már a civil áldozatok jelentette teherrel kell szembenéznie. Ezt követően – szintén utasításra, de már az új kormányzati irány szerint – katonái felveszik a harcot a szovjetekkel. Vajon szolgálhat-e a sorsfordulóban rejlő drámai kettősség – magyar civil áldozatok és a szovjetekkel szembeni harc – végső tanulsággal, vagy az 1958-ban Kádár vérbírósága által kivégzett Mecséri János életpályája egyedi és ezért nem általános érvényű?

Vizsgálati dosszié Mecséri János
és társai ügyében

Mecséri János 1920. április 18-án született Győrben, édesapja Mecséri Mihály asztalossegéd, édesanyja Maár Erzsébet varrónő volt. Apja az 1945-ös földosztás során jutott földhöz, először Abán, majd Kiskunhalason gazdálkodott, 1948-tól a Kecskeméti Állami Gazdaság munkaügyi előadójaként dolgozott. Először az MKP, majd az MDP tagja lett. Anyja 1935–40 között varrónő, majd háztartásbeli, hat gyermeket nevelt. 1945-től ő is tagja volt az MKP-nak, majd az MDP-nek.

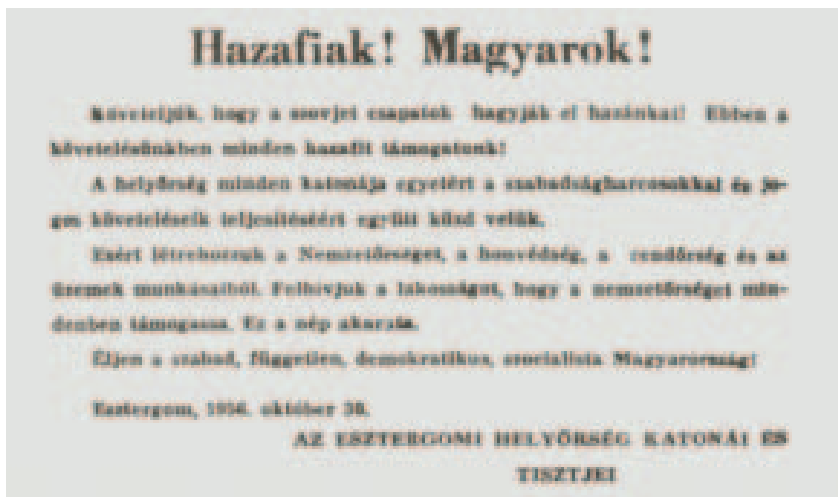
Mecséri Jánost 16 éves koráig a családi terhek csökkentése érdekében nagyszülei nevelték, ezért az elemi iskola hat osztályát a győrszigeti fiúiskolában végezte. 1936-ban került Pestszentlőrincre, az ún. Miklós-telepre, az akkor már itt lakó szüleihez és testvéreihez. Testvérei közül Géza honvéd főhadnagy lett, Gyula autószerelő-segéd, Mihály eltűnt a második világháborúban, a két legkisebb, Ilona és István a forradalom idején még iskolába járt.

A SZAKMUNKÁSVIZSGÁTÓL A KATONAI KARRIERIG

Mecséri János 1936-ban lakatostanonc lett Sóti Zoltán lakatosmesternél, ahol napi 12 órában tanulta a szakmát. A szakmunkásvizsga után, 1939 szeptemberében a Gyömrői úti Siemens gyárban helyezkedett el, ahonnan 1940 márciusában elbocsátották, mert szembe került a műhely vezetőségével. 1941-ben Győrbe költözött, és a MÁVAG híd-műhelyében talált munkát. 1941-ben lépett be a szociáldemokrata pártba, majd 1943-ban a Vasas Szakszervezetbe. 1944-ben, a gyár szétbombázása után bevonultatták katonának.

Párkányánára, az I/1. harckocsi-zászlóaljhoz vonult be, majd innen egy páncélos műhelyiskolába került, rádió-szerelő tanfolyamra. 1944 decemberében szökni próbált, ez azonban nem sikerült. Németországban, a Szudéta-vidéken amerikai fogságba esett. 1946. februárban érkezett haza Győrbe hadifogoly-szerelvénnyel. Korábbi munkahelyén mint csoportvezető kezdett dolgozni. Ebben az évben lett az MKP tagja. „Megválasztottak március hóban szakszervezeti bizalminak, majd az egyesülésig alapszervi párttitkárnak.”

1946 decemberében feleségül vette Németh Etelka szövönőt, 1948. augusztus 17-én megszületett Ildikó nevű gyermekük. „Feleségemet már 1941 óta ismertem. 1946-48-ban elvégeztem

A Forradalmi Katonai Tanács felhívásai

A laktanya előtti sortüzet elszenvedő busz

a dolgozók esti iskolájában a polgári iskola 4 osztályát. Elvégeztem az alap- és középfokú esti szemináriumot. A munkahelyemen mint műhelyrevizor, majd mint lakatos csoportvezető dolgoztam. [...] Az állandó esti iskolába járásom végett éreztem, hogy e funkciót nem tudom kellőképpen ellátni. Kértem a felmentésemet, amit el is fogadtak, de ugyanakkor megbíztak a káderes munka elvégzésével. Beiratkoztam a dolgozók esti fémipari iskolájába.”

Ebben az időszakban a teljhatalmat megkaparintó kommunista párt elhárította, hogy a hadseregben a „megbízhatatlan”, régi tisztikart munkásparaszt fiatalokból „gyorstalpaló” tanfolyamokon kiképzett, új, „néphez (párthoz) hű” tisztekkel váltja fel. A nagyon gyorsan felívelő katonai karrierpályák ideje ez, a kommunista hatalomnak hálás és végsőig lojális tisztek kerültek fontos beosztásokba. 1949-ben, egy egyéves törzstiszti tanfolyam elvégzése után Mecséri Jánost századosi rendfokozattal hivatásos állományba vették. Első tiszti beosztását az esztergomi harcokszeszrednél kapta mint századparancsnok. 1949. augusztus 1-jén Tatára került, ahol a Rákosi Páncélos Tiszti Iskola egyik századának parancsnoka lett. 1950-ben visszahelyezték Esztergomba, ahol rövid ideig a tartalékos kiképzést folytató tanfolyam parancsnoka volt, majd megint Tatára vezényelték, ahol a Rákosi Mátyás Páncélos Tiszti Iskola parancsnoki beosztását látta el. Május 1-jén előléptették őrnaggyá, május 23-án pedig soron kívül alezredessé.

„1950 augusztusában ért az az örömhír, amelyben megtudtam, hogy a Szovjetunióba mehetek komoly katonai iskolára. Budapestre vezényeltek az előkészítő tanfolyamra [...] majd november 7-én Moszkvába, a Sztálin akadémia. Itt az iskolát 1951. február 8-án végeztem el. Közben 1951. telén az iskola magyar csoportjának PB-a elé kerültem pártfegyelméért. Amiatt, hogy az egyik titkos füzetemet elhagytam az egyik tanteremben. [...] A tanuláshoz komolyan nekifeküdtem. De elkövettem egy pár komoly hibát, először is az ital kérdésében figyelmeztetett a katonai attasé. [...] A PB. feddésben részesített, de amit, úgy tudok, hazajövetelem előtt eltöröltek. 1952. január hónapban fejeztem be az iskolámat átlag 4.4 osztályzattal és február 8-ára hazakerestem.”

Hazajövetele után törzsparancsnoki beosztásban tevékenykedett, majd 1954

novemberében kinevezték az esztergomi 7. gépesített hadosztály parancsnokává, ezt a beosztást töltötte be ezredesi rangban 1956. október 23-án, amikor a budapesti forradalmi események megkezdődtek. Mecséri tudta, hogy gyorsan felívelő pályáját főként párttagságának és a proletárdiktatúra „belé vetett bizalmának” köszönheti, ezért hálával és hűséges szolgálattal tartozik a hatalomnak. Megtanulta, életelvévé vált, hogy a katona kétkedés nélkül teljesíti felettesi parancsát.

FELLÉPÉS A FORRADALOMMAL SZEMBEN

1956. október 23-án az esztergomi városi pártbizottságról értesítették Mecséri ezredet, hogy Budapesten feszült a helyzet, egy esetleges lázadás megfékezésére hadosztályával álljon készenlétben. Emellett az esztergomi helyőrség parancsnokaként a környék katonai biztosításáról is gondoskodnia kell.

A 23-án este zajló események hatására alakulatai felsőbb utasításra az éjszaka folyamán Budapestre érkeztek, ahol rendfenntartó feladatokat kellett ellátniuk. Ilyen típusfeladat volt például a laktanyák, fegyverraktárak, hidak őrzése, a rádió épületének biztosítása, ahova már a tüntetés során érkeztek. Ettől kezdve Budapest fegyveres őrzését nagyrészt Mecséri hadosztálya látta el. Amikor 24-én reggel ő is megérkezett Budapestre, a városban és a legfelsőbb hadvezetésben teljes fejetlenség uralkodott. Ezért önállóan és határozottan irányította Pestre érkezett alakulatait. Alegységei rend- és objektumvédelmi feladatokat láttak el szerte a városban.

Október 26-án délelőtt tíz óra körül Esztergomban maradt helyettese, Kiss Sándor őrnagy jelentette, hogy nagy tüntetés van a városban, és a tömeg fegyvert követel a hadosztálytól. Mecséri későbbi lelki válsága miatt kulcsfontosságú, hogy ekkor milyen parancsot adott ki. A vallomásaiban így idézte fel: „A hadosztály-parancsnokság épületét biztosítsátok! Fegyvereket nem adhattok a tüntetőknek! Fegyveres támadás esetén lőjete! [...] Azonnal indulok Esztergomba.”

Mecséri azonban elkésett. Esztergomban drámai események zajlottak le. Déli 12 órakor három, felkelőkkel teli busz érkezett a hadosztályparancsnokság épületéhez. Céljuk az ott őrzött politikai foglyok kiszabadítása, az ávosok

Névjegy

Mecséri János

1920–1958

Katonatiszt, 1954-től az esztergomi 7. gépesített hadosztály parancsnoka. A forradalom idején Esztergomból október 30-án rendelték Budapestre, ahol Maléter Pál kinevezte a budai körzet parancsnokának, november 2-án pedig a Kormányőrség parancsnokává és a Juta-dombon állomásozó csapatok főparancsnokává. November 3-án mint a magyar küldöttség kíséretének parancsnokát a szovjetek lefegyverezték és foglyul ejtették. A magyar hatóságok 1958. augusztus 14-én államellenes szervezkedés vezetésének vádjával halálra ítélték, november 15-én felakasztották.

kiadatása, a katonaságnak a felkelők mellé állítása, egyéb vélemények szerint a fegyverszerzés volt. Az egyik busz az őrszem figyelmeztetése ellenére behatolt az objektum kapuján, ahol tankágyúlovás és sorozatlövések fogadták. Tizennégyen azonnal meghaltak. A katonák és az épületben tartózkodó ÁVH-sok a menekülőkre is tüzeltek.

Az ezredes körülbelül 13 órakor érkezett Esztergomba, ahol szembesült a történetekkel. Ennek az eseménynek, illetve a nap folyamán a városban zajló fegyveres összetűzések sebesültjeinek, halottainak nyomasztó terhe meghatározó jelentőségű volt Mecséri kétegyeinek, majd büntudatának kialakulásában.

Október végéig az eseményeket úgy értékelte, hogy a szocialista államrend védelmében cselekszik ellenforradalmi erőkkel szemben, ezért teljesen bizalmatlan volt a kialakuló forradalmi szervekkel, tanácsokkal. Az események változása, a hivatalos szervek hangvételének mérséklődése, az átmeneti káosz, majd a Nagy Imre október 28-i beszéde utáni politikai fordulat juttatta Mecséri

rit arra az álláspontra, hogy hibázott, valóban ártatlan emberekkel, forradalmárokkal szemben lépett fel.

Október 30-ig Esztergomban tartózkodott, itt és a környékbeli településeken a rendfenntartó tevékenységet irányította. Egyre inkább azt tapasztalta, hogy a rend tekintetében nincs mit „helyreállítani”, nincsenek lázadók, huligánok, fasiszták, pusztán arról van szó, hogy a lakosság és egyre több katonai alakulat nyilvánítja ki határozott véleményét, törekvését a szovjet megszállás megszüntetésére, a függetlenségre és alapvetően az élet normalizálására Magyarországon.

Ehhez hozzájárult, hogy felsőbb, honvédelmi minisztériumi utasításra vissza kellett hívnia csapatait például Tatabányáról, mivel a Janza Károly honvédelmi minisztertől kapott utasítás szerint a dolgokat politikai úton, „vér nélkül” kell megoldani.

Az esztergomi és a dorogi lakosság ellenszenvé azonban nőtt a helyőrséggel szemben, hiszen hamar elterjedt a vérengzés híre, mindennap tüntetések, küldöttségek követelték a tettesek felelősségre vonását, a hadsereg

átállítását. Mecseriék 27-én, 28-án, 29-én ezekre válaszul egyre enyhébb hangvételű, majd békülékeny felhívásokat szövegeztek, s a lakosságot nyugalomra, türelemre intették. Mecseri a lakossági felhívásra, hogy „álljon át”, eleinte még kitérő választ adott. Közben egyre inkább nyomasztotta a sortűz és az áldozatok ténye, érezte, hogy ezért még felelősségre vonhatják.

A FORRADALMI MAGYARORSZÁG SZOLGÁLATÁBAN

Nagy Imre október 28-i, fordulópontot jelentő beszéde után a laktanya katonái külön felhívást intéztek a lakossághoz, burkoltan jelezve, hogy akár a vezetésnek ellenszegülve is kiállnak a forradalom célkitűzései mellett. A Rákosi-rendszerben kiképzett katonatiszt elbizonytalanodott, rádöbrent saját tervedésére. Megingott a hite a diktatúra erőszakos, civilek elleni fellépésének jogosságában. Törzstisztjeivel az új, hivatalos kormányzati irányvonal követése mellett döntöttek. Ez október 30-án délelőtt történt. 15 órakor Mecserit a HM-ből felrendelték Budapestre. Ezt szinte megkönnyebbülve vette tudomásul, mivel Esztergomban egyre tartóhatatlanabbá vált a helyzete.

Budapesten, a HM-ben továbbra is fejtelenséget talált, mintha a helyzet 26. óta nem változott volna, pusztán az irányvonal módosult: a rákosista főtiszteket eltávolították. Azonban egyértelmű volt, hogy nincs határozott irányítás. Mecseri ezredes tárgyalta Janza Károllyal, a még hivatalban lévő honvédelmi miniszterrel, akinek kijelentése mindennél jobban illusztrálta a zavaros helyzetet: „Cselekedjék saját belátása szerint!”

Aznap este Mecseri a Kilián laktanyában találkozott Maléter Pállal. A találkozó rövid ideje alatt jelentősen csökkent Mecseri vívódása és hezitálása. A két férfi személyisége lényegi hasonlóságot mutatott. A katonás határozottság, a hivatástudat és a szocializmus iránti elkötelezettség, valamint a szolgálati hűség egyaránt jellemezte őket. Talán nem véletlen, hogy a forradalom kritikus napjaiban összetalálkoztak, szövetségeseeknek, küzdőtársaknak bizonyultak, bizalmat és rokonszenvet éreztek egymás iránt. A veszedelemben egymást segítő bajtársak lettek.

Mit mondott Mecserinek és tisztársainak Maléter? Kijelentette, hogy el-

A Juta-dombon
kilőtt szovjet
harckocsik

ismeri a Nagy Imre-kormányt, és elfogadja a független, semleges, szocialista Magyarország programját. A Jugoszláviához hasonló semlegességre gondolt, ahol a gyárak és a földek megmaradnának köztulajdonban. Kijelentette, hogy ezért a szocialista Magyarországot kész harcolni. Mecsériék úgy érezték, jó helyen járnak. Hiszen Maléter is a Szovjetunióban végzett főtiszt és hozzájuk hasonlóan a szocializmus híve volt. Előhozakodtak neki legfőbb aggályukkal, hogy ők a forradalom ellen harcoltak. Maléter erre azt válaszolta, hogy ő is ezt tette. Tudatta, hogy létrehozna majd egy bizottságot, amely kivizsgálja és tisztázza az ügyeiket. Most azonban a forradalmi Magyarországot kell szolgálniuk. Végül megegyeztek az együttműködésben.

Mecséri támogatásáról biztosította a rangidősként viselkedő Malétert. Első feladatként azt kapta Malétertől – aki már tudott leendő honvédelmi miniszteri kinevezéséről –, hogy ellenőrizze a szovjet csapatok kivonulását, és erről másnap, 31-én jelentsen. Ez megtörtént, a szovjetek egy-két kisebb egységet leszámítva elhagyták Budapestet. Időközben kiderült, hogy Esztergom népe nem enyhült meg, Me-

cséri megtudta a helyőrségtől, hogy őt, Kiss Sándor őrnagyot és Hurai Rudolf századost, politikai helyettesét a városi Nemzeti Tanács örökre kitiltotta Esztergomból. A városi közhangulat megnyugtatósára újabb nyilatkozatot adott ki, melyről rövidített formában a Szabad Kossuth Rádió is hírt adott.

Mecséri a továbbiakban különböző magas szintű katonai feladatok ellátására kapott parancsot Maléertől, akit november 2-án honvédelmi miniszterré neveztek ki. Mecséri 31-én este a Budai körzet parancsnokává tették, majd november 1-jén este Maléter őt bízta meg a Parlament őrzésével. Ebben a beosztásban teljesített szolgálatot egészen november 3. éjjeléig. Feladata a Parlament és a Parlamentben zajló kormányzati munka zavartalan biztonságának biztosítása volt. November 3-án délelőtt a szovjet delegációt kellett biztosítani, melyet a tököli laktanyából a Parlamentbe, majd Tökölre kísért vissza. Ez a delegáció tárgyalta a szovjet csapatkivonás üteméről, részleteiről.

Tökölről visszafelé jövet Mecséri megsejmelte a Budapestet védő körkörös gyűrű részeként a Soroksári úton, az ún. Juta-dombnál elhelyezett alakulatait, melyeknek a szovjet csapatok

Dél-Pest felőli támadását kellett megakadályozniuk. Megerősítette korábban kiadott parancsát (mely Maléter korábbi parancsának megismétlése): „Akadályozzátok meg, hogy a szovjet csapatok Budapestre behatoljanak.” Egyes visszaemlékezők szerint csak támadás esetén adandó választúzre volt parancsuk az egységeknek. Mecséri korábban kijelentette, hogy el kell kerülni a háborút a Szovjetunióval, ezért nem szabad elsőként tüzelni.

November 3-án este magyar kormánydelegáció indult Maléter vezetésével Tökölre, hogy ott folytassa a délelőtt megkezdett tárgyalásokat. Mecséri velük tartott mint a kormány őrzésével megbízott parancsnok. A magyar delegációt éjjel körül – nem sokkal a tárgyalás megkezdése után – a szovjetek Szerov KGB-főnök vezényletével letartóztatták.

OSZTÁLYÁRULÓVÁ MINŐSÍTVE

A közel két évig húzódó bírósági eljárás során és végül a Mecséri János és társai per halálos ítéleteinek meghozatalánál sokat nyomott a latban, hogy a Juta-dombi egységek felvették a har-

cot egy szovjet konvojjal (november 4-én hajnalban, éppen a Tökölön letartóztatottakat szállító egységekkel), és az összecsapásnak 11 szovjet halálos áldozata lett. Meglehet, hogy szemet szemért alapon első fokon ezért kellett a hadbírósnak 11 halálos ítéletet hoznia, amelyet a másodfokú ítélet után 7 személyen hajtottak végre.

Mecséri hadosztályából első fokon 52, másodfokon 47 embert ítélték el. Az ítéletet első fokon 1958. augusztus 14-én hozták meg. A bíróság a legnagyobb 1956-os katonaperben összességében 364 év börtönt, 1 életfogytiglani börtönbüntetést és 11 halálos ítéletet hozott. Az ítélet kihirdetése után Mecséri János ezredes fellebbezést nyújtott be a Katonai Bírósághoz. A másodfokú tárgyalást a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának Különytanácsa tartotta 1958. november 10–14. között Ledényi Ferenc hadbíró ezredes vezetésével zárt fellebbviteli tárgyaláson.

A vádiratban foglaltak szerint a vádlottaknak tizenhét szovjet katona és öt magyar karhatalmista életéért kellett felelniük. A kegyelmi kérvényt elutasították, a főügyész helyettes az ítélet súlyosbítását javasolta helytelen minősítés miatt, mivel a vád szerint az első rendű vádlott Mecséri bűnössége vitathatatlan a gyilkosságra való felbujtás büntetében. Állítása szerint Mecséri utasítására szervezték meg a védelmet, és harcoltak a szovjetek ellen. A főügyész helyettes szerint ezt a tényt a bíróság első fokon elmulasztotta megállapítani. A vád szerint Mecséri és az egység magasabb rangú tisztjei lepaktáltak az ellenséggel, szembe helyezkedtek a fennálló renddel, a népi demokráciával és a szovjet csapatokkal. Elsősorban ezek a tiszték tehetők felelőssé a később bekövetkezett eseményekért, melyeket „védtelen szovjet katonák ellen elkövetett orvtámadásnak” minősített.

A vád szerint tehát az, hogy Mecséri az utolsó pillanatban visszavonta a parancsot, nem jelenti azt, hogy ne lenne felelős a kialakult helyzetért. Az ügyész annak ellenére erre a megállapításra jutott, hogy a vizsgálat igazolta a tűzparancs visszavonásának körülményeit. A november 3-ról 4-re virradóra, hajnali 1-2 óra tájban Tökölön letartóztatott Mecséri a szovjet főparancsnokságról távbeszélőn keresztül visszavonta a

tűzparancsot, és megparancsolta, hogy hadosztályának egységei harc nélkül tegyék le a fegyvert a szovjet csapatok előtt. Mindezt saját elhatározásából tette.

Az ezredest osztályarulónak tartották, munkásszármaszása, pártmúltja miatt különösen kérlelhetetlenül jártak el vele szemben. Karakán és eltökélt kiállása a felvállalt forradalom ügye mellett Maléteréhez hasonlóan különleges dühöt váltott ki bírái körében. A rendszer működési logikájából következően nem kerülhette el a leg súlyosabb ítéletet. Bűnbakot kerestek, a kommunisták és a szovjetek ellen harcoló főtisztet, akinek sorsával példát lehetett statuálni. November 13-án másodfokon tetteit a népi államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel bűn-

tettének minősítették, és ismételt halálra ítélték. Az ítéletet 1958. november 15-én végrehajtották.

MECSÉRI SORSTRAGÉDIÁJA

Sorsa drámai „szerkesztettségét”, szimmetriáját jelzi, hogy letartóztatása után történtek azok az események, amelyek miatt – a hivatalos indoklás szerint – leginkább rászolgált a halálos ítéletre. A Mecséri parancsa alapján a Soroksári úton (a „Juta-dombnál”) tüzelőállást kiépítő tüzerek november 4-én reggel felvették a harcot egy szovjet konvojjal, aminek következtében 11 szovjet halálos áldozat maradt a délelőtti úton. Az összecsapásban jórészt az 51. légvédelmi tüzerosztály katonái vettek részt, mely a Mecséri parancs-

A Juta-dombon
kilótt szovjet
tehergépkocsi

noksága alatt lévő 7. gépesített hadosztály része volt. Az ezredes hiába vonta vissza bizonyítottan a tűzparancsot – mely csak a választűzre adott volna utasítást – már az összecsapás előtt, elsősorban őt tették felelőssé a tűzharc kimeneteléért is, ezért elsőrendű vádlottként kellett viselnie a terhet.

Mecseri tragédiájának kettősségét nem nehéz kitapintani. Míg az egyik pólust az esztergomi tűzparancs, a sortűz és a legalább tizennégy áldozat jelenti, a másikat a Juta-dombi összeütkezés. A két esetben nagyságrendileg hasonló a halálos áldozatok száma. A legfontosabb kérdés áldozatok esetében általában a felelősség kapcsán merül fel: ki, kik a felelősök? A hadsereg szerepe esetén a kérdés még inkább egyértelmű lehet: mi a helyzet a parancskiadással? Ennek a kikutatása

sok tekintetben közelebb vihet a nyugvóponthoz.

Élettörténetével, sorsával kapcsolatos alapkérdéseim a következők: Hős volt, csupán mert kivégezték? Mártír volt, mert a megszállók kiszolgálói halálra ítélték, vagy csak áldozat, mert akaratán kívül, vállalat nélkül jutott erre a sorsra? Bűnös volt, mert ártatlanok vére tapad parancsához? És ezt semmilyen későbbi belátás, fordulat, új irány nem tudja jóvátenni?! Vagy egyszerre volt bűnös és ártatlan az egymásnak ellentmondó parancskiadások szövevényében? Tehetetlen és sodródó? Bűnös volt Esztergom miatt, de hőssé lett a védekező harc miatt? Mártír a kivégzése miatt? (Noha a bíróságon nem vállalta egyértelműen a felkelés alapértékeit, az októberi eseményekről ellenforradalomként beszélt.)

Jelen helyzetben úgy tűnik, hogy egyik kérdésre sem lehet igennel válaszolni. A legvalószínűbb az, hogy egyik atrocitásért sem volt igazán felelős. Az esztergomi hadosztály-parancsnokság védelmének vezetését helyettesére, törzsfőnökére, Kiss Sándor őrnagyra bízta. Kiss telefonon értesítette, hogy fenyegetik a laktanyát. Mecseri kiadta a parancsot: fegyveres támadás esetén lőjenek. A fő kérdés: mi minősül fegyveres támadásnak, mire gondolt Mecseri? Lőfegyver nem volt a befelé törő tüntetőknél. Ez alapján – különösen a fellépés aránytalanságáért – esztergomi helyettesének, Kiss őrnagynak és alárendeltjeinek is viselnie kell a felelősséget. (Kétségtelen, hogy akkor is érvényben voltak az általános katonai objektumvédelmi rendszabályok, törvények, melyek megszabták a védők kötelességeit.)

Döntő probléma az arányosság kérdése. Az esztergomi hadosztály-parancsnokságra beható felkelőkre figyelmeztető lövés nélkül tanklövést és sortűzet vezényelni súlyosan aránytalan katonai fellépésnek minősül. A figyelmeztetés szabályos sorrendje: levegőbe lövés, láb elé lövés (porzó lövés), térdmagasságú lövés. Ezek ebben az esetben (és általában az ötvenhatos sortűzeknél) teljesen kimaradtak. Így viszont a felelősség egyértelműen a tűzparancsot közvetlenül kiadó Kiss Sándor őrnagyé, Mecseri Esztergomban tartózkodó helyetteséé. Az ő utasítására lőttek a katonák és az épületben tartózkodó államvédelmis-ták. (A T-34-es páncélos parancsnoka Juhász József százados. Ha – mint azt feltételezik – a páncélos lövése a busz mellett robbant, a lövés akkor is indokolatlan!) A helyzet ellentmondásosságát azonban fokozza, hogy Mecseri a kezdetektől elismerte egyértelmű felelősségét a történetekért. A per XXI. rendű vádlottja, Puchert János visszaemlékezésében idézi Hegyi Gyula vezérőrnagyot, aki szerint 1956. október 30-án „Mecseri elkeseredett hangulatban volt, jól megcsináltam a jövőmet – mondta –, felkelőkre lővettem, a felelőségre vonást nem kerülöm el”.

A juta-dombi összecsapás esetében is az „ártatlanság vélelméhez” kell ragaszkodnunk. Mecseri csak közvetve volt felelős a halálos áldozatokat követelő összecsapás megtörténteért, de így nem lehetett a Budapestet „fegyveresen védő hős” sem.

A Juta-dombon kilőtt szovjet sorozatvetők

A Budapest sugárirányú útjain elhelyezkedő, védelmi célzattal felállított egységeknek választásra volt parancsuk, melyet a felsőbb parancsnokok, köztük Mecseri is, nagy óvatossággal adtak ki. Ezt a parancsot az alárendeltségébe tartozó alakulatokhoz küldött üzenetében Mecseri november 4-én hajnalban visszavonta. A parancsvisszavonás a parlamentből nem jutott el a soroksári ütegekhez, amelyek az eredeti parancs értelmében felvették a harcot a szovjetekkel. Ezért azonban büntetőjogilag és a logika elemi szabályai szerint az összecsapás nem terhelhető Mecserire, aki előbb (teljes körűen) lefújta az ellenállást, ráadásul este 10 órától fogságban volt. Hozzá kell tenni, hogy a bírói döntésben kiemelten a védelmi rendszer létrehozásáért ítélték el.

Mecseri inkább sodródó, de semmiképpen sem hősi áldozat volt. (Hozzá tartozik a tényekhez, hogy Mecseri a szovjet fogság első napjaiban megmutatta a magyar katonai objektumokat és a csapatok elhelyezkedését.) Sorsa sokban hasonlít Maléter Pál tragédiájához. A megtorló szándék szerint valószínűleg szükség volt egy magas rangú, aktív főtiszt felelősségre vonására, bűnbakra, aki „harcolt” a szovjet hadsereg ellen. Az első fokon tizenegy (másodfokon hét) halálos ítéletből talán megfelelési kényszert is kiolvashatunk: a soroksári jutagyránál elesett tizenegy szovjet katona haláláért a szovjet megszállók elégtételt követeltek. Szemet szemért.

Mecseri sorsának történelmi tanulságát a helytállás és megingás kérdése, nevezetesen a kötelességtudat, a rendszer szolgálata, valamint a megrázkódtatás, a fordulat bekövetkeztének problémái jelentik. Ezt a folyamatot nem lehet egyetlen kifejezéssel, tömö-

ren leírni: további lényeges feladat lesz Mecseri október végi meghasonlásának többrétegű elemzése.

NÉHÁNY ADALÉK MECSERI JELLEMRAJZÁHOZ

Mecserit felettesei jól képzett tisztnek, „jó katonának” ismerték. Szücs Miklós, aki 1956-ban vezérkari ezredes volt, így írt róla: „*tehetséges fiatal főtisztként ismerte a hadseregben mindenki.*” Maléter Pál a bírósági (ügyészi) szakasz egyik vallomásában határozottan fogalmazott: „*A Parlament őrzésével azért bíztam meg Mecseri János ezredest – a kormány felhívása után –, mert több ízben volt alkalmam képességeiről tudomást szerezni, és a páncé-*

los csapatok legkiválóbb parancsnokainak egyikét ismertem meg benne.”

A pártvezetés számon tartotta és számon is kérte, hogy ezek a fiatal tisztek a párt jóindulatából futottak be katonai karriert. (A forradalmat követő megtorlásban elítélt katonák ellen felhozott egyik legfőbb ideológiai alapú vádpont az „osztályárulás” volt.) Nincs nyoma annak, hogy Mecseri ne értett volna egyet a Rákosi-rendszer működésével. Nem foglalkozott politikával aktívan, de katonaként, egy erőszak-szervezet tisztjeként óhatatlanul a rendszer támasza volt.

Mindemellett fel kell hívni a figyelmet a hadseregben szolgáló elhárító-tisztek hatására elterjedt bizalmatlan légkörre. A feljelentések, besúgások mindent átszövő korszakában a legár-

FENT: A helyszínelési jegyzőkönyvekből: „A fotókópián látható a 85 mm-es közepes lövegünk egyik tüzelőállása, melyet 1956. november 2-án Szabó Pál őrgy. parancsára építettünk ki Soroksár felé fölőiránnyal a szovjet csapatok Budapestre való bejövételének megakadályozása céljából.” (Rémiás Pál és Mátyás Imre)

LENT: „A fotókópián látható helyen foglaltak tüzelőállást a honi lövegek, melyet Rémiás Pál hdgy. kezdeményezésére vontattak oda, azzal a céllal, hogy nagyobb tüzerővel rendelkezünk a szovjet csapatok ellen.” (Mátyás Imre és Hernádi Gyula)

tatlanabb kérdésben sem lehetett politikailag megnyilvánulni. Ha maradt volna ilyen, a hivatalostól eltérő, rendszerellenes kijelentést rögzítő feljegyzés, az azt jelentené, hogy Mecseri valószínűleg nem kerülte volna el a felelősségre vonást 1956 előtt. Nem tudunk ilyen jelentésről, beszámolóról. Annyit azonban lehet tudni, hogy Mecseri elsősorban a szakszerűtlenségek miatt néha „morgott”, sőt katonái megjegyezték, hogy „a mi parancsnokunk nem pártember”, „nem hajlandó elvtársnak szólítani a katonákat”. Ezek fontos utalások a gondolkodásmódjára, és azt is elmondják, hogy hadosztályában kifejezetten sok tiszthelyettes szolgált 1945 előtt is a hadseregben, és ez meghatározhatta az aleggység hangulatát.

A beszámolók szerint határozott, „katonás” embertípus volt, személyiségéhez illeszkedett a hivatása. Egyenes, karakán, erőteljes fellépésű, néha durva megnyilvánulásra hajlamos parancsnokként írják le. Változékony hangulatú, aki egyszer lazán, oldott stílusban viccelődik tisztársaival, beosztottjaival, máskor – hektikus váltással – gorbán, nyersen kezeli alárendeltjeit. Erről eltérő véleményeket is találtunk. Emberségéről nyilatkozik elég érzéketlenül Marcell György, aki Mecseri alatt szolgált mint újonc riadószófő: „A kocsinak is, és nekem is minden pillanatban rajtra készen kell lennie. »Világos« tehát, hogy délutánra bedöglök. [...] Fejest ugrottam a motorba, már esteledett, mire rendbe hoztam. Gimnasztorkám ujjá feltűrve, kezemből csöpög a

fekete olaj. A homályból előlép Mecseri: Látom katona, megjavította a kocsit. Haza tud vinni? Talán nem is ismer: Mecseri ezredes vagyok – és nyújtja a kezét!! Azt hittem elsüllyedek. Nyújtottam az olajos praclimat, meg visszakaptam. Megint nyújtottam, megint visszakaptam. Mecseri hangosan nevetve elkapta a kezemet, kutyakeményen megszorította, úgy mondta: annyit már tudhatna rólam, hogyha én valakinek nyújtom a kezem, akkor a kezét akkor is elfogadom, ha könyökig sz...os! Na, adjon egy kéztörölő rongyot!”

Büszke, harsány ember, de jó bajtárs lehetett. A katonahagyományok szerint amelyik főtiszt bensőséges viszonyt tud kialakítani beosztottaival, fel tud oldódni körükben és osztolni képes sorsukban, azt a szereteten túl mindhalálig tartó hűséggel követik katonái. Nem lehet biztosan állítani, hogy Mecseri az a típus lett volna, akiért, akivel „a pokolra is elmennek” harcosai, de ezek a jelek valami hasonlóra utalnak. A szigorúsága ebbe a képbe belefér, viszont a gorbomtság, az arrogancia már kevésbé. Mecseri durva oldalát mutatja, hogy egy-egy mulasztás esetén lelövésével fenyegette alárendeltjeit a vészterhes októberi napokban. Nem csak katonai környezetben fordult elő ilyesmi: „Amikor Szalay Ferenc, az Esztergomi Munkás-Paraszt-Katonatanács elnöke bizalmasan megkérdezte tőle: – Ezredes úr, mit tenne, ha egy esztergomi dolgozó hitvány gazembernek nevezné? Mecseri gondolkodás nélkül rávágta: Azonnal keresztüllőném.” (Mindez a sortűzet követő napokban hangzott el.)

FENT: „A fotókópián 1. számmal és nyíllal jelölt helyen 1956. november 2-án Bösze Károly őrvezetővel együtt építettük ki golyószóróállásunkat Kicska János fhdgy. parancsára. A 2. számmal és nyíllal jelzett helyen Szabó Gyula tizedes foglalt tüzelőállást a másik golyószórónkkal. 1956. november 4-én ezekből az állásokból tüzeltünk a Soroksári műúton haladó – tehergépkocsikon lévő szovjet katonákra és államvédelmistákra.” (Puchert János)

LENT: „1956. november 4-én a fotókópián látható fekvő helyzetből, géppisztolyommal tüzeltem a Soroksári úton haladó tehergépkocsikon lévő szovjet katonákra és államvédelmistákra. Tőlem pár méterre feküdt Árpási Ferenc őrvezető, Jelencsik Pál és Vili Ferenc honvéd, akik szintén tüzeltek a géppisztollyal és karabéllyal a szovjet csapatokra.” (Kálmán Dezső)

Amellett, hogy az idegfeszültségtől terhes napok extrém történései a normális viszonyoktól eltérően értékelendők, ezekből a megnyilvánulásokból lehet Mecséri személyiségének vonásaira következtetni. Főtisztként tudatában volt hatalmának, és hirtelen ember lévén büszkesége és arroganciája miatt gyakran ragadtatta magát ilyen fenyegető kijelentésekre. Feltételezhető, hogy a kemény fenyegetést nemcsak ösztönszerűen, habitusából fakadóan használta, hanem inkább hatásos didaktikai, parancsnoki eszközként, mely a korabeli hadsereg viszonyai közepette ismert módszer volt.

Az 1956-os esztergomi események egyik kutatója, Fakász Tibor ezt írja Mecséri jelleméről: „*Megtanulta, életelvévé vált, hogy »a katonák kételkedés nélkül teljesíti felettesei parancsát«.*” Ezt beosztottjaitól, tisztjeitől és köz-katonáitól egyaránt megkövetelte. El-lentmondást nem tűrő, katonás szigorúságáért jó parancsnoknak tartották. Katonai, szakmai felkészültségét elismerték. Sikerességéhez hozzájárult magabiztossága és céltudatossága is. Ezek mellett azonban voltak olyan jel-

lemvonásai, tulajdonságai, amelyek miatt többször elmarasztalták, fenyegették, s amelyeket személyzeti anyagában (káderjelentéseiben) is szükségesnek láttak feljegyezni. Mecséri János nem mindig tudott uralkodni magán, nem volt elég fegyelmezett. A tanfolyamokon a tanárokkal vitába szállt, a tananyagot felületesen dolgozta fel. Néha mértéket veszítve fogyasztott szeszes italt, s fesztelenül, közönségesen viselkedett.

Valószínűleg vezető pozíciója is hozzájárult önteltségéhez, elbizakodottságához, sértődékenységéhez és agresszív durvaságához. Nagy szigorral irányított, beosztottait ledorongolta, lecsúrházta. Azt vallotta: „*A parancsnok inkább legyen rideg, mint engedékeny!*” Nem volt képes „*megütni a megfelelő elvtársi hangot*”, tisztársait nem vonta be eléggé a vezetésbe, „*a nevelőmunkát elhanyagolta*”. Hibáira, rossz természetére többször figyelmeztették. Erre illetéknéppen „önkritikát gyakorolt”: „*Bizony nekem is látnom kell, hogy a XX. Kongresszus volt, és másképpen kell beszélnem az emberekkel.*” Mindamellett alapvető tulaj-

donsága volt a nyíltság, az őszinteség, a bátorság, a tette kész határozottság. A katonás, tömör, világos beszédstílus a bírósági perének irataiból lépten nyomon elénk tűnik.

Mint minden másodlagos forrást és értékelést, az előbbi is óvatossággal kezeljük, ám a jellemvonások, amelyeket Fakász feltárt, hasonlatosak a többi beszámolóban szereplőkhöz. Az egyértelmű, hogy tisztársai és feljebbvalói közül sokan kedvelték, respektálták. Elég a már idézett Szűcs Miklóst és Maléter Pált említeni, de ezt igazolja a következő eset is: Hegyi László és Róka Mihály vezérőrnagyok a bírósági tárgyaláson először Mecsérit üdvözölték baráti kézfogással, figyelmen kívül hagyva a tanácsvezető bíró felháborodását. Ez az esemény a két főtiszttel szembeni feljelentést vont maga után.

Több letartóztatott katonára a börtönévek alatt került ismeretségbe volt hadosztályparancsnokával. Puchert János elmondása szerint életében először a másodfokú tárgyalás előtt a rabszállító gépkocsiban találkozott Mecsé- rivel. Az íratlan szabályok szerint a politikai fogvatartottak közötti rangok,

A megtorlások háttérmechanizmusa

A Mecséri János ezredes elleni – különböző ügyek egyesítését követő – nyomozás fokozatosan kialakuló koncepciója illeszkedett a legfelsőbb politikai vezetés által vezényelt, az igazságügy eszközeit igénybe vevő megtorlás folyamatába, és igazodott annak céljaihoz. Tekintsük át vázlatosan a kádári bosszúhadjárat háttérének lényegesebb elemeit!

1956. november 2-án a jugoszláviai Brioni szigetén, Hruscsov és Tito titkos találkozásán már előtérbe került a magyarországi „helyzet konszolidálása” utáni megtorlás igénye. A Zinner Tibor által közölt dokumentumok szerint a leglényegesebb kitételeket 1956. november 21-én a már napok óta folyó budapesti magyar-jugoszláv tárgyalásokon Dobrivoje Vidić jugoszláv külügyi államtitkár-helyettes ismertette Kádár Jánossal. Az államtitkár-helyettes – aki a jugoszláv követségen tartózkodó Nagy Imre csoport ügyéről tárgyaló delegáció munkáját irányította – kö-

zölte: „*A szovjet elvtársakkal november 2-án folytatott megbeszélésen a kérdéssel kapcsolatban arra törekedtünk, hogy megkönnyítsük a Nagy-kormány likvidálását és utat nyissunk egy munkás-paraszt kormány megalkotásának.*”

Az új párt, az MSZMP legfelsőbb vezetése nemhogy zöld utat, de felszólítást kapott a megtorlásra. A katonai – mint rögtönítélő – bíróságok már 1956. december 15-én megkezdték működésüket. 1956 december 15-én januárjának fordulóján, az MSZMP jóváhagyása után véglegesítették a

kormányprogramot, melyet a tárcák külön-külön készített előterjesztéseiből állítottak össze. Az Igazságügyi Minisztérium előterjesztése szerint a kormány „*A büntető eljárásjogi szabályok megfelelő módosítása útján gondoskodik arról, hogy méltó büntetését vegye el az, aki szocialista államunk, társadalmi rendünk, a szocialista tulajdon, a polgárok javai, békéje és nyugalma ellen tör.* [...] *A törvények következetes alkalmazásával védjük meg szocialista társadalmi rendünket.* [...] *a kormány biztosítja a bíróságok számára a független, mindenilletéktelen külső befolyásolástól mentes ítélkezés feltételeit.*”

Kádár az MSZMP KB 1956. december 28-i ülésén említette először a „gyorsított bíraskodást” mint a bevezetendő represszív intézkedések egyikét, mely 1957. január 15. és június 15. között volt hatályban.

Nyomon követhető, hogy a párt megtorlással kapcsolatos döntéseit az Igazságügyi Minisztérium és a Legfelsőbb Bíróság munkatársai helyezték „szakmai” alapokra. (Az Igazságügyi Minisztérium megbízott vezetője 1956. december 29-től: dr. Nezvál Ferenc – 1957. május 9-től igazságügy-miniszter –, a Legfelsőbb Bíróság elnöke, dr. Domokos József, a politikai döntéshozók közül a legfontosabbak: Kádár János, Münnich Ferenc, Biszku Béla, Marosán György, Apró Antal.)

Az 1957 elején felállított Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsa, valamint a népbírói tanácsok jelentették a megtorlás legfontosabb „igazságszolgáltatási”, valójában felsőbb döntéseket levezénylő, végrehajtó szerveit. Kádár a felállításuk szükségességét egyebek mellett a következőkkel indokolta: „*Az országban aktivizálódtak, felléptek,*

tekintélybeli különbségek eltűntek, valódi bajtársi, tegező viszony alakult ki közöttük.

A bíróságon a következő hivatalos jellemzés született Mecséri ezredesről: „Jó felfogóképességű, kellő műveltséggel rendelkező, energikus, kissé erőszakos alaptermészetű ember. Katonai tudását fokozatosan gyarapította, egymás után különböző magasabb beosztásokba került. Szolgálati ideje alatt kifogás ellene nem volt, több dicséretben és kormánykitüntetésben részesült, az ellenforradalom idején szilárdan megállta a helyét, csak a második részben valószínűleg meg bűnös tevékenységet, bűnösségét nem ismeri el, a mindenkori kormány utasításait hajtotta végre.”

Ha keménysége miatt Mecsérit ellenszenves személyiségnek tartották volna katonái, nem játszódhatott volna le a következő jelenet: „Mecséri ezredes, a fővádlott négy-öt napon át válaszolt a bíróság kérdéseire. Bátran elmentmondott, mire Mátyás hadbíró föluggrott, s magából kikelve ordította: »Maga ötszörösen halálra van ítélve!« – »Tudom, elnök úr – válaszolta Mecséri nyugodtan. – Büszkén vállalom,

amit tettem – mondta Mecséri a bíróságnak. – Engem elítélhetnek, de bajtársaimat, katonáimat, akik csak az én parancsaimat teljesítették, nem ítélték el. Engedjék őket szabadon, mert ők nem bűnösök.«” Mecsérinek, akit halálra ítélték, az volt az utolsó kívánsága: hadd búcsúzzon el társaitól. A bíróságnak ezt teljesítenie kellett. „Bejött a terembe rengeteg fegyveres őr; a bilincseket levették rólunk. Sorban öszeöleleztünk.”

PSZICHOLÓGIAI SZAKVÉLEMÉNY

Mecséri pszichés állapotáról törvényszéki elmeszakértői vélemény készült. Ez az egyetlen, összesen harmincnégy soros dokumentum, mely szakmai (akár orvosi) szempontból adalékot jelenthetne. Am sematikussága, valamint a cselekményeket leíró – s nem elemző – jellege miatt Mecséri pszichés állapotáról semmilyen érdemleges információt nem nyújt, még a legfeszültebb, általunk vizsgált időszakról sem. Mecséri állapotát teljesen normálisnak tekinti.

„[Mecséri] előadja [...], hogy az évenkénti tisztai szűrővizsgálaton idegességet állapítottak meg nála, gyomorsav túltengése van. Egyéb betegségről nem tud, kórházi kezelés alatt nem állott. Panaszja nincs, egészségesnek érzi magát. [...] A vádbeli cselekményeket 1956. október 30 – november 3. között hajtotta végre. Előzetesen október 23-a óta több napon át nem aludt, állandó idegfeszültségben élt. Az akkori eseményekre, saját cselekményeire megfelelően visszaemlékezik, bár kevésbé fontos időpontokra vonatkozólag helyenként már nem pontosak az emlékképei.

A kimerültségen kívül nem érezte, hogy egyéb idegrendszeri vagy elmebeli rendellenessége lett volna a kérdéses időszakban. Terheltnél szervi, idegrendszeri eltérés nem mutatható ki, mondanivalóját értelmesen adja elő, magatartása rendezett. Tudati állapota tiszta, figyelemösszpontosító képességében. Társítási műveletek sem alaki, sem tartalmi zavart nem mutatnak. Érzelmi, hangulati állapota helyzetének megfelelő. Észrevevési kör zavarára utaló jel nem vehető.”

hatalmat ragadtak a kezükbe horthysta katonatisztek, csendőrök stb. Ezeknek az ügyét is komolyan kézbe kell venni és nagyon tárgyalni nem is kell. Meg kell csinálni és ahol csak olyan volt horthystákkal találkoznunk, akik vették maguknak a bátorságot és dísznóságokat csináltak, körmenetben kell bíróság elé állítani, halálra ítélni és kivégezni. Ha ez nem történik meg, akkor a népnek nyugalma itt soha nem lesz. Ezeket az ítéleteket nem kell az újságokban hozni.”

Az MSZMP IKB, majd KB, az Adminisztratív Osztály, a PB, a Legfőbb Ügyészség, a Legfelsőbb Bíróság és az Igazságügyi Minisztérium értekezletein összehangolták és konkrétan meghatározták, hogy az „ellenforradalomban” részt vevők közül kiket, milyen kategóriákba sorolva kell megbüntetni. Az 1956 utáni megtorlások fő felelőseinél természetesen nem találjuk meg a politikai gyilkosságokra történő közvetlen, pláne írásbeli utasítást. Aki

„A pártnak és a kormánynak az ellenforradalom felszámolását célzó büntetőpolitikai irányelvei kezdetben a kormánztól, majd az MSZMP aktivizálódásával párhuzamosan egyre inkább a pártvezetéstől származtak. A rendszerbe foglалás, a hosszú távú büntetőpolitikai gyakorlat kialakítása már csak az MSZMP irányítóinak jóváhagyásától függött. Mind a törvényerejű rendeletek, mind a személyi feltételek, mind az ítélkezés osztályszempontokat elötérbe állító, sőt még egyfajta ítéleti mértéket is rögzítő kialakítása elválaszthatatlan az MSZMP vezető testületeitől, a KB Adminisztratív Osztályának illetékeseitől, valamint a velük együttműködő igazságügyi vezetőktől. Ez utóbbiakat pedig ők nevezték ki vagy állították vissza vezető pozícióba. Ez a szoros együttműködő grémium alakította ki a jogpolitika kádárista gyakorlatát, amely mértékét tekintve tragikus következményekkel járt nem csupán a »fizikai megsemmisítéseknel«, hanem az egyéb büntetéseket tekintve is.”

(Zinner Tibor Az igazságszolgáltatás irányítása és az 1956–1963 közötti büntető igazságszolgáltatás. In: Sortüzek–1956 III. jelentés, Lakitelek, Antológia, 1996)

ezt keresi és ennek alapján próbálja eldönteni, volt-e közvetlen felelős (illetve ki vagy kik voltak azok), az tévúton jár, il-

letve nincs tisztában a korszak döntési mechanizmusával.

Az 1944 és 1963 közötti, politikai okokból történő kivégzé-

sekre nem kerülhetett volna sor a szovjet hadsereg magyarországi jelenléte nélkül. A szovjetek kezére játszó kommunista pártvezetés, a legfőbb pártfunkcionáriusok, politikai bizottsági tagok, a Titkárság vezetői, a miniszterek, a legfőbb bírák és ügyészek együttesen felelősek a kivégzésekért, sortüzekért, agyonveretésekkért. Mindezeket a döntéseket szűk körben, „bandaszerűen”, bolshevik módszerekkel hozták meg. A közvetlen, döntő utasításokat írásban soha nem adták ki. Így egyértelmű, hogy a politikai és köztörvényes felelősség a felelős pozícióban lévők anélkül is terheli, hogy a döntéseik nyomon követhetőek lennének. A pozíció felelősségvállalással jár. A szovjetek támogatásával teljhatalmú diktatúrát kiépítő kommunista vezetést helyzeténél fogva teljes felelősség terheli a Magyarországon történelemért, kiemelten a fent említett funkciókat ellátó személyeket.

A Csorba Antal orvos alezredes által készített szakvélemény végezetül megállapítja: „Fentiek szerint terhelt jelenleg elmebetegségben vagy elmeegyensúlytalanságban szenved. A vádbeli cselekmények végrehajtásának időszakában az általa szolgáltatott adatok szerint kimerült idegrendszeri állapotban volt, azonban kimerültségi fokának megállapítása, illetve annak eldöntése, hogy ez befolyásolhatta-e a cselekmények társadalomveszélyességének [sic!] felismerésében, utólag egyéb adatok hiányában nem lehetséges.” A cselekmények „társadalomveszélyességének” jogi, sőt ez esetben orvosi fogalomválasza jól kifejezi a vádlottak tetteiről és helyzetéről alkotott korabeli hivatalos felfogást.

Áttanulmányozva a per többi vádlottjáról készült szakvéleményt is, megállapíthatjuk, hogy egyikük sem próbált semmiféle mentális zavart szimulálni vagy az eseményekre visszatekintve ilyesmivel mentegetőzni. A kialvatlanságra, fáradtságra, idegkimerültségre való utalás szinte minden vádlottnál előfordul. Az biztosan állítható, hogy az orvos tisztek szakvéleményében nem találunk arra utaló jelet, hogy a kimerültséget kiemelve mentőövet dobhat volna a terheltnek, orvosi szempontból felvetve azt, hogy az extrém periódus során esetleg – egészségügyi okokból – nem megfelelő mérlegelés után hozták meg döntéseiket az érintettek. Sokkal inkább a kötelezően elvégzendő – egyáltalán nem alapos – vizsgálat után gépiesen, sorozatban készült jelentéseket találhatjuk meg ezekben a dokumentumokban.

Egy vádlott esetében történt meg az elmeorvosi véleményezés alapján a büntetés mérséklése. Bár Mecseri személyét nem érinti, talán érdemes az ítélet részletes indoklásából ezt a részt kiemelni, mert egyedül itt történik utalás a vádlottak idegállapotára: „A büntetőper tárgyalása során több vádlott vonatkozásában mind a vádlottak, mind a védők részéről olyan irányú célszavak is történtek, miszerint egyes vádlottak a cselekményük elkövetésének idején olyan idegállapotban lettek volna, mely esetleg büntetőjogilag tekintetbe jöhetne. Éppen ezért a katonai bíróság az eljárás során több vádlottat az ideg és elmeorvosi vizsgálat alá bocsátott, azonban egy vádlott, Schmell-

haus János XXXIX. terhelt kivételével az elmeorvosi szakvélemény szerint egyetlen megvizsgált vádlott sem volt a cselekmény elkövetése idején olyan ideg és elmeállapotban, s jelenleg sincs ilyenben, mely büntetőjogilag a legkisebb mértékben is figyelembe vehető volna. Míg nevezett vádlottnál a szakvélemény ugyan elmebetegséget, vagy kóros idegrendszeri elváltozást nem állapított ugyan meg, azonban az orvosi vélemény szerint nevezett alacsonyabb szellemi képességű, primitív, gondolat-szegény, kissé beszűkült tudatú személy, akit ez a körülmény némileg korlátozhatott abban, hogy adott helyzetben akarat és elhatározó képességeinek teljes birtokában, az érvek és ellenérvek hatása után cselekedjen. Ezen körülményt a bíróság figyelembe vette és a vele szemben alkalmazott büntetés mértékét a korlátlan enyhítési jog folytán lényegesen mérsékelte és büntetését a vele szemben alkalmazott büntetéshez mérten annak kb. fele arányában állapította meg.”

Ezzel a passzussal a bíróság elintéztette tekintette mind az elmeorvosi vélemények, mind az ügyvédek és a vádlottak ilyen irányú kérelmeinek megtárgyalását.

ÖSSZEGRÖZÉS

Nem könnyű elképzelni, milyen folyamat zajlott le Mecseri János lelkiismeretében: egy olyan személyiségben, aki pályája túlnyomó részében – mint katonai – meggyőződéssel követte a Rákosi-rendszer irányvonalát, hűséggel szolgálta azt, egyetértett politikájával. Nem pusztán családi helyzetéből fakadóan. Szinte mindent a kommunista hatalomátvételnek köszönhetett, fiatakorától kezdve baloldalinak, kommunistának vallotta magát, gyors karriert futott be a hadseregben. A felső vezetéssel azonos alapon állt világnézeti szempontból, ezen a téren korábban nem voltak konfliktusai. Tűzparancsot adott ki a felkelők ellen, keményen, határozottan fellépett a rendszer védelmében.

Az események sodrásában és saját lelkiismeretének egyre szorító béklyójában meghasonlott, de a zavaros helyzetben nem azonnal látta a helyét, szerepét s a kivezető utat. A forradalmi események hatására azonban képes volt felmérni tévedését, vétkét. Vállalta, amit korábban tett, és ezzel együtt lépett a Nagy Imre-kormányt

követve a függetlenség irányába. Mecseri nem volt érzéketlen: a forradalom katarzisa rá is hatott. Bűnösnek érezte magát a civil forradalmárok halálában, megrázta a sebesültek nagy száma is. Rádöbbsent, hogy személyes felelőssége van mind az elnyomó rendszer működtetésében, mind a nemzeti függetlenség kérdésében. A döntő pillanatban az, aki előtte vakon hitt a pártnak, a forradalmi Magyarország mellé állt.

Bírái előtt az átállását megelőző időszakról úgy számolt be, mint aki híven kitartott a párt és a kormány irányvonal mellett, majd ezzel látszólag ellentmondásba kerülve, az október 30. utáni eseményekről tett vallomása során töretlenül a Nagy Imre-, illetve Maléter-vonal melletti határozott, törvényes kiállását hangsúlyozta. Ezt az érvelést más vádlottak védekezésében is megtaláljuk: nem az átállást hangsúlyozták, hanem a felső, törvényes, hivatalos irányvonal változásának követését.

Az ezredes mindvégig lojális volt a hatalomhoz. A „törvényes kormány” többször hangsúlyozott követése azonban csak súlyosította helyzetét a forradalom leverői szemében: a proletárdiktatúra, a párt és a szovjethatalom „árulóját” látták benne. Mecseri vagy nem volt tisztában bírái, hóhérai eltökéltségével, kérlelhetetlenségével (ezért úgy gondolta, ha tisztán, egyenesen beszámol a történelekről, talán megértő ítélezőkre talál), vagy továbbra is bizonytalan volt önmaga korábbi, illetve forradalmi szerepének megítélésében. Ezt a lélektani helyzetet nehéz átlátni, kibogozni. Az bizonyos, hogy katonáit, beosztottait menteni akarta a végsőkig.

Mintha történetének utóéletét is jellemeznék ezek az ellentmondások. Sokan a juta-dombi események, a honvédelmi helytállás miatt a forradalom katonai hőisének tekintik, díszsír helye van a 301-es parcellában, 1990-ben posztumusz altábornaggyá nevezték ki. Ugyanakkor Esztergomban – ahol él a véres események emléke, hiszen élnek a meggyilkoltak hozzátartozói, s a város méltóképpen őrzi múltját – érthető módon nem tartozik a város köztisztvisletben álló történelmi személyiségei közé. Mecseri János mégis – éppen belső drámája, nehéz döntései miatt – a 20. század közepi, vészterhes, ellentmondásos időszak izgalmas, figyelemre méltó alakja. ♦

TARÓDINÉ CSESZKA ÉVA

NAGYÉRI KÁROLY

Sztálinváros furcsa parancsnoka

Sztálinváros (az egykori Dunapentele) 1956-os történelmével kapcsolatban a szakirodalom általában két, országosan is figyelemre méltó eseményt emel ki: az október 25-i sortűzet, valamint hogy november 7-én fegyveresen védték a várost a szovjet csapatokkal szemben. Már az is szokatlan, hogy ugyanaz a katonai

parancsnok vezényelt tüzet mindkét esetben. Azonban ha hozzátesszük, hogy a parancsnok 1957 januárjáig a helyén maradhatott, és utána is „megúszta” halálos ítélet nélkül, akkor már kezd érdekessé válni a dunapentelei történet és benne az ezredparancsnok, Nagyéri Károly százados személye és sorsa.

Nagyéri Károly (születési neve Nagy Progner Károly) nincstelen parasztcsaládból származott. A második világháború kitörése után, 1940. december 2-án a 101. légvédelmi tüzérszázaléhoz vonult be katonai szolgálatra. A katonaságnál távbeszélő- és rádióskiképzést kapott, 1943. május 17-én őrzetóként szerelt le. A főváros ostroma után a szovjetek 1945. január 13-án mint polgári személyt fogságba ejtették és elvitték málenkij robotra, így két és fél évet töltött a Donyec-medencében. Innen hazatérve 1947-től Nagyéri Károly tagja lett az MKP-nak. Még 1944. szeptember 9-én megnősült, 1956-ig öt gyermeke született.

Később a Magyar Néphadsereghez került, és ott viszonylag rövid időn belül nagy karriert futott be. 1950. május 10-én a Bem légvédelmi tüzér tartalékos tiszti iskolába hívták be, ahonnan július 14-én tartalékos alhadnagyként szerelt le. Ekkor kérte át magát a hivatásos állományba. Október végén a Bem légvédelmi tüzértiszti iskola hallgatója lett. 1950 novemberétől 1951. szeptember 28-ig a Honvéd Akadémia ezredparancsnoki tagozatának hallga-

tója. 1951. szeptember 26-án soron kívül főhadnaggyá léptették elő, és megkapta első önálló parancsnoki beosztását Nagykanizsán. 1952. november 7-én jó munkája elismeréseképpen a Magyar Népköztársaság Érdemérem ezüst fokozatát kapta a párttól, és ezzel egy időben századossá léptették elő. 1955. január 31-től egy tíz hónapos ezredparancsnoki tanfolyamra vezényelték a Szovjetunióba, hazatérte után, 1955. október 29-én pedig kinevezték a sztálinvárosi 142. honi légvédelmi tüzérezred parancsnokává.

SORTÚZ A FORRADALMÁROK ELLEN

Az 1956. október 23-i fővárosi események hatására a Tolbuhin laktanyában október 24-én hajnali 4 órakor az Országos Légvédelmi és Légierő Parancsnokság gyalogsági riadót rendelt el. A harci riadó után Nagyéri konkrét intézkedéseket tett a környéken lévő fontosabb objektumok megszállására, a helyőrségbe vezető utak ellenőrzésére, a laktanya védelmének megerősítésére, a hadosztály-parancsnokság pe-

dig Sztálinvárosba küldött egy négyfős tiszti küldöttséget. Nagyéri 15 honvédet és egy tisztet rendelt a helyi kiegészítő parancsnokságra erősítésképpen. Őrzés alá vonta a városi szivattyútelepet, a szigeten lévő víztároló medencét, majd 10 fős kíséretet küldött a tűzoltó-parancsnoksághoz. A harcrendben lévő ütegek számára fokozottabb harckészültséget vezetett be. Az őrséget megerősítette, s a laktanya különböző pontjain öt könnyűlöveget helyezett tüzelőállásba, két löveget pedig a lőszerraktár biztosítására rendelt. A laktanya valóságos erőddé vált. Nagyéri közvetlen összeköttetést épített ki a helyi rendőrséggel és büntetés-végrehajtási parancsnoksággal, s felvette a kapcsolatot a dunaföldvári légvédelmi tüzérezred, valamint az Ercsiben lévő pontosos hidász dandár parancsnokságával.

A legtöbb vidéki városban a budapesti eseményekre való reagálás csak később következett be. Bár a hatalom bízott abban, hogy sikerül elszigetelnie a vidéket a fővárostól, október 26-ra nyilvánvalóvá vált, hogy a forradalom átterjedt az egész országra. A forradalmi megmozdulások menetrendje

a városokban országsszer-
te igen hasonló volt. A
kezdeményezésre a nagy-
üzemek munkásai, bá-
nyászok, diákok, fiatalok
vállalkoztak. A tömegde-
monstrációk helyszínei elsősorban
a pártállam szimbólumai – a pártbizott-
ság épülete, tanácsháza, börtön –, a
szovjet katonai emlékművek és a tele-
pülések katonai laktanyái voltak. A
város főterén zajlottak a nagygyűlések,
ahol a követeléseket összegezték.

A forradalom első napjaiban még
szilárdnak látszó helyi hatalom képvise-
lői elbizonytalanodtak. A sortűzek-
ben a terror kiterjesztésének szándéka
húzódott meg, amitől a hatalom a tö-
meg megfélemlítését remélte. Vidéken
a tűzparancs kiadásának joga a párt
megyei első titkárait illette. Október
25-én egyébként a vezérkari főnök a
Magyar Népköztársaság minden alaku-
latának távmondzatban elrendelte, hogy
jól látható helyekre címer nélküli nem-
zetiszín zászlókat tűzzenek ki, és csak
abban az esetben lőjenek, ha a felkelők
be akarnak törni, vagyis ha fegyverrel
támadnak.

1956. október 25-én délután egy kö-
rülbelül 1500 fős tömeg az előző este
Dunapentelére visszakeresztelt telepü-
lés főterén tartott gyűlésről elindult a
laktanyához. Ennek délelőtti előzmé-
nye, hogy Budapestről a városba érke-
zett egy teherautó négy katonával,
hogy kenyeret szállítson a fővárosban
harcolóknak. A kenyérgyár igazgatója
azonban jelentette ezt Nagyérinek, aki
utasítást adott a négy katonára „letartó-
ztatására” és a laktanyába szállítására.
A Bartók téren délután tartott nagygyű-
lés egyik témája éppen ezért a letartó-
ztatott katonák kiszabadítása, valamint
élelmiszerral való ellátása volt. A Tolbu-
hin laktanyánál a tömeg sikereket ért
el, ugyanis először szabadon engedték
a katonákat, akik a Bartók térre vissza-
vonulva elmesélték a budapesti esemé-
nyeket. Ezt követően a tömeg a négy
katona mellé szerzett kíséretül to-
vábbi öt katonát Nagyérítől, „*hogy biz-
tosan célba érjen*” a Budapestre küldött
élelmiszer.

Mindeddig nem történt semmi at-
rocitás, a tömeg békésen, tárgyalásos
úton érte el a célját. Visszaemlékezé-
sek szerint a küldöttséget a laktanya
előtt felállított őrség megállította, egy
kísérő állt a teherautó lépcsőjére, úgy
mentek a laktanya kapujáig. Bent min-
den katonának géppisztolya vagy pus-
kája volt, övében négy kézigránát, a

tetön hatalmas kövekből védősánc,
mögöttük lövegek, mellettük roham-
sisakos katonák.

Hogy miként fajult el a következő
menet útja a laktanyánál, arról a forrá-
sok már más hangnemben írnak le
kétféle verziót. A városi rendőrfőnök
17 óra körül jelentette, hogy a tömeg
a laktanyához indult, valószínűleg fegy-
verért. A parancsnokság emiatt első-
fokú készültséget rendelt el, a katonák
elfoglalták helyüket. A tömeg még min-
dig a négy katona kíséretére kért
újabb katonákat, majd puszkákat köve-
telt („*legalább vagy öt puskát adjon*”),
azonban Nagyéri ezektől már elzárkóz-
zott. A sortűz közvetlen előzményeiről
egy ügynöki jelentésben ez olvasható:
„*Nagyérit már az épület előtt találták.
Igen elfogta a düh, hogy értsenek ma-
gyarul, a nincsből nem adhat stb. stb.
Egyszer csak azon veszi magát észre
Nagyéri, hogy a nép szivárog be a lak-
tanyába, s már egész nagy tömeg van
bent, s majdnem elérték az épületet.
Rákiált a küldöttség vezetőjére: Ki in-
nét bitangok! Előkapta pisztolyát, s rá-
lőtt a vezetőre, kinek karját lőtte ke-
resztül.*”

Mindezt az egység 1957. január 2-
án készített jelentésében már a követ-
kező módon magyarázza: „*A parancs-
nok elvtárs kiment a kapuhoz és be-
szélt a tömeghez. A tömeg azonban to-
vább kiabált [...], betörték a laktanya
kapuját, és behatoltak. Az eligazítás
alapján tűz vezényszóra a védelemhez
beosztott katonák riasztólövéseket ad-
tak le. [...] A katonák következő tűzcso-
pása a betódultakra irányult. [...] Ez
alkalommal a civilek közül 2 halott és
16 sebesült lett.*”

Az idézett forrásokból is kitűnik,
hogy az emberek nem „fegyveres
támadást” kíséreltek meg a laktanyá-
val szemben. Több forrás is megemlíti,
hogy fegyver a tömegben nem volt.
Kövekkal „betörni a kaput” elég való-
szerűtlen úgy, hogy az épület előtt álló
Nagyéri azt ne vette volna észre. A tra-
gédiát illetően még mindig sok a nyi-
tott kérdés: Elővigyázatlan volt a pa-
rancsnok, amikor kiment a delegáció
elé? Betörték a kaput, vagy nyitva ma-
radt? Azt nem védte senki? Miért nem
figyelmeztették előre a polgári lakos-
ságot, hogy milyen intézkedést fog-
natosítanak azokkal szemben, akik a
katonainak nyilvánított területre lép-
nek? Hiszen a parton – szemben a lak-
tanyával – titokban végigfektetett le-
génység nem enged másra következ-
tetni, mint hogy a hatalom birtokosai

Névjegy

Nagyéri Károly

1923–1994

Katonatiszt, 1956-ban a sztálinvárosi
légvédelmi tüzérezred parancsnoka.
A világháború után szovjet munkatá-
borban tölt éveket, majd hivatásos ka-
tonatisztként ezredparancsnoki tan-
folyamra kerül ismét a Szovjetunióba.
A forradalom alatt fellép a forradal-
márokkal szemben, majd a felkelők
választják parancsnokukká. Végül a
Szovjetunióban kiképzett parancsnok
szembeszáll a Sztálinvárost támadó
szovjet csapatokkal. A Budapesti Ka-
tonai Bíróság 1957-ben a népi demok-
ratikus államrend megdöntésére irá-
nyuló szervezkedés vezetésének bü-
ntetésében életfogytiglan tartó szabad-
ságvesztésre ítélte. 1962. július 1-jén
szabadult kegyelemből.

szinte „várták” a tömeg megjelenését.
Kérdés, volt-e felülről jött utasítás,
hogy mindenképpen lőni kell, mint oly-
sok más helyen ezen a napon az or-
szágban.

A hatalom képviselői 1956-ban min-
denhol azt hangoztatták, hogy a sor-
tűz jogos volt. Arra hivatkoztak, hogy
a katonák feladata volt megvédeni a
rájuk bízott katonai objektumot, azaz
katonai esküjüknek tettek eleget, ami-
kor végrehajtották a parancsnok uta-
sítását. Az alakulatnak a forradalom le-
verése után készült jelentése már a kö-
vetkezőket tartalmazza: „*A jelentések
szerint volt nyilasok, SS-tisztek, bünte-
tett előéletű személyek vezetésével 150-
200 főből álló tömeg 17 órakor táma-
dást intézett a laktanya ellen, kövek-
kel.*” Nagyéri „*a laktanyába való beha-
tolást csak tűzparancs kiadásával tudta
megakadályozni*”. A szakirodalom ezt
objektumvédő sortűznek tekinti. Az
azonban kérdés marad, hogy a hatalom
próbálta-e elkerülni a vérontást, vagy
szándékosan „kiprovokálta” azt, aho-
gyan nagyon sok helyen az országban.

Tudjuk, hogy a pártszervekkel és a rendőrséggel jó volt a tüzezerred kapcsolata. A korábban is idézett ügynök-jelentés szerint a laktanyában tartózkodott a politikai tiszt, a hadosztály kiküldött tisztjei, valamint Kócsa László, a városi párttitkár. Könnyen elképzelhető, hogy a pártvezetők a laktanyában döntően befolyásolták Nagyérít.

A forrásokból ugyanakkor az is látszik, hogy a honvédség feloszlatta ugyan a tömeget, de nem került sor célzott lövésekre, hanem – a szabályzatnak megfelelően – főleg a levegőbe lőttek. Az állambiztonsági szervek Grafológus fedőnevű ügynöke így „jelentett” az eseményről 1959-ben: „A lövésre a tetőről két főhadnagy egy-egy kézigránát köteget dobott a tömeg elé, kikben nem is [...] a felrobbanó kézigránát, mint inkább a robbanástól széjjel freccsenő, apróra tört dolomitkő csinált

nagy kárt. Pisztolya elsütésével egy időben a százados kiáltott is, hogy tűz. A titokban a parton végigfektetett legénység a parancsra lőtt is, de minden

torkolattűz felfelé vágott, így azok nem a tömegre, hanem a levegőbe lőttek.” Ezt követően az emberek visszavonultak a Bartók térre azzal a felkiáltással, hogy „ránk lőttek az áruló tisztek”.

Az eseményeket az 1957 januárjában készült jelentés szerint az előjáró-parancsnokoknak távbeszélőn jelentették, s egyben azonnali segítséget kértek. Mivel a hadosztály nem tudott segíteni, a székesfehérvári 6. lövészhadtest parancsnokságához fordultak. Másnap a 2. gépkocsivezető-képző iskola sárbogárdi alakulatától 16 tiszt és 85 harcos érkezett. A feszült helyzetet jól érzékelteti, hogy október 27-én, „tekintettel a polgári lakosság és a honvédség közötti ellentétre, a tisztek családtagjait a parancsnokság beszállította a laktanyába”.

Ahogy az első fegyverek eldördültek, az utcák a budapesti harcokra kezdtek emlékeztetni. A felkelők esténként sikertelenül ostromolták a laktanyát és a városi hadkiegészítő parancsnokságot is. A katonaság továbbra is a kemény kéz politikáját képviselte. Teherautóra szerelt gépfegyverrel járőr-

szolgálatot szerveztek a városban, meghirdették az innen-onnan (például a rendőrségtől) szerzett fegyverek kötelező beszolgáltatását, éjszakára pedig kijárási tilalmat rendeltek el. Az erjedés azonban már elkezdődött a katonaságnál. Száraz Jenő tartalékos orvosszázados Budapesti útvjáról visszatérve „sajnálkozását fejezte ki, hogy Dunapentelén még mindig szemben áll a honvédség a »néppel«”. Nagyéri azonban kijelentette, hogy nem támogatja a forradalmat, míg arra felsőbb vezetőktől parancsot nem kap.

Közben azonban az országos politika megváltozott. Október 29–30-án a HM utasítására megalakult az ezred katonai forradalmi tanácsa. Tagjai között még ott volt a laktanyaparancsnok Nagyéri, a törzsfőnök Papp Vendel és az alakulat párttitkára, Herke József főhadnagy, ugyanakkor már néhány sorkatona is. A Forradalmi Katonai Tanács delegációt menesztett a frissen megalakult városi Nemzeti Bizottsághoz azzal a szigorú eligazítással, hogy „fegyverkiadás ügyében nem tárgyalhatnak”. A delegáció egyik tagját, Bo-

— — — — —
Az ÁVH-énekkar
előadása
Sztálinvárosban
— — — — —

ros István főhadnagyot azonnal a Nemzeti Bizottság elnökhelyettesévé választották.

Nagyérinek személyes kapcsolata a Nemzeti Bizottsággal tudomásunk szerint ez idő tájt nem volt. Nem tudjuk, hogy konkrét felsőbb utasításra várt, vagy „magánszorgalomból” tartott ki a kemény kéz politikája mellett még Nagy Imre október 28-i nyilatkozata után is. Kihallgatási jegyzőkönyvében az október 31-i napra így emlékezik vissza: „Boros fhgy nekem jelentette, hogy az OLEP utasítására a szovjeteket meg kell támadni, ha november 10-ig nem hagyják el az országot. Ebben én kételkedtem, és mondtam Boros fhgynak, hogy hozza fel hozzám a távmondatot. Boros fhggy fel is hozta, és abban valóban utasítottak bennünket a szovjetek elleni támadásra november 10 utáni időkre, ha nem hagyják el az országot. Az aláíró Madarász vörögy. Nádor ezr. volt.”

Pedig az egységen belül és kívülről is próbálták őt más irányban befolyásolni. Érezve a tömeg felháborodását, a városi kiegészítő parancsnokság sze-

mélyi állománya azon tanácskozott, hogy „a tömeget valamilyen formában megnyeri”. „Úgy döntöttünk, hogy ki-megyünk közéjük, és kijelentjük, hogy segítségükre leszünk a város megvédésében.” Nagyéri hajthatatlan volt, erre Izinger Gyula főhadnagy – későbbi kihallgatási jegyzőkönyve szerint – azt javasolta, hogy „mondjon le, és legyen más a parancsnok, hogy ezzel is csillapítsuk a felzaklatott tömeget, de Nagyéri ezt nem tette”.

AZ ELSŐ LETARTÓZTATÁS

November 1-jén, a Nemzeti Bizottság második ülésén megszavazták 13 ÁVH-s letartóztatását. Ugyanekkor tárgyaltak a honvédség helyzetéről, amely még mindig nem állt át a forradalom oldalára, és felmerült, hogy a laktanyában ávosokat rejtegetnek. Boros István főhadnagy megemlítette, hogy Nagyéri ezredparancsnok jelenléte jelenti a komoly akadályt. Izinger Gyula főhadnagy a kiegészítő parancsnokságról ki-látásba helyezte a városban a védelem

megszervezését. Ezek után a Nemzeti Bizottság beválasztotta Izingert az intézőbizottságba, majd határozatot hozott arról, hogy Nagyérit leváltja funkciójából, és letartóztatja. Ebben egyébként nincs meglepő, mivel ország-szerte általános tendencia volt, hogy a parancsnokok a Forradalmi Katonai Tanácsban vagy már nem is kaptak helyet, vagy egy-két nap múlva kizárták őket, mondván, „akadályozzák a forradalom kibontakozását”. Ahol fegyveres harc is volt, ott a parancsnokot általában letartóztatták és börtönbe zárták, ezzel nemcsak parancsnoki, hanem személyes befolyásukat is elveszítették.

A dunapentelei fegyveres erők főparancsnokává kinevezett Izinger Gyula főhadnagy feladata lett, hogy elmenjen a laktanyába és letartóztassa Nagyéri századost, valamint az ezred párttitkárát, Herke főhadnagyot. Még aznap 14.30 körül Izinger Gyula főhadnagy néhány sorkatona kíséretében egy Csepel tehergépkocsival kihajtott a laktanyába, mind a négyen elővették oldal-

A pártház épülete
Sztálinvárosban

fegyvereiket, és kivont pisztollyal bementek, majd közölték Nagyérral, hogy „saját érdekében menjen be velük a Nemzeti Bizottsághoz”. Nagyéri arra hivatkozott, hogy a honvédelmi miniszter állította oda parancsnoknak, ezért nincs joguk őt leváltani, és nem megy velük. Izinger erőszak alkalmazását helyezte kilátásba. Nagyéri erre engedett, csak azt kérte, jelenthesse ezt felsőbb parancsnokának. Telefont is Veszprémben Sánta alezredesnek, elmondta, hogy letartóztatták, és Sztanó Béla százados veszi át a parancsnokságot. Ezután szolgálati fegyverét átadta Sztanónak.

A forradalom leverése után a hadosztálynak küldött jelentés szerint a parancsnok letartóztatását a Forradalmi Katonai Tanács javaslatára eszközölték, és a letartóztatásban részt vevő sorkatonák a laktanya Forradalmi Katonai Tanácsának tagjai, a laktanyából kiküldött delegáltak voltak. Ez is bizonyítja, hogy a hon-

védsegnél a személyi állomány jó része már a forradalom mellett állt, csak Nagyéri személye miatt nem tették ezt hivatalosan. A forradalom leverése után készített jelentésekben a kommunista pártszervek és a katonaság is kiemelte Nagyéri helyállását az első napokban.

A Nemzeti Bizottság elnöke később azzal magyarázta a letartóztatásokat, hogy a tömegszendvedélyt igyekeztek csillapítani és a letartóztatottakat az esetleges bosszútól megvédeni, s aki bűnös, az a bíróság előtt feleljen tetteiért. A *Dunapentelei Ifjú Forradalmár* című lap I. évfolyamának 1. számában közölt cikk ugyanezt erősíti meg: „Városszerte nagy megnyugvást keltett, hogy a laktanya bűnös parancsnokát, aki elsősorban felelős a városban történt véres eseményekért, a Nemzeti Bizottság utasítására a Forradalmi Katonai Tanács bebörtönöztette és helyére új parancsnokot állított. Követeljük, hogy Nagyéri századost és politikai helyettesét, Herke főhadnagyot a tömeg előtt nyilvános tárgyaláson vonják felelősségre.”

Az ÁVH-sokat és a két katonatisztet a tanács pincéjébe szállították. Az óvintézkedés egyébként indokoltnak bizonyult. Mivel a tömeg majdnem megtámadta az épületet, amikor megtudta, hogy ott tartják őket fogva, és kis híján betört a tanács pincéjébe, biztonságosabb helyre kellett vinni őket. Így még aznap 22 órakor erős fegyveres kísérettel átszállították a vasműigazgatóság helyiségébe, majd az épület légópincéjében helyezték el.

A VÁROS VÉDELMEBEN

November első napjaiban megszilárdult a forradalom helyzete. A Nemzeti Bizottság elhatározta, hogy a szovjet túlerővel szemben is megvédi a várost, így mozgósítást rendelt el. A város katonai főparancsnoka, Izinger Gyula főhadnagy már november 2-án beöltöztetett 500 civilt, és védelmi terv is készült a szovjetek ellen. November 4-én, valószínűleg az általános szovjet támadás hírére, Izinger idegkimerültségre

Dunapentelei forradalmárokról készült dokumentumfotó

hivatkozva lemondott, a Nemzeti Bizottság pedig felmentette főparancsnoki tisztsége alól. A későbbi vádirat szerint Nagyérit a katonái követelték vissza parancsnoknak.

A Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztályának őszszefoglalója a november 4-i eseményeket a következőképpen rekonstruálja: „az operatív csoport vezetője felhozatta a pincéből Nagyérit és felszólította, hogy »akar-e katona lenni?« Nagyéri kijelentette, hogy igen, ő katona volt és az is akar maradni. Erre felszólította, hogy tegye le az esküt, kezébe adta az eskümintát, ezt Nagyéri felolvasta.” Papp Bálint kinevezte Nagyérit a gyárőrség helyettes parancsnokának, amelyet az elvállalt. Majd a Nemzeti Bizottság épületében Pados István, a Nemzeti Bizottság elnöke kinevezte Nagyérit a város katonai parancsnokának.

Vajon Nagyéri tisztában volt-e azzal, mit vállalt el? Aligha. Milyen motiváló tényezők hathattak rá? Azt nyilvánvalóan érezte, hogy a nép gyilkosként tekint rá a levezényelt sortűz és az erős kéz politikája miatt. Annak is tudatában lehetett, hogy egysége is erjedésnek indult már a forradalom első napjaiban, ami kicsúcsosodott abban, hogy a Forradalmi Katonai Tanács, valamint a Nemzeti Bizottság megalakulása után fokozatosan „perifériára szorult” és persona non grata lett. Zavarthatta a felső vezetés határozatlansága is. Az új helyzetben elképzelhető, hogy egysége iránti elkötelezettsége, katona mivolta miatt vállalta a visszatérési lehetőséget. Valószínűleg nem tudta azt sem, hogy a város fegyverben áll a hatalmas létszámfölénnyel rendelkező szovjet hadsereggel szemben.

Katonaként nyilván tudhatta, reménytelen vállalkozás a város megvédelése. Valószínűsíthetjük, hogy nem volt tisztában a helyzettel és a rá váró feladattal. Azt azonban tudta, hogy katonái is részben elfordultak tőle – ez letartóztatásakor vált teljesen nyilvánvalóvá. Vissza akarta szerezni becsületét? Jóvá akarta tenni a bűnét? Gondolt-e a családjára, feleségére, öt gyermekére a fogdában, akikről semmit sem tudott? Nyilvánvalóan ezek a tényezők mind befolyásolhatták döntését. A fogságból való kikerülés érdekében, a helyzet ismeretének hiányában lehetett Nagyéri kompromisszumkész. Katonaként a regnáló hatalommal kellett egyezkednie, ez pedig azokban a napokban a forradalom oldalán volt.

A forradalom leverése után a hadosztály-parancsnokság elhárítóosztálya által Nagyéiről készített jelentésben Kerdivári Sándor százados megállapította, hogy letartóztatásáig Nagyéri a fegyverek kiadása ellen volt, kiszabadulása után azonban mindenben alávetette magát a Nemzeti Bizottság határozatainak. „[...] sok tényező mutatta azt – írta Kerdivári –, hogy ellenforradalmi személyek irányítják az egész szovjetellenes védelmet. Ezt látva őneki ott kellett volna hagyni az egész »N.B.«-t, amire lehetősége is lett volna, mert pobjeda gk-val sokszor egyedül járt. Ha ő otthagyja a »N.B.«-t, nem lett volna katonai pk. És az egész védelem főleg a honv. szétszaladt volna, mivel irányítás nem lett volna. Bizonyára Nagyéri szds-t igyekeztek terrorizálni és ennek is betudható az, hogy minden intézkedésében az ellenforradalmat szolgálta.”

S mit gondolhatott erről a város? A katonának beöltöztetett emberek hivatásos katonai vezető nélkül maradtak. Kellott egy hozzáértő parancsnok, akit katonái tisztelnek, jó szervező, képes a fegyelmet biztosítani, erős kézzel összefogni az erőket. Nem csodálkozhatunk, hogy az ekkor fogságban lévő Nagyéri jutott eszükbe, aki határozottságról, „erős kézzel” tett tanúbizonyságot a forradalom első napjaiban, igaz, akkor még a másik oldalon. Előző napi ülésén vizsgálta a Nemzeti Bizottság Nagyéri szerepét a laktanyánál elkövetett vérengzéssel kapcsolatosan, s arra a megállapításra jutott, hogy nem ő a felelős, hanem Herke főhadnagy. Száraz Jenő tartalékos orvosszázados azt is elmondta: „hallottam, hogy Nagyéri bajtársat letartóztatták [...] azonnal bejöttem a Nemzeti Bizottsághoz és elmondtam, hogy Nagyéri százados nem gyilkos, mert ő nem a népre, hanem a levegőbe lövetett”. November 3-án este Papp Vendel törzsfőnököt a Nemzeti Bizottság határozata alapján szintén letartóztatták. Ügyét a bizottság ülése elé vitték, ám „a tárgyalást, tekintettel, hogy későre nyúlt az idő, megszakították és Papp százados a lakására hazaküldték”.

Tekintve, hogy a forradalom első napjaiban a párt és erőszakszervezete szellemi irányítója volt a katonaság akcióinak, valószínűsíthetjük, hogy nem egyedül Nagyéri hozta meg a döntést a tüntető tömegbe lövetésről. Mindenestre abban mindenkinek a véleménye egyezett, hogy Nagyérinél „jobb”, „alkalmasabb” parancsnokot nem fog-

nak egyhamar találni, tehát kinevezték „az összes fegyveres erők főparancsnokává”. Tisztársai is megerősítették, hogy Nagyéri letartóztatása után „a laktanyában teljesen felbomlott a rend”.

Mennyire lehetett őszinte Nagyéri tevékenysége? Későbbi bírósági tárgyalásánál arra hivatkozott, hogy a családját féltette, valamint hogy kényszerítettek, egyedül sehová sem mehetett. „Kiszabadulása után más választása nem volt, mint az, h. a város védelmét tovább fogja szervezni.” A vád azonban ezt a védekezést nem fogadta el. A fellebbviteli tárgyaláson a katonai főügyész szerint Nagyéri „érdemeket akart szerezni az ellenforradalmárokkal szemben elkövetett cselekményeiért, ezért átállt”.

A forradalom leverését követően felülvizsgálati tárgyalásán Nagyéri azt mondta letartóztatásával kapcsolatban, hogy „ez engem nagyon bántott és letört. Majd amikor én kiszabadultam a börtönből, már akkorra az ezredem az ellenforradalom oldalára állott. Ez volt az egyik indító oka az elkövetett tetteimnek.” Nagyéri szerint Pados a következőket mondta neki: „Önt kiengedtük a letartóztatásból, azonban ha nem végzi kellőképpen a feladatát, önre hadbíróvár vár. Azt is mondta, h. ne merjek szökni, mert figyelnek [...] Azért nem szöktem meg, mert féltem, h. a családomon bosszút állnak.” A sokféle verzió, a sokféle magyarázat arra utal, hogy több tényező hatott Nagyéire.

Nagyéri Károly szinte egyetlen katonai főparancsnoki tevékenysége a város fenyegető szovjet támadás elleni védekezés megszervezése volt. Szabadon engedése után rögtön a laktanyába sietett, hogy felmérje az alakulat állapotát. Nagyéri másnap a helyszíni szemle után néhány löveg elhelyezkedésén módosított, például azt, amelyik az L épületek között volt, kivitette Nagyvenyimre, a 4. üteg mellé, mondván, nem jó helyen van, mert miatta szétlőhetik a várost.

Mozgósítást rendelt el, hogy az „ütegeket feltöltse”, valamint megszervezte a védelmet. Kinevezte a város déli és északi részének parancsnokait. Az R40-es rádió adó-vevő készüléket (a híres pentelei Rákóczi Rádiót) kezelőszemélyzetével együtt a legbiztosabb helyen szállásolta el. A Vasmű laboratóriumában kézigránátokat is gyártatott, amelyeket végül nem vetettek be.

Nagyéri határozottságról tett tanúbizonyságot, katonatársai minden kétséget kizáróan egyhangúlag állították, hogy a rend szinte azonnal helyreállt.

Nagyéri nem hátrál

Dunapentele Katonai Parancsnoka visszautasítja a szovjet beavatkozást

A SZOVJET ULTIMÁTUM

1956. november 7-én a Kecskeméti Szovjet Parancsnokság parlamenterei a következő felszólítást adták át a Városi Nemzeti Bizottságnak és a Katonai Parancsnokságnak.

Felszólítom Dunapentele helyőrségét, hogy a fegyvert tegye le. Fegyverletétel esetén a katonák, tiszthelyettesek és tisztek életüket, szabadságukat és politikai jogukat megtarthatják.

Ha a helyőrség a fegyvert nem teszi le, úgy a Szovjet Parancsnokság a várost fegyveres erővel beveszi. A harc után az összes fegyveresek, katonák és civilek hadifogolyként kezelendők.

VÁLASZ A SZOVJET ULTIMÁTUMRA

Dunapentele Katonai Parancsnoksága és a Városi Nemzeti Bizottság a következőkkel válaszol a Kecskeméti Szovjet Parancsnokság felszólítására.

1. Dunapentele az első szocialista város Magyarországon. A városban többségben munkások laknak, és a hatalom az ő kezükbe van letéve. Az 1956. október 23-i győztes forradalom után a munkások megválasztották a Nemzeti Bizottságot, hová saját küldötteiket delegálták. A város Katonai Parancsnoksága szorosan együtt dolgozik a Nemzeti Bizottsággal.

2. A város lakósága fegyverben van, s eltökélt szándéka, hogy a fegyvert nem teszi le, hanem az utolsó csepp véréig fogja védeni a gyárat, a házakat és az egész várost, melyet salyát kezükkel építettek fel. A munkásság megvédi a várost fasiszta támadással szemben, de a szovjet csapatokkal szemben is, ha ők megtámadják a várost.

3. Mink a szovjet csapatokra nem lövünk az esetben, ha a várost 10 kilométer körzetben nem közelítik meg.

4. Mi továbbra is barátságban akarunk élni a szovjet néppel, de csak az esetben, ha az ország belügyeiben nem avatkoznak bele.

5. A város fegyelmére és rendjére a felfegyverzett munkások vigyáznak. A gyár üzemei többségben dolgoznak. A városban ellenforradalmárok és fasiszták nincsenek.

6. Ha a Szovjet Parancsnokság nem akart vért ontani, de válaszuk nem elégti ki, úgy javasoljuk a további megbeszélést semleges övezetben.

Dunapentele, 1956. XI. 7.

NAGYÉRI KÁROLY

Dunapentele Katonai Parancsnoka

(PADOS ISTVÁN)

Dunapentele Nemzeti Bizottságának Elnöke

sal, valamint főbe lövés terhe mellett felelősek azért, nehogy szabadon engedése után megszökjön. Két napig ők kísérték, majd a Nemzeti Bizottság elhárítórészlege vette át tőlük Nagyéri figyelését.

A SZOVJET TÁMADÁS

November 6-án Dunaföldvárról egy százados telefonon biztatta, hogy tartson ki, mert a szovjetekkel a segítségére mennek, és kérte Nagyérit, tegyék le a fegyvert, és a várost adják át a szovjeteknek. Nagyéri magából kikelve ordította: „*Ki hívta magukat ide, vegye tudomásul a szovjet hadsereg, hogy megmutassák [sic!] az egész világ előtt, hogy Dunapentelére nem teszi be a lábát orosz!*” Nagyéri aláírása szerepel azon a kézzel írott fogalmazványon is, amely a fegyverletételt kategorikusan elutasította: „*A város lakósága [sic!] fegyverben van, s eltökélt szándéka, hogy a fegyvert nem teszi le, hanem az utolsó csepp véréig fogja védeni a gyárat, a házakat és az egész várost, melyet salyát [sic!] kezükkel építettek fel.*”

Az 1959-ben született ügynöki jelentés azt sugallta, hogy Nagyéri – bár a védelmet megszervezte – a közvetlen fegyveres ellenállást mindvégig akadályozni próbálta. Bár nem volt hatalma a várost átadni, tűzparancsot visszavonni, Nagyéri állítólag titokban átküldte a szovjeteknek a lövegek elhelyezkedésének helyszínrajzát. A jelentés szerint amikor a szovjet gépek megtámadták a várost, az ütegek lőttek, de löelemképzőjük nem volt, így légicélra nem tudtak pontosan lőni, arról nem is beszélve, hogy az irányzékok is el lettek állítva. Ezzel magyarázta az ügynök, hogy egyetlen találat sem érte a szovjet gépeket.

Valóban így történt? Vagy a Grafológus fedőnevű ügynök kisebbíteni próbálta Nagyéri szerepét, hogy így enyhébb büntetéssel megúszhassa? Nagyéri a lövegek elhelyezésénél külön figyelmet szentelt annak, hogy a szovjet támadás a várost és a lakóépületeket ne veszélyeztethesse. Nyilván tisztában volt a szovjet hadsereg erőfölényével, így nem lehetett kétsége bármiféle harc hiábavalóságáról. „*Sztálinvárosban nem volt komoly ellenállás*” – jelentette ki tárgyalásán, s ez tulajdonképpen igaz volt. A kb. 400 (más forrás szerint 1200-1500) főnyi „katonaság” semmi veszteséget nem okozott a szovjeteknek. Lőttek ugyan, de

A tűzparancsot Nagyéri személyesen adta ki, mégpedig azzal a megjegyzéssel, hogy utolsó vérig kell a várost védelmezni: „*169/1956 Parancs a tűz megnyitására. [...] Ennek érdekében a védelemnek megparancsolom: 1. Minden állásban lévő üteg (löveg) köteles tüzet nyitni minden felbukkanó harcokcsira, gépkocsin szállított szovjet gyalogságra, szovjet földi csapatokra, hadtáp utánpótlásokra, kételtű járművekre, valamint szovjet felségjellel ellá-*

tott repülőgépekre.” Telefonon is parancsot adott, hogy minden orosz tankra lőni kell, „*amelyik tiszt a parancsomat nem teljesíti, azt a helyszínen fogom agyonlőni.*”

Az azonban bizonyos, hogy a főparancsnokká kinevezett Nagyériben nem bíztak meg százszázalékosan. Budai Zoltán későbbi tanúkihallgatása során elmondta: Papp Bálint azt az utasítást adta, hogy állandóan legyenek mellette Apagyi József százados

találat nem volt. Tudatos volt-e ez, és ha igen, kinek a részéről? A városi kiegészítő parancsnokság jelentése szerint a helyi kommunisták azt az utasítást kapták a pártszervektől, hogy „szintén öltözzenek fel katonának és ártanak ott, ahol tudnak, szedjék ki az ütőszegyet, illetve tegyék azokat használhatatlanná és keltsenek pánikot a katonák között és szaladjanak el elsőnek a védelemtől és vonják maguk után a többieket is. Ez a lehető legjobban sikerült.” Vajon erről tudott-e Nagyéri? Esetleg számított-e arra, hogy a kommunisták majd igazolják őt a forradalom bukása utáni időszakban?

Dunapentele november 7-i ostromáról a tüzérezred 1957. január 2-án kelt jelentése ekképpen tájékoztat: „a 4. üteg állását 25 perces tüzérségi tűzzel lőtték. [...] Az üteg személyi állománya az állást elhagyta, valamennyien lakásukra hazamentek. Ez idő alatt az 1-ső és 3. üteg személyi állománya szintén hasonlóan járt el. [...] 14.30-kor 8 db. Mig 17-es típusú repülőgép támadást indított a város körül elhelyezett ütegek ellen (géppuskázták, ágyúzták a lö-

vegeket). Ugyanakkor 51 db. harckocsi körülfárta a várost. A repülőgépekre az ütegek tüzet nyitottak. [...] A védelem 16.30-ra szétbomlott, a harcosok elhagyták állásaikat és hazamentek. [...] az alakulat személyi állományából [...] két fő halt meg. Haditechnikából 41 közepek és könnyű löveg vált hadihasználhatatlanná, melyeket szovjet harckocsik lőttek ki, illetve tiportak össze. [...] A laktanyában lévő M. ruházati raktár a harcok folyamán kiégett.” Szovjet veszteségekről egyetlen forrásban sem esik szó.

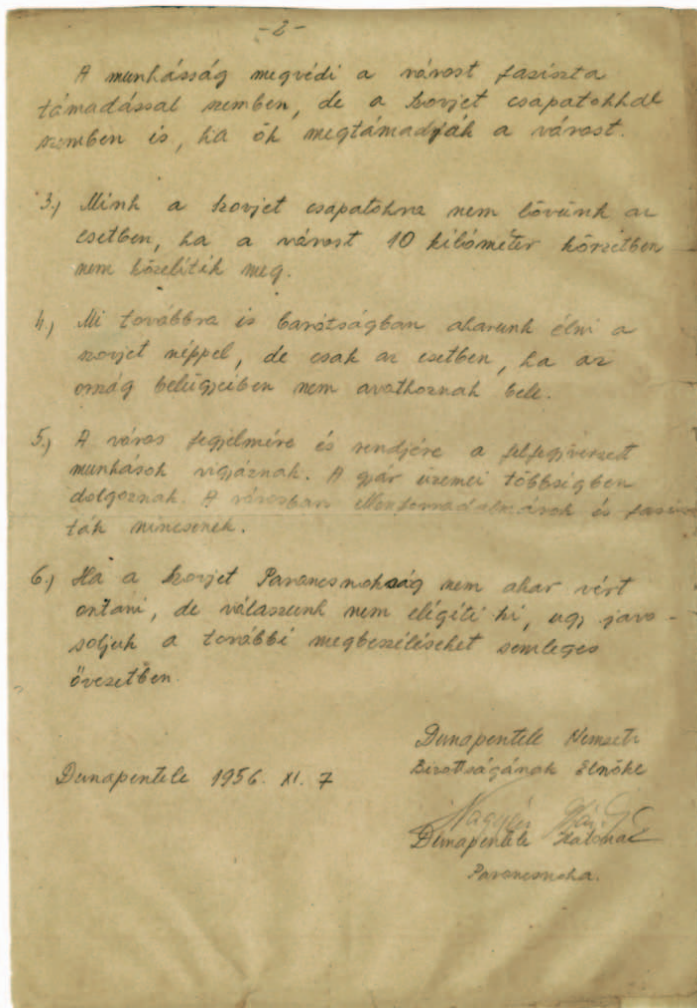
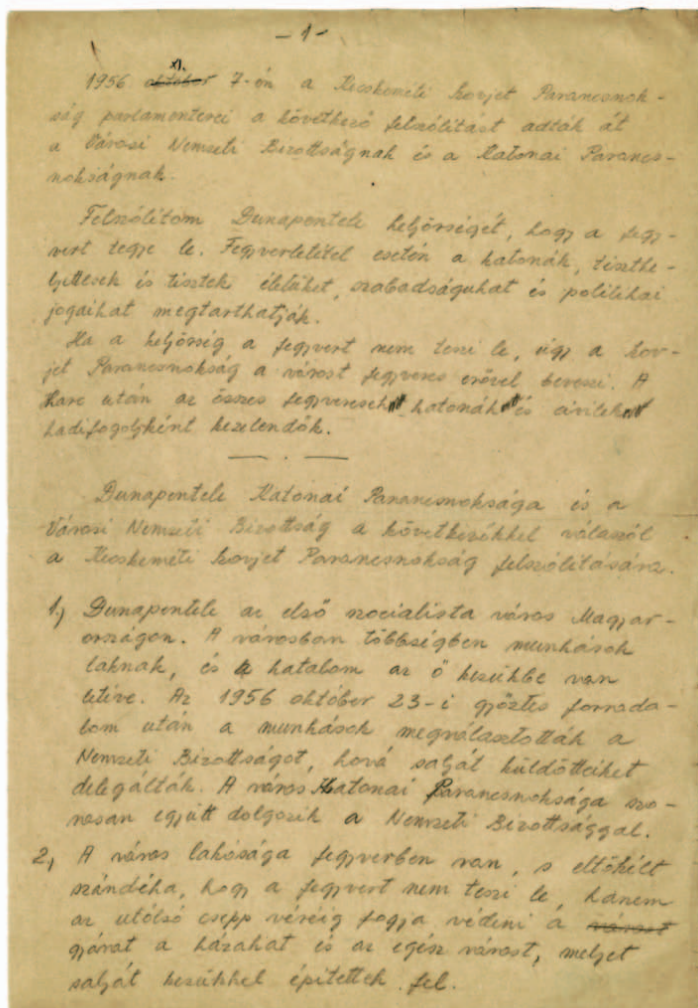
A szovjet támadás során a polgári lakosság és az alakulat tisztjei és katonái szétszaladtak. Bár Nagyéri megpróbálta újrászervezni a védelmet, ez nem volt lehetséges. Másnap Papp Vendel századossal Budapestre ment, hogy jelentkezzen az Országos Légvédelmi és Légierő Parancsnokságon. November 13-án érkezett vissza Dunapentele, ugyanis visszaküldték az alakulathoz mint ezredparancsnokot, ami azt is jelenti, hogy a tisztí nyilatkozatot aláírta, amely a Kádár-rendszernek tett egyfajta hűségeskü volt.

VALAKINEK FIZETNIE KELLETT

A honvédelmi miniszter december közepén elrendelte, hogy minden alakulat adjon írásos jelentést az októberi eseményekről. Dunapentelén 1957. január első napjaiban készültek el ezek, mind a kiegészítő parancsnokságnál, mind a légvédelmi tüzérezrednél (ez utóbbinál Papp Vendel és Nagyéri Károly a két aláíró, törzsfőnökként és ezredparancsnokként). A városi kiegészítő parancsnokság jelentése Nagyérire vonatkozóan a következő megjegyzést tartalmazza: „Az ellenforradalomban kifejtett tevékenysége következtében ma sem látom tisztán Nagyéri szds. szilárdosságát és elvhűségét.”

Eközben Veszprémben, a hadosztálynál is készült jelentés 1957. január 6-án az alakulat szerepével kapcsolatosan. Ugyanekkor a hadosztályparancsnokság elhárítóosztálya nevében Kerdivári Sándor százados is készített egy dokumentumot *Jelentés Nagyéri szds tevékenységéről a*

Az eredeti, kézzel írt válasz a szovjet ultimátumra

—→
A rendszerváltás után Nagyéri Károlyt rehabilitálták és ezredessé léptették elő

dunapentelei események részvételében való tisztázás céljából címmel. Nem meglepő tehát, hogy még ebben a hónapban eljárás alá vonták Nagyéri-t, és ezzel egy időben előzetes letartóztatásba is helyezték, *„mert a bűncselekmény súlya miatt szökéstől lehet tartani”*.

A január 30-án tartott, ún. felülvizsgálati tárgyalásán az alábbi indoklás hangzott el: *„Őn ellen bejelentés érkezett a bizottsághoz az alábbi ténykedésért: Fegyveres Erők Főparancsnoki teendők átvétele a forr. biz.-ba. Tűz pcs. kiadása a Szovjet csapatokra. Szovjet ellenes röplapok kiadása. Egyéb törvény ellenes intézkedések kiadása.”* A felülvizsgálati bizottság a következő álláspontra jutott: Nagyéri letartóztatásáig *„mint pcs.-nok esküjéhez hűen keményen helyt állt”* (sic!). A november 4. utáni időszak eseményeit azonban Nagyéri számlájára írta: november 4-én – kiszabadítása után – a *„Fegyveres Erők Főparancsnoki”* tisztségét elvállalta és ilyen minőségben a szovjet csapatok bevonulásáig, november 7-ig tény-

kedett. A város védelmét megszervezte, légvédelmi tüzér tartalékosokat vonultatott be, s a szovjet csapatok ellen tűzparancsot adott. Fegyvereket szerzett az ercsi alakulattól polgári személyek felfegyverzésére. Végül pedig tudomása volt *„uszító röplapok”* szerkesztéséről és kiadásáról, azokat aláírásával jóváhagyta. A felülvizsgálati bizottság ezért Nagyéri Károly százados tartalékállományba helyezését javasolta.

Az ügy azonban nem ért itt véget. A szovjetekkel szembeni ellenállásért valakiknek fizetniük kellett. A forradalom alatt létrejövő új szervezetek (munkástanácsok, nemzeti tanácsok) olyan emberekből álltak, akik szavazás útján töltötték be pozíciójukat, és kiérdemelték a nép bizalmát. A Kádár-kormány november 4. után a fegyveres harcban részt vevők mellett ezeket a *„kovászembereket”* tartóztatta le és ítélte el. Így került letartóztatásba Pados István, a Nemzeti Bizottság elnöke. Nagyéri végül Pados István és társai perébe került bele másodrendű vádlottként. Úgy tűnik, hogy az anyagokat külön kezelték, és csak március 29-én fűzték össze.

Az 1957. február 4-i vizsgálati tervben még nem szerepelt Nagyéri Károly. Február 13-án közölte a Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság Vizsgálati Osztálya, hogy *„megbeszélést folytatunk Nagyéri K. szds ügyével kapcsolatban a dunapentelei egység katonai elhárítóival”*. A február 19-re keltezett összefoglaló jelentés Pados és társai ügyében már javasolta *„az ügy bizonyítását katonai vonalon foganatosítani”*. Javasolták gyorsított eljárással lefolytatni a tárgyalást, *„mivel a megyei PB határozata alapján március 15-ig érdemleges ítéletnek kell az ügyben születni”*. Az időzítés a MUK-tól *„Márciusban újra kezdjük!”* való félelem miatt volt fontos. Az ügy tehát a fegyveres ellenállás miatt katonai vonalra került, így megvolt a polgári és katonai szála is, teljesen összemosva.

Az 1957. május 20-i nyilvános tárgyaláson – bár a per bizonyos részletei zárt ajtók mögött folytak – a városi bíróság épületének nagytermében hét társával együtt Nagyéri-t bíróság elé állították. A kihallgatások leggyakoribb témája, valamint a bírósági tárgyalás során a két fő vádpont a Nagyéri által kiadott tűzparancs és a szovjet parla-

menterek ajánlatának elutasítása lett. Nagyéri mindvégig arra hivatkozott, hogy nem önszántából cselekedett, illetve a város védelmének megszervezése, a tűzparancs kiadása nem az ő gondolata volt, ő annak csak a végrehajtásáról gondoskodott.

ÍTÉLET, SZABADULÁS, SEMMISSÉG

A perben első fokon a Budapesti Katonai Bíróság hozott ítéletet. 1957. július 23-án a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntette miatt életfogytiglani börtönbüntetésre, 8 év közügyektől történő eltiltásra ítélték, továbbá tisztségétől és díszeitől megfosztották s lefokozták. Másodfokon az ügy a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégium Különytanácsához (Ledényi Ferenc tanácselnök) került, amely 1957. augusztus 23-án kelt jogerős ítéletével változatlanul hagyta a büntetést a következő indoklással: „*A II. r. vádlott cselekményének veszélyessége abban mutatkozik meg, hogy mint a Sztvi ezred parancsnoka csatlakozott az ellenforradalmi mozgalomhoz, abban vezető szerepet vállalt és katonai tudását felhasználva osztályhelyzetét, származását megtagadva az ellenforradalom erőit támogatta. Attól sem riadt vissza, h. még november 4-e után is azok ellen a szovjet emberek ellen forduljon, akiknek felszabadult életét és ennek folytán tiszti rendfokozatát köszönhetette. Mindezek ellenére a Legfelsőbb Bíróság ennél a vádlottnál sem látta szükségesnek a legsúlyosabb büntetés kiszabását [...] a különytanács úgy találta, hogy a katonai bíróság által kiszabott büntetés is elegendőnek mutatkozik, mind az általános visszatartó erő elérésére, mind pedig a vádlott átnevelésére.*”

Joggal merül fel a kérdés: valójában szigorú vagy a többi hasonló perrel összehasonlítva enyhébb ítélet született Nagyéri ügyében? Itt mindenképpen érdemes kiemelni, hogy az 1958-as ún. nagy katonai perek eljárása arra az 1956. évi törvényerejű rendeletre alapozódott, amely szerint a fegyveres ellenállás megkísérlését vagy akár annak csak előkészületét is kizárólag halállal lehetett büntetni. Kérdés, hogy Nagyéri hogyan „úsza meg” életfogytiglani börtönbüntetéssel. Az, hogy október 25-én sortűzet vezényelt, önmagában nem menthette volna meg.

Nagyéri pere viszonylag korán, 1957-ben zajlott, jóval a Nagy Imre-per előtt.

Mivel a sztálinvárosi harcnak nem volt halálos áldozata vagy sebesültje szovjet oldalon, a „szemet szemért, fogat fogért” elvet nem lehetett alkalmazni. Sztálinváros – mint a kommunista rendszer által megálmodott új, „modern” szocialista nagyváros – óvatos kezelést igényelt, tekintve, hogy az ellenállásban nemcsak katonák, hanem jelentős számban városi munkások is részt vettek. Nagyéri esetleges kivégzésével a kommunista hatalom minden bizonnyal mártírt csinált volna belőle – és kérdés, hogy ez a város lakosságát hogyan érintette volna. Hol állhatott volna meg a megtorlás? Kádárnak szüksége volt gazdasági eredményekre, így nem fordulhatott szembe a vas és acél városával.

Nagyéri Károly felesége 1957. május 29-én levélben kérte Kádár János segítségét férje felmentésében, hivatkozva öt gyermekükre. Tudjuk, hogy Nagyéri anyagát és ítéletét többször is átnézték a hatóságok, valószínűleg ennek folyamányaként büntetését 1961. december 6-án a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 8 évre mérsékelte. Nagyéri Károly 1962. július 1-jén szabadult, még az 1963-as ún. nagy amnesztia előtt, köszönhetően annak az 1962-es új törvénynek, amely alapján a legfeljebb nyolcéves büntetéseket a bíróság harmadolhatta.

Szabadulása után a Dunai Vasműbe került, ahol kezdetben segédmunkásként dolgozott, majd minőségellenőrként ment nyugdíjba. Életének további részét viszonylagos elvonultságban töltötte, nem beszélt az eseményekről, távol tartotta magát a politikától. A város lakosai körében azonban élete végéig tisztelet övezte, atrocitás soha nem érte. A rendszerváltást követően, 1990. január 4-én a Budapesti Katonai Bíróság KNT. V. 65/1989 ügyszám alatt Nagyéri Károly ítéletét semmisnek nyilvánította. Rehabilitációja után, 1990. október 23-án Nagyéri Károlyt ezredessé léptették elő.

Nagyéri Károly élete, illetve a forradalom és szabadságharc alatti magatartása sok tekintetben tipikusnak mondható. Katonaként feladata a mindenkor regnáló politikai hatalom szolgálata volt. A forra-

dalom alatt egyaránt volt „gyilkos” és „hős”, megjárta a forradalmárok, majd a megtorlás éveiben Kádár börtönét is. Adott tűzparancsot a forradalmárok szétzavarására, majd november 4–5-én a szovjet csapatok ellen is. Annyi bizonyos, hogy Nagyérit szakértelme, fegyelmezettsége, határozottsága jó katonává és jó parancsnokká tette. Viszonylag sokáig – egészen első letartóztatásáig – tartotta magát a forradalom követeléseivel szemben, így került börtönbe. A november 4-i válságos helyzetnek „köszönhetően” kapott új „lehetőséget” bizonyítani. Bár Duna-pentelén folyt fegyveres védekezés a szovjetek ellen, 1957. januárig mégis ezredparancsnokként tevékenykedhetett, és az ellene lefolytatott pert is „megúsza” életfogytiglani börtönbüntetéssel. Ebben minden bizonnyal szerepet játszhatott Sztálinváros jelentősége a kommunista hatalom szemében, ez inthette óvatosságra a Kádár-kormányt. ♦

HAJAGOS CSABA

TÚRI MIHÁLY KÁLVÁRIÁJA

15 évig ártatlanul bezárva

Túri Mihály, a „kömpöci forradalmár” sorsa kiváló példája annak, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc vidéki eseményeiben szerepet vállaló, erkölcsileg elismert, népszerű, nagy ismerettséggel rendelkező „kisembereket” hogyan igyekezett a hatalom – ha időlegesen is – megbénítani a megtorlás

folyamatában. A köz előtt elismert Túri Mihály befolyását azonban a koncepciós alapon meghozott büntetőbűntétellel sem tudták végleg megtörni, hiszen a rendszerváltást követően két ciklusban is polgármesterré választották Kömpöcön. A köztörvényesség vádjá alól azonban nem sikerült felmenteni.

Túri Mihály földműves család – Túri Jenő és Barina Mária – gyermekeként a Bács-Kiskun megyei Kiskunmajstól 12 km-re található Kömpöcön született 1929. augusztus 29-én. Az általános iskolai éveket követően 1944 nyarától 1950

októberéig önálló földművesként dolgozott apja gazdaságában, amikor bevonult katonának. Az Államvédelmi Határőrséghez került, ahol 1951-ben elvették tőle a fegyvert, mivel édesapját „közellátást veszélyeztető bűncselekménye” miatt szabadságvesztéssel sújtották. A diktatúra elveivel való egyet nem értésének a gyékényesi katonai

szolgálat alatt is hangot adott, ugyanis nem tudta elviselni a látványt, ahogyan a svábok kitelepítésekor „öreg embereket, fiatal anyákat kisgyerekeikkel bezsúfolták a vagonokba, s Hortobágyra telepítették őket”. Leszerelését követően Budapesten, a Vasútépítő Vállalatnál talált munkát, később haza-

Túri Mihály szolgálati emléklapja, 1953

tért Kömpöcre, ahol 1955. november 1-jén DISZ-titkárrá nevezték ki, majd tagjelöltje lett az MDP kömpöci párt-szervezetének.

A FORRADALOM FORGATAGÁBAN

1956. október 27-én országos vásárt tartottak Kiskunmajsán, amelyen Túri Mihály 2000 Ft értékben csikót vásárolt. Hazafelé tartva látta, hogy a Kiskunmajsai Községi Tanács előtt tüntetés alakult ki. Megállt, hogy megnézze, mi zajlik a téren, ekkor két ismeretlen minden indok nélkül felpofozta. Ezt követően hazament Kömpöcre.

A tüntetés alatt történeteket a következőképp lehet rekonstruálni: „*déli 13 órakor a F. M. Szöv. kenyérbolt előtt mintegy 100-150 főnyi tömeg gyűlt össze, melynek egy része vásárló volt és a tömeg között 15-20 főnyi erősen ittas személy is tartózkodott, akik kiabálással zavarták a rendet és a nyugodt vásárlást.*” A felbőszült tömeg egy része elindult a tanácsháza elé, ahol leverték és megtaposták a Magyar Népköztársaság címerével ellátott anyakönyvi táblát. Mindez nem véletlenül történt. A délelőtti folyamán Neményi József, a kiskunmajsai ipari és kereskedelmi állandó bizottság vezetője a község központjában önkényeskedett egy hatgyerekes hadiözvegy asszonnyal, aki két kenyeret vitt hazafelé. A helyben csak „Négusnak” nevezett, feltűnően sötét bőrű, zsidó származású 1919-es kommunista Neményi elvette tőle az egyik kenyeret, és ordítozni kezdett vele: „*Megmondtam, hogy mindenkinek csak egy kenyér jár!*”

A tüntetők egy része ezért elindult Neményi József lakására, ahonnan a tanácsházához vitték és „*ütlegelni kezdtek.*” A karhatalmi erők a félholtra vert Neményit ekkor még ki tudták menteni, s a tanácsháza pincéjében rejtették el. A tömeg ezután a pártbizottság épülete elé vonult, ahol annak külső tábláit összetörve a párttitkár kiadását követelték, de ő ekkorra már elmene-kült. A csalódott tömeg újra a tanácsháza elé vonult, a pincében elrejtett Neményit az utcára vonszolta és agyonverte.

Deák József rendőr százados, a Kiskunfélegyházi Városi és Járasi Rendőrkapitányság vezetője 1956. november 27-én készült jelentésében kiemelte, hogy Klucsó Ferenc és Klucsó Béla „*büntetett előéletű, rovott múltú, tisztességtelen, kupecskodással foglalkozó*

személyek vezetésével, Turcsányi József kiskunmajsai pedagógus felbujtására – a karhatalom tétlen szemlélődése mellett – állati módon meggyilkolták” Neményi Józsefet. A gyilkosság körülményeit ismertette leírta, hogy miután a tömeg agyonverte Neményit, „*a piac-téren papírral letakarták. Utána egy zászlórúddal keresztül szúrták, majd otthonát feldúlták és a tulajdonát képező 2 db. sertést elrabolták*”. A jelentés a gyilkosságban részt vevők között említette Kolompár Mátyás és Rádóczi Károly nevét is. Ám sem ekkor, sem az 1957. március 28-án keletkezett összefoglaló jelentésben nem szerepelt Túri Mihály neve.

1956. október 28-án reggel Túri be-ment a község központjába, ahol talál-kozott Szentannai Béla tanácsttkárral, aki „*azt mondta nekem, hogy táv-mondatol kapott az éjjel Kiskunfélegyházáról, hogy itt Kömpöcön is meg kell alakítani a Forradalmi Bizottságot*”. Mivel Túri volt Kömpöcön a DISZ-titkár, tudomásul vette a feladatot, be-ment a tanácsházára, ahol írógéppel beszédvázlatot készített Szentannai és Á. Molnár Péter tanító segítségével. A majsai események híre ekkorra már intenzíven hatott Kömpöcön is, a tanácsháza körül gyülekezni kezdtek az emberek. Túri a közel 200 fős tömeg megnyugtatására, lecsendesítésére vállalkozott: „*Ma hazánkban nagy vérontás folyik és ezért fogjunk össze és kerüljünk el minden helyi vérontást. Aki eddig büntetett követett el, azt majd a törvény megbünteti.*” A beszéd elmondását követően a jelenlévők Túri Mihályt választották meg a Forradalmi Bizottság elnökévé, aki egy katonatiszt kíséretében Gyülvérsi István tanácselnök lakására ment, hogy elkérje a hivatal kulcsait. Túri ugyanígy tett a párt-ház kulcsaival is, hiszen a nemzetőrség megalakítására is utasítást kapott Kiskunfélegyházáról. Ebben a munkában segítségére volt Lőrincz Illés, akivel leltár szerint átvették a pártházat Zsigó Károly párttitkártól.

Mivel a kömpöci Vörös Október Termelőszövetkezetben is forrtak az indulatok, Túri Mihály – Á. Molnár Péter kíséretében – kiment a tsz-be, hogy a panaszkat orvosolják. 20 tsz-tag jelezte Túri számára, hogy el kell menekülniük a szövetkezetből, mert a „*csengeleiek agyonverik őket*”. A másik igen jelentős probléma a tagok elégedetlensége volt, ugyanis „*Bozóki János, Bozóki Sándor, Gyökös Géza és Szabó vezetésű tsz-tagok bejöttek hozzám a ta-*

Névjegy

Túri Mihály

1929–2003

Földműves. 1950 és 1953 között katonaként szolgált az Államvédelmi Határőrségnél. 1956. január 1-jén az MDP tagjelöltje lett a kömpöci párt-szervezetnél. 1956. októberben Kömpöcön részt vett a helyi Forradalmi Bizottság megalakításában. 1957. február 22-én letartóztatták, majd internálták Kistarcsára és Tökölre. A bíróság 1958. november 3-án – ártatlanul – életfogytig tartó börtönbüntetésre, teljes vagyonelkobzásra és 10 év jogvesztésre ítélte. A Legfelsőbb Bíróság 1959. június 29-én helybenhagyta az ítéletet. 15 évet töltött a Budapesti Központi Büntetés-végrehajtási Intézetben, ahonnan 1972. február 22-én szabadult. 2003. november 6-án hunyt el.

nácsházára, hogy ők nem tudják már bevetni a Nemes Nándor féle földet, és le akarják adni, úgyszint van nekik elég. Nemes Nándor is a tanácsházán jelentkezett nálam, hogy kell neki a földje.” Ennek értelmében a Forradalmi Bizottság határozatot hozott, hogy Nemes Nándor bevetheti immár újra saját tulajdonú földjét, amelyről – a tsz-tagok aláírásával igazolt nyilatkozat alapján – hivatalosan is lemondott a Vörös Október Tsz.

Azonban az 1956. október 29-én leváltott Zsigó Károly titkár és Gyülvérsi István vb-elnök 1957. január 10-én készített jelentésében teljesen másként tálalta a történeteket: a „*majsai eseményeknél főszerepet játszott kömpöci volt D.I.SZ. titkár és MDP tagjelölt a szemtanuk szerint az éjszakai órákban*

segítségül hívta az ottani vérengzésben részt vevő társakat, hogy még 28-ára virradóra legyenek segítségére Kömpöcön mintegy 14 személy ellen irányuló ellenforradalmi tevékenységben”. A 28-án történt események kapcsán Turi és Lőrincz által igazolt, közel 200 fős tömeggel szemben Gyűlészi 15-20 főről írt, akik megválasztották a Forradalmi Bizottságot.

A kulcsok átvételével kapcsolatosan erőszakos magaviselettel és fenyegetéssel, az MDP-iroda üvegtáblájának leverésével is vádolták Turit. Általánosságban jegyezték meg: „A Forr. Bizots. tagjai becsmérelték szidták fenyegették a becsületes Párttagokat a becsületesen dolgozó parasztokat akár részt vettek azok a közéletben vagy nem egyaránt.” Érdekesség, hogy a Forradalmi Bizottság tagjainak társadalmi hovatartozására is tettek egy kijelentést, mely szerint „nagy százalékban reabilitált és nem reabilitált kulákokból valamint azok szolgálatában álló személyekből tevődött össze”. A vb-elnök a Vörös Október Tsz-ben történt események felbujtójaként és a tsz feloszlata-sáért felelős személyként is Turi Mihályt jelölte meg.

Ezzel szemben a Járási Tanács Végrehajtó Bizottságának szigorúan titkos iratanyaga Gyűlészi István leváltását nem Turi Mihály tevékenységéhez kötötte, hanem sokkal inkább ahhoz, hogy „Gyűlészi István az elmúlt időben sem látta el megfelelő módon a reábizott feladatokat, ugyanakkor a lakosság körében ellenszenv mutatkozott személye iránt”. A járási szinten végbenem személycseréket azzal indokolták, hogy a szóban forgó funkcionáriusokat „már a forradalmat megelőző időszakban is el akarta távolíttatni”.

A Vörös Október Tsz feloszlását és Nemes Nándor földjének visszaadását Deák József rendőr százados is igazolta: a 17 taggal rendelkező kömpöci tsz „korábban is szétfűlésben volt, rossz volt a vezetés és túlságosan el volt adósodva”. A járási felszabadulási begyűjtési versenyben Kömpöc község ekkor a 11 település közül a 10. helyen végzett 78,7%-os teljesítéssel, ami a Járási Begyűjtési Hivatalnak is elégedetlenségre adott okot. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy a Nemes Nándor földjén gazdálkodó tsz-tagoknak már vetőmagra sem tellett, ezért mihamarabb szabadulni kívántak a földtől. Ennek az ügynek a tisztázásában kívánt részt venni Turi Mihály mint felelős községi vezető.

FELELŐSSÉGRE VONÁS

Turi Mihályt 1956. november 10-én előállították. Egy orosz katona és egy magyar rendőr kísérte be Kiskunmajsára. Másnap a rendőrségen egy orosz őrnagy – tolmács segítségével – a Kömpöcön történekről faggatta. Kiskunmajsáról ekkor még szó sem esett. Mivel nem tudtak felhozni ellene különösebben terhelő vádat, elengedték. Azt a megbízást kapta, hogy a továbbiakban is tartson rendet a községben, ahol ez idő alatt az élelmiszergyűjtések után a falu szépítésén is fáradozott.

Nem egészen másfél hét múlva „karkhatalmista pufajkások” gépkocsija parkolt le a kömpöci tanácsháza előtt. „Te kulák csimuta, most meglakolsz!” – fenyegették meg Turit, amit ütések és rúgások sorozata követett.

Majd mint előállított személyt 1957. február 21-én Szegedre szállították, ahol szembesítették Patyi Istvánnal, Kolompár Mátyással és Pekó Istvánnal, akik mindhárman igazolták, hogy Turi Mihály egy ujjal sem ért hozzá Neményi Józsefhez, a „Négushoz”. A szembesítést követően „azt mondták, hogy hazamehetek. De másnap aláírtattak velem egy papírt, hogy közbiztonsági őrizetbe vesznek, mert szabadlábon tartásom veszélyes a közre. Ezt követően elvittek a kecskeméti Rendőrkapitányságra, onnan Kistarcsára, aztán a tököli internálótáborba.”

A Turi 1957. február 22-én történt közbiztonsági őrizetbe vételét indokló határozatban Szalóki László rendőr őrnagy (Bács-Kiskun Megyei Rendőr-főkapitányság) a következőképpen foglalta össze a vádat: „Turi Mihály 1956. okt. 27-én Kiskunmajsán [...] öntevékenyen bekapcsolódott az ellenforradalmi tevékenységbe. A tömegnek elszavalta a Talpra magyar-t, utána pedig a tanácsháza pincéjéből néhány társával együtt hajánál fogva a tanácsháza elé kihúzták Neményi József begyűjtési előadót, akit már előzőleg egy ízben a tömeg összevert, a pincébe dobták őrizetbe. A tanácsháza elé kivonszolt Neményi Józsefet a tömeg azután agyonverte. Ugyanott a tanácsháza előtt szolgalatot teljesítő katonatisztek vállapjait [sic] rángatta, s követelte, hogy azok szedjék le a vállapokat. Neményi József meggyilkolása után Turi elmene-kült Kiskunmajsáról.

Október 28-án tömeggyűlés volt Kömpöcön, ahol Turi Mihály 12 oldalas, általa gépelt szöveget olvasott fel a templomból kijövőeknek. Ez alkalommal a

tömeg Turi Mihályt megválasztotta a Forradalmi Tanács elnökének, Gyűlészi István tanácselnököt pedig elzavarták azzal, hogy fel ne menjen a tanácsházához, mert nem felelnek az életéért. Turi Mihály elnökletével egy olyan határozatot hozott az Ellenforradalmi Tanács, hogy Nemes Nagy Nándor kömpöci lakosnak adja vissza a Vörös Október Tsz. 45 kh. földjét tanyával együtt. Turi Mihály elvette a párttitkártól a kulcsokat, és a párthelyiségben helyezte el az általa alakított nemzetőrséget.”

A letartóztatását követő kihallgatásán február 24-én Kiskunfélegyházán Turi Mihály tagadta, hogy a Kiskunmajsai Községi Tanács előtt járt volna, vagy ott bármilyen törvényellenes cselekményt hajtott volna végre. „Én egy ujjal nem nyúltam a Neményihez hozzá. Tagadom azt is, hogy én ott egy katona fhdgy-nak a vállapját rángattam volna és nem is követeltem a Neményi kiadását és nem húztam azt ki hajánál fogva.”

1957. július 11-én 34 Ft 90 fillér kézpénzzel, egy kis székkal és egy irattárcával szabadult a Tököli Országos Büntetés-végrehajtási Intézetből. A szabadulás indokaként bünvádi eljárásról hozott felülvizsgáló bizottsági határozat szerepelt, amely a büntetőeljá-rás megindítását jelentette. A Kecskeméti Megyei Ügyészség még ugyanaznap, július 11-én vádat emelt az 1957. március 11. és július 10. között Kecskeméten, Kistarcsán, majd Tökölön közbiztonsági őrizetben lévő Turi Mihály ellen. „Nem sokáig [voltam Tökölön], de örökkévalóságnak tűnt, mert ütöttek-verték naponta háromszor, négyszer is. Innen Kiskunfélegyházára vittek, ahol megtudtam, hogy a Klucsó testvéreket, Rékasi Jójárt Gergelyt s engem is azzal vádolnak, hogy részt vettünk Négus meggyilkolásában. De a Klucsó testvérek és Rékasi disszidáltak, így én lettem az elsőrendű vádlott Négus agyonverésért.”

A PER

A Bács-Kiskun Megyei Ügyészség augusztus 24-én titkos ügygyé nyilvánította Turi Mihály és társai perét. Két nappal később a kiskunfélegyházi városi és járási ügyészség vezetője pötnyomozás lefolytatását rendelte el, ugyanis újabb személyek kerültek a gyanúsítottak körébe. A következő tanúkihallgatásra 1957. augusztus 29-én került sor, amikor Zsolnai János kis-

Túri Mihály és felesége esküvői képe 15 év börtön után, 1973. október 27.

bítására, amelynek feloldására Túri Mihály május 22-én benyújtott szabadlábra helyezési kérelmével tett kísérletet. Kérelmét a Bács-Kiskun Megyei Bíróság május 29-én

elutasította. A megfellebbezett végzést végül 1958. július 2-án a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága is elutasította.

Az ügy leghosszabb és egyben a végső ítélet megszületése előtti utolsó nyilvános tárgyalási blokkját – 79 tanú meghallgatásával – 1958. október 20. és november 3. között tartották a Kiskunfélegyházi Járásbíróságon, ahol dr. Kiss Ernő tanácsvezető és dr. Pajtás István ügyész vezette le a tárgyalást. Túri Mihályt a járásbíróság által kirendelt ügyvéd, dr. Terjék József védte. Túri a következőképpen nyilatkozott: *„A vádat megérttem. A vád tárgyává tett cselekmény elkövetésében részben érzem magamat bűnösnek, abban [...] hogy a községi nemzeti bizottság elnöki tisztjét magamra vállaltam. A vád tárgyává tett egyéb más cselekményben nem vettem részt.”* Az ügyészi kérdésre, amely a Nemes Nagy Nándor-féle földre vonatkozott, a következőt válaszolta: *„A határozatot a Nemzeti Bizottság hozta, mint már említettem, hibát követtem el azáltal, hogy szerkesztésénél nem voltunk elég körültekintőek, és a határozatba nem vettük bele azt, hogy ez a határozat a termelőszövetkezet egyenes kivánságára történt.”*

kunfélegyházi BM-dolgozó is tanúskodott, aki viszont nem tudta megerősíteni a Túri Mihállal szemben megfogalmazott vádat. A szeptember 3-án Kiskunmajsán lefolytatott tanúkihallgatások sem jártak eredménnyel, s ezen alkalomra elkészült egy környezettanulmány is, amelyben szintén nem tudtak terhelő adatokat rögzíteni.

Az 1957. november 20–22. között Kiskunfélegyházán lezajlott tárgyaláson a következő végzés született, amely előre vetítette az újabb, de immár hosszabb tárgyalás lehetőségét: *„A megyei bíróság a Túri Mihály ügyében keletkezett bűnügyi iratok[at] új vádirat szerkesztése végett a Bács-Kiskun megyei Ügyészséghez átteszi, [...] mivel a tárgyalás adatai alapján a vád tárgyává tett államrend elleni büntetlen kívül még élet elleni bűncselekmény elkövetése is fennforogni látszott.”*

Az elrendelt pótnyomozást januárban és februárban újabb kihallgatások

kövezték Kiskunfélegyházán. Dr. Karácsonyi István megyei ügyész a Kiskunfélegyházi Rendőrkapitányságnak Túri Mihály letartóztatását 1958. február 15-ig engedélyezte, ám a Kiskunfélegyházi Rendőrkapitányság felülbírált a megyei ügyész utasítását. A rendőrség addig húzta az időt, amíg 1958. március 6-án Kastyák János százados, a Bács-Kiskun Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának osztályvezető-helyettese betekintésre át nem kérte a Patyi István és társai ellen indult nyomozás iratanyagát, ugyanis a kihallgatások során egyéb résztvevők nevei is felmerültek. Így újabb pótnyomozás vette kezdetét. Ez azt jelentette Túri számára, hogy továbbra is letartóztatásban maradt.

A per hosszadalmasságára való tekintettel – tartva a „szökés lehetőségétől” – Deák András ügyészségi ügyész 1958. április 24-én újabb javaslatot nyújtott be a fogva tartás meghosszab-

Az október 21-i tárgyalási napon Timaty Miklós kiskunmajsai honvéd főhadnagy megerősítette, hogy látta a téren Túri Mihályt, de a közvetlen bántalmazók közé nem sorolta. Egy rendkívül érdekes tényező viszont kiténik a tanúvallomásából. *„Neményi József további bántalmazására került sor a tanácsháza előtt. Ezt nem sikerült megakadályozni, mert a fegyverhasználatot Papp őrnagy nem engedélyezte.”* Ezért a cselekedetért Papp Zoltán őrnagyot, a kiskunmajsai 31. lövészezred törzsfőnökhelyettesét 6 év börtönre, 5 év jogvesztésre, fél vagyonekbotzásra ítélték, ugyanis a kiskunmajsai helyőrségben maradt erők parancsnokaként nem számolta fel a szóban forgó tüntetést. 1956. október 30-án az ő kezdeményezésére alakult meg a Forradalmi Katonai Tanács, majd november 4-én a szovjet csapatok ellen riadóztatta az alakulatot, illetve a tüzerütegeket tüzelőállásba rendelte.

Timaty Miklós végül a következő tisztázó vallomást tette: „Véleményem szerint Neményi József bántalmazásának és általában a községben kirobbant ellenforradalmi megmozdulásnak Klucsó Béla és Klucsó Ferenc testvérek voltak az értelmi szerzői. Túri Mihályt ez alkalommal a tanácsháza előtt szavalni nem láttam. [...] nem láttam Túri Mihályt Neményi Józsefet bántalmazni.” Az elhangzott tényeket Gajdos István honvéd őrnagy is megerősítette, ám Neményi Józsefné váltig állította, hogy látta Túri Mihályt, amint a férjét bántalmazta.

AZ ÍTÉLET

A szembesítések és a tárgyalás befejezését követően dr. Kiss Ernő tanácsvezető 1958. november 3-án délelőtt fél 9-kor kihirdette az ítéletet. „A bíró hozzá sem nyúlt az aktához, a zsebéből kivett egy fecni papírt, és kihirdette az életfogytiglani börtönbüntetést. Ekkor 27 éves voltam.” Túri Mihályt életfogytig tartó börtönre, egyes jogoktól 10 évi időtartamra történő eltiltásra és teljes vagyonának elkobzására, a másod-

rendű vádlott Rékasi Jójárt Gergelyt, a harmadrendű Klucsó Bélát és a negyedrendű Klucsó Ferencet halálra és teljes vagyoneklobzásra ítélték. A bíróság az ötödrendű vádlott Kolompár Bélát 8 hónap börtönbüntetésre ítélte. Patyi Istvánt, Kolompár Mátyást és Pekó Istvánt még 1957. október 7-én kivégezték a kecskeméti megyei börtönben.

Túri Mihály a számára igazságtalan ítélet meghozatalát követően, 1959. május 18-án fellebbezési kérelmet nyújtott be, amelynek tárgyalási időpontját június 8-ra jelölték ki. Az előre megküldött résztvevői listán nem szerepelt Túri védőügyvédjének, dr. Terjéki Józsefnek a neve. Az ügy bírójának dr. Egyed Lajost jelölték ki, aki 1957-ben gyorsított büntetőügyekben ítélezett mint elnökbíró. A június 8-i tárgyalást elnapolták, a következő időpontot június 29-re jelölték ki, Túri Mihály védelmét dr. Pap Jenő budapesti ügyvéd látta el. Az ügyvéd azzal érvelt védelem mellett, hogy az eljárás során „nem bizonyosodott be, hogy a vádlott néhai Neményi József sértett bántalmazásában részt vett, mert a bántalmazás tényét egyedül a néhai sértett feleség, Neményi Józsefné tanú állította,

azonban egyedüli vallomása megnyugtató bizonyítékként nem értékelhető”. A védelem érvelését a Legfelsőbb Bíróság „alaptalan érvelésre” hivatkozva elutasította.

Nem eredményezte a kirótt büntetés enyhítését az államellenes cselekmény minősítésének megváltoztatása sem. A Legfelsőbb Bíróság döntése szerint Túri Mihály „tevékenysége nem tekinthető a Magyar Népköztársaság Alkotmányában meghatározott, népi demokratikus államrend vagy népköztársaság megdöntésére irányuló cselekmény elkövetésében kezdeményező, vezető jellegűnek. Ezért a Legfelsőbb Bíróság a vádlott államellenes cselekményének minősítését megváltoztatta.” Vagyis mivel Túri Mihály Kömpöcön 1956. október 28-án Szentannai Béla információiból tudta meg, hogy a községben nemzeti bizottságot kell alakítani, tevékenységét nem minősítették vezető jellegűnek.

Viszont súlyosbító körülményként értékelte a bíróság, hogy a szemtanú – Neményi Józsefné – elmondása alapján Túri Mihály belerúgott Neményi József halott testébe, így cselekményét „a gyilkosságnak az emberi mélt-

TÚRI MIHÁLY ÉRTÉKELT
BÜNTETÉSVÉDELMI INTÉZET
Budapest, K. Rózsa u. 13.

Igazolás

Igazolom, hogy **TURI MIHÁLY** 268-654.
 aki **1929** évben született, anyja neve **BARINA MÁRIA**
 az alább feltüntetett szabadságvesztését kitöltötte és a mai napon szabadult.
 Az ítéletet hozó bíróság megnevezése: **Legf. Bíróság**
 Ítélet száma: **Bf. III. 1003/59-27. 1959. június** hó **29** nap
 A büntett megnevezése: **szervezkedés-gyilkosság**
 A szabadságvesztés tartama: **15** év - hó - nap.
 Mellékbüntetés: **10-év. közügyektől eltiltás**
 Bemondása szerint letartóztatásakor az SZTK-nak **Betegellátásra jogosult**

tóságot megszegyenítő, állatias módon való végrehajtásaként értékelte”. Ezért a Túri Mihályt a terhére megállapított gyilkosság büntettéért össz-büntetésül az elsőfokú ítéletben kiszabott büntetésre ítélte. Az „érdek-telen” tanúk vallomásai tehát nem hoztak eredményt, ám a bíróság – a koncepciók perék jellemző sajátosságaként – igyekezett legalább még egy tanúról gondoskodni, aki nem más volt ebben az esetben, mint a meggyilkolt személy felesége.

Túri Mihály a Kozma utcai Fővárosi Központi Büntetés-végrehajtási Intézetbe került, ahol együtt raboskodott Bibó Istvánnal, Göncz Árpáddal, Litván Györggyel és Vásárhelyi Miklóssal. Rabtársai közül többen szabadultak az 1963. március 21-én kihirdetett amnesztiának, vagyis „kikényszerített hamis közkegyelem”-nek köszönhetően, amely természetesen nem jelentette a hatalom megbocsátását. Túri Mihálynak azonban maradnia kellett, ugyanis az 1963. április 5-én a Bíróság Kegyelmi Tanácsához intézett kegyelmi kérvényét Klinger István, a Kecskeméti Megyei Bíróság megbízott tanácsvezetője elutasította. Végül 15 év letöltött szabadságvesztést követően engedték szabadon.

A SZABADULÁS UTÁN

Az 1972. február 22-én bekövetkezett szabadulását követően – túl a negyvenen – Túri Mihálynak tulajdonképpen mindent előlről kellett kezdenie. Kömpöcön politikai „bélyege” miatt és börtönviselteként munkát nem kapott, ezért Szegeden, a Délmagyarországi Építő Vállalatnál (DÉLÉP) kényszerült munkát vállalni, ahol asztalos segédmunkásként dolgozott nyugdíjazásáig. 1973. október 27-én megházasodott, és a rövidesen megszületett két gyermeke, Árpád és Emese.

1989. november 6-án belépett a Magyar Demokrata Fórumba, majd Kömpöcön megszervezte az MDF alapszervezetét. Ennek eredményeként az 1990. szeptember 29-i helyhatósági választásokon elnyerte a kömpöciek bizalmát, s polgármesterré nevezték ki. Göncz Árpád köztársasági elnök 1991. október 23-án 1956-os Emlékéremmel tüntette ki. A kömpöciek bizalma négy évvel később sem ingott meg Túri Mihály iránt, s 1998-ig polgármester maradt.

1989. december 5-én az elsőfokú ítélet semmissé nyilvánítására vonat-

kozó perújítási kérelmet nyújtott be a Bács-Kiskun Megyei Bírósághoz. Az elutasító végzés igen gyorsan, már 1989. december 12-én megszületett: az 1956-os népfelkeléssel összefüggő ítélesek orvoslásáról szóló törvény rendelkezéseit nem lehetett Túri Mihály személyére alkalmazni, ugyanis cselekményét „nem harci cselekmények során és nem is a népfelkeléssel összefüggésben méltányolható körülmények között követte el”. Ennek értelmében 1990. február 12-én a tanács elnöke elutasította Túri Mihálynak az elítélés semmisnek nyilvánítása iránt előterjesztett kérelmet. Enélkül pedig a bír-

tőnévek előtt letöltött szolgálati időt sem számították be a nyugdíjába.

71 évesen tett még egy utolsó kísérletet az igazságért. 2001. május 10-én benyújtott egy újabb kérelmet, de a Bács-Kiskun Megyei Bíróság 2001. május 18-án újfent megtagadta a semmisségi igazolás kiállítását. 2003. november 6-án hunyt el 74 évesen. „Most már nincs szüksége rehabilitációra – mondta Pongrácz Gergely a kömpöci temetőajtóban –, ott fönt, amit itt lent hiába kért, a Jóisten azonnal megadta neki.” ♦

Túri Mihály személyi igazolvány-képe, amely már a szabadulása után készült

Kardos László,
a Györfly István
Kollégium igazgatója,
1945

KISS RÉKA

KARDOS LÁSZLÓ

Kardos László neve szorosan összefonódik a népi kollégisták nagy generációs élményével, a Jancsó Miklós emblematikus filmjében, a *Fényes szelek*ben is megörökített NÉKOSZ-szal. Az azonban már kevésbé ismert, hogy a kommunista hatalom csúcsaihoz közel jutó, majd fiatalon kegyvesztetté váló politikus '56 után óriási kockázatot vállalva Göncz Árpáddal és Regéczy-Nagy Lászlóval együtt kulcsszerepet játszott Nagy Imre vitairatainak külföldre juttatásában.

A Nagy Imre-per mellékpereinek egyikében ezért 15 hónap magánzárka után életfogytiglanra ítélték. Megragadó személyisége, segítőkészsége, a NÉKOSZ-legenda és '56-os börtönviseltsége a Kádárkorszak különböző értelmiségi csoportjainak kedvelt személyiségévé tette. Széles kapcsolati hálója a magyar értelmiség 20. századi történetének is tükrö. Halálakor Csoóri Sándor versben búcsúzott el az általa a „haza kifutófiújaként” aposztrofált Kardostól.

NAGY IMRE „BÜNTÁRSA”

1958. június 17-én az Igazságügyi Minisztérium közleményben tudatta, hogy lezárult Nagy Imre és társai büntetőpere. A közvéleményt, amely a forradalom és szabadságharc bukása után lényegében semmit sem tudhatott a miniszterelnök sorsáról, sokkolta a nyilvánosságra hozott kivégzések híre. A sorok között olvasni tudók számára azonban a beszámoló a megtorlás további alakulására nézve is fontos információkkal szolgálhatott. A gondosan megszerkesztett tudósítás ugyanis őt, a Nagy Imre-perben nem szereplő politikus nevét is beleszötte az „ellenforradalmi összeesküvésről” szóló híradásba: Bibó Istvánét, B. Szabó Istvánét, Tanczos Gáborét, Haraszi Sándorét és Kardos Lászlót.

Az ekkor már több mint egy éve tartóztatásban lévő Kardos szerepéről az alábbi tömör összefoglaló jelent meg a lapok címlapján: „Nagy Imre és büntársai azzal párhuzamosan, hogy maguk köré tömörítették az ország reakciós, ellenforradalmi erőit, széles körű kapcsolatot és együttműködést teremtettek az imperialisták különböző köreivel, szerveivel és képviselőivel. Az összeesküvő csoport egyik tagja, Kardos László, kapcsolatban állott Cope-pal [helyesen Coope], a budapesti angol követség volt beosztottjával, akinek közvetítésével Nyugatra csempészték Nagy Imre államellenes, politikai írásait.”

A Nagy Imre-vitairatok Nyugatra juttatását – ami egyben Kardos ügyét összekötötte az akkor induló Bibó-per másod- és harmadrendű vádlottjaiéval, Göncz Árpáddal és Regéczi-Nagy Lászlóval – a hamarosan elkészülő vádirat hazaárulásnak minősítette. Emellett Kardost a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezésével és vezetésével is megvádolták, ami a hatályos büntetőjogszabályok szerint halálos büntetés kiszabását is lehetővé tette.

A sajtóban megelőlegezett ügyekben két hónapon belül ítélet született. 1958. augusztus 2-án Bibó és Göncz életfogytiglani, Regéczy-Nagy László 15 év börtönbüntetést kapott. Augusztus 9-én a Nagy Imre-perben is eljáró Vida Ferenc tanácsa Kardos Lászlót egy hat vádlottas per elsőrendű vádlottjaként szintén életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte. Augusztus 18-án B. Szabó Istvánt, az utolsó, koalíciós Nagy Imre-kormány kiscsapatpárti államminiszterét 3 év börtönnel sújtották, augusztus 19-én pedig

Tanczos Gábor, a Petőfi Kör titkára 15 év, Haraszi Sándor újságíró 6 év börtönbüntetést kapott.

A megtorlás logikai rendjében a persorozat a reformkommunista miniszterelnök politikáját támogató, illetve elfogadó értelmiségi-politikai elittel való leszámolás fontos állomását képezte. A perbe fogottak személye pedig az általuk reprezentált csoportok számára célzott üzenetként is szolgált. A Fényes szelek nemzedékének egykori nagy hatású megszervezője, Kardos László ellen indított per egyben a volt népi kollégisták népes taborának szóló üzenet volt.

Kardos László neve kétségtelenül egybeforr a negyvenes évek paraszti származású értelmiségének meghatározó generációs élményével, „nagy kalandjával”, a NÉKOSZ-szal. Életpályája ugyanakkor a 20. századi magyar történelem számos kritikus eseményének is lenyomata. A fokozatosan kiépülő diktatúrában a hatalmat közvetlen közelről megtapasztaló, majd kegyvesztettként helyét kereső, de a közéleti-politizáló szerepet mindvégig tudatosan vállaló, népi baloldali-kommunista értelmiségi pályaképe.

GYÖRFFY ISTVÁN SZÁRNYAI ALATT

Kardos László 1918. november 13-án született Tótkeresztúron, evangélikus szegényparaszti családban. Miután az Őrség és a Muraköz határán húzóódó települést a trianoni békeszerződés nyomán Jugoszláviához csatolták, a család 1925-ben Budapest egyik munkások lakta elővárosába, Rákospalotára repatriált, majd Újpestre költözött. Az új közegekben megkapaszkodni akaró család szerény polgárosodási törekvéseit – és a családi kocsmát – a harmincas évek elejének gazdasági világválsága végképp elsodorta. A család megélhetését és a gyerekek közül egyedül továbbtanuló László gimnáziumi taníttatását csak rendkívüli erőfeszítésekkel sikerült biztosítani, úgy, hogy az iskola mellett a fiatal fiú rendszeresen munkát vállalt.

A szegényparaszti származás és a sikertelen megkapaszkodás szociális feszültsége Kardos későbbi pályájának is meghatározó alapélménye maradt. Egyetemi tanulmányait – a megfizethetőbb tandíj miatt számos hasonló társadalmi háttérű kortársának is kitörési utat ígérő – Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészkarán kezdte meg. 1942-ben magyar–olasz szakos középiskolai tanári és

Névjegy

Kardos László
1918–1980

Szociológus, néprajzkutató, 1942-től 1948-ig a Györfly István Szakkollégium igazgatója, a Nemzeti Ellenállás Diákmozgalmának vezetője, az illegális kommunista párt tagja. A háború után a NÉKOSZ főtájkára. 1947-től 1948 novemberéig a kommunista párt országgyűlési képviselője. 1950-től a Néprajzi Múzeum munkatársa, 1956-tól 1957-ig főigazgatója. Részt vett a Petőfi Kör munkájában, 1956. október 28-tól a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának tagja volt. Részt vett Nagy Imre írásainak külföldre juttatásában. 1957. május 4-én tartóztatták le, és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban szabadult. A Néprajzi Múzeumban folytatta tudományos munkásságát.

etnográfusi végzettséget, 1943-ban néprajzból doktorátust is szerzett.

A néprajz tanszék, amelyet a megragadó egyéniségű Györfly István professzor vezetett, ebben az időben nem csupán iskolateremtő műhelyként működött, hanem a népi mozgalom iránt érdeklődő, paraszti származású értelmiségi diákcsoport szellemi otthonául – sőt Györfly személyes támogatásának köszönhetően sokszor anyagi támaszául – is szolgált. Györfly Teleki Pál közeli barátjaként jelentős közvetítő szerepet vállalt a radikális társadalmi reformprogrammal fellépő népi mozgalom és a konzervatív politikai elit szociálisan érzékeny, mérsékelt reformok iránt nyitott körei között.

1938-ban Teleki gazdaságföldrajzi, Magyary Zoltán közigazgatás-tudományi és Györfly néprajz tanszékének társulásként jött létre a falukutatás kormányzati kanalizálását célul kitűző, rövid életű Táj- és Népkutató Központ, melynek fiatal egyetemistaként Kardos

Kardos László szüleinek kocsmája. A családi képen Kardos László az édesanyja előtt látható, 1926

László is munkatársa lett. A politikai botrányba fulladt és hamarosan bezárásra ítélt híres Károlyi-palotabeli nagybirtok-kiállítást követően a feloszlott intézmény Györfly István szárnyai alatt szerveződött újjá, további megbízásokat adva a tanítványi körnek, köztük Kardosnak és későbbi népi kollégista társának, a majdani Kardos-per másodrendű vádlottjának, Márkus Istvánnak.

Györfly közéleti tevékenységéhez kapcsolódott egy további, Kardos László későbbi életpályáját alapjában meghatározó kezdeményezés is: az ún. paraszt-

kollégiumok alapításának gondolata. A megmerevedett magyar társadalom szerkezeti torzulásainak bírálata, valamint az értelmiség népi gyökerű megújításának eszméje a harmincas évek végére meglehetősen eltérő háttérű társadalmi-politikai reformprogramok alapvetésévé vált. A népi kollégiumi mozgalom egyszerre tűzte ki célul a szegény sorsú, elsősorban paraszti származású tehetséges fiatalok továbbtanulásának elősegítését és a politikai-kulturális-gazdasági elit megújításának programját.

Az első kollégiumalapítási kezdeményezés a Györfly professzor körül szerveződő diákkörből indult ki. Közvetlen intézményi előzményét, a Parasztfőiskolások Közösségét 45 Budapesten tanuló vidéki diák hozta létre 1939-ben.

Kardos vezetőségi tag lett az 1940-ben megalakuló első népi kollégiumban, a Turul Szövetség Bolyai Kollégiumában, 1942-ben pedig a Györfly István Kollégiumra átkeresztelt intézmény igazgatójává választották.

A JOBBOLDAL ÉS A NÉPI ELLENZÉK

Miként azt az első népi kollégium elnevezésében is mutatta, a kollégisták indulása szorosan összefonódott a harmincas-negyvenes évek egyetemi ifjúsági mozgalmainak alakulásával. A kollégium a korszak legmeghatározóbb egyetemi ifjúsági szervezetén, a Turul Szövetségen belül kialakuló népi szárny, az ún. Turul-ellenzék égisze alatt jött létre. A Turul ekkor a leendő fiatal értelmiségi réteg befolyásos ernyőszervezeteként, az ifjúságpolitikai csatározások fontos terepéül szolgált. A harmincas

Kardos Lászlónak az 1939-40-es tanévre szóló diákbérlete

évek elején kezdett kialakulni a szervezeten belül egy, a kibontakozó népi mozgalom irányába tájékozódó ellenzéki csoportosulás. A Turul-ellenzék – Fitos Vilmos irányításával – jelentős pozíciókat foglalt el a szövetségen belül, s úgy tűnt, az ifjúsági szervezet keretét adhat a népi mozgalom rekrutációs bázisát jelentő paraszti származású egyetemisták generációs önszerveződésének.

Győrffy közvetítésével a kezdeményezésnek sikerül megnyerni a konzervatív politikai-kulturális elit egy részének támogatását is. Így találkoztak a népi mozgalom célkitűzései a tehetség-gondozásra és elitfrissítésre irányuló kormányzati törekvésekkel. A hatalmas elit egy jól körvonalazható reformcsoportja a kollégium érdekében összefogott saját ellenzékének egy részével, a népiekkel. A folyamatot a Horthy-korszak egyik legbefolyásosabb titkos társasága, a Magyar Közösség alakította a háttérből, melynek Győrffy és Fitos is tagja volt.

1941 őszére kiéleződött a Turul Szövetség vezérkarában a radikális jobboldal és a népi ellenzék között kirobbant harc. A szakítás közvetlen kiváltója a diákság háborúellenes politikai aktivitálódása volt. Különösen két nagy ellenzéki, németellenes népfrontos érdekmunkában való kollégiumi részvétel: a röviddel az ország háborúba lépését követően a Batthyány-örökmécsesnél 1941. október 6-án tartott első nagy tüntetés, majd a Kerepesi temetőben, a Kossuth- és Táncsics-emlékműnél tartott koszorúzás szolgáltatott okot a támadásra, mert egyértelművé tették a kollégiumnak és ve-

zetőinek németellenes ellenzéki elköteleződését.

A Turulon belüli politikai harc a népiek vereségével végződött, ami a Bolyai Kollégium és a hivatalos ifjúsági csúcscsoport közötti szakításhoz és a kollégium névváltoztatásában is tükröződő önállósulásához vezetett. Ekkor vette fel a kollégium az időközben elhunyt professzor tiszteletére a Győrffy Kollégium nevet, s került az anyagi válságba jutott intézmény az ekkor már Kállai Miklós miniszterelnök körül gyülekező, mérsékelt konzervatív kör védőszárnyai alá. Az intézmény patronálására Pártfogói Testület szerveződött Teleki Pál egykori bizalmasa, Zsindely Ferenc kereskedelmi miniszter formális és rendkívüli szervezőtehetségű felesége, Tüdös Klára gyakorlati vezetésével.

A népi kollégium indulása körüli értelmiségi mozgások a kollégium történetének későbbi fejezeteiben kulcsszereplővé váló Kardos szocializációjára és formálódó személyes kapcsolati hálójára egyaránt meghatározónak bizonyultak. Fiatal, tehetséges egyetemistaként a Fitos Vilmos vezette Árpád Egyesület tagja, majd egyik törzsének vezetője. Elsőévesként pedig a Parasztfőiskolások Közösségét vezet, majd a Bolyait igaz-

gató és a Püski Sándor-féle Magyar Élet Könyvkiadóval szoros kapcsolatban lévő Boros Lajosnál lakott albérlésben. Szellemi tájékozódásának kezdeti meghatározó élményei a népi mozgalom balszárnyához kötődtek. A kollégistákat alapvetően jellemző szociális indulatok szülte radikális világnézetnek Kardos esetében a kollégium falai között megszerveződő néhány fős kommunista csoport tagjai adtak politikai orientációt. Kardos 1941-ben került kapcsolatba a kollégiumi kommunista csoporttal. Mindez azonban ekkor még közel sem jelentett letisztult politikai nézeteket. Sokkal inkább egyfajta illúziókkal teli radikális baloldali elköteleződést, miként a szintén kollégista, későbbi kommunista miniszterelnök, Hegedűs András jellemezte egy '80-as évekbeli interjújában: *„A kommunista jelző ebben az időben még nem teljesen úgy értendő, hogy szocialista, hanem úgy, hogy radikális, baloldali, és hogy a csoportnak kapcsolata van az illegális párttal, elfogadja annak utasítását.”*

A Kardos család. Elöl a szülők, hátul a gyermekek: János, László és Ferenc

A Turullal való szakítást követően a kollégium szellemi arcélét egyre inkább meghatározó illegális kommunista csoport erőteljes szervezkedésének eredményeként a Györffy István Kollégium igazgatójává Kardos László választották – a Pártfogó Testület szándékai ellenére, de tudomásulvételével. Ez a mozzanat ugyanakkor a kollégium illegális kommunista magjának történetén és Kardos pályáján keresztül a harmincas–negyvenes évek szellemi-politikai életének egyik meglehetősen paradox jelenségére világít rá: a háború alatti Magyarországon a hatalmi elitiek tudtával létrejöhettek és működhettek egy erősen baloldali, sőt idővel illegális kommunistákat is a falai között tudó kollégium. A Pártfogó Testület pedig anyagi támogatást és politikai védőernyőt nyújtott egy olyan intézménynek, amelynek legaktívabb tagjai egyszerre készültek elitváltásra és gyökeres rendszerváltásra. Ami mégis összekötötte Zsindeleyeket Kardosékkal: elsősorban a németellenesség, másodsorban az, hogy a korszak reformer elitje felismerte a változások elkerülhetetlenségét, s igyekezett az ebben potenciálisan részt vevő fiatal nemzedéket integrálni.

A GYÖRFFY KOLLÉGIUM IGAZGATÓJA

Kardos igazgatóként a kollégium meghatározó személyisége lett. Irányításával pedig az intézmény egyre markánsabban a társadalmi kérdések aktív alakításának igényével fellépő, politizáló intézménnyé formálódott. A kommunista mag lehetséges aktivitását ugyanakkor alapvetően korlátozta az illegálitás, ezért a legális politikai intézményi szférában is igyekeztek tevékenykedni. Így érthető, hogy amikor Nagy Ferenc kezdeményezésére létrejött a Paraszt-szövetségen belül a Földmunkás Szakosztály, annak munkájában túlnyomórészt györffysta diákok vettek részt. S ebben az időben Kardosék szoros kapcsolatot ápoltak a szintén ellenzéki kisgazdapárt vezetőivel, Nagy Ferenc mellett Kovács Bélával és Vörös Vincével is. 1943. március 15-én a Petőfi-szobornál tartott ellenzéki demonstráción a Györffy Kollégium együtt koszorúzott a Paraszt-szövetség vezetőivel és más ellenzéki csoportokkal, elkülönülve a hivatalos ifjúsági ünnepségtől.

Gombos Imre
és Kardos László
a Petőfi-szobornál,
1940

Kollégiumigazgatóként Kardos politikai szerepvállalásának legjelentősebb állomását a magyar szellemi élet háború alatti legnagyobb találkozója, a szárszói konferencia jelentette. Szárszón a népi mozgalom két irányzata között élesen egymással: a Németh László nemzeti önállóságot kereső, harmadik utas álláspontja, valamint az Erdei Ferenc által körvonalazott marxista program, amely már a háború utáni hatalmi realitásokat mérlegelve, a szovjetrendszer elfogadását ajánlotta

a társadalom számára. A Györffy Kollégium nevében felszólaló Kardos a vitában egyértelműen Erdei mellett foglalt állást. A konferenciát szervező Püski Sándor visszaemlékezésében – Kardos felszólalására is utalva – írta, hogy az egyébként felkészült Györffy-kollégisták „olyan magabiztos optimizmussal néztek a jövőbe, amit alig lehetett elviselni, mert indokolatlan volt”.

Kardos ráadásul balról kemény kritikával illette az egyetemi szervezetben korábbi mentorának számító Fitos Vil-

most is, világosan érzékeltetve az egyetemi ellenzéki mozgalmon belüli szakadást. Szárszót követően Kardos hamarosan megkapta katonai behívóját. Eltávolították a kollégium éléről, s egy, politikai okokból fokozott ellenőrzés alatt álló egyetemistáknak felállított erdélyi munkatáborba vezényelték, ami egyszerre szolgálta a radikális diákok kiemelését és részbeni védelmét.

A megszállást követően a kollégisták fővárosban maradt csoportja bekapcsolódott a németekkel szembeni ellenállásba. Kardos 1944 októberében megszökött a katonaságtól, illegálisba vonult, és tevékeny szerepet vállalt a fegyveres diákellenállási mozgalom szervezeti keretének kiépítésében. Az egyetemi diákság körében két jelentősebb csoportosulás jött létre, a Fitos Vilmos és Kiss Sándor szervezte – részben magyar közösségi hátterű – Szabad Élet Diákmozgalom, illetve a Kardos irányítása alatt álló, főként györfyfistákból verbuválódott Nemzeti Ellenállás Diákmozgalma.

A repedések azonban hamarosan ismét megmutatkoztak, a két vezető között – már a háború utáni lehetőségeket is figyelembe véve – konfliktus alakult ki. Fitos háttérbe szorult. Kardos kezdeményezésére pedig létrejött a Magyar Diákok Szabadságfrontja, mely lényegében a Györfly Kollégium köré szerveződő fiatal kommunista (szimpatizáns) értelmiségieket, a népiekhez kötődő radikális, demokratikus elköteleződésű fiatalokat, illetve a Teleki Pál Munkaközösséghez tartozó értelmiségieket, valamint az egyházi ifjúsági mozgalmak képviselőit fogta össze. A szervezet szorosabb operatív vezetői testületét Kardos László, Kiss Sándor és Zimányi Tibor alkotta. A szervezet november 7-én közreadott kiáltványát Kardos fogalmazta. A Magyar Diákok Szabadságfrontja tagja lett az ellenállás összehangolására létrehozott csúcsszervnek, a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának.

Az ellenállási mozgalomban kiépült generációs kapcsolatháló sajátos módon szötte keresztül az 1945 után élesen különváló politikai utakat, miként Göncz Árpád írta visszatekintésében: *„Én ebben az időben a Független Ifjúság – a Kisgazdapárt ifjúsági szervezete – egyik vezetője voltam: politikai ellenfele a magát kommunistának hívó NÉKOSZ-nak, amelynek nem egy vezetőjéhez – az ellenállás idejéből származó bajtársi kapcsolatok jogán – jóbarátság fűzött.”* Az 1945 után szétartó utak 1956-ban találkoztak újra.

A NÉKOSZ-LEGENDA

Kardos László pályája 1945–1948 között ért a csúcra és szorosan egybefonódott a NÉKOSZ-legendával. A NÉKOSZ-t a pedagógiatörténet az egyik legsikeresebb társadalmi mobilizációs, tehetséggondozó pedagógiai modellként tartja számon, ugyanakkor a szövetség jelentős szerepet játszott a magyar történelem egyik legradikálisabb elitcseréjének levezénylésében, a kommunista párt remélt káderutánpótlásának kinevelésében és az egyeduralomra törő párt törekvéseinek elősegítésében is.

Miután 1945 januárjában Pesten Kardos irányításával újraindult a Györfly Kollégium, tagjai hamarosan a politikai élet sűrűjébe kerültek. Aktív részesei lettek az 1945-ös földosztás lebonyolításának. A kollégium tagjaiból kerültek ki a rendkívül fiatal „teljhatalmú földosztó biztosok”. Húsz megyei földosztó biztos közül tizenegy Györfly-kollégista volt, s mellettük egy tucat járási biztos is megbízást is kaptak a kollégisták. Innen datálódik a „földosztó miniszterként” népszerűsített Nagy Imre és a kollégisták ismeretsége. A 27 évesként már az idősebbek közé tartozó Kardos László Tolna és Baranya megyei kormánybiztosként irányította nemcsak a helyi földosztást, hanem a sváb kitelepítés végrehajtását, valamint a kommunista és a parasztpárt helyi megszervezését.

A széles paraszti rétegek által várt és a társadalmi-politikai elit reformköreiből programmá formált földreform megvalósítása azonban a kommunisták számára elsősorban politikai eszközként szolgált: aktív szovjet beavatkozással egyszerre célozta a radikális tulajdoncserét, a helyi birtokos rétegek meggyengítését, valamint a kommunista párt direkt hatalmi céljainak elősegítését. 1957-es kihallgatásai során tett vallomása szerint Tolna megyei tevékenysége miatt Bibó István behívatta a belügyminisztériumba, és – miként Kardos kihallgatási jegyzőkönyvében olvasható – *„kifogásolta az erőszakos módszereimet”*. Bár finomabban, de erőszakos fellépését későbbi életútinterjújában maga is megerősítette: *„Meglehetősen korlátlan hatalom jutott a kezünkbe, hiszen karhatalommal is rendelkezhetünk. Az én megyémben is sokszor igénybe kellett venni a segítséget, mert a földosztás során az ottmaradt földbirtokosok, részint a kisgazdapártiak mindenféle manőverrel igyekeztek a munkát megakadályozni.”*

A Györfly-kollégisták 1945 nyarán immár a politikai hatalom részeseként, a kormányzat támogatásával foghattak hozzá a kollégiumszervezéshez. A háborút követően a Györfly mellett létrejött a történeoszallgatókat tömörítő Petőfi Kollégium, majd e két kollégium egyesülésével alapították meg 1946. július 10-én a NÉKOSZ-t, a Népi Kollégiumok Országos Szövetségét. Az egyesülés azonban a Petőfi Kollégium igazgatójának önállósulási törekvése miatt korántsem ment konfliktusmentesen. A botrányt Rajk közbenjárásával sikerült elsimítani, ám az eset jól illusztrálta, hogy a forradalmi célszerűség jegyében az erőszakos fellépésre is legitim eszközként tekintett a kollégium vezetése. A NÉKOSZ elnökévé a régi györflysta Gyenes Antalt választották, főtítkára pedig Kardos László lett. Az új szervezetet kezdetben a koalíciós pártok mindegyike támogatta, a kollégium eseményein pedig a magyar politikai élet rendszeres seregszemléjét tartotta. A hangsúlyozottan népfrontos arculat mögött azonban az ifjúsági szervezetek szintjén is kiéleződött a harc a hatalom megszerzéséért.

A györflysták kezdeményezésére kezdődött meg egy pártoktól független, széles demokratikus programra épülő, egységes ifjúsági szervezet létrehozása a '44-es diákellenállási mozgalom bázisán. A pártokon felüli diákegység eszméje azonban illúzióknak bizonyult. Az új ifjúsági szervezet, a MADISZ, melynek kiépítésében a kollégisták aktívan közreműködtek, Kardos pedig nevelésügyi és propagandavezetőjeként tevékenykedett, hamarosan a kommunista térfoglalás terepe lett. A kommunista funkcionáriusoknak – a györflysták egy részének támogatásával – sikerült az egész szervezetet ellenőrzésük alá vonniuk. A MADISZ-ból kiváltak a nem kommunista ifjúsági csoportosulások, megalakítva a pártok saját ifjúsági szervezeteit, a MADISZ pedig de facto a kommunista párt ifjúsági szervezete lett. Tevékenységét az MKP Ifjúsági Titkársága koordinálta, az ekkor Farkas Mihály közvetlen beosztottjaként tevékenykedő Hollós Ervin és Nonn György vezetésével, akik a párt körüli hatalmi rivalizálásban rövidesen a NÉKOSZ vezetőtársaiként léptek fel.

A NÉKOSZ elsősorban a Nemzeti Parasztpárt és a kommunista párt támogatását élvezte, sőt a kommunista párt tudatosan használta égető káderhiánya mérséklésére. Ezt ellensúlyozandó a független kisgazdapárt és szociálde-

mokrata párt is igyekezett saját népi kollégiumi hálózatot létrehozni, ám ezt a NÉKOSZ politikailag ellehetetlenítette. „E mozgalom vezetésével és közben tartásával Rajk Lászlót és Révai Józsefet bíztuk meg, ami magában véve mutatja, hogy milyen jelentőséget tulajdonítottunk neki” – jellemezte visszaemlékezésében Rákosi Mátyás a NÉKOSZ ifjúságpolitikai súlyát. Révai a népi mozgalomról írott könyvei miatt volt népszerű a kollégisták között, Rajk László pedig belügyminiszterként a belügyi apparátus anyagi és adminisztratív közreműködésével tette lehetővé a NÉKOSZ látványos sikerét, többek között amikor a Szociáldemokrata Párt Kollégiumától a NÉKOSZ-nak átadott épülete miatt szabályos utcai verekedés tört ki a kollégisták között.

Az erős politikai hátszélnek, valamint a kollégium vezetőségének s nem utolsósorban Kardos energikus személyes erőfeszítéseinek, hatalmas szervezőmunkájának köszönhetően 1948-ra 158 népi kollégium közel tízezer kollégistával alkotta a népi kollégiumi hálózatot. „Bár marxista eszmevilágra támaszkodott, a kollégiumi nevelés szocialista változatát igyekezett megvalósítani, mégis a hagyományos magyar kollégiumi nevelés megújítását, a magyar szellemi és népi hagyományok ápolását, fejlesztését segítette elő. Forradalmi lépés volt a kollégiumi rendszer és gondolat kiterjesztése [...] A hibák nem az elgondolásban, a célkitűzésben vagy a társadalmi és kulturális munkában rejlettek, hanem az egyoldalú, túlzó, erőltetett politikai tartalomban és nem utolsósorban az ellenfelekkel szembeni antidemokratikus módszerekben” – vont mérleget a NÉKOSZ-ról az ellenállásban szövetséges, az ifjúságpolitikában a Nemzeti Parasztpárt Kovács Imre-féle antikommunista szárnyával rokonszenvező és ezért a NÉKOSZ-szal politikai harcban álló későbbi recski internált, Benkő Zoltán.

Ebben az időben lettek a Fényes szellemek nemzedékének tagjai olyan, később ismertté váló művészek, mint – többek között – Bacsó Péter és Jancsó Miklós rendezők, Hernádi Gyula, Juhász Ferenc, Nagy László és Csanádi Imre költők, írók, Soós Imre, Horváth Teri, Váradi Hédi, Psota Irén, Szirtes Ádám és Berek Kati színészek. Kétségtelen, hogy a NÉKOSZ sikertörténetében meghatározó szerepet játszott Kardos személyisége is. „Sejtésem a népi kollégiumi mozgalom születéséről és lassú haldoklásáról ma már bizonyosnak tűnik: a Nékosz

lelke Kardos Laci volt” – fejtette ki *A népi kollégiumi varázs* című írásában Levendel László orvosprofesszor, a Kádárkorszakban a népi és urbánus értelmiségnek találkozóhelyet adó, sajátos miliójú társasági események, az ún. Levendel-szalonok házigazdája.

A NÉKOSZ minden megyében, egyetemi városban létrehozta saját intézményeit, de sokszor már működő, elsősorban egyházi intézmények rovására. Amikor Kardos politikai pályája csúcsaként 1947-ben a Magyar Kommunista Párt színeiben nemzetgyűlési képviselő lett, a népi kollégiumok érdekeire hivatkozva erősen dogmatikus parlamenti felszólalásban intézett éles támadást a katolikus egyház iskolái és Mindszenty bíboros ellen. A felszólalás a mindinkább élesedő egyházellenes propagandába és támadássorozatba illeszkedve rendkívül kiélezte a katolikus egyház és a NÉKOSZ viszonyát. Olyannyira, hogy amikor 1956-ban, a forradalom napjaiban Kardosnak alkalma nyílt részt venni egy Mindszentyhez tartó diákküldöttségben, egykori parlamenti beszédére hivatkozva aggódott, hogy a bíboros egyáltalán hajlandó-e egy olyan küldöttséget fogadni, melynek ő is tagja.

A PÁRTFEGYELMI

Miközben a Györfly-kollégisták és Kardos pályája még meredeken ívelt felfelé, a Györfly István Kollégium egykori pártfogó testületének tagjai és az ellenállási mozgalom résztvevői közül – a politikai támadások kereszttüzébe kerülve – mind többen szorultak a közélet periferiájára vagy kerültek börtönbe. Eközben Kardos a népi kollégiumok megszervezéséért és pedagógiai munkásságáért 1948. március 15-én az elsők között kapott Kossuth-díjat. Néhány hónap múlva, 1948 szeptemberében azonban már az új MDP pártbizottsága pártfegyelmi keretében szigorú megrovásban részesítette.

Az első támadások Kardos ellen 1947 végén kezdődtek meg, párhuzamosan az egyeduralomra törő kommunista párt hatalomátvételének felgyorsulásával. Voltaképpen csak idő kérdése volt, hogy a Kardos által képviselt népi-demokrácia-felfogás, az önrendelkezésen alapuló intézményi rendszer, a párthierarchiát figyelmen kívül hagyó, szabálytalan pártkapcsolatokat ápoló vezetői magatartás mikor kerül szembe a politikai rendszer teljes uniformizálására törekvő hivatalos pártirányítással és

annak ifjúságpolitikai végrehajtóival. 1948 tavaszán Hollós Ervin és Nonn György jelentést készített a NÉKOSZ-ról, amelyben a szövetséget pártserüléssel, narodnyik ideológiával és burkoltan antiszemitizmussal vádolta. „A Nékosz jansenlegi vezetői, Kardos és Gyenes elvtársak képteleneknek bizonyultak a bajok orvoslására, mivel nem gyakoroltak időben önkritikát, olyanokká váltak, mint a bacillus gazdái.” A nyíltan durva hangnem és a név szerinti felelősség világossá tette Kardos bukását. Sorsáról a végső döntést az MDP Szervező Bizottságának július 20-i ülése hozta meg, amelyen Rákosi személyesen bírálta „a párt egykori dédelgetett gyermekének” vezetőit. Rákosi éles bírálatát követően Kardost felmentették a főtitkári funkcióból.

A kommunista táboron belüli ideológiai szigorodás, a jugoszláv konfliktus kiéleződése és ennek belpolitikai függvényeként Rajk menesztése végképp megpecsételte a NÉKOSZ és Kardos sorsát. Az MDP Titkárság jelentésében tovább súlyos vádakkal illették Kardost és társait, akik „azon a határon jártak, hogy pártellenes csoportosulást hozzanak létre a NÉKOSZ-ban”. Szeptemberben a PB elfogadta a NÉKOSZ-t elmarasztaló határozatot. Egy hét múlva Kardost az MDP Központi Ellenőrző Bizottsága szigorú megrovásban részesítette. Kardos még nem töltötte be a harmincadik életévét, amikor bukott politikus lett. A Rajk-per árnyékában a börtönt elkerülte, de a Rákosi vezette hatalmitaktikai játszmában a NÉKOSZ vezetőit sikerült megosztani. A szövetség Kardos leváltását követően még nem egészen egy évig működhetett, majd a tagság kényszerű közreműködésével lényegében önfelszámolást hajtott végre.

Az egykori kollégiumi vezetők közül többen az apparátus tagjai maradtak vagy a tudományos-szellemi életben helyezkedtek el. Tőkés Ottót, Rajk személyi titkárát börtönbüntetésre ítélték, míg Kardost periferiára állították, de nem lehetetlenítették el. Leváltása után a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban a tudományos osztály élén a műzeumi, levéltári, könyvtári rendszer államosítás utáni átszervezése lett a feladata. Az államosítás és az átszervezés állásvesztéssel és más súlyos egzisztenciális következményekkel sújtotta a régi „polgári értelmiség” számos tagját, s ezzel kapcsolatban a visszaemlékezések szerint Kardos „sok tapintatról tett tanúbizonyosságot”. Kardos ellen azonban újabb feljelentés érkezett, hogy „az ő

ügyosztályáról kerültek moszkvai ösztöndíjasok könyvküldeményeibe olyan művek, mint Magyarország a kereszténység védőbástyája”. 1950 márciusában minisztériumi állásából is elbocsátották, a tudományos pályát azonban továbbra is nyitva hagyták előtte. Így vizsgatért eredeti végzettségéhez, és a Néprajzi Múzeum tudományos munkatársa, majd 1956. október 5-től főigazgatója lett.

NAGY IMRE KÖVETŐJE

Kardos újbóli közéleti aktivitása Nagy Imre első miniszterelnökségével vette kezdetét. A DISZ-ben óvatos reformon dolgozó egykori kollégistáktól, csakúgy, mint az ifjúságpolitikai kérdésekben nyilatkozatra készülő miniszterelnöktől felkérés érkezett az ifjúsági szervezetek és az ifjúsági mozgalmak megújításáról szóló tervet kidolgozására. Kardos Márkus Istvánnal együtt készített ifjúságpolitikai memorandu-

mában a NÉKOSZ újjáélesztését és a DISZ merev pártapparátusi vezetésének megreformálását javasolta. Mindezt a későbbi vádirat a DISZ elleni összeesküvésnek minősítette. Kardosék terhére rótták, hogy az Írószövetségnek is eljuttatták a javaslatot, melyhez 13 író is csatlakozott, s a szöveget az *Irodalmi Újságban* nyilvánosságra kívánták hozni. A javaslatot párt- és DISZ-körökben egyaránt elvetették, megjelentetését a párt központi vezetősége megakadályozta. 1954 decemberében, miután Moszkvából hazatért, Rákosi személyesen is megtámadta a javaslatot azzal, hogy ki akarja vonni a DISZ-t a párt vezetése alól. 1955 nyarán pedig az SZKP PB Elnökségének tagjaként Malenkov is foglalkozott a „Nagy Imre elvtárs mögé húzódó rothadt irányzatokkal”.

A XX. kongresszus következtében felszínre törő válság hatásaként erőre kapó baloldali értelmiségi szellemi pezsgésbe Kardos újfent bekapcsolódott. Június 7-én jelen volt Nagy Imre születésnapjában. A forradalmat

megelőző kiábrándult pártellenzéki értelmiségi mozgolódások meghatározó fórumát, a DISZ Petőfi Körét is többszörösen szálak fűzték a volt NÉKOSZ-hoz. Nemcsak a kör titkára, Tánczos Gábor volt kollégista, hanem a vezetőség további 10 tagja is. Kardos ugyan a Petőfi Kör vezetőségének formálisan nem volt tagja, de jelentős informális befolyást gyakorolt annak munkájára. Egykori kollégistatársa, Vitányi Iván szerint tényleges súlya jóval több volt a periratokban tetten érhető szerepkörénél: „Nem ő volt a Petőfi-kör vezetője, de nem volt senki sem a vezetőségben, aki ne kérte volna tanácsát, ezért voltaképpen az ő szellemi hatása érvényesült.” Kiterjedt kapcsolatrendszere, ismertsége és a kollégiumi időkből tovább élő nimbusza révén a Nagy Imre körül formálódó pártellenzék népi kollégista vonala Kardosra és a Nagy Imre-tanítvány Gyenes Antalra is úgy tekintett, mint akik meghatározó szerepet játszhatnak e kör el-

Kardos László
az íróasztalánál

képzeléseinek artikulálásában és közvetítésében. A Nagy Imre-per ítélete mindezt jóval egyszerűbben, az egész eseményt összeesküvésnek interpretálva fogalmazta meg, hogy: „A Petőfi kör vezetőségére Nagy Imre és társai közvetlenül Losonczy Géza, Vásárhelyi Miklóson, Tánzos Gáboron és Kardos Lászlón keresztül érvényesítették befolyásukat.”

1956 nyarán a súlyos válságban lévő DISZ vezetői részéről is több kezdeményezés indult, hogy az egykori népi kollégisták félreállított vezetőit bevonják a szervezet korrekciójára irányuló tervezésbe. A Hollós Ervin és Gosztonyi János részvételével zajló megbeszéléseken többszöri egyeztetést követően, 1956. október elején úgy tűnt, hogy körvonalazódik egy, a DISZ keretében újjalakuló kollégiumi hálózat terve. Felmerült az is, hogy a NÉKOSZ megalakulásának augusztusban esedékes tízéves évfordulóját megünnepeljék. A megrendezést és az ahhoz szükséges pártbizottsági engedély megszerzését a DISZ-központ nevében Hollós Ervin vállalta. A párt által felszámolt kollégiumi szövetség demonstratív, önkritikus rehabilitálását jelentő találkozóról szóló döntést azonban az egyre élesedő politikai légkörben a pártvezetők végül nem merték meghozni. A kezdeményezés '56 után mégis a Kardossal szembeni egyik vádpontot képezte azzal, hogy a tervezett találkozót, melyről Kardos mindenekelőtt Losonczy Gézával és Vásárhelyi Miklóssal egyeztetett, az ifjúság demonstratív kiállításnak szánták a Nagy Imre-féle politikai irányvonal mellett.

Az egymást gyorsan váltó események sodrában szeptemberben a PB végül rehabilitálta a NÉKOSZ-t. Kardos a börtönben írt önvallomásában meglehetősen részletességgel tárgyalta a párt és ifjúsági szervezetének fordulatát a szövetség megítélésében. „Aki ismeri az előzményeket (1954/56), az tudja, hogy ez a magatartás milyen jelentős politikai fordulatot jelentett Hollós Ervin gondolkodásában, irántuk és irántam, s ez egyúttal a DISZ vezetésére is vonatkozik” – írta 1957 októberében a börtönben arról a Hollós Ervinről, aki ekkor már a politikai rendőrség belsőreakció-elhárító osztályának vezetőjeként vett részt a megtorlás levezénylésében. Az ifjúságpolitikai korrekciókról, reformokról, a hibák kijavításáról szóló, '56 nyara és októbere közötti tárgyalássorozatot a párt hivatásos ifjúságpolitikusainak tanácsalanságaként, válságként értelmezte.

„Ma visszagondolva az egész tárgyalást mint a DISZ-vezetés egyik bomlási tünetét tudom értékelni.”

1956 októberében a kollégisták politikai mozgásterének bővülése szempontjából két jelentős eseményre is sor került. Október 13-án, egy héttel a Rajk-temetést követően s éppen aznap, amikor az MDP vezető testülete, a Politikai Bizottság helyreállította Nagy Imre párttagságát, került sor a volt Györfly-kollégisták találkozójára, melyen Rajk özvegye, Rajk Júlia mellett Nagy Imre is részt vett, jelezve személyes elköteleződését a népi kollégiumok ügye iránt. A találkozón Kardos kifejezésével élve „kisebbszerű botrányra” került sor, amikor nem eléggé önkritikusnak tartott felszólalása után a PB-tag Szalai Béla lemondását követelték a félreállított kollégisták.

Egy héttel később DISZ-vonalon is fontos előrelépés történt Kardosék szempontjából. A párt ifjúsági szervezetének személyi megújításáról szóló tárgyalások utolsó fordulóira került sor. Október 20. táján Hollós Ervin és Gosztonyi János az egykori NÉKOSZ-vezetők közül Gyenesnek, Tőkés Ottónak és Kardosnak is funkciót ajánlott fel a teljesen elbizonytalanodott DISZ új vezetőségében, amit a györflysták a politikai aktivizálódás lehetőségeként el is fogadtak volna. Október 22-én Kardos lakásán az érintettek Tánzos Gábor és Losonczy Géza bevonásával még a DISZ-en belüli pozíciófoglalás részleteit tárgyalták, a körülöttük zajló események azonban ekkorra már túlléptek a párton belüli személycserékben és a rendszer kisebb-nagyobb korrekciójában gondolkodó politikusok elképzelésin.

Az aktuális problémát már a másnapi ifjúsági nagygyűlés megakadályozásának vagy legalábbis kézben tartásának kérdése jelentette. A pártközpontban lezajlott ideges tanácskozáson Orbán László arra akarta rávenni – a realitásoktól teljesen elszakadva – az egykori NÉKOSZ-vezetőket, hogy járják végig a diákokat, és beszéljék le a diákokat a tüntetésről. Kardos szintén téves helyzetértékeléséből fakadó javaslata ezzel szemben az volt, hogy a párt ifjúsági szövetsége vegye kézbe a kezdeményezést, és párhuzamos nagygyűlésekkel csillapítsa a felhevült indulatokat.

Kardos és a kollégisták azon törekvéseit, hogy egy párton belüli elitcsere révén a rendszer kereteit nem veszélyeztető reformprogram induljon be, a forradalom kitörése egy pillanat alatt meghaladta.

A FORRADALOM ALATTI ÚTJA

A forradalmi követelések a kezdetektől túlmutattak a Kardos által ideálisnak gondolt pontokon. Önvallomásában arról írt, hogy helytelenítette az ifjúsági követelések szovjetellenes élét és azt, hogy felmerült a szovjet csapatok kivonásának kérdése. Ugyanakkor ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy nézeteit és a forradalom hatására módosuló valódi véleményét a peres iratok nyomán nehéz rekonstruálni, mert Kardosnak alapvető érdeke volt, hogy a forradalom alatti szerepét a halálbüntetés elkerülése érdekében kibővítsen. A politikai rendőrség vizsgálati osztálya ezzel szemben ellenforradalmi irányító szerepét igyekezett dokumentálni. Így az október 22-i találkozó még a Nagy Imre-per ítéletébe is bekerült, az összeesküvés egyik epizódjaként megjelenítve. Losonczy Géza és Márkus István vallomásai alapján tényként állapította meg a bíróság, hogy az 1956. október 22-én este Kardos László lakásán összegyött társaság megbeszélte, hogy Nagy Imre „hívei” hogyan vegyék át a DISZ vezetőségében a döntő funkciót, és ez az „örösváltás” hogyan javítja meg a „párton belüli pozíciókat”. Kardos vádirata ugyanezt a mozzanatot már a DISZ-vezetés tervezett „pucsszerűen kézbe kaparintásának” minősítette.

A forradalom alatti aktív szerepvállalása október 26-án kezdődött. Az előző nap spontán létrejött egyetemi szervezet, az Egyetemi Forradalmi Bizottság egyik vezetője, Pozsár István tanársegéd (volt kollégista) kérte fel Kardost, hogy vegyen részt a diákok Nagy Imréhez induló küldöttségében. Céljuk, hogy a két napja kinevezett miniszterelnökkel megismertessék az egyetemisták követeléseit, s meggyőzzék, hogy változtassa meg az események hivatalos ellenforradalmi értékelését, oszlassák fel az ÁVH-t, vonuljanak ki a szovjet csapatok. Kardos börtönben készült írásai szerint a miniszterelnök és a diákok között a pártközpontban létrejött találkozón Nagy nem tett konkrét ígéreteket, a diákbizottság pedig elégedetlenül távozott. Kardos ehhez a látogatáshoz kötötte értesülését arról, hogy a miniszterelnök oktatásügyi miniszterként számít rá új kormányában.

Losonczy Géza feljegyzéseiből tudjuk, hogy Nagy már október 23. előtt is számolt Kardos politikai aktivizálásával. Ekkor még a megújítandó pártvezetés Központi Vezetőségébe szánta az egykori NÉKOSZ-vezért, október 23. után már a kabinetbe. A NÉKOSZ megítélés-

Kardos László lakásában, a könyvespolc előtt, 1977

javaslatára a szervezet új elnökének a recski táborot megjárt Jónás Pált választották. Jónás Hege-dűs B. Andrásnak adott kései interjújában azzal

magyarázta Kardos személyi választását, hogy a már bejáratos Petőfi Kör tevékenységét olyasvalakinek kellett továbbvinnie, akinek a múltja „tisztá”, és szemben a pártellenzék java részével, nem támadható a Rákosi-rendszerbeli előélete miatt. Emellett a forradalom politikai viszonyainak gyors átalakulásáról alkotott helyzetértékelése alapján úgy vélte, hogy az 1945-ös politikai állapotok fognak visszaköszönni, ami nélkülözhetetlenné teszi, hogy a Petőfi Kör élén a kispapokkal szoros kapcsolatot ápoló, de az ő szempontjaikat is képviselni tudó vezető álljon.

Kardosnak a Petőfi Kör megújításában tükröződő politikai helyzetértékelését Jónással lényegileg azonos módon foglalta össze Vitányi Iván is visszatekintésében: „Azt mondta: az új rendszerben a szocializmus nem lesz meghatározó erő, kisebbségben lesz. A kérdés az, hogy mi legyen a Petőfi-kör szerepe. Szocialista szellemű hely legyen-e vagy általános demokratikus vitakör. Ő az elsőt javasolta.”

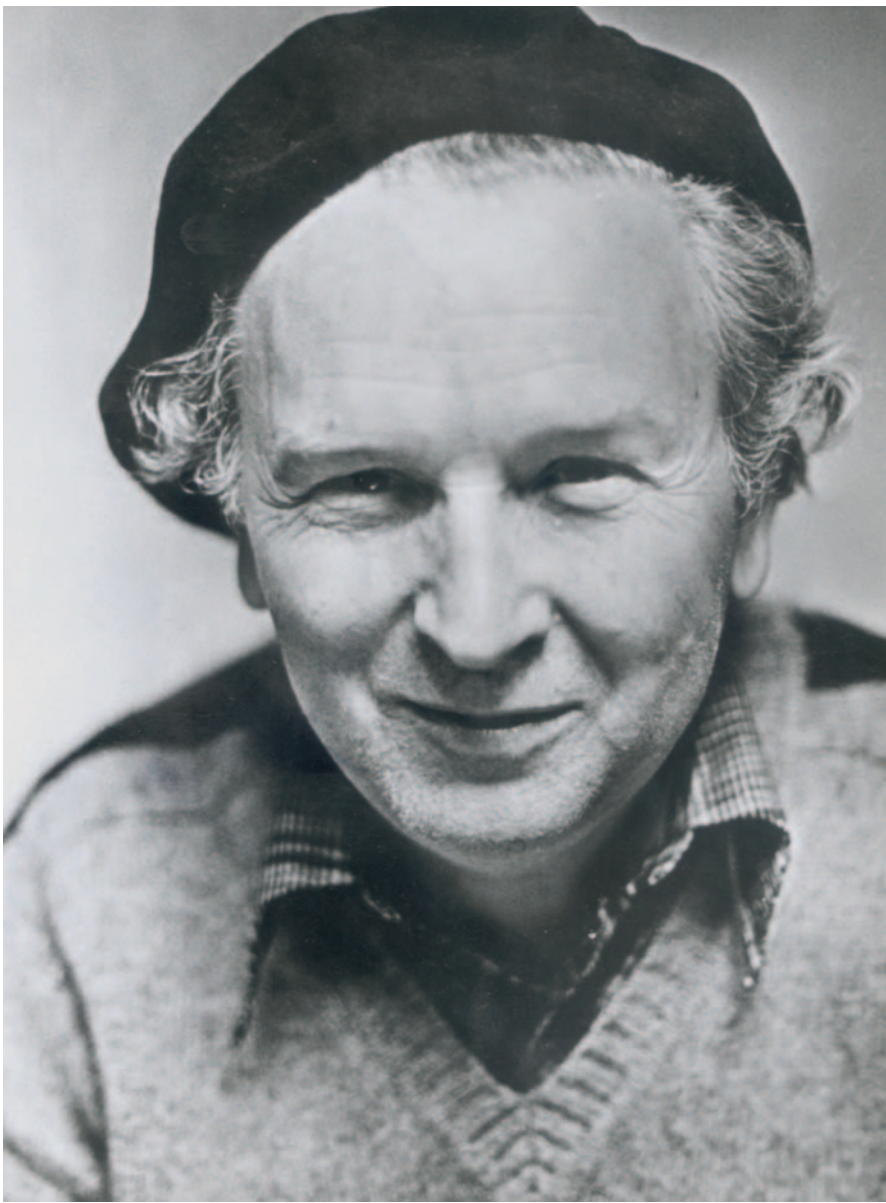
Kardos forradalom alatti szellemi útját és súlyos politikai-erkölcsi dilemmáit szintén Vitányi Iván világította meg a legtalálóbban: „Nagyon érdekes volt azonban megfigyelni, ahogy a helyzet változott, és az események túlnőttek azon az eszményen, amelynek Kardos szimbóluma volt. Mert – mint mondtam – ő bár a szovjet típustól eltérő, de mégis olyan utat képviselt, amelynek vezéreszménye a szocializmus. Azok számára lehetett jelkép, akiket ez az eszme megérintett, és ebbe a körbe a népi írók követői csakúgy beletartoztak, mint Lukács Györgyéi. Az elején (pontosabban az első két napja után) úgy érezték, hogy ők a forradalom, itt a szocializmus megújítása folyik. De akkor egyszerre szembekerültek azzal a kérdéssel, hogy a valóságos történelmi lecke ennél nagyobb léptékű, és más eszme van a centrumában, nem a szocializmus, hanem a demokrácia. Váratlan és kegyetlen helyzet azoknak, akik eddig egész életüket a szocializmusra tették fel. A kérdés így hangzott: vállalod-e a demokráciát, a maga többpártrendszerével, beleszámítva azt a bizonyosságot, hogy a hatalom kikerül a szocialisták kezéből, és azt az eshetőséget, hogy konzervatív, sőt jobboldali hatalom szerveződik (ami

sében azonban nemcsak a párt keményvonalasai fordultak szembe Naggyal, de még Nagy Imre köre sem volt egységes a szervezet túlzottnak ítélt nemzeti romantizmusa, népi retorikája miatt. Ez kitetszett a forradalom alatt is, amikor Nagy Imrével szemben, aki Kardost szerette volna kormányában látni, végül október 26-tól Lukács Györgyöt nevezték ki népművelési miniszternek.

Kardos László egyik alapító tagja és tevékeny résztvevője volt az 1956. október 28-án a különböző értelmiségi csoportok képviselőiből az ELTE-n megalakult Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának (MÉFB). A Rajk-perben 10 év börtönbüntetésre ítélt Ádám György vezette szervezet által összeállított követeléseket, amelyek politikai pontjai már jóval túlmutattak a Kardos által eredetileg képviselt szocialista megújítás programján, a NÉKOSZ nevében

Kardos és Tökés Ottó írta alá. A MÉFB igyekezett információs központként és a forradalmi szerveződések közötti közvetítő szervként fellépni, mindenekelőtt azonban az értelmiség különböző körei közötti vélemény- és hírcserének lett fontos központja. Kardos itt találkozott újra az ellenállásban megismert, 1945 után eltérő politikai és életpályákat bejáró nemzedéktársaival: a kispapártpárti, börtönviselt Kiss Sándorral, az évekig segédmunkásként dolgozó Göncz Árpáddal, a recski internálótáborot megjárt Jónás Pállal, a Dudás Józseffel érkező, szintén recski Zimányi Tiborral.

Október 31-én az értelmiségi forradalmi bizottság képviselőjében vett részt a Mindszenty-nél megforduló delegációban. November 1-jén jelen volt az új MSZMP parlamenti alakuló megbeszélésén. November 3-án pedig a Petőfi Kör újjáalakulását célzó összejevetelen

—→
Kardos László, 1977
—→

„Nagy Imre kéziratával én egyet értettem [...] Előre látható, hogy Nagy Imrét és társait előbb-utóbb bíróság elé fogják állítani. Elhatároztam, hogy tudják meg az igazságot pro és kontra. Nagy Imre kéziratát, amely Rákosi, az akkori KV és Politikai Bizottság támadásaival szemben védekezik, elhatároztam, hogy kiküldöm, ezzel kontra karírozom az esetleges Nagy Imre-féle pert, mert ennyivel tartozom Nagy Imrének.”

Kardos László az összeállított kéziratot kémregénybe illő konspiratív módon a Miniatur eszpresszóban két akatáska kicserélésével adta át Göncz Árpádnak, aki pedig Regéczy-Nagy Lászlónak, az angol követség sofőrjének segítségével az egyik követségi tisztviselőn keresztül eljuttatta a Strassbourgban székelő Magyar Forradalmi Tanácsnak. A kéziratot a Kardos által adott *A magyar nép védelmében* címmel jelentette meg az emigráció, és illegális úton visszacsempészve, hamisított fedőlappal juttatta el Magyarországra több száz példányban.

Kardost 1957. május 4-én tartóztatták le. Kihallgatásait a politikai rendőrség legmegbízhatóbb államvédelmiseiből létrehozott, kiemelt politikai ügyeket vizsgáló, ún. különleges (K-) részlegének munkatársai vezették. A nyomozás során közel 15 hónapot töltött magánzárkában. Súlyos lelki és fizikai traumákon ment keresztül. Később feleségével megosztotta, hogy az erőszak hatására tett vallomásokat az aláírásában elrejtve v és c betűvel (vi coacta) jelezte. Pogány Mária 64 jegyzőkönyvből 17-en találkozott ilyen aláírással.

Kiadott börtönírásaihoz csatolva övegye közzétette az utolsó szó jogán elmondott beszédét, amelyben az akasztófa árnyékában Kardos beismerte bűnösségét, és élete leggyalázatosabb tetteinek nevezte az ellene felhozott fő vádat, Nagy Imre írásainak külföldre juttatását: „A bűneimért bűnhődnöm kell. Kevés enyhítő körülményt tudok a javamra felhozni. Tudatában vagyok annak, hogy a munkásmozgalmi múltam nem jelent enyhítő körülményt. Nem óhajtok a jószándékra hivatkozni, de mindig abban a tudatban voltam, hogy a szocializmus építését gátló akadályokat hárítom el. Nincs számomra súlyosabb büntetés, mint annak a felismerése, hogy ártottam a pártnak. Igazi bűnhődésem a felismerésben van. Kérem a bíróságot, hogy mondjon kemény, igazságos, méltányos ítéletet felettem.”

ellen majd demokratikus eszközökkel kell küzdeni), vagy oda csatlakozol, ahol megálljt mondanak a forradalomnak, és segítesz visszaállítani a régít.”

A MAGYAR NÉP VÉDELMEBEN

Kardos nem segített visszaállítani a régít. November 4-ét követően aktív résztvevője volt a politikai ellenállás lehetőségeit megvitató értelmiségi találkozóknak. Így vett részt Sós Júlia lakásán a kisgazdapártiak és Nagy Imre hívei közötti megbeszélésen, Bibó István politikai kibontakozásról szóló tervezetének november 6-i megvitatásán, amelyek a különböző ellenzéki-ellenálló szervezetek együttműködésének közös elvi alapjává váltak.

Kádár december elejére teremtette meg az ellenállás erőszakos felszámolásához szükséges eszközeit. A politikai ellenállás reménye január végére vég-

kép elszállt. Folyamatosak lettek a letartóztatások, és Kardoshoz is érkeztek a személyére utaló jelzések. 1957 elején több alkalommal is megpróbált emigrálni, sikertelenül.

Már felpörgött a megtorlógépezet, amikor 1957 márciusában sor került Kardos pályájának egyik legbátrabb és a kádári hatalom legitimációja szempontjából legveszélyesebb politikai vállalkozására, a letartóztatott miniszterelnök 1955–56-ban írt vitairatainak külföldre juttatására. A kéziratot Nagy Imre még 1956 augusztusában küldte el tanársegédjével, Ujhegyi Gyulával Kardosnak. 1957 tavaszára Nagy minden kéziratát elkobozták, az utolsót Kardos őrizte, aki szerette volna a miniszterelnök politikai hagyatékát biztonságban tudni és a várható Nagy Imre-perre készulve azt nyilvánosságra hozni.

A Kardos vádiratában foglaltak ezen a ponton nem túloztak. A vád állításait Kardos öntudatosan magára is vállalta.

Pere az '56-os megtorlások működési mechanizmusainak egyik tragikus vonására is rávilágít: a megtorló hatalom megpróbálta bűnrészessé tenni az áldozatokat saját meghurcolásukban. Börtön-társai visszaemlékezései szerint élete legboldogabb napjának az életfogytiglani ítélet kihirdetésének napját tartotta.

INTEGRATÍV SZEMÉLYISÉG

Kardos 1963-ban szabadult. Haláláig a Néprajzi Múzeum tudományos főmun-

kötetes NÉKOSZ-dokumentumgyűjtemény, illetve a nagyközönségnek készített, még inkább megrostált egykötetes változat (1978) azonban ebben a formájában is lehetőséget adott a NÉKOSZ-generáció számára, hogy a mozgalom történetét a nyilvánosság elé vigye.

Kedves személyes ügyét, a tehetségápolást a Kádár-rendszer valóságában az „osztályidegen” gyerekek továbbtanulási ügyeinek egyengetésével segítette. Így többek között Szabó Imre sárbogárdi lelkész (az ötvenes években meghurcolt, nagy tekintélyű, hasonló

által kedvelt személyisége volt egészen 1980-ban bekövetkezett haláláig.

Halálakor – az özvegy által közzétett magánlevelek tanúsága szerint – bensőséges barátként gyászolta többek között az édesapja Horthy-korszakbeli diplomatakarrierje miatt kitelepített, majd '56 után rövid időre bebörtönözött neves szociológus, Andorka Rudolf; az 1956 miatt 15 éves börtönbüntetését teljes mértékben letöltő és csak 1971-ben szabadult Cserbakói Endre; a római magyar kulturális és művészeti élet legendás szalonját, a Triznya-kocsmát mű-

katársaként dolgozott. Jelentős vallási néprajzi kutatómunkái mellett a népi kollégiumi mozgalom örökségének ébren tartásával foglalkozott. 1969-ben Vitányi Ivánnal együtt szakértőként működött közre Jancsó Miklós éles vitákat kiváltó híres filmjének, a *Fényes szelk*nek az elkészítésében. Létrehozta a NÉKOSZ Baráti Körét. Az aczéli kultúrpolitikát is jól jellemző vállalkozása, a közel egy évtizeden keresztül vajúdo, erősen megrostált, tendenciózusan válogatott, korlátozott példányszámban, zárt kiadványként megjelentetett két-

nevű esperes veje) két fiának egyetemi felvételét köszönte a „*Kardos Laci barátom személyében megjelenő angyalnak*”, aki az elutasított papgyerekeknek is kijárta a felvételi eredményeik után egyébként járó egyetemi helyet. A kortársak által gyakorta hangsúlyozott segítőkészségének, megragadó személyiségének, kapcsolatteremtő képességének, valamint a NÉKOSZ-legendának és az ötvenhatosság ellenzéki ízű nimbuszának egyaránt köszönhetően Kardos a Kádár-korszak különböző értelmiségi csoportjainak széles körben ismert és sokak

ködtető házaspár; Szőnyi Zsuzsa és Triznya Mátyás; a sárospataki teológiai akadémia népfőiskolai mozgalmat is szervező professzora, Újszászy Kálmán; a közös népi kollégiumi időkre emlékező pozsonyi Turczel Lajos irodalomtörténész és az Ortopédiai Klinika igazgatója, Vizkelety Tibor professor. Csoóri Sándor pedig versben búcsúzott el az általa a „haza kifutófiújaként” aposztrofált Kardostól. ♦

—→
Kardos László
dűledező szülő-
háza előtt,
Tótkeresztúron az
1970-es években
←—

JÓNÁS PÁL

Jónás Pál 1957-ben a *Time* magazin fedőlapján szereplő „év emberében” önmagát látta. Az '56-os magyar forradalomnak szentelt szám címlapját nézve megállapította, hogy a „tépett, zavarodott, de bátor szabadságharcost, aki egyedül áll a viharban, s nem tudja, hogy most milyen irányban kell az első lépést tennie, róla mintázták”.

Jónás Pál – az eredetileg reformkommunista Petőfi Kör utolsó, immár koalíciós alapon megválasztott elnöke – generációjának egyik legtehetségesebb ifjúságpolitikusa volt. 1945 után a németellenes diákellenállás meghatározó személyiségeként, majd az új országos ifjúsági szervezet diákközpontjának elnökeként minden bizonnyal jelentős politikai pálya várt volna rá, ha a MADISZ-t a kommunista párt maga alá nem gyűri. 26 évesen egy várható ifjúsági kirakatper majdani vádlottjaként letartóztatták. 5 évet töltött a buda-déli, kistarcsai és recski internálótáborokban. 1956. november 3-án a különböző politikai irányzatok által egyaránt elfogadott, közös kompromisszumos jelöltként az újjáalakuló Petőfi Kör elnökévé választották. A szovjet csapatok támadása azonban kettétörte a nemzeti függetlenségért és a demokratikus kibontakozásért küzdők reményeit. November végén emigrációba kényszerült. Életpályája a hiánynak is a szimbóluma. Azt villantja fel, hogy mi mindent veszített a magyar társadalom a 20. században. Kiválóan felkészült, nehéz időkben is helytálló vezetők cselekvési lehetőségei lehetetlenültek el örökre.

Jónás Pál 1922. augusztus 27-én született. Szülei – sok Erdélyből menekült magyar családhoz hasonlóan – Budapesten, a Mária Valéria szűkséglakótelepen leltek menedékre. Édesapja Máramaroszigetről származó cigány muzsikus, anyja a Somogy megyei Andocs községből való varrónő volt. A családfő 1923-ban zenészként Franciaországba szerződött, ahova a család is követte. A megérkezést követően az apa elhagyta a családot, Jónás édesanyja és nagynénje varrónőként vállalt munkát. 1927–28 körül települtek vissza Magyarországra.

AZ IFJÚ MOZGALMÁR

A m. kir. állami Deák Ferenc Reálgymnáziumban a cserkészcsapat tagjaként 13 éves korában ismerkedett meg a népi gondolattal és annak jelesebb képviselőivel. 16 évesen már a mozgalom híve

volt. 1940-ben, az érettségi letétele után a közgazdasági karon kezdte meg egyetemi tanulmányait. A háború első éveiben Jónás még népi romantikus érzületű muharaysta volt. Muharay Elemér együttesén belül ő volt az egyik alapítója az úgynevezett Sirőknék (ejtsd: szőr). Közéjük tartozott Vitányi Iván, Papp Oszkár, Benedek Árpád, Kövesi Sándor, Schubert Antal és Csernye Tibor. Politikai motivációjuk 1940-ben még a fennálló rendszer megreformálása volt, teljesen lebontani nem akarták.

Az egyetemen aktívan bekapcsolódott az ifjúsági és diákpolitikai közéletbe, 1943-ban jelen volt a szárszói találkozóon. Ezekre az időkre úgy emlékezett vissza, hogy barátaival egy igazságosabb és emberibb Magyarországról álmodoztak. Jónás a Fitos Vilmos és Kristó Nagy István által szervezett hódmezővásárhelyi diákkonferencián került be a diákpolitika fősodrába – ő olvasta fel a konferencia 10 pontját.

1943–44-re fogalmazódott meg Jónásékban az addigi rendszer lebontásának igénye is. Ekkorra szocialistának vallották magukat. Azonban még sok évvel később sem tudta pontosan megfogalmazni, hogy tulajdonképpen mit is jelentett ez akkor. Társaival az egyetem megkezdésétől számítva egy-két éven belül jutottak el Szabó Dezsőtől és a népdalozástól Kovács Imrén, Erdein, Darvason, Illyésen, Veres Péteren keresztül a szocializmus klasszikus képviselőiig, Kautskyig, Engelsig és Marxig. Véleménye szerint a „diákegység-mozgalom legbaloldalán” álltak abban az időben. A szocializmus társadalompolitikai célkitűzései miatt érezhette azt, hogy ő kommunista. A félfeudális, úri-jobboldali Magyarország a félműveltségével és urambátyámozásával, üres antiszemizmusával, társadalmi igazságtalanságaival kibírhatatlan volt számára. Hozzá kell tenni, hogy a sztálinizmus és a bolsevizmus legalább annyira távol állt tőle.

Amikor a diákmozgalom, amelybe 1944-ben bekapcsolódott, átalakult ellenállási mozgalommá, Jónás Pál Fitos Vilmos vonalán belül Kiss Sándor csoportjához tartozott. A Fitos-mozgalom, pontosabban a Magyar Ifjúsági Nagybizottság keretében alakult meg a Magyar Ifjúság Szabadságfrontja 1944. december 15-én.

Ebben az időben Jónás néhány társával katonaszökevény volt, fegyvert viselt és álnéven élt. Egy szűkebb, úgynevezett akciós csoportban is szerepet vállalt, amelynek feladatai közé tartozott, hogy zavart keltő akciókat hajtson végre, de december 20-án lebukott. A Kálvin téren ütött rajta egy dekonspirált találkozó alkalmával a Nemzeti Számonkérő Különítmény. Ám az őt szállító Gestapoautót légitámadás érte, s megszökött. Jónás Pál úgy emlékezett vissza, hogy abban a helyzetben számára a szovjet előőrs megérkezése a szabadságot, a „felszabadulást” jelentette – nem csak szimbolikusan.

1945-ben Magyarországon teljesen új élet kezdődött. Jónás Pál január utolsó napjaiban éppen barátaival, Zimányi és Csernye Tiborral sétált Budapest utcáin. Még tartott az ostrom, de a kommunista párt nevében Vas Zoltán beszédet mondott. Jónás emlékei szerint rendkívül jó beszéd volt, amelyben Vas azt hangsúlyozta, hogy a kommunista párt politikája megértéssel fordul a múlt eszményei felé. Igyekezett cáfolni a hallgatóság soraiban felmerült vádak, amelyekkel a kommunistákat illették. Felhívta mindazokat, akik kommunistának vagy baloldali szociáldemokratának érezték magukat, hogy álljanak sorba, ha a párt tagjai akarnak lenni. Jónás Pál Zimányi Tiborral együtt beállt a sorba, és kapott egy fehér színű, orosz–magyar nyelvű ideiglenes pártkönyvet. Bár Jónás szerint az emberek nagy része azért tette ezt, hogy az oroszoktól jobb elbánásban részesüljön, ő maga azért állt sorba, mert „*tényleg valahogy úgy érezte*”. Mégsem lett rendes párttag, tagságát nem újította meg, tagsági díjat nem fizetett. A kisgazdapártnak sem volt tagja, annak ellenére, hogy az ősszel barátja kisgazda lett. Közéleti tevékenységét a diák- és ifjúságpolitikában bontakoztatta ki.

Jónás jó kapcsolatban volt a Györffy-kollégistákkal. A kollégium igazgatói, Boross Lajos, Horváth Lajos és Kardos László, a barátai voltak. Gyakori vendég volt a kollégium megbeszélésein diákpolitikai, taktikai kérdések tárgyalásánál is. Hegedüs András – a későbbi miniszter-

elnök – szorgalmazta a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) megalakítását. Kiss Sándor lett a MADISZ, Jónás Pál pedig a MADISZ diákközpontjának elnöke. A főtitkár Gyenge Zoltán mellett Bérczi Bélát, kulturális vezetőként Kicsi Sándort, gazdasági vezetőként Zimányi Tibort emelhetjük ki.

Nem sokkal azután, hogy a MADISZ megkezdte működését, a különböző nem kommunista vezetőségi tagok számára kezdett nyilvánvalóvá válni, hogy a kommunisták saját céljaikra akarják használni a szervezetet, ezért kiváltak belőle. Lényegében az eredeti elképzelésekben megfogalmazott egységszervezet megalakítására hívták össze ezt követően a balatonlellei konferenciát, amelyre minden egyetemi kar választott képviselőket delegálhatott. Ezek a delegációk alapították meg a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetségét (MEFESZ) 1945 augusztusában, s Jónás Pált választották elnöknek. Progresszív és közéleti szereplésre hivatott alkata alkalmassá tette őt a tisztség betöltésére.

A MEFESZ-t egy jól működő ifjúsági egységszervezetnek tartotta, amelynek alapvetése – legalábbis Jónás Pál fejében – a Fitos-féle koncepció volt. 1947-ig háromszor választották meg a diákközpont elnökének. Azonban a kommunista pártnak egyre inkább szemet szúrt a tevékenysége, véleménye szerint az, hogy jó kapcsolatai voltak nyugati ifjúsági szervezetekkel, különösen a francia egyetemisták vezetőjével és Franz Hoffmann svájci diákvezetővel. A Magyar Közösség-ügy kapcsán – amelyet Jónás úgy jellemezett, hogy az első olyan per volt, „*ami nem fasiszták, hanem demokraták ellen ment*” – barátai egy részét letartóztatták. Az ÁVO 1947. január 8-án vitte be az Andrassy út 60.-ba két napra. Miután kiengedték, lemondott tisztségéről, s visszavonult az ifjúságpolitikától, Heller Farkas professzor témavezetésével a disszertációján dolgozott, amely *Az anarchizmus társadalmi és gazdasági elmélete* címet viselte.

KÉNYSZERMUNKATÁBORBAN

Letartóztatásának és későbbi internálásának okát személyének túlzottan jó nemzetközi megítélésében jelölte meg. Az új MEFESZ-vezetést nem ismerték el a külföldi szervezetek, s egy prágai diákkongresszus plakátján Jónás képével tüntettek a „nem megválasztott” ifjúsági vezetők ellen. Jónás Pál véleménye

Névjegy

Jónás Pál
1922–1998

Közgazdász, a Magyar Ifjak Szabadságfrontjának alapítója, az ellenállás aktív tagja. A háború után a MEFESZ elnöke. 1947-ben a Magyar Közösség-ügy kapcsán letartóztatták, de szabadon engedték. 1948 októberében Kistarcsára, majd Recskre internálták. 1956-ban részt vett a Petőfi Kör munkájában, november 3-án annak elnökévé választották. November 4. után elhagyta az országot, és az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le.

szerint ez a körülmény volt az, ami keletlenne tette őt a rendszer számára. 1947-ben lett számára nyilvánvaló, hogy a negyvenötös demokratikus kísérletnek vége van. A lenini dialektika, amely először felosztotta az országot demokratákra és fasisztákra, kezdte tovább osztani a demokratákat jó és rossz demokratákra. Később ez folytatódott, amikor a jó demokratákat kemény demokratákra és puha demokratákra osztotta. Megfélemlítés, besúgás, erőszak, törvénytelenység, a szabadságjogok semmibevétele, kontraszelekció, ütemes tapsok, a politikai vezetők elkülönülése jellemezték a munkásság életét. A rendelkezéseket a munkásság nevében, de a munkásság nélkül hozták. Heller Farkas professzor szerzett neki egy ösztöndíjat Svájcba, Wilhelm Röpke biztosította számára a meghívót. A svájci elővizum már rendelkezésére állt, útlevelet viszont nem kapott.

1948 októberében internálták, s öt évet töltött Buda-délen, Kistarcsán és Recskén. A kényszermunkatáborban együtt volt mindazokkal, akikkel harcolni próbáltak az ő megfogalmazása szerinti „fasiszta rendszer” ellen. Ironikusan úgy fogalmazott, hogy össze tudták volna hívni a Magyar Ifjúság Nagybizottságát, amikor a szociáldemokraták is megérkeztek.

Jónás emlékezete szerint csak őt állították bíróság elé, amikor Recsket felszámolták. A bíró szerint az ÁVO jegyzőkönyve „akkora baromság volt”, hogy az alapján nem lehetett mást tenni, mint felmentő ítéletet hozni.

1953 októberében szabadult és 1956 októberéig nem vállalt aktív szerepet a közéletben, de azért jelen volt különböző eseményeken, figyelemmel kísérte a folyamatokat. A Petőfi Kör egy-két vitáján is részt vett, de semmiféle hivatalos szervezeti kapcsolatot nem állt velük, egyszerűen a rendezvényeken megjelenő több tízezer ember egyike volt.

A Petőfi Kör 1955-ben megalakult vezetőségében a titkárság tagjai Tánczos Gábor, Hegedűs B. András, Nagy Balázs és Pécsi Kálmán voltak. A Petőfi Kör arculata 1956 tavaszán alakult ki, ekkor vált a fiatal magyar értelmiség centrumává, amely kiállt a Nagy Imre nevéhez fűződő szocialista megújulási program megvalósítása mellett, de a sztálinizmus ellen. A Petőfi Kör lényegében a reformista kommunista fiatal értelmiség irányvonalának fóruma volt, de a MEFESZ és a NÉKOSZ vezetői is megjelentek a politikai súllyal bíró találkozón. Az 1956. tavaszi sajtóvitára Jónás Nagy Balázssal együtt ment el. Szabadulása után Jónás két politikai körben fordult meg, Soós Júliáéban és Sárközi Molnár Mártáéban, aki Illyés Gyula mellett dolgozott, lényegében ő szerkesztette a *Válasz* című lapot.

Jónás egy cikkében úgy fogalmazott, hogy a volt kollégista körök komoly jelentőséggel bírtak 1956-ban, hiszen Nagy Imréhez többeket személyes szálak fűztek. Hegedűs András miniszterelnök és Szalay Béla, a Tervhivatal új elnöke Györffy-kollégisták voltak, és az a tény, hogy a párt- és államvezetésben az akkori harmincévesek számára ismerős nevek tűntek fel, egyfajta megnyugtató érzést keltett bennük, régi kollégistákban, de természetesen nemcsak bennük. Viszont a pártvezetésnek sem kellett a Petőfi Kör vezetésének párt-hűségében kételkednie.

Jónás Pál 1956. október 23-án érdeklődő természetű, de politikailag passzív

szereplőként, a Vas- és Edénybolt Vállalat sztahanovista művezetőjeként járta a várost a vállalat számára kiutalt motorkerékpárjával. Nézte a diáklfelvonulást, megfordult a Bem téren, majd a rádiónál is, szem- és fültanúja volt a 16 pont megfogalmazásának.

Szinte ösztönből indult el az egyetem jogi karára, ahol Kardos Lászlóval találkozott össze. Itt közölte nem sokkal később Jónással Ádám György közgazdász, egyetemi tanár – aki az Értelmiség Forradalmi Bizottságát életre hívta –, hogy kooptálták a bizottságba. Lényegében ezzel az aktussal kapcsolódott be Jónás Pál a forradalom eseményeibe.

A PETŐFI KÖR ELNÖKE

A Petőfi Kör 1956-os vitái a diktatórikus, adminisztratív sztálinista-rákossista vonal és módszerek ellenében hevültek fel. A vitákban formálódó kritika azonban nem jelentette a fennálló társadalmi rendszer ellenzését, tehát a rendszeren belül álló politikai irányvonalat határozott meg, amelyet korábbi politikája miatt Nagy Imre testesített meg. A Petőfi Kör akkori vezetői úgy gondolták, hogy Nagy Imre, akit október 13-án visszavettek a pártba, kormányt fog alakítani, és a „demokratikus szocializmus” eszméi nagyobb nehézség nélkül, strukturális változások elkerülésével valósulnak meg. A politikai program megfogalmazása azonban nem volt – és az adott struktúrában nem is lehetett – a Petőfi Kör feladata, Nagy Imre és a kör közvetlen találkozására soha nem került sor.

A forradalmi hangulat a Petőfi Kört lényegében felkészületlenül érte, nem tudtak mit kezdeni a helyzettel, nem osztoztak az egyetemisták hevületében, a vezetőség pedig inkább saját helyzetével volt elfoglalva, mivel az összehívandó DISZ vezetőségi ülésen annak megújítása volt napirenden. Nem számoltak az államhatalom összeomlásával, sem fegyveres harc kialakulásával.

Október 23-án, de legkésőbb október 25-én a Petőfi Kör politikai tevékenysége lezárult: a radikalizálódó tömegekhez képest magartatása túlságosan mérsékelte volt, másrészt a pártvezetés is elutasította működésüket. A kör reformkommunistái a forradalom napjaiban semmilyen módon nem tudták az eseményeket befolyásolni.

A forradalmi események néhány nap alatt teljesen új viszonyokat teremtettek, úgy tűnhetett, hogy a Szovjetunió

hajlandó elfogadni a többpártrendszer alapján felépülő, demokratikus Magyarországot. Ehhez a Nagy Imre-féle vezetésnek konszolidálnia kellett a belpolitikai helyzetet olyan viszonyok közepette, amikor az utcákon még ropogtak a fegyverek. A harcok egyik kiemelkedő vezetője volt Dudás József, akit Jónás nagyon jól ismert, hiszen Buda-délen egymás melletti cellában raboskodtak. Ezért a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságában Jónás Pált kérték fel, hogy tárgyaljon Dudással, és vállaljon közvetítő szerepet egy Nagy Imrével megszervezendő találkozás érdekében. Jónás közreműködött, a találkozó megvalósult.

November 3-án Jónás Pált bízták meg a Petőfi Kör elnöki tisztének betöltésével, ami lényegében kísérlet volt a szervezet koalíciós alapokon történő újjászervezésére a Nagy Imre-kormányt támogató, többségében baloldali fiatal értelmiségiek részéről.

Jónás Pál elnöksége a Petőfi Körben közvetlen előzmények nélküli, meglepő fordulatnak tekinthető. Kardos László véleménye azonban az volt, hogy a Petőfi Kör tevékenységét olyasvalakinek kell tovább vinni, aki nem támadható a sztálinista idők miatt, mert tulajdonképpen mindenkit meg lehet „kicsit kaparni” ezekben az ügyekben. Olyan emberre van tehát szükség, aki nem támadható, s akinek összes kapcsolata a kisgazdákhöz kötődik, bár Jónás soha nem volt tagja a kisgazdapártnak. Kardos arra alapozta helyzetértékelését, hogy 1956 októberében minden meg fog ismétlődni, ami 1945-ben történt, és a megváltozó helyzetben úgy tekintett Jónásra, mint aki a jobbról jövő kritikák ellen tud majd védelmet nyújtani.

November 3-án délután Jónás Pál elnökletével újrakezdték a Petőfi Kör munkáját. Helyiséget a Tervhivatalban kaptak, a Szikra Kiadó munkatársainak javaslatára tervezték a szerveződő Gondolat Kiadó átvételét, hetilapot és folyóiratot akartak indítani. Hegedűs B. András szerint „a részben koalíciós alapokon újjászerveződő kör” nyilatkozatot fogalmazott meg, amelyben támogatta a Nagy Imre-kormány politikáját és a konszolidációt. Jónás Pál éppen ismertette a kör programját, amikor az egyik titkár a fülébe súgta, hogy a miniszterelnökségről azt a hírt kapták, hogy Maléter Pál megegyezett a szovjetekkel, akik meghatározott idő múlva elhagyják az országot. Jónás Pál bejelentette a hírt, majd elénekelték a *Himnusz*t. November 4-én hajnalra az események még-

sem várakozásaiknak megfelelően alakultak. Jónás Pál november végén B. Rácz Istvánnal elhagyta Magyarországot.

A POLITIKAI EMIGRÁNS

Jónás Pál megfogalmazása szerint a menekültek egy része megfogadta, hogy nem fog beilleszkedni bevándorlóként egy idegen ország társadalmába, hanem politikai emigráns lesz és marad, amíg arra szükség van. Ennek megfelelően politikai célokat tűztek ki maguknak, és azt tekintették feladatuknak, hogy nemzetközi szervezeteken, a nyugati országok kormányain s a világ közvéleményén keresztül erős nyomást gyakoroljanak a szovjet és a magyar hatóságokra, hogy a „rendőrterror megszűnjön”. Abban reménykedtek, hogy eljön az idő, amikor a politikai menekültek hazamehetnek, és megvalósíthatják a forradalomban megfogalmazott eszméket. Jónás maga is lelkes tagja lett ennek a politikai célokat követő csoportnak.

Az ötvenhatosok „a forradalom eszméi” alapján történő szervezkedésének ötlete még Bécsben vetődött fel, nem sokkal azután, hogy hajdani kisgazdapárti, szociáldemokrata, valamint a forradalmi eseményekben nevet szerzett politikusok egy csoportja az osztrák fővárosba érkezett. Szervezetüket Magyar Forradalmi Bizottmánynak nevezték el, az ideiglenes intézőbizottságban a kisgazda Kiss Sándor, Horváth János és B. Rácz István, az 1955 óta Bécsben élő Szabó Miklós, a szociáldemokrata Benjámin Olivér – volt országos helyettes rendőrfőkapitány –, Szabó György, a Győri Nemzeti Tanács tagja és a Keresztény Népmozgalomhoz tartozó Raksányi Árpád foglalt helyet.

Az időközben Magyar Forradalmi Tanácsra átkeresztelt szervezet 1956. november 19-én kiadott első nyilatkozatának aláírói a korábban említetteken kívül Pásztor Tamás, Nyeste Zoltán, Benkő Zoltán, Szarka Gábor és Rédey Gábor voltak. Bécsbe érkezett még Kóvágó József, Adorján József képviselő, az emigráns kisgazdapárt megalakítója (Szabó Miklós lett a titkára), Király Béla tábornok, a nemzetőrség volt főparancsnoka, Heltai György, a Nagy Imre-kormány külügyi államtitkára, a kisgazda Vidovics Ferenc képviselő, Jónás Pál, a Petőfi Kör elnöke, Osváth György, Boros Lajos, Füzessi István, Sztáray Zoltán és Dénes Tibor.

Székhelyük Párizs lett, és nem akarták tudomásul venni, hogy a nyugat-

európai kormányok nem törődnek Kelet-Európa emigráns politikusaiknak sorával. Jónás Pál a Magyar Forradalmi Tanácsban a kulturális ügyek vezetését vállalta. A Petőfi Kör emigrációban történő felélesztésének gondolata a Magyar Forradalmi Tanács 1957. január 5–7. között magtartott alakuló ülésén született meg. Megszervezését Jónás Pál, a kör 1956. november 2-án megválasztott elnöke, valamint a szervezet korábbi titkára, Nagy Balázs vállalta. Végrehajtó bizottsága a következőkből állt: Kiss Sándor, Nyeste Zoltán, Prágay Dezső, B. Rácz István és Sztáray Zoltán. A kör feladataként a forradalom eszméinek, célkitűzéseinek idegenben való megőrzését, ismertetését határozta meg magyar és idegen nyelvű előadások tartásával és angol nyelvű folyóirat kiadásával. Jónás Pál Párizsban komoly tapasztalatokat szerzett az emigrációs politikai technikákról, egyúttal szembesült az emigrációs politika nehézségeivel is.

Létrehozta egy irodát, de a szimpátián kívül nagyon kevés forráshoz tudtak hozzájutni. Kiadásait a francia parlament külügyi bizottsága fedezte. Az iroda tagjai Jónáson kívül B. Rácz István és Benjámin Olivér voltak, majd csatlakozott hozzájuk Sztáray Zoltán is, amikor Jónásék már az Egyesült Államokba készültek. Az iroda jó kapcsolatot ápolt a későbbi Nagy Imre Intézet munkatársaival – Sztáray oda ment át dolgozni –, Nagy Balázssal és Heltai Györggyel. Jónás viszonylag rövid ideig, 1957-ig tartózkodott Párizsban.

A franciák azt tanácsolták nekik, hogy a sikeres működés érdekében települjenek át Amerikába. Ott kapcsolatokat kell teremteniük a vezető amerikai politikusokkal s az Egyesült Nemzetek Szervezetének képviselőivel. Az első lépésekhez megadták a segítséget, a magyar kérdés napirendre került az ENSZ-ben. Jónásék feladata az lett, hogy Kéthly Annán, Király Bélán és Kóvágó Józsefen keresztül informálják a delegátusokat arról, mi történt és mi történik hazájukban. Számukra ez a „három K” – Kéthly, Király, Kóvágó – volt a legfontosabb fegyver.

Az Amerikai Egyesült Államokban Jónás a Magyarország Szabad Képviselőlete nevű magyar emigráns szervezet működésében vett részt. Ez a szervezet bizonyos értelemben mint ellenkormány létezett, és munkáját amerikai tanácsadók segítették. A politikai tevékenység az ENSZ-re irányult.

Az amerikai magyar emigrációs szervezetek közül – intellektuális jellege miatt – számbeli súlyánál jelentősebb

volt a Petőfi Kör, amely 1957-ben a strasbourgi kongresszus alkalmával elhatározta, hogy folytatja tevékenységét, s a forradalom elvei, valamint a szabad véleménynyilvánítás szellemében küzd a magyar függetlenségért és demokráciáért. Jónás Pál lényegében két központot képzelt el, egyet New Yorkban, egyet pedig Európában, mivel a kör titkára, Nagy Balázs Európában maradt. 1958 márciusa és 1959 decembere között *Október 23.* címmel angol nyelvű folyóiratot adtak ki New Yorkban. A szemle rendszeres munkatársai közé tartozott Kéthly Anna, Nagy Ferenc, Kovács Imre, Kiss Sándor, Sztáray Zoltán, Gombos Gyula, Csicsery-Rónai István, Zsakó Gyula és maga Jónás. Az amerikai szervezet rendszeres előadásokat és vitaeseményeket rendezett New Yorkban, időszerű társadalmi és politikai kérdésekről. Később az érdeklődés a magyar ügy iránt egyre apadt, az újságok címlapjára más fontos nemzetközi események kerültek, ezzel párhuzamosan az emigrációs politika belső viszonyai feszültté váltak.

Az emigráció fiatalabb tagjai éltek az ösztöndíjak adta lehetőséggel. Jónás Pál először a Yale-en folytatott tanulmányokat, majd a Columbián szerzett doktorátust. A New York Universityn kezdett tanítani, később átment a City University of New Yorkra, majd a Brooklyn College-ba. Innen került végül Új-Mexikóba 1966-ban, amikor felvette az amerikai állampolgárságot, és ezzel egyidejűleg kilépett a Magyar Bizottságból. Letelepült, közgazdászprofesszorként dolgozott a Fejlődő Országok Intézetében.

1969-ben megbízatást kapott az amerikai kormánytól, hogy legyen az amerikai nagykövetség gazdasági tanácsosa India fővárosában, Újdelhiben. Két évet töltött ott, majd hazatérése után két év szabadságot kapott. Ezt követően Pakisztánban, később Szenegálban kapott újabb megbízatást. Ezek voltak a hosszabb tartózkodásai. A világ minden táján megfordult, a fejlődő országok gazdaságainak szakértőjeként (pl. Zaire vonatkozásában) kapcsolatba került a Nemzetközi Valutaalappal is, de szocialista országokban, így Csehszlovákiában és Bulgáriában is működött tanácsadóként. 1958-ban nősült meg, amerikai feleségétől egy fiúgyermek született.

Jónás Pál nemzedékének bizonyos értelemben közös sorsa volt. A nemzedék tagjainak életpályáját a világnézet és az abból fakadó politikai szerepvállalás határozta meg a rendkívül különleges 20. századi magyar történelem rájuk eső részében. ♦

NÉMETH ISTVÁN

1956

A LÁZADÁS ÉVE

FÖLDINDULÁS VILÁGSZERTE

■ Az 1950-es évek közepén a világ nagy része drámai változások előtt állt: a parázsló szociális, gazdasági és politikai feszültségek, valamint a folyamatosan növekvő kiábrándultság a háború utáni rendből sajátos elegyet alkotott. A szövetségesek második világháború alatt hangoztatott elvei számos ember fülében már üresen csengtek. Az 1941 augusztusában kötött Atlanti Charta ugyanis olyan háború utáni világ vízióját vetítette előre, amely az önrendelkezés, a nemzetközi együttműködés, a félelem- és nélkülözésmentesség elvein nyugodott. A beváltatlan remények miatti mély kiábrándulás számos országban rövidesen erőszakba csapott át. Megindult a gyarmati országok függetlenségi mozgalma. Az Egyesült Államokban és Dél-Afrikában a faji megkülönböztetés fenntartása pedig semmissé tette a korábbi szándéknyilatkozatokat.

■ Hruscsov 1956. februári titkos beszéde Sztálin bűneiről a keleti blokkban – az ún. népi demokratikus országokban – felkelésekhez és mozgolódásokhoz vezetett; a legnagyobb és legvéresebb ellenállásra Lengyelországban és Magyarországon került sor. A Szovjetunió nyers katonai erőszakkal fenntartotta ugyan közép-európai impériumát, de nagy árat fizetett Magyarország brutális elnyomásáért: megsemmisítette azt a korábban magáról alkotott, idealista képet, hogy a globális forradalmi mozgalom reprezentánsa, amely a nép támogatását élvez.

■ 1956-ban az egész világon hétköznapi emberek lázadtak fel és emelték fel hangjukat; kimentek az utcára, börtönbüntetést kockáztattak, fegyverhez nyúltak, sőt életüket vesztették a szabadságért és egy igazságosabb világért folyó harcban. A „régí rend” őrzői pedig kétségbeesett kísérletet tettek hatalmuk fenntartására, s gyakorta könnyörtelenül visszavágtak.

1956. TAVASZ

REPEDEZNEK A RÉGI REND FALAI

SZEGREGÁCIÓ AMERIKÁBAN

1956-ban az Egyesült Államok a világ leghatalmasabb és leggazdagabb országa volt. A fogyasztás, a katonai kiadások és a műszaki haladás 1950–1959 között a GDP (bruttó hazai termék) rendkívüli, 72%-os növekedését

eredményezte. A teljes foglalkoztatottság és a növekvő életszínvonal mellett az amerikaiak megszállottan vásárolták az új fogyasztási cikkeket, s családok milliói költöztek új középosztályként az elővárosokba. Az ország feladta az 1930-as évek izolacionizmusát, s a világ első számú szuperhatalma lett.

De minden hatalom, gazdagság és nemzeti büszkeség ellenére az ország egy piszkos titkot hordozott: az amerikai állampolgárok milliói másodosztályúak voltak, kizárva a gazdasági jóléteiből és az ország demokratikus ígéreteiből. Az ország déli részén még mindig a fehérek hegemoniája érvényesült (az Egyesült Államok déli államaiban 1876 és 1965 között faji szegregációs törvények voltak érvényben – ezek az ún. Jim Crow-törvények), s az afroamerikai férfiakat, nőket és gyermekeket kisebb-nagyobb igazságtalanságokkal és megalázással sújtotta, ami legérzékenyebben Montgomeryben, a gyapot- és rabszolga-kereskedelem korábbi központjában érződött.

A törvényre és a szokásjogra épülő faji elkülönülési politika az élet minden területén érvényesült. A buszokon például az első tíz sort a fehéreknek, a hátsó tízet a feketeéknek tartották fenn. A középső 16 sort igény szerint használták. Fekete személy nem ülhetett fehér mellé. 1955 végén buszbojkottáció indult a faji megkülönböztetés ellen. A fehérek minden eszközzel megkísérelték a bojkott megbénítását; ezt szolgálta a Martin Luther King tiszteletes háza elleni merénylet.

1956. január 30-án este fél tízkor az alabamai Montgomeryben dinamitos robbantás történt Martin Luther King tiszteletes, az amerikai polgárjogi mozgalom későbbi vezető személyisége házánál. A tiszteletes a baptista templomban a városi buszokon két hónapja bevezetett bojkott rendezvényén vett részt. Korábban már számos fenyegetés érte őt és családját. Mire hazaért, több száz afroamerikai védelmezőn vette körül a házat. A rendőrség igyekezett fenntartani a rendet, de a hangulat közel állt a tömeg erőszakos fellépéséhez. Amikor „King testvér” meggyőződött arról, hogy családja sértetlen, kérte az embereket, hogy térjenek békében haza. A seriff rendőri védelemről biztosította a családot, a polgármester pedig ígéretet tett a vétkesek felkutatására, s a nyomravezetőnek 500 dolláros jutalmat ajánlott fel.

1956. március 12-én Walter F. George, az amerikai szenátus elnöke

---

Bojkottált buszjárat, Montgomery, 1956 (fent)
Martin Luther King és Ralph Abernathy az első szegregációmentes buszon, Montgomery, 1956. december 21. (lent)

---

nyilatkozatban bírálta azt az 1954. évi bírósági ítéletet (Brown kontra Oktatói Hivatal), amely alkotmányellenesnek nyilvánította a faji elkülönítést az iskolákban. A *Southern manifesto* néven ismertté vált felhívást 99 demokrata és 2 republikánus politikus írta alá, s központi szerepet játszott 1956 elején a „Massive Resistance” (Erőteljes ellenállás) elnevezésű mozgalom kibontakozásában, amely elszánt kampány volt a faji integráció felszámolásával szemben, illetve a kialakulóban lévő polgárjogi mozgalom szétrombolása érdekében. A virginiai konzervatív demokraták vezetőjeként Harry Flood Byrd kijelentette: *„Ha sikerül megszervezni a déli államok erőteljes ellenállását ezzel a rendelkezéssel szemben, akkor az ország többi része belátja, hogy az integrációt nem fogják elfogadni délen.”* A manifesztum megjelenése így jelentősen hozzájárult a déli országész faji politikájának megkeményedéséhez, mivel a dél fehér lakosságát egységbe kívánta tömöríteni a faji megkülönböztetés fenntartása érdekében.

A déli államok fehér lakosságának a polgárjogok kiterjesztésével szembeni ellenállása számos megfontoláson alapult. Dél-afrikai vagy algériai elbárátaikhoz hasonlóan sokan vidéki területeken éltek, ahol a feketék aránya különösen magas volt, s egyszerűen nem voltak hajlandók feladni gazdasági és politikai előjogaikat. Meg voltak győződve arról, hogy az integrációs törekvések a kommunista összeesküvés részét képezik, melynek célja, hogy az Egyesült Államok déli területeit – társadalmi káosz teremtésével – destabilizálja. Sokan egyszerűen nem tudták elképzelni annak az életformának a megszűnését, amely több mint fél évszázadon keresztül a feketék elnyomásán nyugodott. A faji elkülönülés hívei a brutális kenyai mau-mau háborút is felelősekként tekintették, ahol a fehér uralom gyengülése azonnal erőszakhoz és káoszhoz vezetett.

Az „erőteljes ellenállást” bizonyos mértékig a politikai elit is táplálta, attól tartva, hogy az átlagos fehér déli állampolgár nem lép fel elég határo-

zatosan a status quo védelme érdekében, mivel a Brown-ítéletet sokan rezignáltan fogadták s a faji megkülönböztetés szimbolikus feladásának tekintették. Valójában nyilvánvaló volt, hogy a faji megkülönböztetés politikáját a fehérek többsége támogatja; Alabamában, Georgiában, Louisianában, Mississippiben és Dél-Karolinában a fehérek 90%-a ellenezte az integrációt, mivel mélyen gyökerező félelem élt bennük a faji keveredés következményeitől.

1952-ben Autherine Lucy és barátjánője, Pollie Myers polgárjogi aktivista jelentkezett az Alabamai Egyetemre, Tuscaloosába. Mindkettőjüket felvették, de amikor kiderült, hogy feketék, ezt visszavonták. Bírósághoz fordultak, faji diszkriminációval vádolva az egyetemet. A per három évig húzódott, Lucy közben angoltanárként és titkárnóként dolgozott. 1955. június 29-én hir-

dezték ki az ítéletet, amely megtiltotta, hogy az egyetem faji alapon elutasítsa a két lány jelentkezését. Pollie Myers időközben férjhez ment és gyermeke született. Mivel a gyerek még a házasságkötés előtt fogant, az egyetem alkalmatlannak nyilvánította Pollie-t, és elutasította a felvételét. Lucy jelentkezését hivatalosan elfogadták, de kitiltották a kollégiumból és az étkezőből. Abban reménykedtek, hogy barátjánője nélkül Lucy sem fog beiratkozni, de tévedtek: 1956. február 3-án megkezdte tanulmányait az egyetemen.

Még csak két napja volt az egyetemen, amikor 1956. február 6-án kitört a „harag és az erőszak napja”. A campusba érkezvén a bejáratnál már *„Lincseljétek meg a négert!”* kiáltások, majd később kőzapor fogadta a lányt. *„Kapjátok el! Öljétek meg!”* – hangzott innen-onnan. Végül egy óra elteltével a rendőrség segítségével sikerült kijut-

Elizabeth Eckford egyike a kilenc fekete diáknak, aki beiratkozott a fehérek középiskolájába, 1957. szeptember 4. (fent)
Autherine Lucy megkezdte tanulmányait az Alabamai Egyetemen, 1956 (lent)

nia az épületből. Késő este az egyetem bejelentette, hogy az igazgatótanács egyhangúlag elhatározta: Lucy saját biztonsága érdekében ideiglenesen kizárják az oktatásból.

Lucy újabb pert nyert, a bíróság utasította az egyetemet, hogy tegye meg a megfelelő intézkedéseket a lány biztonsága érdekében. Az egyetem azonban arra hivatkozva, hogy Lucy a perben az intézmény rossz hírért keltette, véglegesen kizárta a diákok sorából. Autherine Lucy nem látta értelmét a további pereskedésnek. Férjhez ment és angoltanárként keresett állást, de ezt megnehezítette közismertsége. 1988-ban az egyetem visszavonta a nő kizárását, és Lucy 1992-ben MA-fokozatot szerzett. Az egyetem ösztöndíjat alapított a tiszteletére, és portréja megtalálható a hallgatói önkormányzat épületében.

Autherine Lucy történetében fontos szerepet játszott a hidegháború. A második világháború után a holokauszt diszkreditálta a „tudományos” fajelméletet. Helyette a faji megkülönböztetés hívei az amerikai déli államokban, valamint dél-afrikai elvarátaik az anti-kommunizmust tekintették hatékony eszköznek a faji status quo fenntartására. Délen szívesen utaltak arra, hogy az etnikai egyenlőséget az amerikai kommunista párt hirdeti, és a polgárjogi mozgalomban kommunisták és szimpatizánsaik dolgoznak, amiben bizonyítékát látták annak, hogy a feketék szabadságáért vívott harc a „vörös” összeesküvés része. A faji megkülönböztetés hívei azzal érveltek, hogy az afroamerikaiak egyenjogúsági követelése része az Amerika lerombolásáért folyó szisztematikus kampánynak, amely destabilizálja a nemzetet és „*éretté teszi a forradalmi felfordulás számára*”. Lucy pedig fizetett ügynök, sőt a keletnémet Stasi bábja.

Ebben a történelmi pillanatban, amikor az Egyesült Államok a „szabad világ” vezető hatalmaként azon fáradozott, hogy megnyerje magának a gyarmati sorból kiszabaduló afrikai és ázsiai nemzetek szimpátiáját és együttműködési készségét, az etnikai-faji alapú erőszak akut fenyegetést jelentett az amerikai szavahihetőség számára.

FELKELÉS A FÜGGETLEN ALGÉRIÁÉRT

A szövetségeseknek a tengelyhatalmak feletti győzelmét követő tíz év-

ben Franciaország minden erejével arra törekedett, hogy egyben tartsa a világ második legnagyobb gyarmatbirodalmát az antikolonialista nacionalizmus növekvő befolyásával szemben. A háború romjain 1946-ban megalakított Negyedik Köztársaságban széles körű egyetértés uralkodott abban, hogy a nemzet tengerentúli területeinek megtartása döntő fontosságú Franciaország nagy hatalmi státuszának megőrzése és az angol-amerikai szövetség nyomasztó befolyásával való szembeszegülés érdekében.

Franciaország szilárd akarata gyarmatainak megtartását illetően még azon az elterjedt – s később tévesnek bizonyult – meggyőződésen alapult, hogy a gyarmatok nélkül nem sikerülhet a háború alatt erősen meggyengült gazdaságot helyreállítani és az ország katonai erejét fenntartani. A politikai osztály azonban a nemzeti önmegvédekezés egyre radikálisabban jelentkező igényét – amely az egész impériumban általánossá vált – nem azonosan ítélte meg és komolyan vette a gyarmati alattvalóknak ígért jogokat. Ezért reformlépéseket tettek, amelyek azonban semmiképpen sem negligálták a francia uralmi igényeket. A gyarmatbirodalmat Francia Unió néven újjáalakították; több régi gyarmatot Franciaország megyéjeként újjászerveztek, mások „társult államok” vagy „tengerentúli területek” elnevezést kaptak, s mindenkinek biztosították a polgári jogokat.

Az 1950-es évek közepén Algéria erősen megosztott ország volt, s kilencmillió muzulmánból, valamint egymillió európaiból álló társadalma fordulópont-hoz érkezett. Az *Atlanti Charta* önmegvédekezési és demokratikus ígéretei ellenére – melyeket Algéria muzulmánjai kitörő örömmel üdvözöltek – a második világháború után a gazdasági és politikai hatalom teljesen a gyarmattartó hatalom, illetve az algériai franciák kezében maradt. Mivel nem történt kielégítő polgárjogi változás, a Nemzeti Felszabadítási Front (Front de Libération Nationale – FLN) 1954. november 1-jén fegyveres felkelést robbantott ki a független Algériáért. A lázadás az egész országra kiterjedt, s Franciaország véres konfliktus küszöbén állt.

1956. február 6-án Guy Mollet, Franciaország új szocialista miniszterelnöke az éleződő válság csillapítására Algírba utazott. Mollet a konfliktust „*buta, kilátástalan háborúnak*” nevezte, s „*megállapodásra és békére*” szólított fel. Az 51 éves miniszterelnök

– egykori tanár, a francia ellenállás hőse és hithű szocialista – mindazonáltal meg volt győződve arról, hogy a felkelés lezárulása a béke feltétele. Csak akkor lehet választásokat tartani és reformokról beszélni, ha nem létezik többé „*terrorizmus és vak elnyomás*”.

Jóllehet „*az algériaiak és a francia anyaország megbonthatatlan egységéről*” beszélt, javaslatai (a muzulmánok egyenjogúsítása, demokratikus választások és néhány politikai fogoly szabadon bocsátása) sok francia algériait riadóztattak, s a telepések még Mollet túsul ejtését és a kormányzó meggyilkolását is fontolgatták. A forrongó Algéria francia radikálisai február 6-ra tömegtiltakozással megerősített általános sztrájkot hirdettek. A miniszterelnök autókonzója így egy sztrájktól megbénított városba érkezett, ahol minden zárva volt, s az üzletek leeresztett redőnyein „*Gyász miatt zárva*” feliratok díszeltek. Egy háborús emlékmű megkoszorúzásakor aztán gátlástalanul kitört a tömeg dühe: a miniszterelnököt paradicsommal, rothadt gyümölcsökkel dobálták meg, s csak a biztonsági erők (francia milicisták és idegenlégiósok) fékeztek meg a tömeget. Mollet közel állt ahhoz, hogy meg-lincselik.

1956. május 18-án egy 21 fős, francia tartalékosokból álló csoport rutinellenőrzést hajtott végre az Algírtól 80 km-re délre fekvő Palestro környékén. Az egységet az Algériai Nemzeti Felszabadítási Front (FLN) harcosai támadták meg, s néhány perc alatt közvetlen közelről lemészároltak 17 katonát, négyet pedig elhurcoltak.

Amikor a járőr csoport este nem ért vissza támaszpontjára, riadóztatták az egységeket, és kereső csoportot küldtek ki. A helyszínen szörnyű látvány fogadta őket: két holttestet megcsontítottak. A 10. ejtőernyős-hadosztály parancsnoka hét századot és több helikoptert küldött ki eltűnt katonái felkutatására és a felelősök előállítására. Az ezt követő összecsapásokban több mint egy tucat lázadót és 50 muzulmán lakost megöltek, százakat pedig letartóztattak. Ezen a tavaszon mindennaposá váltak az erőszakos cselekmények Palestro környékén.

A közvélemény-kutatások szerint a franciák 63%-a úgy vélte, hogy Algéria a nemzet legfontosabb problémája. Ugyanazon a napon, amikor a fiatal katonák meghaltak, 2000 ember gyült össze Grenoble-ban, hogy megakadályozza egy vonat továbbhaladását,

amelyről feltételezték, hogy tartalékosokat szállít Algériába (valójában munkásokat szállított). Amikor a rendőrök könnygázt vetettek be a vágányok felszabadítása érdekében, téglával és kövekkel dobálták meg őket. Az összecsapásban 90 ember (köztük 60 rendőr) megsérült, 23 személyt őrizetbe vettek. A háborúellenes mozgalmások első soraiban mindenütt tartalékosok álltak, akik bírálták Molle-t és más vezető politikusokat, „békét” követeltek, kritizálták a rendőrséget, és lesújtóan nyilatkoztak a katonai fegyelemről.

Tavaszi végére Franciaország valószínűleg háborúban találta magát, amelyben 350 000 katona és 20 000 FLN-harcos állt szemben egymással. A válság kezelésének napi költségei 1,7 millió dollárra rúgtak. A hajmeresztő összeg jelentős részét az tette ki, hogy Algériát a méregdrága „guadrillage” stratégiával igyekeztek megbékíteni. A módszer értelmében minden fontosabb ponton (falvakban, mezőgazdasági központokban, útkereszteződésekben, parancsnoki helyeken) kis, erődített posztokat hoztak létre. A posztok 3–5 km távolságban helyezkedtek el egymástól, s elsődleges funkciójuk a helybeliek meggyőzése volt, hogy mind személyük, mind tulajdonuk biztonságban van. A rendszeres járőrözéssel pedig konstruktív kapcsolatot igyekeztek kiépíteni a muzulmán lakossággal, világossá téve, hogy támogatásra számíthatnak, ha elfordulnak az FLN-től.

A hadsereg helikopterekkel és könnyű repülőgépekkel támogatott egységei rendszeresen támadták az FLN egységeit, és egész Algériára szigorú biztonsági intézkedések egész sorát hirdették ki. A francia hadsereg nem hagyományos háborút folytatott, hanem az esetleges felkelést igyekezett megelőzni. Mivel a rendkívül mozgó és felismerhetetlen „ellenség” a helyi polgári lakosság közé vegyülhetett, a tartalékosokat utasították, hogy minden arabot tekintsenek potenciális lázadónak. Az FLN merényleteinek rendkívüli brutalitása véres bosszúra sarkallta a francia katonákat.

HRUSCSOV TITKOS BESZÉDE

Az SZKP Moszkvában rendezett XX. kongresszusán Nyikita Szergejevics Hruscsov, az SZKP Központi Bizottságának első titkára az 1956. február

24-i rendes ülés után az 1355 szavazásra jogosult küldöttet szigorúan titkos éjszakai gyűlésre hívta a Kreml nagy palotájába. Hruscsov az évszázad

Bolesław Bierut (1892-1956)
Antonín Novotný (1904-1975)

egyik legnagyobb hatású beszédét mondta ekkor: bírálta a Sztálin rémuralma alatt kialakult személyi kultuszt, és egy szabadabb világ kezdetét jelentette be.

A Szovjetunióban az 1937–1938 közötti úgynevezett „nagy terror” időszakában Sztálin és az akkori belügyi népbiztos, Jezsov vezetésével állami szintre emelkedett a kommunista párt feltételezett ellenségeinek üldözése. A volt kulákok, az egykori szovjetellenes pártok tagjai, a volt cári hi-

vatalnokok és a külföldi rokonsággal vagy ismerősökkel rendelkezők mellett a terror kiterjedt a hadsereg és a nagyvállalatok vezetőire. A leszámolások végül a párton belül is állandósultak, s hozzávetőlegesen 800 000 áldozatot követeltek.

Hruscsov taktikája – az egyszemélyi felelősség megállapítása – azonban gyenge lábakon állt. A genalisszimusz önkényes viselkedése a többi vezetőt is önkényességre bátorította, így egy egész rendszer működése torzult el. A törvénytelen séggekkel és a parancsuralmi rendszerrel való szakítás ezért nem volt egyszerű; még az SZKP XXII., 1961. évi kongresszusán is vissza kellett térni rá.

A Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) Moszkvában 1956. március 12-én elhunyt első titkára, Bolesław Bierut temetése után a LEMP 3000 példányban – belső használatra – sokszorosította Hruscsov beszédét, s minden helyi pártszervezet rendelkezésére bocsátotta. Egy példány egy Moszadügynök révén a CIA-hoz és az Egyesült Államok külügyminisztériumához is eljutott. A beszéd megrázta Lengyelországot, és széles körű vitákhoz vezetett a többi kommunista országban is.

Hruscsov Sztálin elleni támadása szorult helyzetbe hozta az NDK, Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország kommunista vezetését, mert ezek nemcsak létüket köszönheték a Szovjetunióknak, de vezetőik korábban túlszorduló személyes lojalitásukat is demonstrálták Sztálin iránt. A lengyel Bolesław Bierut éppúgy, mint Rákosi Mátyás, a szovjet diktátort utánzóva saját személyi kultuszt alakított ki. 1951-ben, a Rákosi 60. születésnapja előtti hetekben például félmillió magyar járt speciális esti tanfolyamokra, hogy vezetőjük heroikus életét tanulmányozzák, miközben ugyanennyien szintén e témának szentelt nyilvános gyűléseken vagy olvasócsoporthoz tartoztak. A magyar osztálytermek, üzletek, gyárak, irodák, középületek, könyvtárak, mozik és kórházak falait a „nép bölcs apjának” képei díszítették.

Amikor a „titkos beszéd” híre eljutott ezekre az országokra, a pártaktivisták, munkások, diákok és mások tovább információkat igényeltek, részletes felvilágosítást követeltek és változást sürgettek. Az egyik cseh papírgyárban a pártaktivisták azt szerették volna tudni, hogy ilyen súlyos tényeket miért csak most, három évvel a diktátor halála után leplezték le. A beszéd

HRUSCSOV BESZÉDE AZ SZKP XX. KONGRESSZUSÁNAK ZÁRT ÜLÉSÉN, 1956. FEBRUÁR 24. (Részletek)

Eltársak! A párt Központi Bizottságának jelentésében a XX. kongresszuson, a küldöttek több beszédében és korábban a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának plenáris ülésén sok minden elhangzott a személyi kultuszról és annak káros következményeiről. Sztálin halála után a Központi Bizottság olyan politika kidolgozását kezdte meg, amely tömören és következetesen elmagyarázza, hogy a marxizmus-leninizmus szellemétől idegen és megengedhetetlen egyetlen ember kiemelése és emberfeletti tulajdonságokkal való felruházása, istenítése. Egy ilyen ember állítólag mindent tud, mindent lát, mindenki helyett gondolkodik, bármit megtehet, és csalhatatlan. Sztálin esetében ez a hit évek óta gyakorlat minálunk.

1922 decemberében a párt kongresszusához írott levelében Vlagyimir Iljics így fogalmazott: „Miután átvette a főtitkári posztot, Sztálin elvtárs mérhetetlen hatalmat összpontosított a kezében, és nem vagyok benne biztos, hogy ezt a hatalmat az elvárható gondossággal fogja-e gyakorolni.” Ezt a párt történetében csak Lenin „végreleleteként” ismert hihetetlen politikai jelentőségű dokumentumot kiosztottuk a XX. pártkongresszus küldöttei között. Önök már elolvasták ezt a levelet, és biztos vagyok benne, hogy többször is el fogják olvasni. Talán eltöprengenek Lenin egyszerű szavain, amelyekkel Vlagyimir Iljics hangot adott a párt, a nép, az állam és a párt jövőbeni politikája fellett érzett aggodalmának.

Vlagyimir Iljics ezt mondja: „Sztálin rendkívül goromba, és ez a hiba, amelyet magunk és a kommunisták között szabadon tolerálunk, olyan hiba lesz, amelyet egy főtitkártól már nem lehet eltérni. Emiatt azt javasolom, hogy az elvtársak gondolkodjanak el egy olyan módszeren, amellyel Sztálint el lehet mozdítani a pozíciójából,

és amellyel új embert találnak a helyére, aki mindenekfelett egy tulajdonságban fog különbözni Sztálintól, ez pedig a nagyobb türelem, a nagyobb hűség, több kedvesség és figyelmesebb magatartás az elvtársakkal szemben, valamint kevésbé szeszélyes vérmérséklet.”

Leninnek ezt a dokumentumát a XIII. pártkongresszus küldötteivel ismertették, akik megvitatták Sztálin elmozdítását a főtitkári posztról. Azonban a küldöttek úgy döntöttek, Sztálin maradjon a helyén, mert abban bíztak, hogy tanul Vlagyimir Iljics kritikái megjegyzéseiből, és képes lesz tenni azon hibái ellen, amelyek miatt Lenin annyit aggódott [...] Az események utólag bebizonyították, hogy Lenin aggodalma megalapozott volt. A halála utáni első periódusban Sztálin ugyan megfogadta a tanácsát, ám később nem foglalkozott Vlagyimir Iljics figyelmeztetésével.

Amikor Sztálinnak a párt és az ország vezetésével kapcsolatos gyakorlatát elemezzük, amikor megállunk egy pillanatra, hogy szemügyre vegyük, mi mindent követett el, meggyőződhetünk arról, hogy Lenin féltelmei megalapozottak voltak. Sztálin negatív tulajdonságai, amelyek Lenin idejében még alig észrevehetőek voltak, hatalmának utolsó időszakában mindenki számára érzékelhetőek lettek, és soha nem látott kárt okoztak a pártnak. Komolyan meg kell fontolnunk és pontosan elemeznünk kell, mit tettünk annak érdekében, hogy a Sztálin életében történtek soha ne ismétlődhessenek meg. Hiszen Sztálin nem tűrte a testületi elvet sem a vezetésben, sem a munkában, s brutális erőszakot gyakorolt nemcsak mindennel szemben, ami ellentmondott neki, hanem azzal szemben is, ami szeszélyes és despota jelleméből fakadó elveivel ellentétes volt.

Sztálin nem használta a meggyőzés, a magyarázat, az embe-

rekkel való egészséges együttműködés eszközét, hanem mindenkire ráerőltette akarátát, és mindenkitől megkövetelte, hogy teljes mértékben értsen egyet a véleményével. Mindenkire, aki szembehelyezkedett akarátával vagy megpróbálta álláspontjának, véleményének helyességét igazolni, a vezetői testületből való kizárás, majd pedig erkölcsi és fizikai megsemmisítés várt. Ez különösen igaz volt a XVII. pártkongresszust követő időszakra, amikor a kommunizmus ügye iránt őszintén elkötelezett, tekintélyes pártvezetők és egyszerű pártmunkások sora esett áldozatul Sztálin despotizmusának. [...]

Sztálin fundálta ki a „nép ellensége” koncepciót. Ez a minősítés automatikusan kizárta, hogy a vitába keveredett emberek kijavíthassák ideológiai hibáikat. Ez az értékelés biztosította a forradalmi törvényesség minden normáját megsértő, legkegyetlenebb elnyomás használatát mindenki ellen, akiről csak gyanítani lehetett az ellenséges szándékot; mindenki ellen, aki rossz hírbe keveredett. A „nép ellensége” koncepciója kizárta mindenféle ideológiai harc lehetőségét, egyéni álláspont kifejtését valamely kérdéssel kapcsolatban, még akkor is, ha az gyakorlati jellegű volt. A vádlott bűnössége minden modern jogtudományi normának ellentmondva egyedül a „beismerő vallomáson” alapult, és – ahogy a későbbiekben kiderült – ezeket a „beismerő vallomásokat” a vádlottra gyakorolt kényszerítő hatással szerezték meg. Ez a forradalmi törvényesség csúfos megsértéséhez vezetett, ahhoz, hogy sok teljesen ártatlan ember, akik a múltban a párt védelmezői voltak, áldozattá váltak. A párt irányvonalának egykori ellenzőivel kapcsolatban meg kell állapítanunk, hogy gyakran semmilyen elfogadható, komoly ok nem volt a megsemmisítésükre; a „nép ellensége” meghatározást

kifejezetten az ilyen emberek fizikai megsemmisítése érdekében használták.

Mindenki tudja, Lenin mennyire engesztelhetetlen volt a marxizmus ellenségeivel szemben, azokkal szemben, akik eltértek a párt helyes irányvonalától. Ugyanakkor Lenin, mint az a dokumentumokból nyilvánvalóan kiténik, megkövetelte a párt vezetésétől, hogy a lehető legközelebbi kapcsolatot tartsa azokkal az emberekkel, akik határozatlannak mutatkoznak vagy alkalmilag nem értenek egyet a párt irányvonalával, de akiket meg lehet nyerni a párt számára. Lenin azt tanácsolta, hogy ezeket az embereket megalázó módszerek nélkül tanítsák. Lenin bölcsessége az emberekkel való kapcsolattartás területén a káderekkel folytatott közös munkában nyilvánult meg.

Sztálint azonban teljesen más kapcsolat jellemezte az emberekkel. Lenin erényei – a türelmes munka az emberekkel, következetes és alapos tanításuk, a képesség, hogy ne erőszakkal, hanem az ideológiai meggyőzés segítségével vegyere az embereket, hogy kövessék őt – Sztálintól teljesen idegenek voltak. Ő elvetette Leninnek a meggyőzésen és tanításon alapuló módszereit, és az ideológiai harc helyett az adminisztratív erőszak, a tömeges elnyomás és terror eszközét választotta. Egyre jobban és egyre konokabban a büntetésre helyezte a hangsúlyt, miközben a szovjet jog minden létező erkölcsi normáját megsértette. A vezető önkényes viselkedése a vezetetteket is önkényességre bátorítja, sőt meg is követeli azt: emberek ezreinek tömeges letartóztatását, deportálását, tárgyalás és normális nyomozás nélküli kivégzését. [...]

Lenin csak a legszükségesebb esetekben nyúlt a legkeményebb módszerekhez, amikor még jelen voltak a kizsákmányoló osztályok, amelyek erőteljesen ellenezték a forra-

dalmat, amikor a legvadabb formát öltött a túlélésért folytatott harc és polgárháborúban csúcsosodott ki.

Sztálin azonban akkor használta a legkeményebb módszereket, a tömeges elnyomást, amikor a forradalom már győzött, megsemmisültek a kizsákmányoló osztályok, és már mélyen meggyökereztek a szocialista viszonyok a gazdaság minden területén, pártunk pedig politikailag konszolidálódott és mind tömegbázisában, mind ideológiájában megerősödött. Nyilvánvaló, hogy Sztálin számos esetben türelmetlen volt, brutális, és visszaélt hatalmával. Ahelyett, hogy politikai igazát bizonyította és a tömegeket mozgósította volna, gyakorta az elnyomás és a fizikai megsemmisítés útjára lépett, nemcsak a tényleges ellenségekkel, hanem azokkal szemben is, akik semmiféle bűnt nem követtek el a párt és a szovjet kormány ellen. Nem bölcsességet látunk itt, hanem annak a brutális erőnek a demonstrációját, amely Lenin annyira aggasztotta. [...]

Emlékszem a napra, amikor a Szovjetunió és a Jugoszlávia közötti konfliktust mesterségesen felerősítették. Egyszer, amikor Kijevből Moszkvába mentem, meghívást kaptam Sztálinhoz, aki egy Titóhoz küldött levél másolatát mutatta nekem, és azt kérdezte: „Látta ezt?” A választ meg se várva így felelt: „Megrázom a kisujjam, és Tito nincs többé. Vége van.” Majdnem sokba került nekünk ez a „megrázom a kisujjam” szólam. Sztálin mániákusan kereste a nagyságot, mert egyre csak mondta: „Megrázom a kisujjam, és Koszior nem lesz többé.” „Megint megrázom a kisujjam, és nem lesz többé Voznyeszenszkij és Kuznyecov, és még többen fognak eltűnni.” De Titóval nem ez történt. Mindegy, hogy mennyire rázta meg Sztálin nemcsak a kisujját, hanem bármely testrészét, amit meg tudott rázni, Tito nem bukott el. Miért? A jugoszláv elvtársainkkal fennálló nézeteltérésünk esetében Tito mögött ott állt

egy ország és az emberek, akik keményen harcoltak a szabadságukért és függetlenségükért, emberek, akik támogatták a vezetőiket.

Önök is láthatják, hova vezetett Sztálin megalomániája. Teljesen elvesztette a kapcsolatot a valósággal: dőlyfőssége és gyanakvása nemcsak a Szovjetunióval kapcsolatban jelentkezett, hanem más pártokkal és nemzetekkel kapcsolatban is. Sztálin nem volt tisztában a tájegységek valóságos helyzetével, vonakodott szembenézni az élet realitásaival, és ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az irány, amelyet a mezőgazdaságnak szabott. Még azok is észrevették a mezőgazdaság nehézségeit, akik alig foglalkoztak a helyi sajátosságokkal. Nem úgy Sztálin. Elmondtuk ezt Sztálinnak? Igen, elmondtuk, de ő nem támogatt minket. Miért nem? Mert Sztálin soha nem utazott sehova, nem találkozott városi és kolhozbeli dolgozókkal, nem tudta, pontosan mi a helyzet vidéken. Az országot és a mezőgazdaságot csak filmekből is-

merre. És ezek a filmek felöltöztették, megszépítették a mezőgazdaság helyzetét.

Sok film úgy festette le az életet a kolhozokban, hogy az asztalok roskadoznak a pulykák és libák súlyától. A jelek szerint Sztálin azt hitte, hogy ez valóban így is van. Vlagyimir Iljics másképpen nézett az életre: ő mindig közel volt az emberekhez, rendszeresen fogadta a parasztok küldötteit, gyakran beszélt gyári munkásgyűléseken, ellátogatott falvakba, és beszélgetett parasztokkal. Sztálin távol tartotta magát az emberektől, soha nem ment sehova. Ez évtizedekig folyt így. 1928 januárjában látogatott el utoljára egy faluba, amikor a gabonatermélés kapcsolatban Szibériába utazott. Akkor honnan tudhatta volna, mi a helyzet vidéken?

A legkomolyabban szembe kell néznünk a személyi kultusz kérdésével. Nem engedhetjük meg, hogy erről a párton kívül tudomást szerezzenek, különösen a sajtó nem. Ez az oka annak, hogy most zárt ülésen vagyunk. Ismernünk kell a határa-

inkat: nem adhatunk muníciót az ellenségnek, nem teregethetjük ki szennyünket a szemük előtt. Azt hiszem, a kongresszusi küldöttek megértik és megfelelően kezelik ezeket a javaslatokat. (Viharos taps.)

Eltársak! El kell törölnünk a személyi kultuszt egyszer s mindenkorra, s le kell vonnunk az ideológiai-elméleti és a gyakorlati munkára vonatkozó következtetéseket. Miért fontos ez? Először is, bolsevik módjára el kell ítélnünk és meg kell szüntetnünk a személyi kultuszt, mert az idegen a marxizmus-leninizmustól, nincs összhangban a pártvezetés elveivel és a pártélet normáival, s lakadatlanul küzdenünk kell minden olyan kísérlet ellen, amely ezt a gyakorlatot bármilyen formában vissza akarja állítani. Ismét meg kell tanulnunk és az ideológiai munkában ténylegesen gyakorolnunk kell a marxista-leninista elmélet legfontosabb tételeit az emberekről és az emberiség anyagi-szellemi jólétének megalapozóiról, a marxista párt meghatározó szerepéről a társadalom alakításáért folytatott forradalmi harcban, a kommunizmus győzelméről.

Eltársak, a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa újult erővel tanúsítja pártunk megbonthatatlan egységét, összetartását a Központi Bizottság mellett, és eltökélt akarátát, hogy felépíti a kommunizmust. (Viharos taps.) Az pedig, hogy a marxizmus-leninizmustól idegen személyi kultusz alapvető problémáit megoldjuk, ahogy terhes következményeitől is megszabadulunk, pártunk erkölcsi és politikai erejét bizonyítja. (Hosszú taps.) Teljesen biztosak vagyunk, hogy a XX. kongresszus történelmi határozataival felfegyverkezett pártunk új sikereket és új győzelmeket felé vezet a szovjet népet a lenini úton. (Viharos, hosszan elnyúló taps.) Éljen soká pártunk győzelmes jelszava: a leninizmus! (Hosszú, elnyúló tapsvihar, amelynek a végén a küldöttek felállva éljeneznek.) ❀

hatása legközvetlenebbül Lengyelországban jelentkezett. Bolesław Bierut, a LEMP első titkára, Európa egyik „kis Sztálinja” az SZKP XX. kongresszusa alatt tudógyulladással éppen egy moszkvai kórházban feküdt; itt olvasták fel neki Hruscsov beszédét, amelytől szívinfarktust kapott s március 12-én meghalt. Utóda, Edward Ochab ugyan „*fejre mért pörölycsapásnak*” tartotta a beszédet, de meg volt győződve arról, hogy a lengyel vezetésnek nincs joga eltitkolni a XX. kongresszuson történeteket vagy agyonhallgatni Sztálin bűneit, s a „keserű valóság” nyilvánosságra hozását szorgalmazta.

A Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP–PZPR) vezetése március 21-én a beszéd megismertetése érdekében tömegkampányt indított a párt aktivistái számára, s a beszéd lefordított szövegét 15 ezer példányban jelentették meg. Március utolsó napjaiban a gyűlések ezren – amelyekben nem csak párttagok vehettek részt – a lengyelek csalódásuknak és kétségeiknek adtak hangot. Egyeseket sokkolt a Sztálin-kép lebontása, másokat további kritikára ösztönzött. A szeczeni pártaktivisták garanciát követeltek „a sztálini módszerek visszatérése ellen”, s bírálták a lengyel hadsereg szovjet ellenőrzését.

A gdański hajógyár munkásai megmosolyogtatónak tartották Hruscsov kijelentését, hogy Sztálin egyedül cselekedett. Megkérdezték: „*Hogyan volt lehetséges, hogy mindenről ő döntött? Hol voltak a Politikai Bizottság tagjai?*” A lengyel tavasz hangulatát brit diplomaták a „*nyilvános kritika orgiájának*” minősítették, amelyben élen járt a lengyel sajtó. Mind hangosabbá vált a politikai és gazdasági rendszer reformjának követelése. A *Trybuna Luduban* egy névtelen levélben azt írták: „*A nemzet nem akar bolsevizmust, s ellenzi Lengyelország szovjetizálását [...] Saját utunkat akarjuk járni.*”

Rákosi Mátyás, aki „Sztálin legjobb tanítványának” tartotta magát, Jurij Andropov magyarországi nagykövetnek megjegyezte: „*Amit a kongresszuson tettek, az egy katasztrófa, fogalmam sincs, hova fog vezetni az önök és az én országomban.*” A kongresszusról visszatérve a vihar lecsendesítésén dolgozott. A Központi Bizottságban tartott beszámolójában gondosan kiemelte saját, újonnan felfedezett vonzalmát a „*kollektív vezetés iránt Lenin szellemében*”, s csak néhány szóval említette Hruscsov kritikáját a „*személyi kultusz*” illetően. Az ülés ugyan elfogadta a gazdaságpolitika

szükségessé vált módosításait s azt, hogy többet kell tenni a párt „*demokratizálásáért*”, de egészében véve kijelentette, hogy módszereik messzemenően „*korrektek*”.

Prágában a diákok tavaszközöntő majálison ünnepeltek, s kifigurázták a „*személyi kultusz*” jelenségeit. A Károly Egyetem hallgatói a vitára és a kritikára alkalmas légkör megteremtését, a sajtószabadságot, a külföldi újságokhoz és a „*tiltott könyvekhez*” való hozzáférést, a külföldi rádióadások zavarásának megszüntetését, az utazási korlátozások feloldását sürgették. A diákok közvetlenül támadták a rendszert és a Csehszlovák Kommunista Párt főtítkárát, Antonín Novotnýt. Követelték az 1952. évi kirakatperek kivizsgálását, s olyan intézkedéseket sürgették, amelyek kizárják az ilyen jogsértések megismétlődését. De a diákok, újságírók, tudósok, művészek, egyszerű párttagok és néhány munkás növekvő kritikája ellenére a párt vezetése keményen tartotta magát. A Lengyelországból és Magyarországról érkező jelentések megmerevítették álláspontjukat, s országukban az elégedetlenség miatti felelősséget „*ellenséges ügynökökre*”, „*bűnözőkre*” és a „*söpredékre*” hártották, akiket – hangzott az állítás – Nyugat-Németország katonai támaszpontjairól csempészték az országba.

A prágai pártvezetők már a Hruscsov-beszéd után hangsúlyozták, hogy a moszkvai liberális vonalat nem szabad túlhajtani. Novotný nyomatékosan kijelentette, hogy a Központi Bizottság hatalmi pozíciója nem képezi vita tárgyát. A csehszlovák vezetők – lengyel és magyar kollégáikkal összehasonlítva – hűek maradtak a pártvonalhoz, amit megkönnyített, hogy országukban a kommunizmus sokkal szélesebb közvéleményt állított maga mellé, mint a többi országban. Az ország állampolgárai magasabb életszínvonalon éltek, mint sok más „*népi demokratikus*” ország lakói. Ráadásul mivel Novotný Sztálin halála után jutott hatalomra, számos kollégájánál hihetőbben tudta közvetíteni, hogy vezetési stílusa szakítást jelent a sztálinizmussal.

Az 1956-os év sorsfordító volt a nemzetközi kommunizmus történetében. Hruscsov éles Sztálin-kritikája olyan szakadékot teremtett Moszkva és Peking között, amelyet később már nem lehetett megszüntetni. A kínaiakkal nem konzultáltak a beszéd előtt, sőt a XX. kongresszusra sem kaptak meghí-

vást. Kína kommunista vezetője, Mao Ce-tung a „*személyi kultusz*” hruscsovi kritikáját rövidesen saját személye elleni támadásnak tekintette.

A „*titkos beszéd*” a nyugati kommunista pártokat mély válságba sodorta. A sztálinisták és a reformerek konfliktusában több ezren – főleg a fiatalok és a magasan képzettek – hagyták el a pártokat.

GHÁNA KIVONULÁSA A BRIT BIRODALOMBÓL

1956. április 19-én Aranypart fővárosában, Accrában a törvényhozó gyűlés részletes jelentést hozott nyilvánosságra a brit uralom lezárulásáról a nyugat-afrikai gyarmaton. Az új alkotmány a legfelső törvényhozó hatalmat az öt évre választott nemzeti parlamentre ruházta. A Ghána néven megalakuló új független állam egyesült Brit-Togofölddel, amelyet addig Nagy-Britannia az ENSZ felügyelete alatt igazgatott.

A britek a 19. század elején kezdték meg az Aranypart gyarmatosítását, amely három, különböző régióból álló terület volt. A 20. század közepén a nyugat-afrikai gyarmat a legfejlettebb volt az egész birodalomban. A négy millió lakosú Aranypart a kakaó, az arany és a gyémánt exportjának köszönhetően gazdag volt; kiterjedt városi lakosság, jól fejlett missziósrendszer, állami iskola-, működő vasút- és úthálózat jellemezte.

A londoni döntéshozók pontosan tisztában voltak azzal, hogy a második világháború – főleg a hazatért katonák révén – felgyorsította az afrikaiak politikai öntudatra ébredését, illetve a gyarmattartáshoz kedvezőtlen nemzetközi légkört teremtett. Világos volt számukra az is, hogy a gyarmatok társadalmi és gazdasági fejlődése a helyi lakosság részvételét sürgeti az irányításban. Aranypart brit kormányzója ezért több reformot s 1946-ban új alkotmányt vezetett be. 1948. február végén Accrában mégis felkelésre került sor. A főleg gazdasági okokra (magas inflációs ráta, a fogyasztási cikkek hiánya) visszavezethető lázadást ekkor még néhány hét alatt leverték.

1949 júniusában lépett színre Kwame Nkrumah, a Londonban jogot tanult, fiatal, törekvő hadnagy, aki megalapította a Néppárti Konventet (Convention People's Party – CPP), s meghirdette az *Önkormányzatot most!* jelszót. A keresztény marxista politi-

kus az európai gyarmatosítás alól felszabadított Afrikát tűzte ki célul, s Mahatma Gandhi példáját követte a Brit Birodalommal szembeni erőszakmentes ellenállásban. Tömegtüntetés szervezése miatt három évig börtönben ült, s innen szervezte az 1951. évi választást, amelyen a nemzetgyűlés 38

helyéből 34-et megszerzett. Amikor Accrában 1951. február 12-én a CPP vezetőjeként kilépett a James Fort börtön kapuján, az emberek vállukon vették a nyitott gépkocsihoz, hogy a közeli stadionban rendezett tömeggyűlésre hajtsanak. Többéves politikai küzdelem után végül az 1956. július

A már független Ghána elnöke, Kwame Nkrumah Josip Broz Tito vendégeként, Belgrád, 1961

17-én megtartott népszavazás biztosította, hogy Aranypárt 1957. március 6-án elnyerje függetlenségét.

1956. NYÁR

A LÁZADÁS SZELLEME

POZNAŃ: KENYERET ÉS SZABADSÁGOT!

Poznańban, az egyik nagy lengyel ipari központban a fém munkások már 1955 nyarától panaszkodtak helyzetükre és gyáraik termelési viszonyaira, mivel a nyersanyag-utánpótlás rendszertelensége miatt akadozott a termelés, és sok volt az üresjárat. Ugyanakkor folyamatosan növelték a normát. 1955 őszétől nőtt az elégedetlen-

ség; a felkelés előtti hetekben újabb sztrájkokra és munkásgyűlésekre került sor. Olaj volt a tűzre, hogy megadóztatták a jól kereső, szerződéses akkordmunkásokat is. Az intézkedés sok ezer embert érintett. A helyzet kiéleződött, amikor 1956 tavaszán, Bierut halála után a Lengyel Egyesült Munkáspártban (LEMP) viták törtek ki a követendő irányvonalról.

1956. június 26-án a mozdonygyári munkások kéréseik orvoslására 17 fős

delegációt küldtek Varsóba, amely a gépipari miniszterrel folytatott tárgyalásai után éjszaka elégedetten tért vissza. Másnap azonban a városba érkező miniszter a helyi LEMP-szervezettel együtt megkérdőjelezte a megállapodások egy részét, főleg az akkordbérre vonatkozót. Közben más üzemek munkásai is sztrájkba léptek, mert a normaemelés miatt elveszítették prémiumuk 20-30%-át. Az intézkedés élénk tiltakozást váltott ki.

Június 28-án reggel a város legnagyobb gyárainak munkásai a munkanormák újraszabályozásáért, a jobb létfeltételekért és a kommunista kormány ellen tüntettek. A megmozduláshoz a kisebb üzemek munkásainak ezrei s a poznańi lakosság tömegei is csatlakoztak. A munkáselégedetlenség társadalmi zúgolódásba csapott át. A városi tanács épülete előtt összegyűlt mintegy százezer ember normacsökkentést, árcsökkentést és a fizetések emelését követelte. Megpróbálták beszélni a Vajdasági Nemzeti Tanács képviselőivel is, s kérték, hogy Józef Cyrankiewicz miniszterelnök jöjjön Poznańba. Lefegyvereztek rendőroket, meg-

szálltak közigazgatási épületeket és a rádiót. A rendőrség vízágyúkat vetett be, ez azonban hatástalannak bizonyult. A feszült helyzet tovább eszkalálódott, amikor az állambiztonság megyei épületéből a tüntetők közé lóttak. Élénk tűzharc bontakozott ki, mert időközben a tüntetők fegyvert szereztek az állami raktárakból.

A tüntetők egyik csoportja a börtönhöz indult, ahol kiszabadított 257 foglyot, s megkezdte az iratok megsemmisítését. Elfoglalták az ügyészséget, az iratokat az utcára szórták és felgyújtották. A tüntetők másik csoportja az állambiztonság épületéhez vonult. A vajdasági állambiztonsági parancsnok a LEMP titkárával együtt megkísérelt nyomást gyakorolni a helyi tiszti iskola parancsnokára, hogy vezényeljen tankokat a tüntetők ellen. A lengyel hadsereg politikai megbízottja megtiltotta a hadsereg bevetését, viszont a LEMP KB Politikai Bizottsága Rokosszovszkij marsall, honvédelmi miniszter javaslatára az egységek bevetése mellett döntött. A város „pacifikálására” alakított speciális operatív bizottság kiadta a fegyverhasználati engedélyt a poznańi pánccelosiskolának a „provokátorokkal” szemben.

Kora délután a városba érkeztek a reguláris lengyel hadsereg egységei, 36 pánccélozott szállítójárművel, 880 autóval, 680 motorkerékpárral és 9983 katonával. A súlyos utcai harcokban a felkelőknek csak 250 darab kézifegyverük volt, de Molotov-koktélok is használtak. Megrongáltak 31 tankot, s megszerezték kettőt, amelyekkel tüzet nyitottak a vajdasági állambiztonsági szolgálat épületére. Kiszabadították a politikai foglyokat a szovjet NKVD és a lengyel belügyminisztérium táborából is.

A rendkívüli túlerőben lévő hadsereg június 29-én reggelre véresen leverte a felkelést. Kisebbségi ellenállási célok még június 30-ig tartották magukat. Az utcai harcokban 57 személy halt meg: 49 civil és 8 katona. A két oldalon 600-600 sebesültet számoltak össze. A felkelés szimbolikus hőse egy 13 éves fiú lett, aki életét vesztette az összecsapásokban.

A pártvezetés teljes hírzárlatot rendelt el, a várost hermetikusan elzárták az ország többi részétől. A poznańi harcokról a Politikai Bizottság közleményben tudósított: „*imperialista ügynököknek és az illegális reakciónak sikerült utcai zavargásokat provokálnia.*” A felkelők letartóztatása már jú-

nius 28-án éjszaka megkezdődött. 250 embert vettek őrizetbe – közöttük 196 munkást –, s a kihallgatások során különösen brutálisan jártak el velük szemben. A felkelésre és áldozataira csak a rendszer 1989. évi összeomlása után lehetett nyilvánosan emlékezni.

A SZUEZI-CSATORNA ÁLLAMOSÍTÁSA

1956. július 19-én John Foster Dulles amerikai külügyminiszter közölte Ahmed Husszein egyiptomi nagykövettel, hogy az Egyesült Államok kormánya nem kívánja Egyiptom rendelkezésére bocsátani az asszuáni gát építéséhez korábban ígért 56 millió dolláros kölcsönt. Hozzáfűzte, hogy az amerikai közvélemény is a projekt ellen fordult, ezért kétséges, hogy a kormány megkapná-e a kongresszustól a szükséges jóváhagyást. Husszein kérte a döntés újbóli átgondolását, mindhiába. Nagy-Britannia másnap szintén visszavonta a kilátásba helyezett 14 millió dolláros támogatást, majd a Világbank is felmondta 200 millió dolláros kölcsönszerződését. Így az egész projekt léte kérdőjeleződött meg.

Az amerikai–angol lépést Gamal Abdel Nasszer egyiptomi elnök Egyiptom tudatos megsértésének s arculcápnak tekintette, amely kétségbe vonja az egyiptomiak alkalmasságát a projekt megvalósítására. Július 24-én egy új olajfinomító és olajvezeték átadásán országga gazdasági teljesítményének öntudatos védelmezése során támadást intézett az Egyesült Államok ellen: „*Az amerikaiakra tekintek, és azt mondom: fulladjatok meg haragotokban! Mi, 22 millió egyiptomi, egy gyarmati úrnak, egy despotának sem engedjük meg, hogy rendelkezzen velünk – legyen az politikai, gazdasági vagy katonai vonatkozás. Mi sem az erőszak, sem a dollár előtt nem adjuk be a derekunkat.*”

Nasszer dühe látszólag Washingtonra irányult, de közben már csapást tervezett valódi ellenfele, Nagy-Britannia ellen. Egyiptom 1922-ben kivívta függetlenségét a Brit Birodalomtól, valójában azonban brit tulajdonban maradt. Faruk király az egyiptomi kormány alkalmatlanságát testesítette meg. A britek 1954-ig jelentős katonai kontingenst állomásoztattak az országban. Egy keskeny, 200 kilométer hosszú földcsíkon (az északi Port Szaidtól a déli Szuezig) elegendő terük maradt repülőterek, kikötők, pályaud-

varok, utak, kórházak, laktanyák, raktárak, lőszerraktárak és más létesítmények sűrű hálózatának fenntartására, ahol gyakorta 80 ezer katona élt. A masszív angol katonai jelenlét évente 50 millió fontba került, s célja a Szuezi-csatorna védelme volt. A csatorna Ferdinand de Lesseps zseniális francia diplomata tervei alapján készült, s 1869-ben nagy pompával nyitották meg. A Vörös-tengert kötötte össze a Földközi-tengerrel, s a világ egyik legfontosabb kereskedelmi útvonala volt: 1955-ben a Nyugat-Európába irányuló kőolaj kétharmadát és más fontos kereskedelmi cikkeket ezen a híres vízi úton szállították. A csatorna angol–francia részvénytársaság felügyeletével működött, amelynek koncessziója 1968-ban járt le.

1952 júliusában a Szabad Tisztek Bizottsága megbuktatta Faruk királyt, új katonai kormányt állított fel, s elhatározta, hogy megszünteti az ország függőségét Nagy-Britanniától. Két év alatt Nasszer ezredes – riválisait maga mögé utasítva – vitathatatlan vezető szerepet tett szert. Keményen fellépett az ellenzéki csoportosulások (elsősorban a Muzulmán Testvériség) ellen, jelentős mezőgazdasági és társadalmi reformokat vezetett be, s Egyiptomot köztársasággá nyilvánította. 1956. június 23-án Nasszert a szavazatok 99%-ával elnöké választották.

Nasszer kezdettől fogva a britek teljes kivonását szorgalmazta. A briteknek is jó okuk volt a csatorna övezetének feladására: a katonai bázis fenntartása horribilis összeget emésztett fel, ráadásul a lakosság ellenséges magatartása miatt a brit csapatok további jelenléte kockázatos volt. Ekkorra a nukleáris fegyverkezés révén a csatorna stratégiai jelentősége is csökkent. A britek azonban, akiket mindig nyugtalanított nemzetközi tekintélyük csökkenése és birodalmuk felbomlása, csak vonakodva vonultak ki Egyiptomból. Erre ösztönözte őket az Eisenhower-kormány is. 1954 októberében Nagy-Britannia végül – hosszú tárgyalások után – aláírta a Szuezi-egyezményt, amelyben kötelezettséget vállalt hadereje 20 hónapon belüli kivonására, de fenntartotta a jogot, hogy „*valamely külső hatalom fegyveres támadása esetén*” visszatérjen az Arab Liga egyik tagjához vagy Törökországba. Nasszer kijelentette, hogy „*Nagy-Britannia és Egyiptom ezután szilárd bázison, a kölcsönös bizalom alapján működhet együtt.*”

—→— lett volna az irodájába vezetni.

A Szezi-csatorna
—→—
1956. július 26-án este Kairó főterén 250

ezer ember előtt elmondott három-órás beszédében – amelyet az egyiptomi rádió az egész Közel-Keleten és Észak-Afrikában sugározott – Nasszer kijelentette: az egyiptomi nép azért harcolt, hogy lerázza magáról az imperializmust és az idegen hatalmak kiszákmányolását. A Szezi-csatornáról elmondta, hogy azért Egyiptom csupán hárommillió dollárt kap évenként, míg a csatornát üzemeltető társaság, amely gyakorlatilag „állam az államban”, 100 millió dollárt tesz zsebre (valójában 35 milliót). Nasszer ennek véget kívánt vetni, s bejelentette, hogy aláírta a Szezi-csatornát üzemeltető társaság államosításáról szóló rendeletet, amelynek bevételeiből finanszírozzák majd a duzzasztógát építését. *„Egyedül az egyiptomi nép uralkodhat Egyiptomban”* – mondta. Beszéde alatt egyiptomi katonák megszállták a társaság irodáit és létesítményeit a csatorna mentén. Hangos ünneplés kezdődött. *„Éljen sokáig Nasszer, az arabok ura és megmentője!”* – skandáltak.

Nasszer merész offenzívája még saját kormányának tagjait is meglepte. Lépése az egész arab világban rendkívül népszerűvé tette; a fővárosokból gratuláló táviratok érkeztek. A csatorna államosítása Észak-Afrika nagy részében is egyetértésre talált. Marokkó utcáin öröm és csodálat uralkodott, hogy Nasszer ilyen nyíltan szembeszállt a régi gyarmatosítóval. A kommunista világból is az egyetértés kórusa visszhangzott. Mao Ce-tung kormánya dicsérte a csatorna államosítását mint *„olyan igazságos intézkedést, amelyet az egyiptomiak szuverenitásuk és függetlenségük védelmezésére”* tettek.

Anthony Eden a Downing Streeten éppen vacsorát adott Fejszál iraki király és miniszterelnöke, Nuri al-Said számára, amikor 22.15-kor titkára értesítette, hogy Nasszer államosította a Szezi-csatornát. Nuri azt tanácsolta Edennek: *„Csapjon oda, csapjon oda most, és csapjon oda keményen. Különböben késő lesz.”* A miniszterelnök 23 óra megbeszélésre kérte vezető tanácsadóit. A kabinet határozata végül kimondta, hogy *„minden erőfeszítést meg kell tenni a csatorna feletti hatékony nemzetközi ellenőrzés helyreállításáért”,* s elfogadta, hogy *„létfonosságú érdekeinket e területen szükség esetén katonai beavatkozással is biztosítani kell”.*

De erre nem került sor. A következő 18 hónapban az angol-egyiptomi kapcsolatok aggasztó gyorsasággal romlottak. Az 1955. februári szovjetellenes bagdadi paktumot (Törökország és Irak, márciusban Nagy-Britannia, júliusban Pakisztán, majd októberben Irán csatlakozásával) Nasszer a nyugati imperializmus alig titkolt frontjának tartotta, s az kezdettől fogva az egyiptomi propaganda céltáblája volt. Mindez Londont is saját médiaoffenzívára készítette. Nagy-Britannia, majd az Egyesült Államok ellenszenvé – valamint Izrael és Egyiptom 1948–1949. évi pusztító háborúja – sürgős fegyvervásárlásra kényszerítette Nasszert. A Szovjetunióból Csehszlovákián keresztül rendkívüli mennyiségű fegyver jutott Egyiptomba. Páncélosok, harci repülőgépek és bombázók is érkeztek az országba. Mindez a nyugati fővárosokban pánikhangulatot idézett elő, attól tartottak, hogy Egyiptom a kommunisták kezébe kerül. Aggodalmuk tovább

nőtt, amikor Nasszer májusban elismerte a Kínai Népköztársaságot.

1956 tavaszán London türelme véget ért. Antony Eden miniszterelnök kabinetje arra a megállapításra jutott, hogy Nasszer az arab világ vezetője kíván lenni, ennek érdekében hajlandó szovjet segítséget is elfogadni, így nincs lehetőség a „baráti kapcsolatokat” helyreállítani Egyiptommal. Nagy-Britanniának *„mindent el kell követnie, hogy szembeszálljunk az egyiptomi vezetés politikájával és a Közel-Keleten igazi barátainkat támogassuk”.* Nasszer teljesen kihozta a béketúrésból a rendkívül intelligens Edent. Amikor munkatársai elébe tették Egyiptom hosszú távú elszigetelésének memorandumát, így kiáltott fel: *„Mi ez az egész sületlenség Nasszer elszigeteléséről vagy semlegesítéséről? Azt akarom, hogy semmisítsék meg, felfogták már végre?”* Az MI6 vad terveket dolgozott ki Egyiptom új „fáraójának” meggyilkolására; az egyik szerint idegázt kel-

A franciák is elutasították a Szuész-ársaság államosítását. Július 27-én kül-ügyminiszterük kijelentette: teljesen kizárt, hogy „*elfogadjuk Nasszer tábor-
nok egyoldalú intézkedéseit, amelyek
egészen érzékenyen megsértették a
francia jogokat és érdekeket*”. Francia-
ország már régóta aggódva figyelte az
arab nacionalizmus nasszeri játékát, s
jóllehet a kormány nyugtalanzkodott az
olajszállítás miatt, fő veszélynek az
észak-afrikai, főleg algériai francia ér-
dekek megsértését tartotta. Nasszer
nem lett a franciák kedvence azért
sem, mert nyíltan támogatta az algé-
riai Nemzeti Felszabadítási Frontot (az
FLN száműzött vezetőinek megen-
gedte, hogy Kairóból szervezkedje-
nek), s fennállt a gyanú, hogy fegyvert
szállított a lázadóknak. Vezető francia
politikusok úgy vélekedtek, hogy ha
Nasszert megsemmisítenék, kihúznák
a talajt az FLN felkelői alól. Mollet
miniszterelnök szocialista kormánya ki-
fejezetten a katonai beavatkozás mel-
lett volt.

Az amerikaiak egészen másként lát-
ták a helyzetet. Aggódtak ugyan a csa-
torna államosítása miatt, de a vízi út
kisajátítását nem tartották elegendő
oknak a katonai beavatkozásra. Nyom-
ban elküldték John Foster Dulles kül-
ügyminisztert, hogy a briteket eltér-
ítse szándékuktól. Dulles augusztus
1-jén érkezett meg Londonba, ahol
Edennek átadta Eisenhower elnök le-
velét. Ebben az amerikai elnök óva in-
tett egy katonai lépés világhatárú kö-
vetkezményeitől. Félreérthetetlenül ki-
fejezte, hogy katonai beavatkozásra
„*csak akkor kellene sort keríteni, ha az
összes békés eszközt kimerítették a jog
védelmében*”.

Eden négy nap múlva válaszolt: a
brit kormány nemcsak arra akarja
kényszeríteni Nasszert, hogy „*zsákmá-
nyát kiköpje*” és helyreállítsák a csa-
torna nemzetközi ellenőrzését, hanem
ezen túlmenően az egyiptomi vezetést
olyan kormánnyal kívánja felváltani,
amely „*kevésbé ellenséges beállított-
ságú a Nyugattal szemben*”. Kijelen-
tette: Nasszer irányvonala kellemetlen,
s a csatornát arra szeretné használni,
hogy „*ambícióit Marokkótól a Perzsa-
öbölíg kiterjessze*”. „*Nasszert én soha-
sem tartottam Hitlernek – írta Eden –,
de a Mussolinival való párhuzamok kö-
zeliek. Senki sem feledheti el, milyen vér-
vámot és milyen anyagi áldozatot köve-
telt tőlünk, míg végül legyőztük.*” Végül
az angol nép akarására hivatkozva ki-
állt az erőszak alkalmazása mellett.

DÉL-AFRIKAI ASSZONYOK AZ ÚTLEVÉLTÖRVÉNY ELLEN

1956. augusztus 9-én, csütörtökön
20 ezer asszony indult Pretoriában az
Union Buildingshez, a dél-afrikai kor-
mány impozáns székhelyéhez, hogy a
gyűlölt útlevéltörvény kiterjesztése
ellen tiltakozzon. Delegációjuk a kb.
100 ezer aláírással ellátott petíciójukat
átadta J. G. Strijdomnak, Dél-Afrika mi-
niszterelnökének, „Észak oroszlánjá-

A személyi okmányok ellenőrzése
Dél-Afrikában

nak”, az apartheid tántoríthatatlan hí-
vének. Az épületbe öt asszonyt enged-
tek be, akik elborították röplapjaikkal
a miniszterelnök szobáját, de nem ta-
lálkoztak vele.

Visszatérve 30 perces hallgatással
és jobb kezük ikonikus lendítésével fe-
jezték ki ellenállásukat, majd elénekel-
ték az Afrikai Nemzeti Kongresszus
(ANC) *Isten áldja Afrikát!* című himnu-
szát. Utána egy erre az alkalomra kom-
ponált ének következett: „*Strijdom,
vigyázz magadra! Ahol asszonyokat tá-
madsz, gránitba ütközzöl, és meghalsz!*”

Az asszonyok menetét a Dél-afrikai
Asszonyok Szövetsége (FEDSAW) és az
ANC nőszövetsége szervezte, amikor
nőtt az az apartheidrendszerrel szem-
beni ellenállás. Az apartheid a fehérek
intézményesített hegemoniáján ala-
pult és kiterjedt Dél-Afrika nem fehér
lakossága életének minden szegletére:
hol élnek és dolgoznak az emberek,
hol járnak iskolába és hol halnak meg.
Ez a gyakorlat a „tudományos” rassziz-
musban gyökerezett, s azzal indokol-
ták, hogy garantálni szeretnék a „fehér,
keresztény kultúra” túlélését Afriká-

ban, ahol a gyarmattartó-ellenes naci-
onalisták jelentősen előretörték. Az
apartheidet a Nemzeti Párt 1948. évi
nagy választási sikere után vezették be.

Az 1940–1950-es évek fordulóján
Dél-Afrika első apartheid kormányai
olyan intézkedéseket hoztak, amelyek
a különböző jogokat és privilégiumo-
kat a szigorú faji hierarchiában elfog-
lalt helytől függően engedélyezték.
Ebben a fehérek (a holland és angol
származásúak) kétségtelenül az élen
álltak, a fekete afrikaiak (bennszülöt-
tek vagy bantuk) a sor legvégén, míg
a vegyes származású színesek és indiai-
ak (akiket a britek szolgának hoztak
Dél-Afrikába) valahol középen helyez-
kedtek el. Miután az egész lakosságot
faji hovatartozás szerint osztályozták,
a Nemzeti Párt kormánya kínos pon-
tossággal meghatározta a feketék ok-
tatási és munkalehetőségeit, valamint
mobilitásukat. Nem csatlakozhattak
szakszervezethez, s nem vehettek
részét sztrájkban; megtiltották a vegyes
házasságot és a szexuális kapcsolatot
feketék és fehérek között. Az etnikai
csoportokat az ország külön zónáiban
helyezték el, korlátozták a nyilvános
intézmények (köztük strandok, köz-
lekedési eszközök) látogatását. Az el-
lenállást kegyetlenül elnyomták, s biz-
tosították, hogy csupán fehér dél-afri-
kai szerezhessen gazdasági és politikai
hatalmat.

A feketék 1956-ban Dél-Afrika lakos-
ságának (13,9 millió) kétharmadát tet-
ték ki. Számukra az apartheid leggyű-
löltebb szimbóluma az útlevéltörvény
volt, amelyet már korábban bevezet-
tek a feketék mozgásának szabályozá-
sára. Az összes fekete férfi 16 éves ko-
rában „referenciakönyvet” kapott,
amely tartalmazta fényképét, címét,
születési dátumát, valamint családi ál-
lapotát, munkaviszonyát és adófizeté-
sét, esetleges büntetéseinek listáját, va-
lamint lakcímének változásait. Aki
nem tudta felmutatni a dokumentu-
mot, súlyos büntetésre számíthatott:
bírságra, börtönre, sőt deportálásra a
vidéki „rezervátumokba” vagy farm-
gyarmatokra.

A fehér tisztviselők rendkívüli hata-
lommal rendelkeztek a feketék felett,
akik féltek a tartózkodási és munkaen-
gedélyük megvonásától. Rövidesen fe-
kete dél-afrikaiak százezrei kerültek
konfliktusba az útlevéltörvénnyel –
egyedül 1955-ben 330 ezer embert ítél-
tek el a regisztrációs kötelezettség
vagy más útlevél-előírás megsértése
miatt. A feketék „rémálma” volt az ál-

landó menekülés a rendőrök és a polgári ruhás bűnügyi tisztviselők elől.

Miután a Nemzeti Párt kormánya az 1953. évi választásokon kényelmes győzelmet aratott, tovább szigorított az apartheidrendszeren: megerősítette a rendőrséget, brutális kényszeráttelepítési programot vitt keresztül, radikálisan csökkentette a feketék oktatására fordítandó összeget, és erősítette a faji elkülönítést. Majd 1955 szeptemberében bejelentették, hogy 1956 januárjától az afrikai nőket is útlevelel látják el, ami rendkívül nyugtalanító volt, mert megnehezítette a munkahelykeresést. 1956. január és augusztus között országszerte több mint 50 ezer nő vett részt majdnem 40 útlevelelles tüntetésen.

A CSŐCELEK URALMA TEXASBAN

Egy 1500 lakosú, kis texasi városban, Mansfieldben 1956. augusztus 28-án szalmabábut feszítettek az útkereszteződés fölé „*Ez a néger fehér iskolát akart látogatni*” felirattal, majd a szöveg így folytatódott: „*Nem lenne szörnyű, így meghalni?*” Az utcákon lincshangulat uralkodott. Az új tanév kezdetén az amerikai Dél több helységében összetűzésre került sor fehérek és feketék között, mert a szegregációs Jim Crow-törvények védelmezői szembeszegültek a törvényhozás által elrendelt integrációval. A Szövetségi Bíróság ugyanis már 1956 júniusában kimondta, hogy a helyi iskolai hatóságok által gyakorolt, „*faji vagy bőrszín szerinti*” megkülönböztetés törvénytelen. Augusztus 27-én pedig nyilvánosságra hozták a bíróság határozatát a mansfieldi főiskolán jelen lévő faji megkülönböztetés haladéktalan megszüntetéséről.

A faji megkülönböztetés hívei számára iszonyatosnak tűnt, hogy fekete és fehér gyerekek üljenek egymás mellett az osztályteremben. Augusztus 22-én a fekete városrész központjában meggyújtottak egy keresztet, majd még egyet, jelezve az egyik korábbi fekete vádlónak, hogy ha gyermeke jelentkezni merészel a korábban tiszta fehér iskolába, akkor apját erőszakkal elűzik tulajdonából.

Augusztus 30-án – a beiratkozás napján – egy második bábut is felhúztak a zászlórúdra, s az összegyűlt, 400 fős tömeg táblákat emelt a magasba „*Nigger, maradj távol!*”, „*Nem akarunk néger!*”, „*Ez egy fehér iskola!*”, „*A leg-*

jobb néger a halott néger” feliratokkal. A következő napon a tömeg még nagyobb, a légkör még fenyegetőbb lett. Augusztus 31-én a demokrata párti texasi kormányzó, Shivers bejelentette, hogy a Texas Rangerst küldi Mansfieldbe a közrend helyreállítására. De a kormányzó intézkedései inkább a faji elkülönülés fenntartását szolgálták; emberei a „közjóra” hivatkozva egyaránt eltávolították a kerületből a fehér és a színes diákokat. A főiskola kapui végül 1965. szeptemberig zárva maradtak az afroamerikai diákok előtt.

DÜHÖS FIATALOK AMERIKÁBAN

„*Farmert hordok és rock 'n' rollozok. Nem vagyok bűnöző*” – írta Rosmary Caldwell a *Time Magazine*-nak 1956. július 9-én. A protestlevél előzménye két nappal korábbra nyúlik vissza. Július 7-én San Joséban egy Fats Domino-koncert a Palomar Gardensben randalírozásba torkollott. A közönség – fekete, fehér és spanyol-amerikai tinédzserek – már 21 óra óta várta az est fő attrakcióját. Röviddel éjfél előtt végre utat vágott magának a tömegben a színpadig Antoine „Fats” Domino New Orleans-i zongorista, akit vontatott, a déli államokra jellemző hanglejtése és magával ragadó hangja a legsikeresebb rock and roll sztárok egyikevé tett.

Már a koncert nyitó száma alatt sörsüvegek és petárdák repültek a táncolók közé. A kialakuló káoszban a fiatalok egymásnak estek, tucatnyi szék, asztal s több mint ezer üveg összetört. Bár harminc rendőr érkezett a helyszínre, egy óráig tartott, míg a nyugalom és a rend valahogy helyreállt. Jóllehet a helyi rendőrfőnök a túlzott alkoholfogyasztás számlájára írta a kilengéseket, a sajtó nem mulasztotta el az alkalmat, hogy utaljon Fats Domino „*lúktető ritmusaira*”: a palomarbéli koncert a lázadó rock and roll-nemzedék színre lépését jelezte.

San José nem az egyedüli eset volt. Szeptemberben a newporti (Rhode Island) flottatámaszponton zavargásokra került sor, ezért a helyi parancsnok egy hónapra betiltotta a rock and rollt. Novemberben az új-karolinai Fayetteville-ben Fats Domino koncertje ismét erőszakba torkollt, itt két személyt leszúrtak. A bostoni, a Jersey City-i és más hatóságok keményen beavatkoztak, betiltották a rock and roll-koncerteket, sőt elrendelték a megbot-

ránkoztató lemezek eltávolítását a helyi boltokból.

A randalírozások nem korlátozódtak az Egyesült Államokra. Johnnie

Fats Domino (feat) és Bill Haley (lent)

Ray amerikai énekes rajongói az ausztráliai Brisbane repülőtérén ablakokat törtek be, s megkísérelték megrohmozni a kifutópályát, ahol hősük ausztráliai turnéjának utolsó állomására érkezett.

1956-ban került a mozik műsorára a *Rock Around the Clock* című film, amelynek bemutatását Nyugat-Európa számos városában, valamint Sydneyben, Brisbane-ben és Aucklandben is tinédzszerzavargások kísérték. Szeptember 11-én a film bemutatója kap-

csán London Southwark kerületében randalírozó fiatalok és „Teddy Boy”-ok az utcára vonultak, s üvegekkel megdobálták és megrongálták az út mentén parkoló autókat. Oslóban három egymást követő este történtek rendbontások, és több tucat fiatal vettek őrizetbe. Nem csoda, hogy néhány helyen a városvezetés igyekezett elejét venni a zavargásoknak. Az Egyesült Királyságban 80 községi tanács – köztük Brighton, Birmingham és Belfast – tiltotta be a filmet.

Pedig maga a *Rock Around the Clock* aligha tartalmazott randalírozás előidézésére alkalmas jelenetet. A 77 perces film (gyártója a Columbia Pictures) egy jelentéktelen tánckar menedzserének történetét meséli el, aki – miután véletlenül belekeveredett a tinédzser-rock and roll táncrendezvényébe – elhatározta, hogy az új zenét „a későbbiekben egészen nagy dologgá fejleszti”. A film – amely világméretűekben az első olyan produkció volt, amely a fiataloknak szólt és kasszasikert hozott – világszerte 2,4 millió dollár bevételt eredményezett, amely nyolcszorosát jelentette előállítási költségének. A film sztárja Bill Haley volt, akinek 1954-ben megjelent lemeze (*We're Gonna Rock Around the Clock*) 1955 végéig kétfélmillió példányban fogyott el. A dal és a fiatalok lázadásának himnuszja lett, pedig a 34 éves Haley nem volt klasszikus lázadó típus.

A film által kiváltott botrányt azonban több helyen túlértékelték. Angliában a mozik szakmai szövetsége keserűen nyilatkozott, hogy a helyi hatóságok, a rendőrkapitányok, újságírók és a községi tanácsnokok nem vették a fáradságot az „ártatlan” film megtekintésére. Ezzel párhuzamosan nyilvános vita kezdődött arról, hogy a rock and roll veszélyezteti-e a nyugati civilizáció erkölcsi alapjait. Francis J. Braceland ismert amerikai pszichiáter a rock and rollt „a kannibál néger törzsek” zenei formájának tartotta, s „fertőző betegséghez” hasonlította. Úgy vélekedett, hogy amikor a fiatalok tipikus bőrkabátjukban és divatos, „zsíros hajjal”, a lányok pedig szoknyában vagy farmerben csapatostul a rock and roll koncertekre özönlenek, mindig tartani kell a bűnözéstől és a szexuális erőszaktól. Nagy-Britanniában is hasonló volt a reakció: Woolwich püspöke, Peter Stannard is a *Rock Around the Clock* film betiltását követelte, mert „hipnotikus ritmusa és

vad mozgásai” a tinédzsereket „minden önkontroll” feladására készítetik.

1956-ban a rock and roll szellemiségét legjobban Elvis Aaron Presley fejezte ki – nagy nyugtalanságot váltva ki a status quo védelmezői között. Pomádézott hajával, feltűrt gallérjával és a szokatlan szerelésekhez fűződő vonzalmával Elvis lázadó volt – olyan lázadó, aki azonban illeszkedett a hagyományos erkölcsökhöz és szokásokhoz: anyjával rendszeresen látogatta a helyi pümkösi templomot, és egész életében rendkívül udvarias volt. A főiskola elvégzése után teherautó-sofőrként, gépészként és moziban kisegítőként dolgozott, de mindig arról álmodott, hogy sztár lesz.

Az RCA Records 1956. január 28-án jelentette meg a *Heartbreak Hotel* című lemezét, amely majdnem egymillió példányban kelt el. Elvis – mene-

dzsere, Parker ezredes segítségével – ügyesen kihasználta a televízió növekvő hatalmát, s jellegzetes táncával és mimikájával megőrizte a közönséget. Elvis a rock and roll első globális sztárja lett. (Elvis Presley az 1956-os forradalom után kiállt a magyarok mellett: 1957 januárjában egy televíziós műsorban a *Peace in the Valley* című dal előadása előtt arra kérte a nézőket, hogy adakozzanak a nehéz helyzetbe került magyaroknak.)

A rock and roll egyesítette az afro-amerikai és a fehér zenei hagyományokat – elsősorban a rhythm & bluest és a countryt –, s a szuggesztív, monoton beat az 1950-es évek közepén az innovatív lemezgyártó cégek, a diskjockeyk és a helyi rádióadók rendkívüli befolyásának köszönhetően viharos gyorsasággal terjedt.

Elvis Presley, 1956

1956. ŐSZ

FORRADALOM ÉS REAKCIÓ

A LENGYEL OKTÓBER

Augusztus 26-án egymillió vallásos zarándok gyűlt össze Jasna Górán, hogy Lengyelország egyik legszentebb helyén hódoljanak a Fekete Madonnának, s emlékezzenek a 300 évvel korábbi napra, amikor II. Kázmér János lengyel király hivatalosan felajánlotta az országot Szűz Máriának. Mivel Lengyelország hercegprímása, Wyszyński bíboros házi őrizetben volt, az istentiszteletet ~~szóda~~ püspöke mutatta be; a bíboros jelenlétét az oltár közelében, az üres trónon elhelyezett, vörös és fehér rózsából álló csokor szimbolizálta.

Ezekben a hónapokban a lengyel sajtó feltűnően szabadon, nyíltan és félelem nélkül bírálta a status quót, és reformjavaslatokat jelentetett meg. Szeptember elején a *Nowa Kulturában* Edward Lipinski közgazdász kritizálta a központi tervezést. Lengyelország állami irányítású agrárüzemeit „*a pszeudoszocialista gazdaság alsóbbrendűségének eklatáns példájaként*” említette a kapitalizmussal összehasonlítva.

A diákság körében is nőtt a nyugtalanság. Október 4-én a wroclawi egyetem 500 hallgatója az egyik kollégiumban bekövetkezett áramkimaradás miatt vonult az utcára „*Fényt akarunk!*” jelszóval, s a felelősöket veréssel fenyegették meg. Néhány nappal később a varsói egyetem 1000 hallgatója szervezett nagygyűlést majdnem két tucat ipari üzem küldöttjeivel, s a „*közélet teljes átláthatóságát*”, munkásönigazgatást és a cenzúra megszüntetését követelték. Átvették a poznańi munkások felhívását: „*Nincs kenyér szabadság nélkül – nincs szabadság kenyér nélkül.*”

A júniusi poznańi felkelést követően a tiltakozás és a nyílt elégedetlenség egész Lengyelországot áthatotta. Számos városban a gyárak, középületek, iskolák, pályaudvarok és párthelyisé-

gek falain röplapok, plakátok, transzparenszek jelentek meg, amelyek a poznańi hősöket éltették. A helyi pártgyűlések aktivistái nyíltan kiálltak a poznańi munkások mellett, és bírálták a felkelés erőszakos leverését.

1956. augusztus 5-én bejelentették, hogy a Politikai Bizottság visszavette a pártba Władysław Gomułkát, akit 1948 szeptemberében állítottak félre. Akkor a Politikai Bizottság határozata „*jobboldali opportunistá-nacionalista elhajlással*” vádolta, mivel szembe helyezkedett a kollektivizálással, ezért felmentették első titkári funkciójából és kizárták a Politikai Bizottságból.

Hruscsov viszont a „szovjetellenesség zászlóvivőjének” minősítette Gomułkát. A nyár és a kora őszi folyamán Lengyelországban graffitik, plakátok és röplapok bukkantak fel, oroszellenes jelszavakkal: „*Halál az orosz hódítókra!*” „*Vessünk véget az orosz megszállásnak!*” Felszínre kerültek az oroszellenes érzelmek, amikor a lengyelek nyíltan az 1940-ben történt katyńi mészárlást, valamint a háború után egykori ellenlélők ezreinek szibériai deportálását emlegették. A szovjet befolyást a lengyel haderőben a nemzeti érzelmek megsértésének tekintették. Konstantin Rokosszovszkij lengyel honvédelmi miniszter ugyan született lengyel, de – a vezérkar főnökéhez és több mint hetven más magas rangú tiszthez és „katonai tanácsadóhoz” hasonlóan – szovjet állampolgár volt.

A LEMP reformerei tudatában voltak annak, hogy ha nem kerül sor a lengyel-szovjet kapcsolatok egyenjogúsítására, a párt nem reménykedhet tömegtámogatásban és az országot tavasz óta megrázó politikai válság lezárásában. Amikor Moszkva értesült arról, hogy Rokosszovszkij kizárására készülnek a Politikai Bizottságból, s Gomułka ráadásul az összes szovjet tiszt visszahívását szorgalmazta, a lépést tá-

madásnak tekintette. Mivel Lengyelország a Szovjetunió számára rendkívüli stratégiai és szimbolikus jelentőségű volt, s tartottak az ország kiválásától a Varsói Szerződésből, Hruscsov cselekvésre határozta el magát.

1956. október 18-án este a varsói szovjet nagykövet értesítette Edward Ochabot, a LEMP első titkárát, hogy Moszkva – a Központi Bizottság következő napon kezdődő VIII. plénuma alkalmából – delegációt szándékozik küldeni Lengyelországba. Másnap reggel hét órakor a Varsóhoz közeli boernerowói katonai repülőtéren landolt az első szovjet repülőgép. A Varsóba érkező szovjet delegáció aligha állhattott volna magasabb rangú személyekből: Hruscsovot elkísérték Lazar Kaganovics és Anasztaz Mikojan elnökségi tagok, Vjacseszlav Molotov külügyminiszter, Ivan Konyev marsall, a Varsói Szerződés haderőinek főparancsnoka és 11 más tábornok, közöttük a vezérkar főnöke, valamennyien ünnepi egyenruhájukban. Az izgatott Hruscsov elszaladt a kifutópályán várakozó Ochab, Cyrankiewicz és Gomułka előtt, hogy szívélyesen üdvözlje Rokosszovszkij marsallt és a többi szovjet tábornokot. Eközben rájuk mutatva ezt kiáltotta: „*k azok az emberek, akikre hagyatkozom!*” Azután öklével a lengyel vezetők felé hadonászva folytatta: „*Tudjuk, hogy ki a Szovjetunió ellensége!*”

Miközben Hruscsov beszélt, az ország északi és nyugati katonai támaszpontjairól három szovjet katonai egység nyomult Varsó felé. A Balti Flotta több mint két tucat hadihajója behatolt a Gdańsk előtti vizekre, és szovjet repülőgépek járőröztek a tengerpart felett.

Mialatt a szovjetek elfoglalták szállásukat, az Államtanács épületében Edward Ochab megnyitotta a Központi Bizottság VIII. plénumát. Bejelentette, hogy a Politikai Bizottság elhatározta: Gomułkát és néhány hívét felveszik a Központi Bizottságba, csökkentik a Politikai Bizottság létszámát, és javasolta Gomułka első titkárrá választását. Harmincperces tárgyalás után Gomułka elfogadta a Központi Bizottságba való visszatérését, ahol megbízták a szovjetekkel való tárgyalások vezetésével.

11 órakor a szovjet és lengyel vezetők megkezdték hivatalos tárgyalásukat az utolsó lengyel király nyári rezidenciáján, a varsói Belvedere-palota hatalmas kék csarnokában. A légkör rendkívül feszült és jeges volt. „*Egymás szemébe mondtuk az igazságot* – emlé-

kezett Gomulka –, *hogy mit tartanak rólunk, s mit tartunk mi az intézkedéseikről.*” Hruscsov úgy emlékezett, hogy *„rendkívül viharos”* megbeszélések voltak. *„Elmondtuk álláspontunkat, amely azonban nem csökkentette a feszültséget, hanem inkább olaj volt a tűzre.”* A szovjet államfő megtiltotta Rokosszovszkij kizárását a Politikai Bizottságból, és szemére vetette vendéglátóinak, hogy teret engednek a szovjetellenes propagandának.

Dél körül tovább romlott a hangulat, mert a lengyelek folyamatosan szovjet csapatmozgásokról kaptak híreket. Évekkel később Hruscsov elmondta, hogy Gomulának habzott a szája, amikor felpattant, s a katonai akció azonnali leállítását követelte.

A lengyelek a rájuk nehezedő nyomás ellenére ragaszkodtak álláspontjukhoz, hogy vezetőségük megválasztása az ő joguk. Edward Ochab feltette a retorikai kérdést Hruscsovnak: *„Kon-*

zultálnak Önök velünk Politikai Bizottságuk vagy Központi Bizottságuk összetételéről?” A lengyelek továbbra is ragaszkodtak kifogásaikhoz a lengyel hadseregben és titkosszolgálatokban érvényesülő túlzott szovjet befolyás miatt. Ugyanakkor kijelentették, hogy Lengyelország szoros, baráti kapcsolatban áll a Varsói Szerződéssel és a Szovjetunióval.

A döntő momentumra az ebéd után került sor. Gomulka biztosította Hruscsovot, hogy *„országunkban minden rendben lesz, de a szovjet csapatoknak nem szabad megengedni, hogy Varsóba lépjenek. Különbösen rendkívül nehéz lesz az eseményeket ellenőrzés alatt tartani.”* Ezután Hruscsov megparancsolta Konyev marsallnak, hogy állítsa le a szovjet katonai előrenyomulást.

Gomulka visszatérése a hatalomba általános közmegelegedést váltott ki: az egyik rádióriporter szerint Lengyelország számára *„tavasz volt október-*

ben”. Az egész országban utcai tüntetések és tömeggyűlések zajlottak, ahol az emberek támogatásukról biztosították Gomulát és reformjait. A lengyelek vallásszabadságot – amelynek részét képezte Wyszyńsky bíboros szabadon bocsátása – és a sajtócenzára megszüntetését követelték. A nagyvárosokban és a kikötőkben (Varsó, Wrocław, Gdańsk) spontán módon munkás-tanácsok jöttek létre a munkafeltételek javítása és a hatékonyság növelése érdekében. Néhány értelmiségi és aktivista abban reménykedett, hogy a munkás-önigazgatás az egész társadalmat megváltoztatja, s egy demokratikus szocializmus épülhet fel.

De a szovjetellenes hangulat erősödött, s hírek keringtek szovjet csapatmozgásokról. Az országban több helyen megtaposták Rokosszovszkij arcképét, leszaggatták a vörös csillagokat, s eltávolították az orosz utcaneveket. A katowicei vasutasok a pályaudvaron leszedték városuk tábláját – mivel 1953-ban hivatalosan Stalinográdnak nevezték át a várost –, s egy másikra krétával ráírták a város régi nevét. A Lengyelország délnyugati részén fekvő Legnicában egy hatezer fős tömeg kövekkel megdobálta a rendőrség központját, s a tüntetők foglyul ejtették a városi tanács vezetőjét. Mások megtámadták a szovjet tisztek lakóépületeit, s megkísérelték lerombolni a Vörös Hadsereg emlékművét. Wrocławban tízezer ember gyűlt össze az egyetem előtt, és a szovjet csapatok kivonását követelték. A *„Menj haza, Rokosszovszkij!”* jelszót skandálva letépték a szovjet zászlókat, feldúlták a lengyel-szovjet baráti társaság helyiségeit.

E mozgalmas napokban a lengyelek rendkívül nagy számban vonultak az utcára: Danzigban 30 ezer, Lublinban 70 ezer, Poznańban 200 ezer ember követelt szólás- és vallásszabadságot. Varsóban október 24-én 400 ezer fő gyűlt össze a felvonulási téren. A Kultúra és Tudomány Palotájának erkélyéről Gomulka szólt a tömeghez. Szavait hallgatás övezte, amikor a Szovjetunióval való *„fenntartás nélküli barátságról”* beszélt, de megtapsolták, amikor a demokratizálódást és a lengyel szuverenitást hangsúlyozta. Viharos tetszést aratott, amikor bejelentette, hogy

Biztonságiak tartják vissza a szovjetellenes tömeget, Poznań, 1956 (fent)
Tüntető munkások Poznańban (lent)

Hruscsov utasítására a szovjet csapatok 48 órán belül visszatérnek laktnyáikba, s kizárólag a lengyelek dönthetnek arról, „szükségük van-e szovjet szakértőkre és katonai tanácsadókra”.

Beszéde zárásaként arra kérte az embereket, hogy fejezzék be a tüntetéseket, ez a kérése azonban süket fülekre talált. Több ezer ember a gyűlés után is a helyszínen maradt, s a „Le Rokosszovszkijjal!”, valamint a „Katyń! Katyń!” jelszót skandálták. Miután a szovjet követség megrohmozását lengyel katonák megakadályozták, arra a hírre, hogy a Vörös Hadsereg bevonult Budapestre, közel 2000 tüntető fákllyákkal, magyar és lengyel zászlókkal a magyar követséghez vonult, ahol támogatásukról biztosították Magyarországot.

A következő hetekben Gomulának sikerült fontos engedményekkel enyhíteni a feszült helyzeten. Több ezer titkosrendőrt elbocsátottak, s újjászervezték a titkosszolgálatokat. Támogatták a munkástanácsokat, emelték a bányászok és vasutasok munkabéretét, s megígérték, hogy a jövőben erőteljesebben segítik a magánvállalkozásokat. Bezárták a „sárga függönyös” üzleteket, ahol kizárólag pártvezetők vásárolhattak, s a kommunista párt villáit bölcsődévé és öregek otthonává alakították. Csökkentették a mezőgazdasági beszolgáltatás mértékét s emelték a beadási árakat. Nem zavarták többé a külföldi rádióadásokat, s az egyetemek visszakapták intézményi autonómiájukat és bizonyos mértékű oktatási szabadságukat.

A Szovjetunióhoz fűződő viszony is megváltozott. Gomulka elérte Lengyelország 500 millió dollárra becsült adósságának elengedését és a kereskedelmi hitelek bővítését. Elbocsátotta Rokosszovszkijt, s gondoskodott az összes szovjet tanácsadó visszahívásáról a lengyel hadseregből és a belbiztonsági minisztériumból.

Egyik legmerészebb lépése azonban az egyház és az állam közötti viszony rendezése volt. A titkos tanácskozáson a kormány hajlandónak bizonyult az egyházi állások betöltését befolyásoló rendeletének visszavonására, s a korábban elbocsátott lelkészek visszatérhettek hivatalaikba. Biztosították a katolikus sajtó szabadságát, s végül megszüntették Wyszyński bíboros házi őrizetét, aki október 28-án visszatérhetett Varsóba.

Moszkva lemondott az erőszak alkalmazásáról. Miután Hruscsov több napon keresztül a katonai beavatkozás

gondolatával játszott, a szovjet csapatokat október 24-én visszarendelte támaszpontjaikra. Nyilvánvalóan befolyásolták azok a titkosszolgálati jelentések, amelyek szerint a lengyel katonaság nagy része szovjet beavatkozás esetén védelmezné Gomulka új kormányát. Elbizonytalanították azok a hírek is, hogy a varsói gyárakban fegyvereket osztottak ki szovjet támadás esetére. Hruscsov jó látta, hogy „egyszerű lenne indokot találni a fegyveres konfliktusra Lengyelországgal, de később a konfliktust befejezni már nagyon nehéz lenne”.

Gomulka november 16–18. között Moszkvába utazott, ahonnan számos engedménnyel tért vissza. Egyebek mellett sok lengyelt hazahozott a korszakos szovjet munkatáborokból. Rokosszovszkij szovjet marsall, a lengyel hadsereg főparancsnoka sietve elhagyta Varsót, Katowice pedig visszakapta régi nevét. A parasztnak nem kellett többé belépniük a termelőszövetkezetekbe, a meglévők egy része feloszlott. Politikai foglyok ezreit rehabilitálták.

A lengyel demokratikus mozgalom örömét azonban a Budapestről érkező hírek gyorsan beárnyékolta. A lengyelek vért adtak a magyar felkelés áldozatainak. Az olvadás időszaka azonban nem tartott sokáig. Gomulkából hiányzott az elszántság, hogy továbbvigye a reformokat.

A SZUEZI VÁLSÁG

1956. október 22-én Párizs elővárosában, Sèvres-ben, a francia ellenállás egykori főhadiszállásának épületében

délután négy óraker találkoztott Guy Mollet francia miniszterelnök, Christian Pineau külügyminiszter és Maurice Bourgès-Maunoury védelmi miniszter, Selwyn Lloyd brit külügyminiszter, David Ben-Gurion izraeli miniszterelnök, Mosche Dajan, az izraeli védelmi erők vezérkari főnöke, valamint Simon Peresz, a védelmi minisztérium főigazgatója.

A megbeszélések során az Egyiptommal szembeni háborús fellépés forgatókönyvében állapodtak meg. Ben-Gurion kijelentette, hogy Izrael hajlandó október 29-én este „általános támadást indítani Egyiptom ellen, s még aznap este eléri a csatornát”. Erre válaszként Nagy-Britannia és Franciaország ultimátumban tüzszünetet s az összes izraeli és egyiptomi csapat kivonását követeli a csatorna övezetéből, valamint azt, hogy a vízi út biztosítása érdekében Kairó fogadja el a terület átmeneti megszállását. Mivel Izraelnek nem érdeke a csatorna elfoglalása, ez az ultimátum „számkra tulajdonképpen jelentéktelen” – mondta Ben-Gurion. Ha Egyiptom elutasítja e feltételeket, Nagy-Britannia és Franciaország október 31-én reggel megkezdte az egyiptomi légvédelmi támaszpontok bombázását.

Az elvi megállapodás után, este hét óraker aláírták a villa konyhájában, táskaírógépen legépelte jegyzőkönyvet, majd pezsgőt bontottak. A brit, a francia és az izraeli kormány két nap múlva, október 24-én zárta le a titkos tárgyalásokat arról, hogy háborút kezdenek Gamal Abdel Nasszer megbuktatására.

Hruscsov, Gomulka és Bulganyin, Moszkva, 1956

A szuezi hadjárat október 29-én este az izraeli haderő benyomulásával kezdődött a Sínai-félszigeten. A hivatalos kommuniké szerint a lépés „*elkerülhetetlen reakció a folyamatos egyiptomi támadásokra Izrael polgárai és Izrael szárazföldi és tengeri összeköttetései ellen...*” Az izraeli gyalogság és ejtőernyőegységek közvetlenül a hátnál (Ras en-Nakeb, Kuntilla és Kusseima) lévő támaszpontokat támadtak meg, ahol gyenge ellenállásba ütköztek. A nap legmerészebb manővere 16.59-kor 395 ejtőernyős ledobása volt a Mitla-szorosnál, Suezről 65 kilométerre keletre, ahol beásták magukat.

A figyelem most a Westminsterre irányult, ahol október 30-án Eden – az előzetes megállapodásnak megfelelően – bejelentette, hogy London és Párizs ultimátumot intézett Izraelhez és Egyiptomhoz minden háborús akció leállítására. A brit és francia kormány felszólította a hadviselő feleket, hogy haderejükkel 12 órán belül vonuljanak vissza 16 km távolságra a csatorna övezetétől, ezzel Kairó átmenetileg egyezzen bele az angol–francia kontingens jelenlétébe, amely majd „*garantálja az akadálytalan áthaladást a csatornán*”. A várakozásoknak megfelelően Nasser Egyiptom szuverenitásának, az ország méltóságának, valamint az ENSZ chartájának durva megsértésére hivatkozva elutasította a követeléseket. (Valójában azt követelték tőle, hogy az ellenséges invázióra tekintettel saját területéről vonja ki csapatait.)

Október 31-én az esti sötétségben megkezdődtek a szövetséges légitámadások. A RAF bombázói több hullámban támadták az egyiptomi repülőterek kifutópályáit, majd harci gépei a közeli repülőgép-hordozókról és ciprusi támaszpontokról felszállva november 2-ig a földön megsemmisítették az egyiptomiak IL-28 típusú bombázóit és MiG-15-ös vadászrepülőgépeit. De nem sikerült megakadályozniuk az egyiptomiakat abban, hogy egyik, betonnal és nyerssvassal megtöltött hajójukat a csatornába vontassák és elsüllyesszék, ezzel blokkolva a vízi utat. (A következő napokban hajók tucatjait süllyesztették el, s a csatorna hónapokig zárva maradt.) A katonai műveletek eddig kifogástalanul működtek, de a Muskétás fedőnevű vállalkozás gyorsan diplomáciai és politikai katasztrófába torkollott.

Nasser elnök, amikor értesült az izraeliek betöréséről a Sínai-félszigetre, kezdetben arra gondolt, hogy valamiféle elterelő hadműveletről (Jor-

dánia vagy a Gázai övezet ellen) van szó. Az egyiptomi vezetést sokként érte az angol–francia ultimátum. Nasser nem akarta elhinni, hogy Nagy-Britannia hajlandó hírnevét és érdekeit kockáztatni a régióban azzal, hogy csatlakozott Izrael katonai csapásához egy arab országgal szemben.

A Nasser bukásával kapcsolatos illúziók gyorsan szertefoszlottak, s meghíúsult a szövetségesek minden kísérlete arra, hogy népfelkelést robbantsanak ki. A légi csapások kiterjesztését pedig az utolsó pillanatban lefűjték, mert attól tartottak, hogy az arab és a nemzetközi közvélemény ellenük fordul.

Miközben az egyiptomi csapatok visszavonultak a Sínai-félszigetről a szárazföld védelmére, a kormány titkos terveket készített a főváros evakuálására és a Nílus deltájából kiinduló általános gerillaháború koordinálására. Nasser harcias megszólalásaival maga mögé állította népét, s a következő napokban teherautókról kb. 400 ezer fegyvert osztottak szét az ellenálló csoportoknak és a népi milíciáknak. Nasser eltökéltségét tovább erősítette az angol–francia intervenció miatti nemzetközi felháborodás.

1956. november 5-én, hétfőn kora reggel a 3. ejtőernyős-zászlóalj 668 katonája landolt Port Szaidtól nyugatra, az El Gamil repülőtéren, továbbá 500 francia ejtőernyős szállt le Rasvánál, Port Szaidtól délre, s elfoglalta Port Fuad városát. Másnap reggel megkezdődött az angol haditengerészet és a légierő támadása, amelynek során több ezer katona szállt partra és foglalt el stratégiai kulcspozíciókat.

Az Egyesült Államok több okból elenezte az angol–francia intervenciót. Eisenhower egyszerűen nem hitte el, hogy „megfelelő háborús indok” állna fenn, s igyekezett békés megoldást találni a válságra, mert nyugtalanító hírek érkeztek arról, hogy a Szovjetunió intervenciót mérlegel a térségben. November 5-én szovjet levél érkezett Edenhez, Mollethez és Ben-Gurionhoz, amelyben Bulgaryin szovjet miniszterelnök Nagy-Britanniát és Franciaországot azzal vádolta, hogy Suez csak ürügy számukra, hogy az „*egész arab világban*” ismét bevezessék a „*gyarmati rabszolgaságot*”. Figyelmeztetett Moszkva „*szilárd eltökéltségére*”, hogy „*az agresszorokat erőszak alkalmazásával megsemmisíti*”. A szovjet miniszterelnök Eisenhowerhez intézett közleményében pedig szokatlan javaslatot tett: a két szuperhatalom kezdjen

egyeztetett akcióba „*a további vérontás megakadályozására*”, a „*nyugalom és béke helyreállítására*”.

A Fehér Házban a spontán szovjet javaslatokat rosszul fogadták. Eisenhower nem akarta, hogy a Vörös Hadsereg megvesse a lábát a Közel-Keleten. Attól tartott, hogy Moszkva intervenciójával a szuezi válság teljesen ellen őrizetlenné válna. Ezért a legmagasabb riadókészültségbe helyezték a Földközi-tengeren állomásozó, nukleáris fegyverekkel felszerelt 6. flottát. Egyúttal a Fehér Ház kiadott egy gondosan megfogalmazott nyilatkozatot, amelyben a közös katonai művelet szovjet javaslatát „*elképzelhetetlennek*” tartva visszautasította, és világossá tette, hogy ha a szovjet haderők az ENSZ mandátuma nélkül benyomulnának a Közel-Keletre, az ENSZ valamennyi tagállamának kötelessége lenne szembeszállni velük.

Eisenhower 24 órán belül fegyverszüneti javaslatot dolgozott ki, amely Nagy-Britannia diplomáciai elszigetelésére épült. Selwyn Lloyd külügyi titkár szerint amikor Harold Macmillan miniszterelnök megtudta, hogy az ENSZ diplomatai olajembargót terveznek Nagy-Britannia ellen, megadásra emelte a kezét. November 6-án, közvetlenül a kabinetülés előtt Macmillan bejelentette, hogy a pénzügyi és gazdasági kényszerítő körülményekre tekintettel leállították az akciót. November első hetében Nagy-Britannia kétségbeesett kísérletet tett a font megvédésére a nemzetközi spekulánsoktól, de arany- és valutakészletének öt százalékát így is elveszítette. A brit miniszterelnök közölte kollégáival azt is, hogy az amerikai pénzügyminiszter addig blokkolja a Világbank áthidaló kölcsöneihez való hozzájutást, ameddig a britek nem fogadják el a fegyverszünetet. A harcok folytatásával Nagy-Britannia a gazdasági összeomlást kockáztatta volna.

A franciákat teljesen letaglózta a britek döntése, hogy éppen akkor fűjék le a vállalkozást, amikor szerintük a döntő ütközet előtt állnak. Mollet könyörgött Edennek, hogy még két vagy három napig tartson ki. A csatorna feletti nemzetközi ellenőrzés visszaszerzésére és Nasser megbuktatására irányuló kísérlet katasztrófálisan végződött. Ráadásul mélyen megosztotta a nyugati szövetséget, s elterelte a nemzetközi és diplomáciai figyelmet a magyar válságról.

A szuezi válság fordulópontot jelentett: a régi angol birodalmi, imperia-

lista mentalitás és a háború utáni időszak józan geopolitikai realitásai közötti feltűnő kontrasztot szimbolizálta. Nagy-Britannia megpróbált az Egyesült Államoktól és az ENSZ-től függetlenül cselekedni, hogy védelmezze, amit létfontosságú érdekének tartott, ám ezzel kudarcot vallott. A brit hatalom határai az egész világ előtt védtelenné váltak, s ez csorbította Nagy-Britannia nemzetközi tekintélyét. Nem lehet kizárni, hogy Nagy-Britannia nyilvánvaló gyengesége felgyorsította a birodalom felbomlását. A transzatlanti kapcsolat Macmillan kitaró fáradozásainak köszönhetően gyorsan helyreállt. Ennek ára azonban Nagy-Britannia tényleges alárendelődése lett Washingtonnak.

CÉL: A SIERRA MAESTRA

1956. november 25-én a Granma nevű kétmotoros jacht a mexikói Tuxpanból Kubába indult. A kéttucatnyi utasra tervezett hajón 82 ember szorongott, mindannyian a „Július 26-a mozgalom” tagjai. A szervezet célja az Egyesült Államok támogatását élvező kubai diktátor, Fulgencio Batista megdöntése volt. A csoport vezetője Fidel Castro, egy 30 éves ügyvéd és hivatásos forradalmár volt, aki 15 ezer dollárt fizetett a hajóért, amely nem jelentéktelen mennyiségű fegyvert is szállított: három Thompson géppuskát, 90 puskát és több mint három tucat pisztolyt, valamint muníciót, kötszert és gyógyszert.

A viharos tengeren a hajó hajszál híján elsüllyedt. Eredetileg november

30-ra tervezték az érkezést, majd a forradalom kirobbantását, de késésük miatt a forradalom 300 aktivistával nélkülük kezdődött. Végül a Granma december 2-án hajnalban, 15 km-re a tervezett érkezési helytől zátonyra futott. A tengerparti mocsárvilágban órákig küzdöttek, míg kimerülve, éhesen, de a felszerelést megmentve végre elérték a szárazföldet.

A lázadók már csak azt remélhették, hogy keleten elérik a Sierra Maestra hegyláncait, amelyek védelmében újjászervezhetik soraikat. Az ágrólszaktadt csoport éjszaka menetelt, hogy elkerülje a felderítő repülőgépeket. Éhségük csillapítására cukornádat rágszáltak, alkalmasint a helyi parasztcsaládoktól kaptak némi élelmet. Ernesto Che Guevara szerint szörnyű napok voltak. Alultápláltak, kiszáradva, gombás fertőzésektől és vérző vízhányagoktól gyötörve, „szellemhadseregként” vergődtek.

December 5-én az emberek már a teljes összeomlás küszöbén álltak, amikor elértek egy kis helységet, Alegría de Píot, ahol a legtöbb azonnal elaludtak. Délután azonban váratlanul lövés dördült. Batista katonái megtámadták őket. A káoszban több forradalmárt lelőttek, mások kétségbeesve kerestek fedezéket. Che a nyakán sérült meg, de viszonzta a tüzet, és sikerült elrejtőznie a szomszédos mezőn.

Tíz nappal a mexikói indulás után Castro „hadseregét” felőrölték. Mintegy 20 fő élte túl a támadást, közöttük volt Fidel és Raúl Castro, Che Guevara és Camilo Cienfuegos. Azonban szét-

szóródtak és a hegyek között egyedül vagy kis csoportokban kóborolva keresték egymást. A felkelőkkel szimpatizáló földművesek segítségével a túlélők végül találkoztak, és belőlük alakult meg a forradalom győzelmét 1958–1959 fordulóján kivívó hadsereg magja.

Kubai
forradalmárok,
1959

SZABADSÁG A VÁDLOTTAK PADJÁN

1956. december 5-én kora reggel az apartheidellenes aktivista Nelson Mandelát egy országos razzia során 143 társával együtt letartóztatták, s valamennyiüket hazaárulással vádolták. Néhány napon belül a felszabadítási mozgalom egész vezetősége Johannesburg legnagyobb börtönében ült. A fogság azonban nem törte meg őket, sőt éppen fordítva: erősítette szolidaritásukat.

A letartóztatottak különböző előadásokat szerveztek maguknak az afrikai feketék történetéről, zenéjéről és kultúrájáról. A foglyok kívülről is kaptak támogatást; a nemzeti védelmi alapot neves személyiségek finanszírozták. December 20-án óvadék ellenében szabadlábra kerültek: az európaiakért 250 fontot, az indiaiakért 100 fontot, az afrikaiakért és más színes bőrűekért 25 fontot kellett letenni, azzal a feltétellel, hogy korlátozzák mozgásukat és megszüntetik politikai aktivitásukat. A perek egészen 1961. március 29-ig elhúzódtak, amikor is valamennyi vádlottat felmentették. ♦

FARKAS LAJOS

A titkos brioni találkozó

■ 1956. november 2-án éjjel a legnagyobb titokban találkozott egymással Nyikita Szergejevics Hruscsov és Joszip Broz Tito.

■ A szinte konspiratív körülmények között létrejött megbeszéléseken a szovjet és a jugoszláv kommunista pártok vezetői a magyar forradalom elleni szovjet fellépés részleteit egyeztették.

■ Az este 6 órától másnap hajnali 5-ig tartó tanácskozás színelnye a festői szépségű Brioni szigeteken található exkluzív Tito-rezidencia volt.

■ A titkos találkozóról sem feljegyzések, sem fényképek nem készültek, így az íráshoz mellékelt fotók Tito 1956 nyarán lebonyolított háromhetes szovjetunióbeli látogatásán, illetve Hruscsov 1956. szeptemberi és 1963. augusztusi jugoszláviai útján készültek.

Hruscsov látogatása a Brioni szigetcsoporthoz tartozó Vanga szigeten, 1956. szeptember 22.
A képen Tito, Hruscsov és Nikolaj Firjubin

A 20. század hidegháborújának egyik legnagyobb „játékosa” volt Josip Broz Tito jugoszláv államfő. Már az ókori görögök is tudták, hogy egy ember jelleme akkor mutatkozik meg a legjobban, ha hatalmat adnak a kezébe. Ez teljes mértékben igaznak bizonyult Titóra. A második világháború legendás partizánparancsnoka a világegést követően Sztálin legjobb tanítványának számított, és hatalomra jutása után szinte azonnal a szovjet berendezkedést kezdte ráerőltetni a több nemzetből és nemzetiségből álló Jugoszláviára. Ellentmondást nem tűrően alakította a Szovjetunió képére a délszláv államközösséget. Mindenben a szovjet modell volt a meghatározó és mérvadó.

A SZOVJET–JUGOSZLÁV VISZONY

Tito hiú, távolságtartó, de öntudatos és okos egyéniség volt, aki gyorsan kiismerte magát a legbonyolultabb hely-

zetekben is, és szinte azonnal válasszal tudott a kihívásokra. Nagy szónoki tehetséggel rendelkezett, megvolt benne az a képesség, hogy véleményét el tudja fogadtatni környezetével. Még a nyugati diplomata is elismerték rendkívüli diplomáciai érzékét. Később azonban mindinkább zavarta, hogy a szocializmus minden kérdésében Sztálin szava a döntő, s egyre inkább látszott, hogy Jugoszlávia egy sajátos kommunista utat fog választani.

Moszkva mindent elkövetett, hogy a jugoszlávok a szocialista tömbön belül maradjanak – még egy Tito elleni merénylettől sem riadt vissza –, de törekvései nem jártak sikerrel. Ekkortól nevezik a szovjet és a kelet-európai kommunista vezetők Titót az imperialisták láncos kutyájának. Rákosi a jugoszláv államfőt használta fel arra, hogy leszámolhasson pártbeli riválisai-
val, Rajk Lászlóval és Kádár Jánossal. A nyugati világ azonban, élén az Amerikai Egyesült Államokkal, felismerte, hogy Jugoszlávia fontos láncszem Nyu-

gat-Európa déli területeinek védelme szempontjából, ezért jelentős katonai, anyagi és technológiai segílyt adott Titónak, s így személye felértékelődött a nemzetközi politikában.

Josip Broz Tito jugoszláv kommunista államfő 1948-ban, miután szakított a hivatalos sztálini politikával, nagyon gyorsan megtisztította a jugoszláv állampártot az oroszbarát kommunistáktól. Ez a folyamat igen keményen zajlott le, nem kis zavart okozva a partizánharcokban is részt vevő hithű kommunistákban és a vezető beosztású párttagokban, akik szemében Sztálin egyenlő volt Titóval. Mindkettőjüket istenként tisztelték, ezért komoly törést jelentett számukra Jugoszlávia összetűzése a szovjet blokkal. Sokan nyíltan felvállalták szimpátiájukat Sztálin iránt, őket kíméletlenül eltávolították a közéletből, függetlenül attól, hogy milyen pozíciót töltöttek be az akkori rendszerben, illetve milyen partizánmúlttal rendelkeztek.

Josip Broz Tito látogatása a Szovjetunióban, 1956. június 5. Bal oldalon a szovjet fél: Hruscsov, Bulganyin, Vorosilov, Molotov, Mikojan, Sepilov, jobb oldalon a jugoszláv küldöttség: Veljko Mićunović, Mijalko Todorović, Koča Popović, Edvard Kardelj és Tito

---

A megtorlások elérték a kívánt eredményt. Aki biztonságban szeretne volna érezni magát, az nagyon gyorsan Tito és a Jugoszláv Kommunista Párt híve lett, a moszkvai politika pedig egyszerre ellenséggé vált. Ettől kezdve Tito személye megkérdőjelezhetetlen lett, vezéregyéniségét senki sem merte vitatni, ő testesítette meg a jugoszláv egységet, ami a délszláv állam alapját jelentette. A szovjet válasz sem maradt el, különböző szankciókat és támadásokat hajtottak végre a jugoszláv állam- és pártvezetés ellen, szinte mindennaposok váltak az incidensek a magyar, román és bolgár határon, nem kevés emberáldozatot eredményezve mindkét oldalán.

A Sztálin halála utáni, XX. szovjet pártkongresszus rámutatott a sztálini diktatúra hibáira és túlkapásaira. A Hruscsov vezette új szovjet politikai

irányvonal képviselői igyekeztek megbékülni Titóval és Jugoszláviával, ezért 1955 májusában a szovjet főtitkár népes küldöttség élén Belgrádba utazott. Tito ezzel teljes diadalt aratott.

Budapesten 1956. október 6-án, Rajk László újratemetésén egy csoport Jugoszláviát élte, ami nagy feltűnést keltett. Az október 23-án kitört forradalom már egy teljesen új helyzetet teremtett.

A BRIONI PARADICSOM

Az akkori Jugoszláviához, ma Horvátországhoz tartozó, 14 szigetből álló Brijuni (olaszul Brioni) szigetcsoport az Adria-tenger egyik gyöngyszeme, alig félórás hajóútra van az Isztriai-félszigettől. A kedvező éghajlati adottságoknak köszönhetően a szigetek már a történelem előtti korban benépesültek. A rómaiak már kétezer évvel ezelőtt is márványpalotákat építettek itt, a 20. század elején pedig kedvenc szórakozóhelyei voltak sok gazdag turistának. A két világháború között olasz fennhatóság alatt álltak, a második világháborút követően Tito kisajátította és lezáratta, majd önmaga, illetve a

kommunista elit számára építtetett itt luxusszállodákat.

Tito legszívesebben a Vanga nevű kis szigeten tartózkodott, mely 800 méter hosszú és sehol sem szélesebb 200 méternél, de a nagy Brioni szigetet is használta. Évente 4, de egyes esetekben 6-7 hónapot is itt töltött a külvilágtól elzárva, élvezve a paradicsomi állapotokat és a kitűnő tengeri levegőt. A szigetek dús növényzete eredetileg mediterrán volt, de a betelepített szubtrópusi és egzotikus növények a mai napig jól érzik magukat.

Tito számos magas rangú politikai vezetőt és államfőt fogadott itt. A gyönyörű távol, festői környezetben népek és országok sorsa dőlt el. Nem egy politikai fejvesztés színtere volt Brioni, például Alexander Ranković nagy hatalmú jugoszláv belügyminiszteré, és amint sokkal később kiderült, itt tanácsolták Nasszernak Izrael megtámadását, itt folytak a titkos tárgyalások az oroszokkal, majd a líbiai és a kubai vezetőkkel is. Itt alakították ki az el nem kötelezettek politikáját, megfordultak itt különböző politikai hatalmas-

---

Hruscsov és Tito
szovjet kolhoz-
látogatáson
Kropotkinban,
1956. június 12.

---

ságok, császárok és diktátorok Hailé Szelaszsiétól egészen Kadhafigi, s olyan filmsztárok is, mint Sophia Loren, Gina Lollobrigida, Elisabeth Taylor és Richard Burton. John F. Kennedy amerikai elnök is járt a szigeten. Sok külföldi vendég élő állatot hozott ajándékba Titónak, így Indira Gandhi elefántokat, Erzsébet angol uralkodó papagájokat.

Hruscsov és Tito,
Moszkva 1956.
június 18.

HRUSCSOV LÁTOGATÁSA

A fellángoló magyar forradalom miatt 1956. november 1-jén a szovjet vezetők, Nyikita Szergejevics Hruscsov, a Szovjetunió Kommunista Pártjának első titkára, valamint Georgij Makszimilianovics Malenkov és Vjacseszlav Mihajlovics Molotov Breszt-Litovszkban találkozott Władysław Gomułka, Józef Cyrankiewicz és Edward Ochab lengyel állam- és pártvezetőkkel. A Magyarországgal szembeni intervencióról tájékoztatták a lengyeleket, akik különvéleményüket ugyan hangoztatták, de a döntést tudomásul vették. Molotov ezután visszautazott Moszkvába, Hruscsov és Malenkov viszont titokban Bukarestbe, majd ezt követően Szófiába repült, ahol a román, a csehszlovák és a bolgár vezetők már készségesen igent mondtak az invázióra.

A magyar forradalom katonai levereése előtt a szovjetek számára nagyon fontos volt Tito véleménye, biztosak akartak lenni abban, hogy Jugoszlávia nem avatkozik be a magyar eseményekbe, és nem nyújt segítséget a forradalmároknak. Ezért november 3-án Brionira utaztak egy kis kétmotoros Il-jusin-14-es gépen. A látogatás a legnagyobb titokban történt, szovjet kezdeményezésre. Arra kérték a jugoszláv államfőt, hogy délután vagy este fogadja őket, amikor már sötétedik.

Az út maga volt a pokol a szovjetek számára. Hruscsov így emlékezett vissza: „Undorító idő volt, alattunk hegyek, kitört a vihar, cikáztak a villámok. Előtünk egy kis felderítőgép haladt, részben az ő fényeit követtük, de később elvesztettük vele a kapcsolatot. A pulai repülőtéren nem voltak meg a megfelelő technikai feltételek, nekünk pedig nem voltak rotációs műszereink, így csak a pilóta ügyességének köszönhető, hogy nem történt tragédia.” Malenkov az egész utat a padlón ülte végig, hányva. Pulából titokban hajón utaztak

Brionira, óriási viharban, hatalmas hullámokkal dacolva. Malenkov itt is a padlóra feküdt, mint később mesélte, nem hitte, hogy valaha is célba érnek.

Este 6 körül érkeztek meg Brioniba. Tito, Alexander Ranković, Edvard Kardelj és Veljko Mićunović, Jugoszlávia moszkvai nagykövete már várta őket. A titoktartásra jellemző, hogy a jugoszláv külügyminisztérium részéről senki sem volt jelen. A szovjet pártvezetőket nagyon megviselte az út, de mindössze félórás pihenő után szinte azonnal elkezdődtek a megbeszélések a villa első emeleti tárgyalótermében. Veljko Mićunović nagykövet könyvében ezt részletesen le is írja: „Nincs jegyzőkönyvvezető, technikai személyzet, se tolmács. Az asztal csupasz, nincs papír; ha mégis valaki valamit felír; öszszetépik és a hamutartóba teszik, hogy ne maradjon semmi nyom sem. Szocialista táboron belül, a szocializmus történetében ilyenre még nem volt példa.”

A MAGYAR ÜGY

Hruscsov mindjárt azzal kezdte, hogy ami Magyarországon történik, az óriási veszélyt jelent az egész szocialista tábor számára. Majd így folytatta: „Magyarországon kommunistákat akasztanak, s küszöbön áll a kapitalizmus visszaállítása. Nem nézhetjük tétlenül, sem mint kommunisták, sem mint internacionalisták. Ha engednénk, a kapitalisták azt hinnék, hogy gyengék vagy ostobák vagyunk.” A szovjet pártvezető közölte a jugoszlávokkal: biztosították a megfelelő létszámú csapatot, hogy beavatkozhassanak a magyar eseményekbe. Úgy vélte, az előkészületekre elég egy-két nap. Azt is megemlítette, hogy beszélt telefonon Bulgaryinnal, a Minisztertanács akkori elnökével, aki közölte, hogy Kádár Jánosnak és Münnich Ferencnek sikerült megszöknie Budapestről, és Moszkvába tartanak. Közölte, hogy Apró Antalt is ki kell menteni.

Hruscsov úgy gondolta, egy esetleges sikeres magyar forradalomnak súlyos következményei lennének a Szovjetunióban is, hisz a szovjet emberek azt mondanák, hogy a keménykezű Sztálin idejében ilyen nem történhetett volna meg, bírálva ezzel is az új vezetést. A moszkvai vendégek számoltak azzal, hogy a szuezi válság bizonyos értelemben eltereli a nemzetközi figyelmet a magyar eseményekről, és ezt kedvezőnek ítélték meg. Hruscsov megjegyezte, hogy Magyarország a Nyugat szövetségeseként már kétszer viselt háborút az oroszok ellen, ezért a szovjet hadseregben erős a magyarellenes hangulat. A magyarok most megint a Nyugattal kötnek szövetséget a Szovjetunió ellen.

Tito szerint a magyarországi helyzetért Rákosi Mátyás tehető felelőssé, de őt is aggasztotta az esetleges jobbratlódás az országban. A jugoszláv vélemény az volt, hogy ha Magyarországon ellenforradalom van, akkor szükséges a beavatkozás, de nem szabad csak a szovjet fegyverekre támaszkodni, mert akkor nagy lesz a vérontás, hisz minden magyar fegyvert ragad a szovjetek ellen. Tito álláspontja szerint mivel a Magyar Dolgozók Pártja – a magyar

kommunista párt – szétesett, menteni kell a menthetőt úgy, hogy magyarokból álló kommunista forradalmi kormányt kell létesíteni, amely valamilyen programmal fordulna a néphez.

A szovjetek egyetértettek ezzel a véleménnyel, és Münnich Ferenc volt moszkvai nagykövetet ajánlották új kormányfőnek, aki a forradalom előtt már belgrádi nagykövet volt. Ugyanakkor felvetődött Kádár János neve is. Hruscsov minden átmenet nélkül, hirtelen elkezdte az ekkor Moszkvában tartózkodó Rákosit szidni: *„Az a barom Rákosi felhívott engem, hogy segít rendet teremteni Pesten, mire én azt válaszoltam neki, hogy menjen csak nyugodtan, majd jól felakasztják. Erre fel akarta hívni Budapestet, de a szovjet telefonos megtagadta a kapcsolást.”* Malenkov erre megjegyezte: *„Az a telefonos nagyobb politikai érettségről tett tanúbizonyságot, mint Rákosi, aki olyan hülye, hogy a legegyszerűbb dolgokat sem képes felfogni.”*

A megbeszélésen alkoholos italt nem szolgáltak fel, az este 10 óra körül kezdődő vacsorán is csak mértékkel. Látszott, hogy mindkét fél tiszta fejjel szeretné lezárni ezt a nem minden napi találkozót.

Hruscsov ismét felvetette a kérdést, hogy ki alakítson kormányt Magyarországon. Látszott, hogy Kádárt nem igazán veszi be a gyomruk, nem az ő emberük – emlékezett vissza a volt jugoszláv nagykövet. A szovjet pártvezér Münnich Ferencet dicsérte, akivel még valamikor a harmincas években egy sátorban lakott egy oroszországi hadgyakorlaton. Veljko Mićunović szerint viszont Rákosi alatt Münnich moszkvai nagykövet volt, míg Kádár rab Budapesten, ami minden magyar ember szemében döntő érv lehet Kádár mellett.

Hruscsov elismerte Mićunović igazát, és nem érvelt többet. Szóba kerültek még más nevek is. A szovjetek Bata Istvánt javasolták honvédelmi miniszternek, de a jugoszlávok szerint Bata Rákosi alatt is betöltötte már ezt a tisztséget, így ez a megoldás gyenge lábakon áll. Ezt a vendégek is belátták. Felvetődött Losonczi Géza neve is, Tito és munkatársai dicsérték, az oroszok

---

Tito és felesége, Jovanka Broz Hruscsovvál a hivatalos fogadáson, melyet Veljko Mićunović, Jugoszlávia moszkvai nagykövete rendezett a Szovjetszkaja Hotelban. Moszkva, 1956. június 18.

Nagy Imre emberének tartották, így gyanakvással fogadták. Maléter Pálban viszont a jugoszlávok nem bíztak, mert nem tudtak róla semmit. Tito úgy vélte, Kádárra kell hagyatkozni személyi kérdésekben, mert ő ismeri legjobban a magyar elvtársakat.

Emlékirataiban Mićunović leírta, hogy szovjetek már az egész magyarországi forgatókönyvet előre megírták, ha valamin mégis változtattak, azt csak is jugoszláv javaslatra tették meg. A vendégek és a vendéglátók éjfél körül álltak fel az asztaltól. Hruscsov már nagyon fáradt volt, kijelentette, hogy jó volna aludni egyet. Tito azonban így válaszolt: „Nem, bírják ki, beszéljük át az éjszakát.” Hruscsov engedett, pedig már alig állt a lábán, de beletörődött, hogy majd csak a repülőn fog pihenni.

NAGY IMRE SORSA

A további beszélgetés témája Nagy Imre sorsa lett. Tito közölte, információja van arról, hogy Nagy Imre a jugoszláv nagykövetségre szándékozik

---

Josip Broz Tito látogatása a Szovjetunióban, 1956. Hruscsov jugoszláviai látogatásán séta a Brionka villából a Fehér villába, 1963. augusztus 25. (Balról jobbra: Hruscsov, Tito, Jovanka Broz. Mögöttük: Ivan Stevo Krajačić, Njina Petrovna Hruscsova, Aleksandar Ranković, Cvijetin Mijatović)

---

menekülni, és majd mérlegeli, mit tehet e téren, mire az oroszok közölték, hogy ők ezen a téren tehetetlenek. A jugoszlávok vállalták, hogy megpróbálják befolyásukat Nagy Imrénél érvényesíteni. Ennek a szovjetek nagy jelentőséget tulajdonítottak.

Mint Veljko Mićunović írta, a szovjet vezetők nem közölték a katonai intervenció pontos idejét, a jugoszlávok pedig nem kérdezték. Ez kissé zavarta a volt moszkvai nagykövetet, mert ha Titóék tudták volna a katonai akció pontos dátumát, a felesleges vérontás elkerülése érdekében esetleg megpróbálták volna hatni Nagy Imrére, mert Mićunović szerint a tanácskozáson kimondatlanul is ebben állapodtak meg.

Titót és munkatársait az is érdekelte, hogy ki vesz még részt az intervencióban, Hruscsov erre azt válaszolta, hogy a szovjeteken kívül senki más. Tito ezt szemlátomást megkönnyebbüléssel fogadta. „Ez jó, nagyon helyes. A többi szocialista országnak nem kell beavatkozni. A Szovjetunió nagyhatalom, és csapatai már úgymint Magyarországon vannak. Nyújtsanak csak törvényes alapon segítséget a magyar munkásosztálynak.” Az emlékiratok szerint a megbeszélésen nem tértek ki arra, hogy Tito mit is értett törvényesség alatt. Hruscsov tájékoztatta a jugoszláv felett arról, hogy a románok is készek csapatokat küldeni Magyarországra, de ezzel Tito nem értett egyet. A megbeszélések november 3-án hajnali 5 órakor értek véget.

Mićunović emlékiratában részletesen kitér arra, hogy Hruscsov és Malenkov szerényen, sőt szelíden viselkedtek. Mindig készségesen elfogadták a jugoszláv észrevételeket, látszott, hogy az egyetértés jegyében szeretnék lezárni ezt a tárgyalást. Számukra nagyon fontos volt ez a találkozó, hisz itt vált nyilvánvalóvá, hogy Jugoszlávia semmilyen formában nem fog beavatkozni a magyar eseményekbe. A magas rangú moszkvai pártvezetők a kívánt célt elérték, így bár hullafáradtan, de elégedetten távoztak Brioni szigetéről.

„Miután lekísértük látogatóinkat Tito villájának tövébe, bezárkóztam szobámba, hogy papírra vessem ennek a rendkívüli, egész éjszakán át tartó találkozóhoz a jegyzeteit. Nem volt könnyű, hisz emlékezetből kellett összeállítanom a tíz óra hosszát tartó tárgyalások részleteit” – írta visszaemlékezésében Veljko Mićunović. A hajóval való visszautazás ugyancsak körülményes volt, és a szovjet gép az odaúthoz hasonló mostoha időjárásban szállt fel a pulai repülőtérrel.

AZ ELŐBBI KATASZTRÓFA, AZ UTÓBBI HIBA

Ami Brioniban ítéltetett, az Budapesten 1956. november 4-én hajnali 4 óra 15 perckor bevégeztetett. Ekkor indult meg a szovjet csapatok általános támadása, majd az ungvári rádión keresztül

Hruscsov látogatása a Brioni szigeten lévő Brionka villában, 1963. augusztus 25.

A jugoszláv és a magyar kormány megállapodása értelmében, mely szerint szavatolják biztonságukat, Nagy Imre és társai november 22 este fél 7-kor elhagyták a jugoszláv nagykövetség épületét. A szovjetek a megállapodás ellenére mindannyiukat letartóztatták. A jugoszlávok erőlesen tiltakoztak a történetek miatt, de ez már nem segített az időközben Romániába hurcolt miniszterelnökön és társain. Nagy Imrét, Gyimes Miklóst és Maléter Pált 1958. június 16-án Budapesten kivégezték.

EPILÓGUS

A magyar forradalom vérbe fojtása után Moszkva és Belgrád között ismét fellángolt a kölcsönös vádaskodás, de a magyar ügy sem a jugoszlávok, sem pedig a szovjet fél számára nem volt különösebben fontos, így a Brionin történetek hamarosan a feledés homályába merültek. Miután Hruscsovot eltávolították a hatalomból, s a helyére Breznyevet nevezték ki a szovjet párt első számú vezetőjévé, a szovjet–jugoszláv viszony teljesen normalizálódott. A szovjetek még néhányszor megkísérelték Titót a keleti övezetbe csábítani, de a jugoszláv államfő ezt mindig elutasította. Tito megmaradt a sajátos munkásönigazgatás-alapú szocializmusánál. A jugoszláv külpolitika fő irányvonalát pedig az el nem kötelezett mozgalom jellemezte, melynek Tito Naszszerral és Nehruval alapítója volt.

Kádár János és Josip Broz Tito között idővel, mondhatni, baráti kapcsolat alakult ki, többször is találkoztak azon a szigeten, ahol valamikor titokban döntöttek Kádár kinevezéséről.

Tito vezetése alatt Jugoszlávia a hetvenes évektől kezdve közepesen fejlett ország lett, ám jóval később e fejlődés magával hozta a szövetségi állam bukását. Tito tudta, hogy a délszláv népek nem fogják elismerni egymás hegemoniáját, ezért szorgalmazta a decentralizációt. Ez azt jelentette, hogy a belgrádi központi hatalmat ellensúlyozta a hat tagköztársaság önálló törvénykezése és az úgynevezett munkásönigazgatási modell, amely jugoszláv jellegzetességnek számított, de az ország szétesésével ez is megszűnt. ♦

felhangzott Kádár János Moszkva-bárát kormányának felhívása a magyar lakossághoz.

November 4-én reggel 6 és 8 között a jugoszláv nagykövetségre érkezett Nagy Imre és több társa. Összesen 43-an kaptak menedékjogot, majd ezt követően a követség épületét orosz páncélosok vették körül. A Szovjetunió megvádolta Jugoszláviát, hogy magyar ellenforradalmárokat rejteget, a délszláv állam azonban visszautasította a vádakat.

Josip Broz Tito 1956. november 11-én egy pulai pártgyűlésen hibának minősítette a szovjet intervenciót, de kijelentette: „Mindig azt fogjuk mondani, hogy az idegen katonai beavatkozás ellen vagyunk, de mi most itt a kisebbik

rossz? A káosz, polgárháború, az ellenforradalom, az újabb világháború vagy az ott tartózkodó szovjetek intervenciója. Az előbbi katasztrófa, az utóbbi hiba. Akkor elvtársak, ha ez megmenti a szocializmust Magyarországon, akármenynyire is a beavatkozás ellen vagyunk, elmondhatjuk, hogy a szovjet intervenció szükséges volt. A szovjetek még mindig azt gondolják, hogy a katonai erő mindig megold, de ez nem igaz! Látható, hogy milyen szörnyű ellenállásra képes egy nép, még ha kell, pusztá kézzel is, ha a szabadság és a függetlenség kivívása a célja. Már az sem érdekli, hogy milyen függetlenségért harcol, hogy az országba visszajön a burzsoázia és visszaáll a régi reakciós rendszer, csak hogy kivívja nemzeti függetlenségét.”

A SZABADSÁG KÓDJAI JELEK ÉS JELKÉPEK A FÜGGETLENSÉG JEGYÉBEN

ESZMÉK, VÁGYAK, JELKÉPEK

FEDEZZE FEL A FORRADALMAK SZIMBÓLUMAINAK ÜZENETÉT A NÉPRAJZI MÚZEUMBAN!
1848 - 1956

A KIÁLLÍTÁS NOVEMBER 27-IG LÁTOGATHATÓ
WWW.NEPRAJZ.HU

A PROGRAMOT AZ 1956-OS FORRADALOM 60. ÉVFORDULÓJÁRA LÉTREHOZOTT EMLÉKBIZOTTSÁG TÁMOGATTA.

MEGHÍVÓ

225 ÉVE SZÜLETETT A LEGNAGYOBB MAGYAR,
SZÉCHENYI ISTVÁN

Tisztelettel meghívjuk tudományos konferenciánkra,
amelyet 2016. november 3-án az Országgyűlés Felsőházi termében tartunk

9.00 *Érkezés, regisztráció*
10.00 Köszöntőbeszédet mond:
dr. Gulyás Gergely, az Országgyűlés
törvényalkotásért felelős alelnöke

I. ülészak

Levezető elnök: Gergely András professzor

10.20 Prof. dr. Oplatka András:
Két kor, két ember – Metternich
és Széchenyi
10.50 Dr. Csorba László:
Széchenyi István lelki élete
és személyisége – az elhivatottság
motívumai
11.20 Dr. Fónagy Zoltán:
Széchenyi, a modern ember
11.50 Prof. dr. Orosz István:
Széchenyi István és a jobbágyság
12.20 *Ünnepi állófogadás*

II. ülészak

Levezető elnök: Orosz István akadémikus

13.40 Dr. Velkey Ferenc:
Széchenyi baráti
erényszövetségben (1825–1828)
14.10 Dr. Dobszay Tamás:
Széchenyi, az országgyűlési politikus
14.40 Dr. Estók János:
Öröklött és örökítendő vagyon
15.10 *Kávészünet*
15.30 Dr. Basics Beatrix:
A Széchenyi-ikonográfia csomópontjai
16.00 Aczél Eszter:
A Széchenyi Emlékmúzeum Széchenyije
16.30 Prof. dr. Gergely András:
Hogyan jutott Széchenyinek
minderre ideje?
17.00 Zárszó

A Parlament biztonsági előírásai miatt a részvétel regisztrációhoz kötött.
Kérjük, hogy részvételi szándékát a www.szechenyiorokseg.hu honlapon jelezze

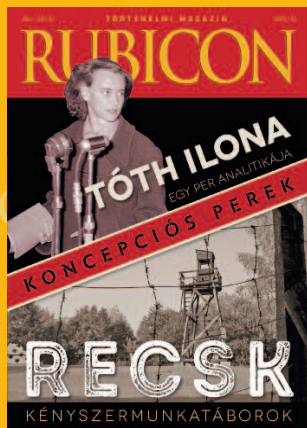
MINISZTERELNÖKSÉG

2006/9.

2010/9.

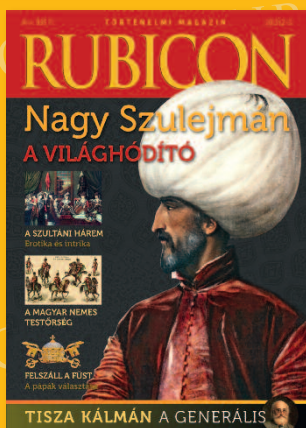

2015/10.

2010/6.

Sikerszámaink!

2013/2-3.

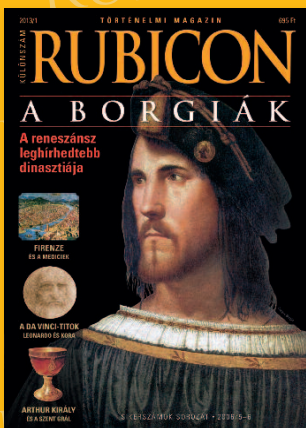
2014/10.

2014/4-5.

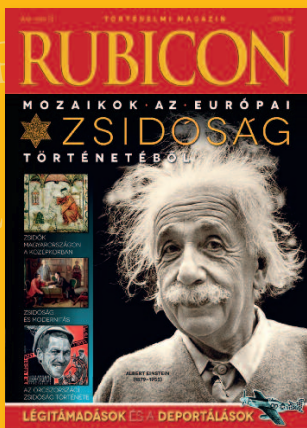
2008/9.

2013/1. különszám

2014/1. különszám

2013/4.

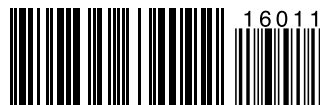
2012/1. különszám

RUBICON MEGRENDELÉS:

www.rubicon.hu

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

9 770865 634092

16011